

NAVIGATING THE CIVILIZATIONAL FRONTIER “TARTU – TARTUS”: RETHINKING UKRAINIAN STRATEGIC GUIDES

MONOGRAPH

Edited by
Volodymyr Fisanov, Ivan Osadtsa, Vira Burdyak

IZDEVNIECĪBA
BALTĪJA
PUBLISHING

2026

UDC 32(082)
Na944

Team of authors:

Valentyna Bohatyrets, Vira Burdiak, Tetiana Fedorchak, Serhiy Feduniak, Vasyl Karpo, Alla Kyrydon, Ivanna Makukh-Fedorkova, Volodymyr Fisanov, Liubov Melnychuk, Nataliia Nechaieva-Yuriichuk, Ivan Osadtsa, Nataliia Rotar, Nataliya Strelchuk, Serhiy Troyan, Yaroslav Zoriy, Oksana Zvozdetska

Reviewers:

Ihor Polishchuk, Doctor of Political Science, Professor of the Department of International Law, Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv);

Nataliia Karpchuk, Doctor of Political Science, Professor of Department of the International Relations, Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk);

Juraj Marušiak, PhD, Director of the Institute of Political Science of the Slovak Academy of Sciences;

Oleksii Kolesnykov, PhD, Research Fellow in Political Science University of Tartu, Johan Skytte Institute of Political Studies

*Published by the Decision of the Academic Council
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Minutes No. 13 of August 28, 2026)*

Na944 **Navigating** the civilizational frontier “Tartu – Tartus”: rethinking Ukrainian strategic guides : Monograph / Edited by Volodymyr Fisanov, Ivan Osadtsa, Vira Burdyak. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2026. 334 p.

ISBN 978-9934-26-709-3

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3>

Positioning Ukraine within the dynamic framework of the ‘Tartu – Tartus’ civilisational frontier, the authors of the monograph offer a timely, systematic analysis of the nation’s evolving geostrategic and security positioning in Europe during and after the Russo-Ukrainian War. Authored by leading researchers in cooperation with the ‘Ukraine-XXI’ Centre for Strategic Communications at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University alongside scholars from across Ukrainian higher education institutions, this monograph bridges critical theoretical insights and practical policy applications.

The findings offer both theoretical and practical significance, making them invaluable for humanities scholars, policymakers, and security practitioners, and providing essential reading for professional training in international relations, political science, and intercultural communication.

Each author bears individual responsibility for the academic content and overall quality of their contribution.

UDC 32(082)

ISBN 978-9934-26-709-3

© Team of authors, 2026

“ТАРТУ – ТАРТУС” ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ФРОНТИР: ПЕРЕОСМИСЛЮЮЧИ СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

За редакцією
Володимира Фісанова, Івана Осадци, Віри Бурдяк

IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING

2026

УДК 327.5(477)"364/366":(4)
Т21

Авторський колектив:

Валентина Богатирець, Віра Бурдяк, Оксана Звоздецька, Ярослав Зорій, Василь Карпо, Алла Киридон, Іванна Макух-Федоркова, Любов Мельничук, Наталія Нечаєва-Юрійчук, Іван Осадца, Наталія Ротар, Наталія Стрельчук, Сергій Троян, Тетяна Федорчак, Сергій Федуняк, Володимир Фісанов

Рецензенти:

Ігор Поліщук, доктор політичних наук, професор кафедри міжнародного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків);

Наталія Карпчук, доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк);

Юрай Марушяк, доктор філософії, директор Інституту політичних наук Словацької академії наук;

Олексій Колесников, доктор філософії, науковий співробітник з політології Тартуського університету, Інститут політичних досліджень імені Юхана Шютте

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 13 від 28.08.2026 р.)*

Т21 **“Тарту – Тартус”** як цивілізаційний фронтір: переосмислюючи стратегічні орієнтири України : монографія / за ред. Володимира Фісанова, Івана Осадца, Віри Бурдяк. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2026. 334 с.

ISBN 978-9934-26-709-3

DOI doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3

У науковій монографії, підготовленій вченими та експертами у співпраці з Центром стратегічних комунікацій «Україна-XXI» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, системно висвітлюються актуальні політичні проблеми нового геостратегічного й безпекового позиціонування України в Європі під час і після російсько-української війни в межах пульсуючого цивілізаційного фронтиру «Тарту – Тартус».

Результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення і можуть бути застосовані спеціалістами-гуманітаріями та управлінцями у професійній підготовці фахівців міжнародників і політологів, експертів з міжкультурної комунікації.

Кожен автор несе повну відповідальність за науковий зміст та загальну якість опублікованих матеріалів.

УДК 327.5(477)"364/366":(4)

ISBN 978-9934-26-709-3

© Авторський колектив, 2026

CONTENTS

TO THE READERS (Vasyl Karpo)	3
FOREWORD (Volodymyr Fisanov)	5
 TARTU – TARTUS: A NEW CIVILIZATIONAL FRONTIER OR A GEOSTRATEGIC FAULT LINE (Volodymyr Fisanov)	 6
THE RUSSO-UKRAINIAN WAR THROUGH THE LENS OF OFFICIAL DISCOURSE AND OPINION LEADERS IN THE WEIMAR TRIANGLE STATES (Alla Kyrydon, Serhiy Troyan)	 26
FORGING UKRAINE’S CENTRAL-EASTERN EUROPEAN IDENTITY AMID GEOPOLITICAL TURBULENCE (Nataliia Rotar)	 55
UKRAINE AND CENTRAL-EASTERN EUROPE: SECURITY DIMENSIONS (Serhiy Feduniak)	 92
UKRAINE’S TRANSFORMATION: FROM A PERIPHERAL BUFFER TO A KEYSTONE ELEMENT OF EUROPEAN SECURITY (COMMUNICATIVE-DISCURSIVE DIMENSION) (Valentyna Bohatyrets, Yaroslav Zoriy)	 109
UKRAINE AND RUSSIAN NEO-IMPERIALISM: TERRITORIAL ANNEXATION VS WAR OF IDENTITY (Nataliia Nechaieva-Yuriichuk)	 130
FEATURES OF CONTEMPORARY INFORMATION WARFARE IN THE CONTEXT OF RUSSO-UKRAINIAN GEOSTRATEGIC CONFRONTATION (Ivanna Makukh-Fedorkova)	 146
UKRAINE’S STATE POLICY REGARDING THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH (MOSCOW PATRIARCHATE) UNDER FULL-SCALE WAR: CHALLENGES AND SOLUTIONS (Oksana Zvzdetska)	 167
UKRAINE-CZECHIA RELATIONS: EXTERNAL CHALLENGES AND POTENTIAL SOLUTIONS (Tetiana Fedorchak)	 190
THE CURRENT STATE OF UKRAINIAN-BULGARIAN RELATIONS: PRESENT REALITIES AND FUTURE PROSPECTS (Vira Burdiak)	 214

INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF BULGARIA INTO THE EUROPEAN INFORMATION AREA: CHALLENGES AND SOLUTIONS (Ivan Osadtsa)	245
UKRAINIAN-ROMANIAN HUMANITARIAN COOPERATION: MAIN PRIORITIES AND INSTITUTIONAL FOUNDATIONS (Liubov Melnychuk)	274
“STATE CAPTURE” IN SERBIA: FROM INSTITUTIONAL CONTINUITY TO SYSTEMIC CORRUPTION (Nataliya Strelchuk)	298
CONCLUSIONS (Vira Burdiak).....	320
ABOUT THE AUTHORS	323

ЗМІСТ

ДО ЧИТАЧІВ (Василь Карпо)	2
ВСТУПНЕ СЛОВО (Володимир Фісанов)	4
ТАРТУ – ТАРТУС: НОВИЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ФРОНТИР, АБО ЛІНІЯ ГЕОСТРАТЕГІЧНОГО РОЗЛОМУ В ЄВРАЗІЇ (Володимир Фісанов)	6
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА У ФОКУСІ ОФІЦІЙНОГО ДИСКУРСУ І ЛІДЕРІВ ДУМОК ДЕРЖАВ ВЕЙМАРСЬКОГО ТРИКУТНИКА (Алла Киридон, Сергій Троян)	26
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ: КОНСТРУЮВАННЯ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ (Наталія Ротар)	55
УКРАЇНА ТА ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА: БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ (Сергій Федуняк)	92
ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ: ВІД ПЕРИФЕРІЙНОГО БУФЕРА ДО КЛЮЧОВОГО ЕЛЕМЕНТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ (КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ВИМІР) (Валентина Богатирець, Ярослав Зорій)	109
УКРАЇНА ТА РОСІЙСЬКЕ НЕОІМПЕРСТВО: ВІД КОНТРОЛЮ НАД ТЕРИТОРІЄЮ ДО ВІЙНИ ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ (Наталія Нечаєва-Юрійчук)	130
ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ГЕОСТРАТЕГІЧНОГО ПРОТИБОРСТВА (Іванна Макух-Федоркова)	146
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ (Оксана Звоздецька)	167
ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – ЧЕХІЯ: ЗОВНІШНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВІ РІШЕННЯ (Тетяна Федорчак)	190
СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИН: РЕАЛІЇ ТА ОБРИСИ МАЙБУТЬОГО (Віра Бурдяк)	214

ІНТЕГРАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ (Іван Осадца)	245
УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКЕ ГУМАНІТАРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО (ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА ВЗАЄМОДІЇ) (Любов Мельничук)	274
«ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВИ» В СЕРБІЇ: ВІД ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПАДКОВOSTІ ДО СИСТЕМОЇ КОРУПЦІЇ (Наталія Стрельчук)	298
ВИСНОВКИ (Віра Бурдяк)	320
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	323

*In loving memory of our colleagues
Igor Melnychuk
and Yuriy Yuriychuk*

DEDICATED

*Світлій пам'яті наших колег
Ігоря Миколайовича Мельничука
та Юрія Андрійовича Юрійчука*

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

ДО ЧИТАЧІВ

У першій третині XXI ст. Україна знову стала активною учасницею складних й визначальних історичних процесів. На жаль, сьогодні ми усі є учасниками і свідками трагічних подій триваючої російсько-української війни. Наближаючи перемогу на фронті і в тилу, українці намагаються зрозуміти хід світових подій і місце у них нашої держави. Однією з таких, на мою думку, вдалих спроб є представлене вітчизняними науковцями монографічне дослідження проблем позиціонування України як дієвого й впливового актора сучасних, вкрай турбулентних, міжнародних відносин.

Упевнений що чітко аргументовані й просякнуті вірою у стійкість українців, оригінальні авторські матеріали стануть у такий карколомний час в нагоді політикам та експертам у царині реальної міжнародної політики, а також студентам-гуманітаріям, які торуватимуть креативні європейські шляхи України наступними десятиліттями.

Василь КАРПО,
декан факультету історії, політології
та міжнародних відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

TO THE READERS

During the first third of the twenty-first century, Ukraine has re-emerged as a critical agent within highly complex and defining historical processes. Currently, the geopolitical landscape is profoundly shaped by the ongoing Russo-Ukrainian war. As Ukrainian society advances toward military and domestic stabilization, there is an increasing scholarly and civic demand to analyze global development trajectories and evaluate the nation's strategic position within this framework.

In my opinion, the monograph presented by Ukrainian scholars represents a systematic contribution toward this objective. The study comprehensively explores the repositioning of Ukraine as an effective and influential actor within the highly volatile contemporary system of international relations. Utilizing rigorous argumentation and examining the factors underpinning the resilience of the Ukrainian population, the authors offer innovative conceptual frameworks that are highly relevant to present-day geopolitical challenges.

I am confident that the empirical and theoretical findings of the authors, clearly argued and imbued with faith in the resilience of the Ukrainian people, possess substantial utility for policymakers, diplomats, and practitioners in the field of international relations. Furthermore, this volume serves as a valuable academic resource for students in the humanities who will actively contribute to the strategic, Euro-focused socio-economic and cultural development of Ukraine in the coming decades.

Vasyl KARPO,
Dean of the Faculty of History,
Political Science and International Relations,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ВСТУПНЕ СЛОВО

Чи можливий усебічний, певною мірою стабільний і передбачуваний розвиток вільного соціуму в умовах зовнішньої небезпеки, більш того, під час розгорнутого агресивного нападу однієї країни на іншу? Зрозуміло, що ні! Цю геополітичну дилему для України науково описує і намагається знайти прийнятні рішення колектив вітчизняних експертів, які пропонують до уваги зацікавленого Читача монографічне дослідження «Тарту – Тартус як цивілізаційний фронтір».

Наскрізною темою книги є проблематика якісно нового геостратегічного позиціонування України під час і після російсько-української війни у регіоні Центрально-Східної Європи і не тільки – у Європі в цілому. Проблеми ідентичності України на регіональному рівні, тактика допомоги з боку партнерів у межах Веймарського трикутника, актуальні виміри політики безпеки, а також політичні позиції сусідів України – Чеської Республіки, Румунії, Республіки Болгарії та Республіки Сербія у контексті розгортання російсько-української війни детально і доказово розглядаються авторами. Більш того, дослідники системно аналізують виміри інформаційно-психологічного та культурного протистояння воєнної доби. Наголосимо і на тому, що більшість аналітико-прогностичних матеріалів належить експертам у сфері політичних студій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Вагомий внесок у наукове дослідження зроблений нашими колегами з Києва та Івано-Франківська.

Слід зауважити ще одну важливу особливість здійсненого дослідження: методологічно воно побудовано, виходячи з концептуального бачення пульсуючого цивілізаційного фронтиру на осі – Тарту – Тартус. Ця геостратегічна вісь символічно віддзеркалює протистояння двох базових вимірів суспільно-політичного розвитку, котрі безсумнівно впливають на безпекову архітектуру всієї Європи. Йдеться насамперед про демократичну, відкриту, європейсько-орієнтовану модель, з одного боку, і авторитарну, неоімперську та виключно силову модель – з іншого. У Європи є зрозумілий ґандж: вона побоюється і очікує гіршого. Проте, європейці вряд чи зможуть комфортно влаштуватися на краю Євразійського провалля, прикриваючись Україною лише як «залізним дикобразом».

Україна ж, долаючи путінську навалу й обираючи європейський вектор, спроможна сьогодні (без перебільшення) «вдихнути» у децю розбалансовані, кволі та іноді ілюзорно орієнтовані міхи Євросоюзу дух мобільності й ціннісного сенсу. Однак усе це стане політичною реальністю, якщо наше Суспільство неодмінно збереже, а на деяких напрямках й надолужить швидкість просування каменестим шляхом Демократії. Поступ Свободи не може і не повинен через «об'єктивні» обставини і суб'єктивну волю політичних гравців застигнути на рівні «воєнної демократії». Будемо пильними, пам'ятаючи максимуму Фрідріха фон Гаєка, «Свобода у чому б вона не полягала, втрачається поступово».

Разом до Перемоги!

Володимир ФІСАНОВ,
доктор історичних наук, професор

FOREWORD

Is the **comprehensive**, reasonably stable, and predictable development of a free society possible under conditions of external danger, especially during a full-scale act of aggression by one state against another? Clearly, it is not. This geopolitical dilemma constitutes the central research focus of the monograph titled “Tartu – Tartus as a Civilizational Frontier” authored by a collective of Ukrainian researchers.

The central theme of this book is Ukraine’s fundamentally new geostrategic positioning during and after the Russian-Ukrainian war within the region of Central and Eastern Europe and, more broadly, across Europe as a whole. The authors thoroughly analyze issues of Ukraine’s regional identity, the support strategy of partners within the Weimar Triangle, current dimensions of security policy, as well as the political positions of the Czech Republic, Romania, the Republic of Bulgaria, and the Republic of Serbia in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war. Furthermore, the researchers systematically examine the information-psychological and cultural dimensions of wartime confrontation. It should also be emphasized that the analytical and forecasting components of this research were primarily developed by political scientists at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, with significant collaborative contributions from researchers based in Kyiv and Ivano-Frankivsk.

Methodologically, the study is grounded in the conceptual framework of a pulsating civilizational frontier structured along the Tartu – Tartus geostrategic axis. This axis conceptualizes the systemic clash between two divergent models of socio-political development that dictate European security: a democratic, open, and European-oriented model, versus an authoritarian, neo-imperial, force-based paradigm. Europe has an obvious weakness: it fears and expects the worst. Yet Europeans are unlikely to find lasting comfort on the edge of the Eurasian abyss while relying on Ukraine merely as an “iron porcupine.”

By resisting Putin’s aggression and firmly choosing the European path, Ukraine is today capable – without exaggeration – of breathing a spirit of dynamism and renewed values into the somewhat unbalanced, weakened, and at times illusory aspirations of the European Union. However, this will become a political reality only if our society preserves – and in some areas regains – the momentum of its difficult journey toward Democracy. The advance of Freedom cannot and must not be halted at the level of “wartime democracy” because of supposedly “objective” circumstances or the subjective will of political actors. Let us remain vigilant, remembering Friedrich von Hayek’s maxim: “Freedom, whatever its form, is lost gradually.”

Together to Victory!

Volodymyr FISANOV,
Doctor of Historical Sciences, Professor

ТАРТУ – ТАРТУС: НОВИЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ФРОНТИР, АБО ЛІНІЯ ГЕОСТРАТЕГІЧНОГО РОЗЛОМУ В ЄВРАЗІЇ

© Володимир ФІСАНОВ

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-1](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-1)

Сучасний геостратегічний розлом у Європі (якщо брати ширше і у всьому світі), коли політиками зазвичай ігноруються і порушуються усталені моделі відносин, принципи вироблені після завершення Другої світової війни, а іноді й здоровий глузд взагалі, стає дедалі глибшим і малопередбачуваним. Однак лінія розколу з часів Черчилля залишається хоча й рухливою, але почасти метафізично незмінною. Британський політик, говорячи про Залізну завісу, відзначав що вона опустилася між Балтикою та Адріатикою, сьогодні – у третьому десятилітті XXI ст. – лінія цивілізаційного розколу несамовито пульсує між Балтійським регіоном та Середземномор'ям. Умовно – після карколомних подій широкомасштабного російського вторгнення до України (2022) і падіння режиму Б. Асада (2024) – можна сказати: лінія розлому розтягнулася від Тарту до Тартусу і те, якими будуть далекосяжні наслідки цього глобального протиборства між Заходом і Сходом,

вряд чи можна з певною мірою вірогідності уявити. Чи не забагато чорних лебедів «вибухнуло» на світових обріях...

Внутрішні розколи у суспільствах держав Центральної та Східної Європи – етнічні, політичні, соціальні – не могли не стимулювати й відповідні геополітичні розломи і конфлікти. Візьмемо, до прикладу, Естонію та Україну. Після 1991 р. обидві країни намагалися позбутися певних традицій «старих» радянських часів. Як відомо, свого часу етнічна однорідність Естонії була порушена депортаціями і чималими «вкрапленнями» російського населення. В Україні ж частково російськомовні групи були зорієнтовані на Схід, причому після Другої світової війни до складу УРСР були включені великі території, які виявилися більш орієнтованими на Захід. У часи незалежності стали відчуватися й мовні розколи. В Естонії, як і в Україні, російськомовні групи складали трохи більше чверті населення, а в ситуації політичних криз і посилення зовнішнього тиску це спонукало до поширення взаємних настроїв підозр і недовіри всередині соціумів.

У Таллінні, особливо після російської анексії Криму, стали з пересторогою дивитися на політичні процеси у регіоні. Запитання «Чи наступна Нарва?» здобуло скандальну популярність саме у 2014 р. Проте тоді, незважаючи на розбіжності думок, визнали таке припущення недоречним, значною мірою через членство Естонії в НАТО. А після початку широкомасштабного вторгнення ретельно прораховували можливі сценарії впливу російсько-української війни на соціальну, зовнішню і безпекову політику країни. При цьому підкреслювалися навіть позитивні довготривалі тенденції для ринку праці. У спеціальному дослідженні Магнуса Піірітса з університету Тарту, здійсненому для Центру прогнозів естонського парламенту, зазначалося, що прибуття українських біженців допоможе покращити «співвідношення людей працездатного віку до пенсіонерів до 2060 р., а потім такий вплив зникне»¹. Експерти у сфері безпеки підкреслювали, що починаючи з 2010-х років Естонія перейшла від стратегії тотальної оборони до комплексної оборонної стратегії. Такий підхід передбачав не тільки розширення звичайних оборонних можливостей, а й зосередження уваги на інвестиціях у високоточну зброю великої дальності та у готовності суспільства до несподіваних викликів у сфері безпеки і відповідної освіти громадськості, спрямованої на формування стійкості². У досить розлогому дослідженні експертів Естонської Академії безпекових наук (Sisekaitseakadeemia) «Прогноз глобальних тенденцій, що впливатимуть

¹ Piirits M. The long term impact on Estonia of the war between Russia and Ukraine. URL: <https://arenguseire.ee/en/reports/the-long-term-impact-on-estonia-of-the-war-between-russia-and-ukraine-population-integration-foreign-trade/>

² Ploom I., Sliwa Z., Haas M. Lessons Identified from Ukraine: The Bid for the Estonian Total Defence Concept. *Journal on Baltic Security*. 2025. № 11. P. 58–87. URL: https://doi.org/10.57767/jobs_2025_004

на внутрішню безпеку Естонії у 2026–2030 роках» зокрема констатується: невідомість і тривога в суспільстві зростають, оскільки роками країни світу змушені були адаптуватися до турбулентної епохи, що характеризується численними кризами та викликами. Окрім дій Росії та Китаю, «непередбачуваність зовнішньої та безпекової політики США стає дедалі більшим занепокоєнням, як і невідомість щодо того, чи існує достатній консенсус і сила в Європейському Союзі та НАТО для збереження стабільності». Одна з засадничих тез доповіді полягає у тому, що «для Естонії Росія – і потенційне погіршення загального середовища безпеки, що впливає з її поведінки – залишається головною загрозою безпеці». Разом з тим, Служба зовнішньої розвідки Естонії, незважаючи на існуючі небезпеки, визначила рівень загрози наразі як низький. Тим не менш, слід ставитися до пом'якшення такого ризику з належною серйозністю та «вважати необхідним готуватися до найгіршого»³.

Питання безпеки для країн Балтії, починаючи з 10-х років, ставали усе більш проблемними, зважаючи на експансіоністську політику Росії. В одному з аналітичних досліджень вже у 2018 р. наголошувалося на тому, що НАТО хоча і зробило окремі декларації та реальні дії на підтримку країн Балтії, її «може бути недостатньо в майбутньому, особливо коли йдеться про кібератаки (кібертероризм)». Констатувалося також що ситуація в Балтійському регіоні «є і залишатиметься складною в найближчі роки, оскільки Росія продовжуватиме свій прагматичний підхід до досягнення власних цілей, включаючи підтримку тиску на окремі країни та на Альянс в цілому»⁴. Після лютого 2022 р., коли у свої права вступила «кривава прагматика» великої війни – політична і безпекова ситуація стала ще більш невизначеною і загрозовою.

Згідно оцінки національних загроз, здійснених Службою військової розвідки та безпеки при Міністерстві національної оборони Литовської Республіки з цього часу Москва, однією з засадничих цілей котрої є «підрив підтримки України з боку Заходу шляхом шантажу та погроз», час від часу вдається до «ядерної риторики» щоби змусити Захід скоротити свою підтримку України. Спираючись на унікальність Росії як «держави-цивілізації», сам Путін та адепти путінізму намагаються трансформувати «звичний» світовий порядок, даючи відсіч «західному неокolonіалізму». Союз з країнами Глобального Півдня, насамперед з Китаєм та Індією, бачиться як дієва й ефективна антизахідна коаліція

³ Forecast of global trends affecting Estonia's internal security by Emilia Muuga, Raul Savimaa, Jaanika Puusalu, Ramon Loik, Ringo Ringvee, Märt Läänemets, Jüri Saar, Georg-Henri Kaup (2026–2030). URL: <https://savimaa.eu/wp-content/uploads/2026/01/Forecast-of-Global-Trends.pdf>

⁴ Antczak A., Śliwa Z. Security dilemmas of the Baltic region. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. № 3. December 2018. P. 119–134. URL: <http://ssp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2018/09/ssp-2018-3-10.pdf>

на чолі з Росією. Зрозуміло, що США та Європа сприймаються як супротивники, вплив яких має бути обмежений⁵.

Останніми роками, вдаючись до методів неоголошеної неконвенційної війни в Європі, Росія усе частіше зосереджується на саботажі критичної інфраструктури, від військових об'єктів та енергетичних мереж до комунікацій та підводних кабелів, випробовуючи стійкість європейських урядів та суспільств. Дронові атаки розгортаються від Данії на півночі до кордонів Румунії на півдні. Серед політиків та експертів усе частіше лунає думка, що європейцям слід бути готовими до нападу з боку путінського режиму. Так, європейський комісар з питань оборони Андрюс Кубілюс на конференції у Вільнюсі восени 2025 р. попередив: упродовж наступних двох-чотирьох років, серед найімовірніших цілей російської експансії – країни Балтії. Безсумнівно, будь-який крок Росії проти країн Балтії буде являти собою напад на весь альянс та Європейський Союз. Він також вказав на статтю 42(7) Договору про Європейський Союз, яка передбачає взаємну допомогу у разі збройної агресії проти держави-члена ЄС і котру деякі експерти описують як навіть сильнішу, ніж стаття 5 Договору НАТО, з точки зору зобов'язань, що держави беруть на себе щодо допомоги одна одній⁶.

Керівник Федеральної розвідувальної служби Німеччини Бруно Каль (Bruno Kahl) в інтерв'ю «Deutsche Welle» на початку 2025 р. сказав, що Росія має міркування щодо перевірки того, наскільки надійною є 5 стаття хартії НАТО про колективну оборону. Москва, з його погляду, воліла б повернутися до світового порядку, який існував у 1990-х, головним чином до старих кордонів НАТО, які тоді ще не включали східноєвропейські країни. Для російської влади перегляд кордонів був би «бажаним без американців у Європі. Поки що цього хотіли лише росіяни. Ми дуже сподіваємося, що американці цього не бажають»⁷. У такому ж сенсі висловився восени 2024 р. міністр оборони Данії Троелс Лунд Поульсен: «Не можна виключати, що протягом трьох-п'яти років Росія випробує статтю 5 та солідарність НАТО. У 2023 р. НАТО не робило такої оцінки. Це нові знання, які зараз виходять на перший план». Служба розвідки міноборони Данії також констатувала на початку 2025 р. таке: «Росія зможе напасти на країну (країни)

⁵ The national Threat Assessment by the Defence Intelligence and Security Service under the Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania. Vilnius, 2024. URL: <https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2024/03/GR-2024-02-15-EN-1.pdf>

⁶ Kohanets R. Putin Could Attack NATO Member States by 2030, EU Official Says. November 17, 2025. URL: <https://united24media.com/latest-news/putin-could-attack-nato-member-states-by-2030-eu-official-says-13485>

⁷ Kushnikov K. German intelligence: If Ukraine falls, Russia could start a war with NATO before 2030. March 27, 2025. URL: https://military.com/en/news/german-intelligence-if-ukraine-falls-russia-could-start-a-war-with-nato-before-2030/#google_vignette

НАТО, щоб розпочати локальну війну з країною, що межує з нею, тоді як протягом двох років вона може розпочати регіональну війну в регіоні Балтійського моря. Тим часом, через п'ять років вона може розпочати широкомасштабний напад на Європу, за умови, що США не втратимуться»⁸.

Тема американського стратегічного «дистанціювання» від Європи усе частіше піднімається не тільки у ЗМК, а й в аналітичних документах. І це не випадково, нинішня республіканська адміністрація фактично відкинула довготривалий, започаткований ще президентом Вудро Вільсоном, демократичний тренд у зовнішній політиці, зробивши ставку на може й не дуже бажане, але вимушене «співіснування» з автократичними режимами на кшталт китайського та путінського в умовах «розквіту» Realpolitik. Нові / старі геостратегічні підходи знайшли віддзеркалення у такому базовому документі яким є «Стратегія національної безпеки США» (листопад 2025 р.). При цьому особливо підкреслено, що Сполучені Штати беззастережно захищатимуть власний суверенітет і «справи інших країн нас хвилюють лише тоді, коли їхня діяльність безпосередньо загрожує нашим інтересам».

Щодо ієрархії геостратегічних інтересів США, то на перше місце поставлені залагодження проблем і розвиток Західної напівкулі (тут фактично проголошується нове видання доктрини Монро). Другим за значенням зі стратегічної точки зору визначено регіон Індो-Пасифіки (насамперед економічна конкуренція і воєнно-політичне протистояння з КНР у питанні Тайваню). І лише на третьому місці виступає європейська проблематика у контексті зовнішньополітичного курсу Вашингтону. Фактично США сьогодні погоджуються на «багатополярність», відмовляючись від лінії на досягнення власного глобального домінування. Проголошуваний гнучкий реалізм (flexible realism) передбачає підтримання «добрих відносин та мирних торговельних відносин з країнами світу без нав'язування їм демократичних чи інших соціальних змін, які суттєво відрізняються від їх традицій та історії». Отже, визнаючи принцип «балансу сил», США усе-таки готові перешкодити надмірним геополітичним амбіціям, які загрожують їх національним інтересам. Відкидаючи «злочасну концепцію глобального панування» у Вашингтоні бачать свою задачу у запобіганні «глобальному, а в деяких випадках навіть регіональному, пануванню інших». Такими видаються риси глобальної політики Д. Трампа як «президента миру». Прагматика миру через силу передбачає ставку на політично дієву, але не «яструбину» м'язову систему (muscular without being "hawkish")⁹.

⁸ Saradzhyan S. Would Russia Attack NATO and, If So, When? Russia Matters. June 5, 2025. URL: <https://www.belfercenter.org/research-analysis/would-russia-attack-nato-and-if-so-when>

⁹ National Security Strategy of the United States of America. November 2025. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>

Повернемося від глобалістики до регіональної конкретики, зокрема до бачення європейської політики США у сучасній Стратегії національної безпеки. Нова «стратегічна якість» відносин з НАТО полягатиме у тому, що численні союзники і партнери мають «взяти на себе основну відповідальність за свої регіони та зробити набагато більший внесок у нашу колективну оборону», використовуючи економічні інструменти для узгодження стимулів, розподілу тягаря з союзниками для підтримання довгострокової стабільності (5 % ВВП на оборону). Стосовно відносин Європи з Росією відзначено, що європейські союзники мають значну перевагу над Росією у твердій силі майже за всіма показниками, окрім ядерної зброї. Оскільки європейсько-російські відносини «зараз глибоко послаблені» необхідні відповідальні політичні рішення, котрі вимагатимуть значної дипломатичної участі США. Передусім ідеться про домовленості щодо швидкого припинення бойових дій в Україні, а також «запобігти ненавмисній ескаляції або розширенню війни та відновити стратегічну стабільність з Росією» та підтримати «післявоєнну відбудову України, щоб забезпечити її виживання як життєздатної держави»¹⁰.

У багатьох сучасних аналітичних документах, які розроблені європейськими експертами, ідеться зокрема про необхідність досягнення у короткостроковій перспективі певної воєнно-стратегічної автономії об'єднаної Європи. Звернемося у зв'язку з цим до серйозного аналітико-прогностичного документу представленого Французьким інститутом міжнародних відносин (IFRI). Передусім констатується, що європейські країни (після лютого 2022 р.) більше не можуть уникати «російського питання», оскільки Росія обрала війну. Причому російсько-європейське протистояння ґрунтується на глибокій асиметрії у сприйнятті загроз і стратегічних намірів. Позиція Європи є «по суті оборонною та стримуючою, що базується на повазі до міжнародного права». Одним з слабких місць європейської оборонної стратегії визначається сфера, де продовжує діяти чинник ядерної зброї, який поки що залишається центральним у стратегії ескаляції Москви. Тому ключовою для Європи найближчими роками було б опертя на ядерну міць США. Якщо ж довіра до «розширеного стримування Сполучених Штатів буде серйозно підірвана або зазнає невдачі, Європа постраждає від стратегічного дисбалансу з Росією». До того ж без масованої підтримки з боку США, досягнення європейської переваги в повітрі «вимагатиме вирішення проблеми дефіциту запасів, інтегрованої протиповітряної та протиракетної оборони». Окрім фактора ЯЗ, аналіз балансу сил свідчить, що сухопутна сфера також залишається слабким місцем Європи. Навіть якщо Європа зберігає якісну

¹⁰ National Security Strategy of the United States of America. November 2025. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>

перевагу у навчанні, командуванні та тактиці загальновійськового застосування, «Росія має вирішальну перевагу з точки зору маси, вогневої потужності, мобілізаційних можливостей та толерантності до виснаження»¹¹. Показова тут і еволюція позиції ФРН, яка до широкомасштабної російсько-української війни багато у чому керувалася у політиці з Москвою підходами відомої Ostpolitik доби Брандта-Брежнєва. Певні вагання у зовнішній політиці канцлера О. Шольца у військово-політичній допомозі Україні пояснювалися певним впливом «російського комплексу Берліна». Згідно опитування німецьких громадян, здійсненого майже через рік після початку війни, 41 % респондентів вважали що обсяг допомоги Києву є цілком задовільним, а 26 % бажали обмежити військове співробітництво¹². Зацікавлені експерти вважали, що зміна безпекових орієнтирів у ФРН відбувається занадто повільно. Зокрема констатувалося таке. За 5–10 років німці спроможні зробити власні сили захисту більш ефективними, однак виходячи з певних «обмежень стратегічної культури Берлін не стане лідером європейської політики безпеки»¹³. Ситуація почала змінюватися з приходом до влади Фрідріха Мерца.

Зрозуміло, що і Франція, і Німеччина як одні з головних гарантів європейської безпеки поки що повністю не підготовлені до адекватної відповіді потенційному агресору. Проте, у довготривалому геостратегічному змаганні з путінським режимом Європа має перевагу у більшій економічній стійкості та демократичній гнучкості. У французькому документі підкреслюється, що російський режим виглядає «стабільним у короткостроковій перспективі» завдяки повному контролю еліт та суспільства, але залишається підданим ризикам хаотичного переходу у разі зміни влади. Європа, тим часом, вразлива до внутрішніх криз, але виграє від «демократичної стійкості та привабливого способу життя, з обмеженим ризиком короткострокового та середньострокового краху завдяки здатності колективно долати кризи». В економічному напрямку ставка з боку ЄС робиться на посилення політики санкцій. Тому констатується: хоча «здатність Росії підтримувати воєнні зусилля аж ніяк не вичерпана, особливо якщо ціни на нафту залишаться стабільними, нижчі ціни або додаткові суворі санкції зроблять ситуацію ще більш нестабільною». Загалом економіка Росії поступово «набуває рис, порівнянних з іранською економікою, поєднуючи обмежену модернізацію з довгостроковою стагнацією». У висновку аналітики відзначають таке:

¹¹ Gomart Thomas (ed.). Europe-Russia: Balance of Power Review. Ifri Studies. November 2025. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/2025-11/ifri_gomart_ed_europe_russia_2025_1.pdf

¹² Niemcy wobec wojny. Rok zmian / Red. Katarmerszyna Kazimirska, Tomasz Strelczyk та in. Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia. Warszawa, 2023. S. 210.

¹³ Ibid. S. 47.

«Як не парадоксально, вторгнення Росії в Україну та зіткнення моделей з Росією дозволили Європі заново відкрити свою *raison d'être* (мир і демократію) та продемонструвати демократичні інновації для зміцнення власної моделі перед обличчям її конкурентів»¹⁴.

Відзначимо однак, що деякі експерти досить обережно оцінюють перспективи досягнення європейської автономії за новітніх геополітичних реалій. Як підкреслює аналітик одного з американських *think tanks* Імран Халід, сьогодні ситуація всередині Європи стала складнішою. Окрім виборів у Чеській Республіці, вибори в Нідерландах принесли нові невизначеності щодо майбутнього підходу країни до оборонної політики ЄС. Уряд Словаччини зі свого боку уповільнив свою підтримку України, що викликало питання щодо узгодженості санкційної стратегії блоку. Правляча коаліція Німеччини, хоча й досягає цільового показника витрат у 2 % ВВП за рахунок великого інвестиційного фонду, залишається розділеною щодо довгострокової стійкості оборонних бюджетів. Навіть у Франції зберігаються розбіжності щодо оборонних зусиль. Усе це у свою чергу посилює популістські та євроскептичні впливи, які «ставлять під сумнів єдність, необхідну для досягнення амбітних цілей колективної оборони»¹⁵. Більш жорстко з цього приводу висловився знаний американський аналітик Януш Бугайські, котрий зазначив таке. Польща розглядає США як безцінну протизагрозу ЄС, яка допомагає протидіяти наївним закликам до «стратегічної автономії» Європи, що залишить континент беззахисним. ЄС у Варшаві сприймається переважно як економічно вигідне угруповання, в якому домінували Німеччина та Франція, але яке не має жодних реалістичних можливостей чи намірів захищати Польщу чи її сусідів у разі військового нападу Росії. Разом з тим, Польща готується до двох взаємопов'язаних викликів: поновлення агресії Росії проти своїх сусідів, якщо вона переможе в Україні, та неминучого краху Росії, якщо вона продовжить програвати війну проти України, формуючи власне новітнє бачення «докомуністичної ініціативи Міжмор'я»¹⁶.

Проте, у більш віддаленій, середньостроковій перспективі, не слід відкидати можливості «розбудови» європейської моделі безпеки та стратегічної автономії, яка спиратиметься на більш стабільні партнерські відносини. Саме такі перспективи аналізує дослідник Ягеллонського університету Міхал

¹⁴ Gomart Thomas (ed.). Op. cit.

¹⁵ Khalid Imran. The limits of European strategic autonomy. It's becoming harder to maintain consensus on policy toward Ukraine, December 26, 2025. URL: <https://fpif.org/the-limits-of-european-strategic-autonomy/>

¹⁶ Bugajski Janusz. Janusz Bugajski's Washington View: Poland is Europe's Pivotal Power. 09.10.2024. URL: <https://istraga.ba/janusz-bugajskis-washington-view-poland-is-europes-pivotal-power/>

Рековскі. На його думку, така модель може стати політичною реальністю, завдяки поєднанню чотирьох ключових дій: посиленню свого потенціалу, зменшенню вразливостей, сприянню ситуаційній обізнаності та розвитку партнерських відносин. Підкреслюючи важливість останніх, автор зауважив таке. Існують сфери – такі як енергетичні ресурси, сировина, напівпровідники, вакцини, міграція чи боротьба з тероризмом – де ЄС просто «потрібно співпрацювати з іншими або дивитися за межі своїх територіальних кордонів для досягнення своїх цілей». При цьому стратегічна автономія може бути досягнута лише через партнерство з країнами та ринковими суб'єктами за межами ЄС. Наприклад, ЄС активно прагнув співпраці з іноземними партнерами в секторі напівпровідників, ініціювавши партнерства та меморандуми про взаєморозуміння з Японією, Індією, Канадою та Сінгапуром у 2023 р., а також з Республікою Корея у 2024 р.¹⁷

Разом з тим, варто ще раз підкреслити усі економічні, соціальні та інфраструктурні проекти сприятимуть європейській стратегічній автономії лише у тому випадку, коли вона зможе консолідувати власні зусилля у безпековому та оборонному вимірах. Не випадково, під час міжнародної конференції в Університеті Сорбонни (вересень 2025 р.), на якій французькі та українські експерти обговорювали європейський вимір війни Росії в Україні, військовий експерт Ніколя Рішу констатував наступне. «Ми справді не воювали останні 80 років, тому в нас немає колективної свідомості, немає усвідомлення, що ми вже у війні. Звичайно, Франція робить зусилля, але якщо подивитися навколо, коли ми говоримо про Європу – що це таке? Європи оборони сьогодні не існує. Європи як єдиної політичної сили не існує. Здатності діяти в складі 27 держав, щоб, можливо, завтра вести війну зі спільною армією, не існує». На його думку, проблема полягає у тому, що ЄС був задуманий насамперед як економічна спільнота, що функціонує лише на основі миру¹⁸.

Особливою строкатістю вирізняється політичний ландшафт Центральної та Східної Європи. Як підкреслювали аналітики фундації «Українська призма» регіон залишається «центром уваги світової спільноти через свою близькість до зони бойових дій». У межах співробітництва з НАТО вироблені спільні пріоритети безпеки через такі механізми, якою є «Бухарестська дев'ятка». Однак політична строкатість усе-таки досить часто домінує. Зокрема в експертному документі відзначено наступне. Хоча є випадки спільних поглядів та спільних дій,

¹⁷ Rekowski Michał. Building Strategic Autonomy in the European Union. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*. № 1. 2025. URL: <https://journalse.com/pliki/pw/1-2025-Rekowski.pdf>

¹⁸ У Парижі французькі та українські інтелектуали дискутували про європейський вимір війни Росії в Україні. UKRINFORM. 24.09.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-world/4039945-u-parizi-francuzki-ta-ukrainski-intelektuali-diskutuvali-pro-evropejskij-vimir-vijni-rosii-v-ukraini.html>

індивідуальні національні інтереси, історичний контекст та стратегічні пріоритети кожної країни «відіграють значну роль у формуванні її відповідних зовнішньополітичних позицій»¹⁹.

Тому в контексті сучасних викликів національній і колективній безпеці, особливо в умовах триваючої російсько-української війни, актуалізується тема регіональних стратегічних альянсів, скажімо, на кшталт структурного оформлення Люблінського чи Веймарського трикутників. До прикладу, таким регіональним воєнно-політичним об'єднанням міг би стати у майбутньому трикутник безпеки «Польща – Україна – Румунія», навіть незважаючи на сучасні польсько-українські суперечки чи навіть регіональне суперництво. Стратегічно такий союз у майбутньому міг би посилити логістичну та оборонну співпрацю, з'єднавши Балтійське та Чорне моря і зміцнюючи східний фланг НАТО. Таким чином Румунія підтвердила свою роль критично важливого та надійного партнера для розміщення другого великого військового центру НАТО для України, що доповнює встановлений, вирішальний центр у Польщі.

У сучасних геостратегічних умовах роль румунського фактору значною мірою посилюється. З Румунією, котра сьогодні являє собою зростаючий факт військово-політичної могутності у регіоні ЦСЄ, де для неї відкривається креативний простір, де має зокрема підтвердитися здатність Румунії перейти «від пасивного бенефіціара ініціатив ЄС у сфері безпеки до активного учасника еволюції оборонно-промислового ландшафту Європи»²⁰ і Україна має зорієнтувати свій зовнішньополітичний компас у перспективному румунському напрямку. Причому ефективний безпековий діалог має розвиватися на різних рівнях – не лише між президентами та урядами, а й особливо на парламентському рівні й на рівні громадянського суспільства, неурядових акторів.

У глобальній геостратегічній грі важливим фактором, який певним чином впливає на прийняття політичних рішень, дискусії експертів та метаморфози громадських позицій, залишається протистояння по лінії «демократія – авторитаризм». У політичному та експертному середовищі, спираючись на об'єктивні показники, останніми роками дотримуються думки, що авторитаризм як явище на регіональному й глобальному рівнях досить впевнено зростає. Проте, розвиток «авторитарності» на міжнародній арені йде різними шляхами.

¹⁹ Gerasymchuk S., Kravchuk V. *Arsenals and alliances: Unprecedented Focus on CEE in the Face of Adversity. Position Paper*. 2024. URL: https://prismua.org/wp-content/uploads/2024/04/Arsenals-and-Alliances-Final_print.pdf

²⁰ Iancu Niculae. *Romania's defence policy and national security interests in the European defence fund amidst european defence integration. Land Forces Academy Review*. Vol. XXX. No. 2(118). 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/393016503_Romania's_Defence_Policy_and_National_Security_Interests_in_the_European_Defence_Fund_Amidst_European_Defence_Integration

До прикладу, декілька десятиліть тому до авторитарних режимів відносили, скажімо, Південну Корею і Сінгапур. Проте, сьогодні такі країни – Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур трактуються як авторитарні девелопменталістські режими (authoritarian developmentalist regimes), які багато чому «навчилися» у сталих ліберальних демократій²¹. Разом з тим, держави що сьогодні безсумнівно відмовляються від політичного плюралізму, відстоюючи сильну централізовану державну владу й стримуючи верховенство права, а також розподіл влади та демократичне голосування, просувають іншу цивілізаційну модель розвитку. Такими сьогодні (чи назавжди?) видаються Китай і Росія, не кажучи вже про Іран та КНДР. Проблема зростаючого авторитаризму, який протистоїть демократичним принципам і розвитку, трактувалася у «Новій Атлантичній Хартії» (10 червня 2021 р.), підписаній тодішніми президентом США Дж. Байденом і британським прем'єр-міністром Б. Джонсоном. Відчуваючи наростання політичної кризи в Євразії, лідери обох держав задекларували свою відданість та єднання «навколо принципів суверенітету, територіальної цілісності та мирного вирішення спорів. Ми виступаємо проти втручання шляхом дезінформації чи іншого зловмисного впливу, зокрема на виборах... Так само ми будемо захищати ключові принципи, такі як свобода судноплавства та польотів, а також інші міжнародно законні види використання моря»²². Як відзначає нідерландський дослідник сучасних трансатлантичних відносин Яап Верхел, цей порядок ґрунтується на принципах демократії, верховенства права та прав людини, а також на міжнародній співпраці та колективній безпеці. Чітка зміна (не просто в акцентах, а майже всієї лінії зовнішньої політики США) відбулася з початком «руйнівної політики президента Дональда Трампа «Америка понад усе», який постійно ображав своїх трансатлантичних союзників, підривав принципи колективної безпеки та відмовлявся підтримувати будь-яку багатосторонню співпрацю»²³. Така політика дійсно стала допоміжним тлом та інструментом маніпуляцій для виправдання своєї агресивної позиції в російсько-українській війні для путінського режиму. Досить показовим є і той факт, що текст Хартії доступний на сайті британського прем'єра, але дає відому помилку «404» на сайті Білого дому.

²¹ Shen Wei. 'Effective' Developmental States: Does Authoritarianism Matter? *Topic Paper*. Bern: SDC Networks on Governance and Fragility, Conflict and Human Rights, 2021. URL: https://www.sdc-pge.ch/dam/en/sd-web/RxrtaoFNALEz/PGE-Governance-AuthoritarianContextTopicNote-SDC-2021_EN.pdf

²² The New Atlantic Charter. Published June 10, 2021. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/new-atlantic-charter-and-joint-statement-agreed-by-the-pm-and-president-biden/the-new-atlantic-charter-2021>

²³ Verheul Jaap. The Atlantic Charter: Genesis of the Transatlantic World Order. URL: <https://atlantische-commissie-s3-bucket.s3.eu-west-1.amazonaws.com/wp-content/uploads/2021/12/06121051/AP6-2021-Verheul.pdf>

Зауважимо у цьому контексті, що певний «політичний вододіл» з питань демократії та зовнішньої політики у середині політичного класу держав Центральної та Східної Європи також вдавався взнаки упродовж останнього десятиліття. Візьмемо до прикладу Республіку Польща. Поміж провідних політичних сил країни чітко виокремилися 2 основні напрямки – неореалістичний та неоліберальний. Такі консервативні партії як ПіС та Солідарна Польща апелювали до реалізму. Він ґрунтувався на концепції національного інтересу як фундаментального орієнтиру міжнародної діяльності держави. Реалісти вважали, як підкреслюють польські дослідники, що міжнародні відносини не мають фіксованої ієрархії, а тому є за своєю суттю конфліктними. Відбувалася гра з нульовою сумою, в якій одні держави будували своє позиційне становище за рахунок інших. Проте, у виходячи з реалій зовнішніх орієнтирів Євросоюзу, прихильники першості державного суверенітету Польщі відстоювали позиції оборонного реалізму, який мав бути «оборонним, кооперативним та дипломатичним». Отже, держава нарощувала силу та могутність для «максимізації своєї безпеки, а не для розширення сфер впливу»²⁴. З іншого боку, прихильники неоліберальної парадигми віддавали перевагу не державі як головному актору міжнародної системи, а динаміці взаємодії окремих осіб, груп інтересів які, з їх погляду, виступали суб'єктами міжнародної політики, а держава виступала швидше у ролі представника таких інтересів. Підтримана ними (у чомусь ідеалістична) модель *демократичного миру* заснована у впевненості, що демократії не ведуть війни одна проти одної. Більш того, чим більше ліберально-демократичні норми проникають у свідомість політиків, які доленосні приймають рішення, та громадян, тим менший ризик того, що така держава, котра ними керується вдаватиметься до застосування сили проти іншої демократичної держави. Як відомо, політична думка «Громадянської платформи» характеризується ліберальною парадигмою міжнародних відносин. Стосовно зовнішньої політики держави її прихильники (враховуючи відносно обмежений потенціал Польщі та зменшення участі США на континенті) вважають, що найбільший шанс у захисті національних інтересів полягає в глибшій інтеграції з європейськими структурами та співпраці з провідними країнами Євросоюзу – Німеччиною та Францією. Іншими словами, вона прагнула увійти в мейнстрім європейської політики. Отже, саме Європа була фундаментальним напрямком польської зовнішньої діяльності. При цьому пріоритетом зовнішньої політики була вісь Схід-Захід, тобто відносини Польщі з країнами Західної Європи. Західна Європа вважалася

²⁴ Maj E., Sanecka-Tyczyńska J., Wicha T., Trembicka K. Model polityki zagranicznej Polski w XXI wieku w myśli politycznej głównych orientacji ideologiczno-programowych. 2021. URL: <https://fundacijapan.pl/wp-content/uploads/2024/02/Model-polityki-zagranicznej-Polski-w-XXI-wieku-w-mysli-politycznej-glownych-orientacji-ideologiczno-programowych.pdf>

центром регіону та була джерелом цінностей та конституційних принципів, вестернізації решти континенту. Тобто політичним ідеалом для неолібералів вважалася «інтегрована Європа» через насамперед економічну єдність у рамках ЄС, а не через конкурентне зміцнення співпраці зокрема у Центральній Європі.

Варто підкреслити що у такій моделі будь-яка регіональна інтеграція з подальшою фрагментацією та дистанціюванням від Євросоюзу вважалася проектом, який би сприяв дезінтеграції Європи. Тому то основний наголос робився на двосторонніх відносинах з країнами субрегіону або в рамках спеціальних альянсів в рамках ЄС, а співпраця в межах субрегіональних угод, таких як Вишеградська група, розглядалася як продовження політики ЄС, відповідно до принципу, що чим сильніша Польща в Європейському Союзі, тим сильніша Вишеградська група²⁵.

Російсько-українська війна докорінно змінила і європейські, і польські політичні акценти. Однак, як уже відзначалося, позиція ФРН доби канцлерства О. Шольца не була послідовно українською. Як вважає польський дослідник Пшемислав вель Граєвський, демократична адміністрація Байдена і сам президент вірили (як і колись під час перебалансування відносин з Росією), що польський уряд, в якому домінуватиме Громадянська платформа (ГП), співпрацюватиме з Німеччиною, а Німеччина забезпечить мир з боку Росії та солідарність ЄС зі США щодо Китаю. Позиція Києва при цьому враховувалася слабо. До того ж Україна, точніше її політичний клас, залишається досить часто «обеззброєним» в оцінках реальної власної позиції щодо ЄС, НАТО і Польщі.

Зрозуміло, що експерт виходить з доконаного постулату зовнішньої політики Варшави: перемога України у війні проти Росії відповідає життєво важливим інтересам Республіки Польща. Однак підкреслюється, що сьогодні в Україні немає аналогів Польському інституту міжнародних справ, Центру східних досліджень, Центру східноєвропейських досліджень Варшавського університету, Інституту Центральної Європи в Любліні тощо, де загалом «кілька десятків або кілька сотень польських експертів вивчають ситуацію в Україні та навколо неї п'ять днів на тиждень, вісім годин на день, та пропонують свої знання структуровано урядовим керівникам. Ніхто не виконує такої роботи щодо Польщі – у сенсі структурної співпраці між експертними групами та державною адміністрацією в Україні». Отже, робиться висновок: незнання політичної сцени в нашій країні є глибоким в Україні та негативно впливає на політику Києва²⁶.

²⁵ Maj E., Sanecka-Tyczyńska J., Wicha T., Trembicka K. Op. cit.

²⁶ Żurawski vel Grajewski P. Stosunki polsko -ukraińskie w latach 2022–2024 w kontekście odporności środkowoeuropejskich członków Unii Europejskiej na wyzwanie pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę. URL: <https://newdirection.online/2018-publications-pdf/NDreportPL-PL-UK.pdf>

Нав'язування ж Україні «компромісу» з Росією збереже загрозу вторгнення Москви до Центральної Європи та допоможе «дисциплінувати» поляків, балтів та румунів, тобто зламає їхній опір планам централізації Європейського Союзу, очолюваним Німеччиною та Францією. Більш того, існує небезпека, на яку вказує П. вель Граєвський, що ліберально-космополітичний табір у Польщі, очолюваний Дональдом Туском, гратиме скоріше на боці Берліну, адже він «не є ні проукраїнським, ні антиросійським»²⁷.

Один із сучасних молодих і впливових польських експертів, віце-президент Ягеллонського клубу Константій Пілава цілком слушно зауважив, що переважна більшість поляків не має проблем з українцями як такими. «Ми живемо пліч-о-пліч нормально, часто зі співчуттям. Українці працюють там, де поляки дедалі менше хочуть працювати – у магазинах, ресторанах і на заправках. Немає масових актів насильства, спонтанних спалахів ворожнечі на вулицях. Якщо поляки й обурені чимось, то це не українці, а поляки, які перетворили чесноту гостинності на кітчеве видовище». Після чотирьох років війни Польща «не в змозі відстояти свої інтереси, чи то економічні, історичні, чи політичні. А натомість нам з самого початку пропонували символічний кітч – прапори, мови, послання, жести. Українцям не потрібні жести від нас. Їм потрібна зброя та гроші. А ті, хто прийшов на роботу, просто хочуть миру та нормального життя»²⁸, – стверджував Пілава.

Показовими у цьому контексті є результати соціопитування стосовно міжнародної і зовнішньої політики, а також перспектив російсько-української війни та позицією у зв'язку з цим Польщі. На запитання, хто має брати участь у мирних переговорах, поляки найчастіше вказували Україну (77 %), Росію (68 %), Сполучені Штати (61 %), а також основні міжнародні організації: Європейський Союз (49 %) та НАТО (43 %). Більшість поляків також вважають, що досягнення миру в Україні має бути пріоритетом, навіть якщо це означає відмову від частини своєї території або незалежності (58 %, порівняно з 25 %, які підтримують продовження боротьби). Більшість також вважає втрату Україною частини території найімовірнішим сценарієм завершення війни (67 %).

На запитання: «Як ви оцінюєте дії Дональда Трампа щодо війни в Україні?», відповіді поляків виявилися такими: «Однозначно погано» і «Скоріше погано» разом – 52 % й підтримали лінію американського президента в українському питанні відповідно 30 % опитаних. Стосовно партійних позицій розклад виявився таким. Поміж представників ПiC позитивно оцінили

²⁷ Żurawski vel Grajewski P. Op. cit.

²⁸ Konstanty Pilawa. Wiceprezes Klubu Jagiellońskiego. Podcast "Kultura poświęcona". URL: <https://www.facebook.com/KonstantyPilawa/>

політику Трампа 54 %, 24 % її не підтримали, відповідно у Громадянській коаліції позитивно оцінили дії очільника Білого Дому 16 % і 77 % проти. Стосовно можливості направлення Польщею, разом з іншими європейськими країнами, військ до України після можливої мирної угоди, «Однозначно ні» відповіли 37 %, «Скоріше ні» – 31 % (тобто разом 68 % опитаних) і 22 % прихильно поставилися до такої можливості.

Насамкінець звернемо увагу на оцінку можливостей автономних зусиль Євросоюзу щодо воєнно-політичної підтримки України. Ідеться про запитання: «Чи вважаєте ви, що Європа зможе самотійно, без участі Сполучених Штатів, підтримувати Україну настільки, щоб забезпечити її продовження ефективної оборони?». У відповідь на дії Дональда Трампа щодо України багато європейських коментаторів та провідних політиків, таких як Еммануель Макрон та Фрідріх Мерц, висловили припущення, що на американську допомогу більше не варто покладатися, а Європі слід прискорити озброєння та підготуватися до самотійної підтримки оборони України. Також є повідомлення про те, що Сполучені Штати розглядають можливість відмови від командування силами НАТО в Європі, що може стати прелюдією до повного виходу з Альянсу та ще більше посилить ізоляцію Європи перед обличчям російської загрози. Однак, чи зможе Європа самотійно, без підтримки США, підтримувати Україну настільки, щоб забезпечити її продовження ефективної оборони? Респонденти досить скептично поставилися до цієї можливості – більшість (60 %) відповіли негативно, і лише трохи більше одного з чотирьох (28 %) вважали, що Європа здатна на це²⁹.

Звернемося дещо до іншого європейського кейсу. Чимало політичних міркувань та експертних оцінок сьогодні існує щодо цивілізаційного «розколу» в Угорщині, яка маневрує між Сходом і Заходом, маніпулюючи при цьому українською темою (особливо правляча партія «Фідес» В. Орбана). Відзначимо, що насправді не дуже велика частка угорських громадян дійсно бажає виходу країни з Євросоюзу. Так, згідно експертних оцінок та результатів соціопитувань під назвою «Скільки Європи ми бажаємо?», абсолютна більшість угорців (54 %) мають проєвропейські настрої на емоційному рівні. Майже чверть респондентів нейтральні (23 %), з меншою часткою емоційно орієнтованих євроскептиків (16 %). Виходячи з когнітивного вимірювання, майже половина угорців також може вважатися проєвропейськими (48 %). При цьому більше десятиї частини угорців мають нейтральну оцінку членства Угорщини в ЄС (13 %). Поведінковий показник показує таку картину. Дві третини угорців (66 %) є повністю

²⁹ Polacy o potencjalnym zakończeniu wojny w Ukrainie. Opracował Jonathan Scovil. Marzec 2025. Fundacja Centrum Badań Opinii Społecznej. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2025/K_022_25.PDF

нейтральними, тобто вони публічно не зайняли б позицію ні за, ні проти ЄС – чи то в коментарі у Facebook, дружній розмові чи участі у вуличній демонстрації. Можна сказати, що майже кожен 10-й з угорських громадян готовий до політичних дій, тобто вони є легко мобілізованими євроскептиками (9 %), частка потенційно активних прихильників ЄС дещо вища (15 %). Що стосується потенційного референдуму, то в усіх соціальних та політичних групах значна більшість проголосувала б за те, щоб залишитися в ЄС на референдумі щодо членства в ЄС. Навіть серед виборців «Фідес» лише 61 % підтримують членство в ЄС, тоді як частка тих, хто підтримує вихід, надзвичайно висока – 17 %, а 22 % не визначилися. Однак більшість опозиції виступають за ЄС (86 %), дуже мало хто виступає за вихід, усього 4 %³⁰.

Як відзначається в експертній доповіді угорського ліберального інституту «Policy solutions», у 2025 р. В. Орбан «вміло використав міжнародно сприятливий клімат» і намагався зіграти роль глобально важливого гравця і міжцивілізаційного медіатора трьох провідних держав. У такому контексті важливим фактором стала «бурхлива похвала та публічна підтримка Трампом Orbana». І хоча Трамп загалом «мало знає про менші країни та їх лідерів, він дуже добре знає Віктора Orbana, і навіть демонструє слабкі натяки на знання ключових дебатів в Угорщині, зокрема рішучого антимиграційного консенсусу в угорському суспільстві». Угорщина також посідає перше місце серед держав ЄС з найбільшою кількістю китайських інвестицій з 2023 р., випереджаючи країни, які є набагато більшими та розвиненими економічно. Справедливості заради можна сказати, що так само, як Угорщина є плацдармом Росії в ЄС та НАТО, вона служить аналогічній меті для Китаю. Все це, разом із закріпленими перевагами «Фідес», робить результати Петера Мадяра у побудові сильного та єдиного опозиційного блоку ще більш вражаючими. Автори доповіді пишуть про тривожну тенденцію на теренах Євросоюзу: приклад Orbana набирає популярності в окремих країнах. Хоча переважна більшість ЄС «продовжує підтримувати Україну, цілком ймовірно, що одностайності щодо війни в Україні буде дедалі важче досягти, оскільки дружні Путіну партії наразі на підйомі»³¹.

При цьому побоювання, пов'язані з війною, поступово згасають. Половина угорців не погоджувалася з твердженням, що Угорщина може бути втягнута у російсько-українську війну, тоді як 46 % висловили певний

³⁰ Bíró-Nagy A., Szászi A., Varga A. Mennyi európát szeretnénk? EU-pártiság és euroszeptizmus Magyarországon, May 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/366719110_MENNYI_EUROPAT_SZERETNENK_EU-partisag_es_euroszeptizmus_Magyarorszagon

³¹ Györi G., Bíró-Nagy A. Hungarian Politics in 2025. 2026, *Policy Solutions*. Budapest. URL: https://www.policysolutions.hu/en/news/676/hungarian_politics_in_2025_publication

ступінь занепокоєння. Два роки тому майже 60 % респондентів побоювалися, що Угорщина може бути втягнута у війну; цей показник знизився до 49 % у 2024 р. і знизився ще на три відсоткові пункти до осені 2025 р. На запитання чи будуть угорці підтримувати вступ України до ЄС позитивно відповів 31 % респондентів, проти висловилися 64 % опитаних³².

На відміну від Угорщини, де зовнішньополітичні орієнтації ґрунтуються на прагматичній основі, а проросійські симпатії є скоріше виключенням, у Республіці Болгарія вони є сталою тенденцією і цей фактор не може не впливати на ставлення російсько-української війни. За оцінками експертів, близько третини громадян Болгарії дотримуються відкрито або помірковано проросійських поглядів і вважають необхідним підтримувати добрі стосунки з Москвою. Навіть після повномасштабного вторгнення до 30 % респондентів в Болгарії заявили, що вони все одно вважають РФ дружньою слов'янською країною, «братським народом» та своїм стратегічним партнером. Дійсно, російське вторгнення в Україну та її енергетична політика посилили розбіжності в болгарському суспільстві. Соціальні мережі ще більше посилили російську пропаганду в Болгарії, яку сприймають близько до серця прихильники праворадикальних партій, а також багато виборців БСП. За даними звіту Фонду гуманітарних та соціальних досліджень у Софії (HSSF), російська онлайн-пропаганда зросла вдесятеро з початку війни³³.

Україна у цивілізаційному двобії, який відбувається на теренах Євразії, виступає потужним щитом для Європи. Відомий вітчизняний експерт Сергій Троян не випадково, розкриваючи значення виразу «щитова війна», зауважив що це означає «перенесення геологічного поняття Український кристалічний щит у геополітичну площину»³⁴. Показовим є те, що у 2025 р. у Києві відбулася міжнародна конференція «Бренд країни як щит: цінності на сторожі національної безпеки»³⁵. Усе-таки, навіть за нинішніх надскладних міжнародних умов, слід з певною часткою критики ставитися, скажімо, до відомої заяви У. фон дер Ляйєн що Україна має стати «залізним дикобразом» на кордонах ЄС.

³² Biró-Nagy A., Bálint Katona B., Kósa L., Molnár K., Varga A. The World Through Hungarian Eyes – Foreign Policy Attitudes in Hungary in 2025. December 2025. URL: https://www.policysolutions.hu/en/news/672/world_through_hungarian_eyes_2025

³³ Zankina Emilia. Pro-Russia or anti-Russia: Political dilemmas and dynamics in Bulgaria in the context of the war in Ukraine. *The Impacts of the Russian Invasion of Ukraine on Right-wing Populism in Europe* (eds). Gilles Ivaldi and Emilia Zankina. European Center for Populism Studies (ECPS). March 8, 2023. Brussels. URL: <https://www.populismstudies.org/wp-content/uploads/2023/03/Download-Report-on-Bulgaria.pdf>

³⁴ Троян С. Грані війни: мережевий щоденник історика. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 146.

³⁵ Country Brand as a Shield: Values Guarding National Security, July 22, 2025. URL: <https://brandukraine.org.ua/en/news/brand-ukraine-international-conference-is-back-en/>

В умовах повоєнної відбудови Україна має також стати розвинутою країною з усіма засадничими рисами європейської демократії, яка буде у змозі забезпечити громадянам достойний рівень життя в умовах безпеки і миру. Такий розвиток подій не просто прийнятний, а цілком досяжний з огляду на ту обставину про яку в своєму інтерв'ю нещодавно сказав відомий учений та експерт Валерій Пекар. Він зокрема відзначив: Україна має мережеве, горизонтальне, демократичне суспільство. Українці показали, що вони «не просто спартанці, воїни, готові до самопожертви, а високоосвічена, інженерно спроектована нація». Що ж до можливості «непереможного» завершення війни з боку України, експерт підкреслив таке: «Для багатьох українців поразка України означатиме смерть, смерть близьких та родини, або щось ще гірше. Це те, чого багато людей за кордоном не розуміють». На Заході часто нагадують приклад французького режиму Віші часів Другої світової війни, порівнюючи з ситуацією в Україні. Франція потім капітулювала перед німцями, і нацисти дозволили їй існувати як залишковій державі, напівнезалежній. Однак у випадку України ми маємо справу з «зовсім іншою ситуацією. Росіяни хочуть, щоб ми перестали існувати. Тому наша ситуація більше нагадує ситуацію євреїв, ніж французів»³⁶.

На тлі тактичних поразок РФ в Угорщині, а до того у Сирії, поразка в Україні матиме для путінського режиму «нищівне» стратегічне значення. Згадаємо як у кінці 2024 р. Сирія опинилася у фокусі регіональної та глобальної динаміки. Диктаторський, непотичний режим Асадів впав. Як відзначив вітчизняний дослідник Андрій Зелінський саме «південні інсургенти (а не повстанці з Ідлібу) 8 грудня захопили сирійську столицю, що поклало край 54-річному правлінню родини аль-Асадів». Крах режиму «умовного шіїта» Б. аль-Асада суттєво послабив стратегічні позиції Ірану на Близькому Сході³⁷. Адже свого часу аятола Хомейні відносив сирійський режим до тих, де вдалося розбудити правителів й зробити їх корисними для ісламської революції в її протистоянні «сатанинським заколотам» Заходу і Сходу³⁸.

Карколомні сирійські події найбільше зачепили путінську Росію. Остання втратила середземноморські бази – військово-морську в Тартусі й авіаційну у Хмейніні. При цьому відмова Кремля від військової присутності у Сирії поставила під загрозу російські інтереси у Лівії де Путін конкурує за вплив

³⁶ Krystyna Garbicz – Walerij Pekar. Rosja może zaatakować Polskę jeszcze w tym roku. Nie popelnijcie naszych błędów! [Rozmowa], 9 marca 2026. URL: <https://oko.press/rosja-moze-zaatakowac-polske-jeszcze-w-tym-roku-nie-popelnijcie-naszch-bledow-rozmowa>

³⁷ Зелінський А. Л. Причины і наслідки падіння режиму аль-Асадів. *Проблеми всесвітньої історії*. 2025. № 2 (30). С. 142–169.

³⁸ Великий Аятолла Имам Хомейни. Завещание. Независимый информационный центр «Тавхид». Б. г. 56 с.

з Р. Т. Ердоганом. Як слушно вважає Зелінський, турецький лідер вже сьогодні отримав низку суттєвих геополітичних бонусів. Насамперед Анкара отримала у своє розпорядження сирійський сухопутний коридор, а також зміцнила авторитет у сунітському ареалі, посилюючи впливи у Лівані та Лівії. На думку дослідника, за нинішніх умов можна навіть вести мову про певне віртуальне відродження Османської імперії³⁹.

Отже, можна дещо підсумувати. Сьогодні міжцивілізаційний фронтір, своєрідний геостратегічний лімес між Демократією та Авторитаризмом проходить по багатьох лініях. Одну з них можна визначити як Тарту – Тартус від Балтики до Середземномор'я, де зішлися інтереси як великих міжнародних гравців, так і середніх й малих держав. Невеликі країни Балтії, як і раніше, готові протистояти авторитарним викликам. Представники естонського розвідувального співтовариства, до прикладу, констатують: «Росія розглядає Естонію як ворожу державу, головним чином через непохитну підтримку Естонією демократичної України та її прозахідних інтеграційних зусиль. Ця ворожість включає потенційні заходи стримування проти Естонії. Хоча підхід Росії до країн Балтії принципово не змінився, її сприйняття загроз у регіоні посилюється»⁴⁰. Більш того, коли впадають підвалини усталеного світового порядку, то навіть малі держави заглядають за глобальні обрії. Литовська Республіка, спираючись на власний досвід протидії російській дезінформації, готова поділитися «методологіями підвищення стійкості суспільства» та налагодити обмін експертами зі спеціалістами зі стратегічних комунікацій в Індо-Тихоокеанському регіоні. Литва також «поділиться своїм комплексним підходом до боротьби з гібридними загрозами нижче порогу збройного конфлікту»⁴¹.

У сучасній Європі відбулися карколомні зміни. Практично завершився Вестфальський трьохсотлітній цикл. Останньою у ньому була доба після Холодної війни що об'єднала ідеї балансу сил та імперії, роблячи світ немовби єдиним цілим. Проте, і баланс сил, і імперія з часом перестали бути панівними поняттями в Європі і, мабуть, у світі, який сьогодні видається більш розколотим і фрагментованим. У таких гоббсівських координатах сфера міжнародної й національної безпеки стає надто крихкою і, як вважає дехто з експертів, взагалі «вислизуючою». Наведемо тут думку експерта з Баптистського університету

³⁹ Зелінський А. Л. Вказ. праця.

⁴⁰ International security and Estonia 2025. EFIS. URL: <https://www.valisluureamet.ee/doc/raport/2025-en.pdf>

⁴¹ Strategy for Security and Defence Engagement in the Indo-Pacific Region Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania, May 2025. URL: <https://kam.lt/wp-content/uploads/2025/07/Strategy-for-Security-and-Defence-Engagement-in-the-Indo-Pacific-Region.pdf>

Гонконгу Кшиштофа Слівінського, котрий вважає, інтерпретуючи теорію Макіндера у контексті війни в Україні, що конфлікт, ймовірно, триватиме, «хоч і з непередбачуваною інтенсивністю». Разом з тим, результат війни буде лише одним із багатьох кроків, які ведуть до виникнення, можливо, багатополарної міжнародної системи та, як наслідок, і що більш очевидно, «нової системи безпеки в Європі, яка, як раніше, буде перебувати під сильним впливом Німеччини, а не Сполучених Штатів»⁴².

Україна в цілому «рухається у загальноєвропейському потоці, але дуже часто – зигзагоподібною траєкторією»⁴³. Проте, щоби зигзагоподібна траєкторія не стала долею на довгі десятиліття на мультифронтирі Центральної та Східної Європи, Україна і українці мають сформувати поступово, але невідворотно, суспільне й політичне бачення власної країни як хаба стабільної Демократії з почуттям ресурсної й культурної самодостатності та інтелектуальної гостроти, зрозуміло, за умов підтримання національної стійкості і безпеки у XXI ст.

⁴² Krzysztof Śliwiński. Is Geopolitics Still Relevant? Halford Mackinder and the War in Ukraine. URL: <https://journale.com/pliki/pw/4-2023-Sliwinski.pdf>

⁴³ Український Мультифронтір. Нова схема історії України (неоліт – початок XX століття) / упор. С. Громенко. Харків : ВД «Фабула», 2024. С. 7.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА У ФОКУСІ ОФІЦІЙНОГО ДИСКУРСУ І ЛІДЕРІВ ДУМОК ДЕРЖАВ ВЕЙМАРСЬКОГО ТРИКУТНИКА

© Алла КИРИДОН
© Сергій ТРОЯН

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-2](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-2)

Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 р. з анексії Криму та набула якісно нового, повномасштабного виміру після вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р., стала одним із ключових викликів для сучасної системи міжнародних відносин, європейської безпеки та нормативних засад світового порядку. Вона не лише радикально трансформувала безпекову архітектуру Європи, а й спричинила глибокі світоглядні, ціннісні та інтелектуальні зрушення в державах Європейського Союзу, насамперед у провідних країнах Західної та Центрально-Східної Європи.

У цьому контексті особливої наукової ваги набуває аналіз позицій держав Веймарського трикутника (Німеччини, Франції та Польщі) як важливої політичної конфігурації в межах ЄС і НАТО, що поєднує різні історичні досвіди, стратегічні культури та традиції осмислення війни, безпеки й міжнародної відповідальності.

Водночас не менш значущим є вивчення оцінок російсько-української війни з боку інтелектуалів, експертів і лідерів громадської думки цих держав, адже саме вони значною мірою формують суспільні наративи, рамки політичних рішень і довгострокові уявлення про місце України, Росії та Східної Європи в європейському цивілізаційному просторі.

Актуальність дослідження зумовлена також тим, що війна проти України стала тестом на здатність європейських еліт переосмислити попередні парадигми взаємодії з Росією, зокрема політику «залучення», економічного прагматизму та стратегічної стриманості. Аналіз оцінок війни в політичному та інтелектуальному дискурсі Веймарського трикутника дозволяє глибше зрозуміти внутрішні суперечності європейської політики, еволюцію підходів до безпеки та перспективи формування нової європейської стратегії щодо Східної Європи й України.

Автори мають на меті здійснити комплексний аналіз офіційних позицій держав Веймарського трикутника та інтерпретацій російсько-української війни у висловлюваннях політиків, інтелектуалів і лідерів думок у Німеччині, Франції та Польщі, а також виявлення спільних і відмінних рис в їх сприйнятті причин, характеру та наслідків цієї війни.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- окреслити політико-інституційні засади функціонування Веймарського трикутника як формату міждержавної взаємодії;
- проаналізувати офіційні позиції Німеччини, Франції та Польщі щодо повномасштабної агресії Росії проти України;
- дослідити ключові наративи та інтерпретаційні моделі осмислення війни в інтелектуальному середовищі кожної з держав Веймарського об'єднання;
- зіставити підходи політичних еліт і незалежних інтелектуалів до оцінки війни та її впливу на європейську безпеку;
- визначити роль колективної пам'яті, стратегічної культури та ціннісних орієнтацій у формуванні відповідних оцінок.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій теорії міжнародних відносин, політичної філософії, дискурс-аналізу та інтелектуальної історії. У роботі використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції, а також спеціальні методи (порівняльний, історико-політичний, контент-аналіз, метод критичного аналізу дискурсу тощо).

Особливу увагу приділено порівняльному аналізу національних інтелектуальних традицій і політичних наративів, що дозволяє виявити як структурні відмінності у сприйнятті війни, так і спільні для Веймарського трикутника інтерпретаційні рамки. Джерельну базу дослідження становлять офіційні заяви урядів і лідерів держав, публічні виступи політиків, аналітичні доповіді, публікації провідних інтелектуалів, експертів і журналістів, а також матеріали провідних європейських медіа.

Огляд корпусу літератури. Зауважимо: якщо офіційна позиція правлячих кіл Німеччини, Франції, Польщі й Веймарського трикутника загалом щодо російської агресії проти України достатньо широко представлена через їх публічні виступи, заяви, дебати на переговорах тощо, то відповідні оцінки інтелектуалів і лідерів думок зазначених країн відображені значно менше, а тому лише частково введені до широкого наукового дискурсу. Щодо цього загальноєвропейське поширення має часткова точка зору відносно відсутності інтересу у французьких дослідників до власної публічної етики, політичної моралі чи інтелектуальної спадщини: «Форма французького інтелектуального дискурсу цікавить чужоземців більше, ніж самих французів»¹.

З-поміж вагомих наукових досліджень в Україні треба відзначити праці С. Віднянського та А. Мартинова² – індивідуальні й спільні наукові розвідки в рамках реалізації дослідницької програми відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, монографію авторського колективу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса³. Серед польських і польсько-українських досліджень у цьому руслі чинне місце посідають колективні й індивідуальні наукові праці, зокрема публікація «Росія – Україна. Конфронтація наративів»⁴,

¹ Чедолума І. Минуле, яке досі з нами. Огляд на: Тоні Джадт. Недовершене минуле. Французькі інтелектуали, 1944–1956. Львів : Човен, 2024. 512 с. *Україна модерна*. 04.10.2024. URL:

² Віднянський С. Ставлення європейських інтелектуалів до агресії Росії проти України. *Україна дипломатична* : щорічник. Вип. XXIII. Київ : ДП «ГДП», 2022. С. 458–468; Віднянський С. Російсько-українська війна та міжнародна спільнота: основні напрями, проблеми й деякі уроки західної підтримки України. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2024. Вип. 33. С. 25–64. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001535249>; Віднянський С., Мартинов А. *Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство*. Київ : Парлам. вид-во, 2023. 336 с.

³ Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях / за ред. В. Кулика. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 328 с.

⁴ *Russia – Ukraine: A Confrontation of Narratives*. Edited by Henryk Litwin. Rocznik Centrum studiów nad Ukrainą. No. 2/2025. 216 p. URL: https://studium.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2025/06/002_CSU_SRODEK-CALY-2.pdf

статті Б. Марковської-Марчак, Р. Стобецького та ін.⁵ На Заході, насамперед у Франції, Німеччині й англомовному сегменті, та в ширшій просторовій перспективі відповідна тематика також знайшла лише фрагментарне відображення лише в окремих наукових дослідженнях⁶.

Тому в сенсі наукової значущості пропонованого дослідження політичної та інтелектуальної реакції в державах Веймарського трикутника на сучасну російсько-українську війну увиразнимо щонайменше два аспекти. Перший – комплексне системне осмислення дослідницької проблеми в контексті її постановки та проміжних і прикінцевих висновків і узагальнень. Другий – репрезентація наукового дискурсу щодо ставлення інтелектуалів і лідерів думок держав Веймарського трикутника до російсько-української війни як історичного, суспільного, міжнародного і морально-ціннісного феномену, процесу, події та явища сучасності.

Веймарський трикутник (Німеччина, Польща, Франція) як політична конфігурація і міжнародне об'єднання. Веймарський трикутник (Weimar Triangle) постає однією з важливих політичних конфігурацій у сучасній системі міжнародних відносин Європи. Створений наприкінці 1991 р. у місті Веймар (ФРН) як тристоронній формат співпраці між Польщею, Німеччиною та Францією, він спочатку мав на меті підтримати європейську інтеграцію Центрально-Східної

⁵ Markowska-Marczak B. Ramy wojny: inwazja rosyjska na Ukrainie jako wydarzenie historyczne: Analiza ramowa polskiego dyskursu prasowego. *Kultura i społeczeństwo*. 2023. T. 67 Nr. 3. Ss. 225–252. URL: <https://czasopisma.isppan.waw.pl/kis/article/view/2099/1801>; Stobiecki R. Historia i historycy w perspektywie „długiego trwania”. Kilka uwag o historiograficznych kontekstach wojny w Ukrainie. *Zeszyty wiejskie*. 2024. Ss. 477–491. URL: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/zwiej/article/download/23688/23707/56484>

⁶ Ash T. G., Krastev I., & Leonard M. *United West, divided from the rest: global public opinion one year into Russia's war on Ukraine*. February 2023. ECFR 482. URL: https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2023/02/United-West-divided-from-the-rest_Leonard-Garton-Ash-Krastev.pdf; Fouillet T. *Guerre en Ukraine: étude opérationnelle d'un conflit de haute intensité* (premier volet). Recherches & Documents. No. 02/2023. 57 p. URL: <https://www.frstrategie.org/sites/default/files/documents/publications/recherches-et-documents/2023/022023.pdf>; Freysselinard É. (Ed.). *Les impacts de la guerre en Ukraine*. Mai 2023. No. 68. 30 p. URL: https://www.ihemi.fr/sites/default/files/publications/files/2023-05/ihemi_lirec_ndeg68.pdf; Riet J. & Klaver F. The EU and Russian Aggression: Perspectives from Kant, Hobbes, and Machiavelli. *European Papers*. 2023. Vol. 8. No. 3. Pp. 1523–1537. URL: <https://www.europeanpapers.eu/europeanforum/eu-russian-aggression-perspectives-kant-hobbes-machiavelli>; Dyduch J. & Góra M. Polish Reactions to Russian Aggression Against Ukraine. In: Mihr A. & Pierobon C. (eds.). *Polarization, Shifting Borders and Liquid Governance*. Berlin; Bishkek: Springer, 2024. P. 301–309. URL: https://www.springerprofessional.de/content/pdfId/26566644/10.1007/978-3-031-44584-2_18?canonical=https%3A%2F%2Fwww.springerprofessional.de%2Fpolarization-shifting-borders-and-liquid-governance%2F26566620; Fontanel J. *Les fondements et les conséquences de la guerre en Ukraine*. Grenoble: Manival, 2025. 124 p. URL: <https://hal.univ-grenoble-alpes.fr/hal-04972609/document>; Franch P. (etc.). A Scathing Indictment: How European Opinion Leaders Framed Putin's Aggression Against Ukraine. *Journal. Media*. 2025. Vol. 6 (3). No. 99. Pp. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.3390/journalmedia6030099> URL: <https://www.mdpi.com/2673-5172/6/3/99>

Європи після завершення холодної війни⁷. Його створення маркувало нову геополітичну ситуацію в регіоні: розпад радянського блоку, розширення Європейського Союзу і НАТО, а також потребу в механізмах політичного діалогу між країнами з різними історичними традиціями і стратегічними цілями.

Формально Веймарський трикутник не є міжнародною організацією зі статутом чи бюджетом (на кшталт ЄС чи НАТО); водночас він неформально функціонує як регулярний майданчик для консультацій і співробітництва на рівні глав держав, урядів, міністрів закордонних справ та парламентських делегацій. Основна ідея полягає в напрацюванні узгоджених позицій з ключових зовнішньополітичних та безпекових питань, розбудові добросусідства та зміцненні європейської безпеки тощо.

Історичне походження, структура та розвиток формату. Ініціатива створення трикутника належала польському, французькому та німецькому міністрам закордонних справ – Кшиштофу Скубішевському (Польща), Ролану Дюма (Франція) та Гансу-Дітріху Геншеру (Німеччина), які 28–29 серпня 1991 р. підписали спільну декларацію про тристороннє співробітництво⁸. Метою було не лише сприяти європейській інтеграції Польщі, але й створити майданчик для стратегічного діалогу між трьома державами з різними традиціями зовнішньої політики.

Після досягнення головної початкової мети – вступу Польщі до НАТО (1999) та ЄС (2004) – Веймарський трикутник поступово трансформувався з суто інтеграційного інструменту в платформу для обговорення ширшого кола європейських та міжнародних проблем. Це включало, зокрема, участь у дискусіях щодо розширення співпраці у сфері європейської оборони, стабілізації Балкан, конфліктів на Близькому Сході та пізніше – викликів, пов'язаних із відносинами з Російською Федерацією та безпекою в Європі⁹.

⁷ Zbiór dokumentów. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. 1992. R. 48, nr 2, s. 9–12. URL: <https://digit.pism.pl/dlibra/publication/746/edition/575?language=pl>; Koszel B. Trójkąt Weimarski: bilans i perspektywę współpracy. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*. 2016, nr 1 (XIII). S. 65–82. URL: <https://ksm.ka.edu.pl/tresc/krakowskie-studia-miedzynarodowe-2016-nr1.pdf>

⁸ Parzymies S., Le Triangle de Weimar a-t-il encore une raison d'être dans une Europe en voie d'unification? *Annuaire français de relations internationales*. 2010, vol. XI, pp. 515–530. URL: https://www.afri-ct.org/wp-content/uploads/2015/02/521_PARZYMIES-AFRI_2010.pdf; Fiszer J. M., Geneza Trójkąta Weimarskiego i jego rola w integracji Europy po zakończeniu zimnej wojny, *Rocznik Integracji Europejskiej*. 2022, nr 16, ss. 75–89. URL: https://www.researchgate.net/publication/368742843_Geneza_Trojkat_Weimarskiego_i_jego_rola_w_integracji_Europy_po_zakonczeniu_zimnej_wojny

⁹ Parzymies S., Le Triangle de Weimar a-t-il encore une raison d'être dans une Europe en voie d'unification? *Annuaire français de relations internationales*. 2010, vol. XI, pp. 515–530. URL: https://www.afri-ct.org/wp-content/uploads/2015/02/521_PARZYMIES-AFRI_2010.pdf

На думку багатьох українських і зарубіжних дослідників¹⁰, формат трикутника завжди мав певний дискусійний характер, що відображає баланс між різними підходами до зовнішньої політики. Наприклад, у 2003 р. Франція і Німеччина засудили військову кампанію в Іраку, тоді як Польща долучилася до міжнародної коаліції під проводом США – випадок, який ілюструє, що внутрішньоевропейські розбіжності можуть суттєво впливати на рівень консенсусу в трикутнику.

Сьогодні формат трикутника в контексті його структури і функцій передбачає декілька рівнів співпраці:

1. Зустрічі на найвищому політичному рівні: голови держав або урядів Франції, Німеччини та Польщі періодично проводять саміти для узгодження спільних позицій у зовнішній політиці.
2. Міністерські засідання: регулярні консультації міністрів закордонних справ як майданчик для обговорення актуальних політичних і безпекових викликів.
3. Міжпарламентські та громадські ініціативи: включають обміни депутатами, молодіжні форуми, культурні зустрічі, що сприяють розвитку міжлюдських контактів і зміцненню довіри між суспільствами трьох країн.

¹⁰ Wyligala H. *Trójkąt Weimarski. Współpraca Polski, Francji i Niemiec w latach 1991–2004*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. 527 s.; Химинець В. В. *Веймарський трикутник: збудовки та перспективи з погляду Німеччини*. 2011. URL: https://web.archive.org/web/20210828163428/http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF%2FNVdu_2011_17_15.pdf; Кучик О. С., Москалик А. С. Євроатлантичний та європейський вимір «Веймарського трикутника» у зовнішній політиці Республіки Польща. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6 (II). С. 159–163. URL: https://web.archive.org/web/20210828163116/http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF%2Ffilipol_2013_6%282%29_37.pdf; Черкас Т. В. «Веймарський трикутник» та Україна. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 89. С. 65–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_89_18; Koszel B. *Trójkąt Weimarski: bilans i perspektywy współpracy. Krakowskie Studia Międzynarodowe*. 2016, nr 1 (XIII). S. 65–82. URL: <https://ksm.ka.edu.pl/tresc/krakowskie-studia-miedzynarodowe-2016-nr1.pdf>; Kempinski B. *Weimar Triangle overview*. Gov.pl. 2018. URL: <https://www.gov.pl/web/diplomacy/weimar-triangle>; Krzymowski A. *The Weimar Triangle: France, Germany, Poland in the Middle East. United Arab Emirates Perspective. Przegląd Strategiczny*. 2021. Is. 14, pp. 107–126. URL: https://www.researchgate.net/publication/357406645_The_Weimar_Triangle_France_Germany_Poland_in_the_Middle_East_United_Arab_Emirates_Perspective; Kończal K. Über den Tellerrand: Dritte in den deutsch-polnischen Beziehungen. *Osteuropa*. 2023. No. 1–2, Ss. 97–122. URL: https://www.academia.edu/103375861/Kornelia_Ko%C5%84czal_%C3%9Cber_den_Tellerrand_Dritte_in_den_deutsch_polnischen_Beziehungen_in_Osteuropa_2023_no_1_2_97_122; Fiszer J. M. Perspektywy renesansu Trójkąta Weimarskiego i jego działalność po agresji Rosji na Ukrainę. *Polityka i Społeczeństwo*. 2024. No. 22 (3), ss. 60–83. DOI: <https://doi.org/10.15584/polispol.2024.3.5>; Kulesa Ł., Terlikowski M., Rotter A., Geyer M. *The Weimar triangle and the future security order in Europe*. Warsaw: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2024. 25 s. URL: https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Raport/The%20Weimar%20triangle_Feb2024_report.pdf; *The Weimar Triangle: Over 30 years of cross-border cooperation between Germany, France and Poland*. 05.02.2024. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/europe/cooperation-in-europe/228752-228752>

За своєю суттю Веймарський трикутник є механізмом «невимушеного консенсусу», де співпраця ґрунтується не на юридичних зобов'язаннях, а на політичній волі країн-учасниць до спільного рішення проблем. Саме така структура дозволяє гнучко реагувати на зміни зовнішнього середовища та узгоджувати позиції перед обговоренням на рівні ЄС чи НАТО.

Політичне значення та роль у сучасній Європі. З позиції теорії міжнародних відносин, Веймарський трикутник може розглядатися як регіональна конфігурація, що сприяє побудові довіри, зниженню транзакційних витрат у політичних рішеннях та створенню «міжелітної мережі», здатної впливати на формування європейської політики¹¹. У цьому контексті трикутник не лише посилює голос країн-учасниць, але й виступає майданчиком для вироблення узгоджених підходів до зовнішніх загроз, енергетичної безпеки та демократичних трансформацій. Російська агресія проти України від 2014 р. стала першим серйозним викликом, який актуалізував український вимір Веймарського трикутника в безпековому контексті. Проте в цей період Веймарський трикутник функціонував радше як дискусійний майданчик, у межах якого виокремилися розбіжності між учасниками: Польща наполягала на жорсткому стримуванні Росії, тоді як Німеччина і Франція відігравали провідну роль у дипломатичних форматах врегулювання, зокрема в Мінському процесі¹².

З початком повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 р. зросла роль тристороннього формату взаємодії. У спільних заявах міністри закордонних справ Німеччини, Франції і Польщі наголошують на непохитній підтримці України, необхідності зміцнення євроатлантичної безпеки та протидії

¹¹ Приймак Б. Веймарський трикутник як інструмент зовнішньої політики Німеччини в контексті розширення ЄС на Схig. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-6/06.pdf>; Русова О. С. Формування моделі тристороннього співробітництва в межах «Веймарського трикутника». URL: http://politicus.od.ua/1_2017/42.pdf; Yoder J. A. Dialogues, Trialogues and Triangles: The Geometry of Germany's Foreign Policy of Trust-Building. *German Politics*. 2017. Vol. 26 (2), pp. 195–218. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09644008.2016.1250888>; Bulmer S., & Paterson W. E. (2018). *Germany and the European Union: Europe's reluctant hegemon?* Paterson; Wydawnictwo: Macmillan Education, 2018. 280 p.; Веймарський трикутник з'явився як політико-дипломатична конфігурація у 1991 році. CEJSH. 2025. URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-bd5666d2-5af5-4325-8ab4-833be2ab3fbc/c/7_.pdf

¹² Fiszer J. M. Geneza Trójkąta Weimarskiego i jego rola w integracji Europy po zakończeniu zimnej wojny, *Rocznik Integracji Europejskiej*. 2022, nr 16, ss. 75–89. URL: https://www.researchgate.net/publication/368742843_Geneza_Trojkatu_Weimarskiego_i_jego_rola_w_integracji_Europy_po_zakonczeniu_zimnej_wojny; Kończal K. Über den Tellerrand: Dritte in den deutsch-polnischen Beziehungen. *Osteuropa*. 2023. No. 1–2, s. 97–122. URL: https://www.academia.edu/103375861/Kornelia_Ko%C5%84czal_%C3%9Cber_den_Tellerrand_Dritte_in_den_deutsch_polnischen_Beziehungen_in_Osteuropa_2023_no_1_2_97_122

російській агресії¹³. Веймарський трикутник закликав ЄС до посилення санкційної політики та підвищення оборонного потенціалу Європи. Фактично йдеться про реалії функціонування об'єднання у форматі Веймарський трикутник плюс, тобто з реальними спробами залучення інших (зокрема й України) партнерів.

Водночас український дискурс Веймарського трикутника не позбавлений обмежень. Формат не має інституціоналізованих механізмів ухвалення рішень, а його ефективність значною мірою залежить від політичної волі урядів держав-учасниць. Крім того, внутрішні дискусії в ЄС щодо темпів розширення, оборонної автономії та відносин зі США коригують ступінь залученості Веймарського трикутника до української проблематики.

Відтак український вимір Веймарського трикутника є динамічним і структурно незавершеним явищем, що формується під впливом російської агресії та глибоких змін у європейському безпековому середовищі. Після 2022 р. Україна фактично стала своєрідним тестом на здатність Веймарського трикутника еволюціонувати від символічного формату політичного діалогу до реального інструменту стратегічної координації. Від того, наскільки послідовно Франція, Німеччина та Польща інтегруватимуть український фактор у свою спільну політику, залежить не лише майбутнє самого формату, але й контури нового європейського порядку безпеки.

Водночас перед трикутником постає низка й інших викликів. Зокрема, різний стратегічний погляд на відносини з Росією, «енергетичні розбіжності» (наприклад, щодо поставок енергоносіїв) та внутрішньоєвропейські суперечності можуть ускладнювати вироблення єдиної політики. Так, дослідники відзначають, що Польща традиційно займає суворішу позицію щодо безпеки у Східній Європі, ніж Франція чи Німеччина, що інколи призводить до дисбалансу у спільних ініціативах. Додатковими обмеженнями залишаються внутрішньоєвропейські суперечності, різний рівень політичної волі та відсутність чітко інституціоналізованих механізмів ухвалення рішень у межах трикутника. Подальша ефективність Веймарського трикутника у форматі «плюс» (тобто в контексті реального співробітництва з іншими державами й об'єднаннями) залежатиме від того, чи зможе він еволюціонувати від символічного формату до реального інструменту координації безпекової та оборонної політики Європи.

¹³ Fiszer J. M. Geneza, działalność, sukcesy i porażki oraz perspektywy renesansu Trójkąta Weimarskiego po agresji Rosji na Ukrainę. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*. 2023, nr 2 (77), s. 114–145. URL: <file:///C:/Users/user1/Downloads/articles-28407783.pdf.pdf>; Wiegel M., Gnauk G. Macron, Scholz und Duda beraten über Sicherheitsgarantien für die Ukraine. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 12.06.2023. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/sicherheitsgarantien-fuer-ukraine-macron-scholz-und-duda-beraten-sich-18958025.html>

Таким чином, Веймарський трикутник є унікальним прикладом політичної конфігурації, що поєднує особливості стратегічної культури, геополітичних інтересів, пам'яттєвого дискурсу тощо. Він відіграє вагомий роль у формуванні європейської зовнішньої політики та безпеки, сприяє політичному діалогу між державами з різними традиціями зовнішньої політики, а також слугує майданчиком для вироблення спільних позицій щодо ключових викликів сучасності.

Офіційна позиція держав Веймарського трикутника щодо російського повномасштабного вторгнення в Україну. Російське повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. стало переломним моментом для всієї системи європейської безпеки, змусило провідні держави ЄС здійснити переосмислення власних зовнішньополітичних стратегій. Особливого значення в цьому контексті набуває позиція держав Веймарського трикутника – Німеччини, Франції та Польщі – як впливової політичної конфігурації, що поєднує країни з різними історичними досвідами, стратегічними культурами та підходами до безпеки.

Офіційні реакції трьох держав відображають як спільну європейську солідарність із Україною, так і відмінності у сприйнятті характеру війни, допустимих меж військової підтримки та бачення шляхів її завершення через внутрішню оптику держав. Аналіз офіційних позицій Німеччини, Франції та Польщі дозволяє глибше зрозуміти трансформацію європейської політики безпеки в умовах війни, а також роль Веймарського трикутника у формуванні колективної відповіді ЄС і НАТО на російську агресію.

Німеччина: «Zeitenwende» як концептуальна основа нової політики. Початкова реакція Німеччини на російське вторгнення характеризувалася поєднанням чіткого політичного засудження агресії та обережності у практичних кроках. Водночас уже 27 лютого 2022 р. тодішній федеральний канцлер О. Шольц у виступі в Бундестазі проголосив початок Zeitenwende – «переломної епохи» у зовнішній та безпековій політиці ФРН. За його словами, «вторгнення Путіна означає кінець післявоєнного європейського порядку»¹⁴.

Німеччина офіційно визнала російську агресію грубим порушенням міжнародного права та принципів Гельсінського заключного акту, підкреслюючи неприпустимість силового перегляду кордонів у Європі. Міністр закордонних справ ФРН А. Бербок наголошувала, що «ця війна спрямована не лише проти України, а проти свободи, демократії та європейського способу життя»¹⁵.

¹⁴ Scholz O. *Regierungserklärung in der Sondersitzung zum Krieg gegen die Ukraine vor dem Deutschen Bundestag am 27. Februar 2022 in Berlin*. URL: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975954/2008580/b7348ec7b88380164f7873453c7b6758/25-2-bk-reg-erkl--data.pdf?download=1>

¹⁵ Speech by German Foreign Minister Annalena Baerbock at the UN General Assembly regarding the conflict in Ukraine, 1 March 2022. URL: <https://new-york-un.diplo.de/un-en/2515120-2515120>

Практичним виявом нової позиції стала участь Німеччини у масштабних санкційних пакетах ЄС, надання фінансової та гуманітарної допомоги Україні, а також поступове розширення військової підтримки – від постачання оборонних систем до передачі важкої техніки. Водночас у риториці німецького керівництва тривалий час зберігався акцент на необхідності уникнення прямої конфронтації між НАТО та Росією, що відображає традиційну стриманість німецької стратегічної культури¹⁶.

Проте (і це розуміє правлячий німецький політикум), з плином часу загроза російської агресії не тільки не зменшилася, а продовжує зростати як для України, так і всієї Європи. На цьому акцентував увагу в новорічному телезверненні канцлер ФРН Фрідріх Мерц¹⁷. «Росія продовжує свою агресивну війну проти України з невблаганною жорстокістю. Четвертий рік поспіль українці відзначатимуть Новий рік у найнесприятливіших умовах – багато хто без електрики, під градом ракет, у страху за друзів та рідних», – зазначив канцлер. Він також зауважив, що війна проти України – «не якась далека війна, яка нас не стосується». Вторгнення Росії було і залишається частиною плану, спрямованого проти всієї Європи, а це вимагає від європейців консолідації зусиль для допомоги Україні й ефективній протидії російським експансіоністським планам.

Франція: між стратегічною автономією та підтримкою України. Французька офіційна позиція щодо російсько-української війни формується в межах концепції стратегічної автономії Європи та традиційного наголосу на ролі Франції як одного з лідерів європейської дипломатії. Президент Е. Макрон від початку війни чітко засудив російську агресію, заявивши, що «Росія обрала війну, і ця війна є викликом для всієї Європи»¹⁸.

Франція послідовно підтримує суверенітет і територіальну цілісність України, надаючи їй військову допомогу та беручи участь у санкційній політиці ЄС. Водночас французька риторика тривалий час поєднувала підтримку України з наголосом на необхідності збереження дипломатичних каналів комунікації з Москвою, що знайшло вираження у своєрідній формулі французького президента «подивитися в очі Путіну». Це відображало

¹⁶ Bulmer S., & Paterson W. E. *Germany and the European Union: Europe's reluctant hegemon?* Paterson; Wydawnictwo: Macmillan Education, 2018. 280 p.

¹⁷ Merz F. *Ansprache des Bundeskanzlers zum Neujahr 2025/2026*. URL: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/992798/2401360/5549c827dc540649a3136c31fdb4f29d/2025-12-31-neujahrsansprache-bk-pdf-data.pdf?download=1>

¹⁸ Macron E. *Adresse aux Français*. Publié le 2 mars 2022. URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2022/03/02/adresse-aux-francais-ukraine>

прагнення Парижа зберегти можливість впливу на майбутню архітектуру безпеки в Європі¹⁹.

З плином часу французька позиція стала жорсткішою. Е. Макрон визнав, що «мир не може бути досягнутий ціною капітуляції України», а безпека Європи безпосередньо залежить від здатності стримати російський ревізіонізм²⁰. Таким чином, Франція дедалі виразніше поєднує дипломатичні ініціативи з підтримкою обороноздатності України як ключового елемента європейської безпеки.

Польща: екзистенційний вимір війни та роль східного флангу НАТО. Польща з перших днів повномасштабного вторгнення зайняла найбільш жорстку та однозначну позицію серед держав Веймарського трикутника. Польське керівництво розглядає війну Росії проти України як екзистенційну загрозу не лише для України, але й для всієї Центрально-Східної Європи²¹. У той час резидент А. Дуда наголошував, що «якщо Україна впаде, наступною мішенню може стати Польща або країни Балтії»²².

Варшава активно виступала за максимальне посилення санкцій проти Росії, швидке надання Україні важкого озброєння та чітку перспективу членства в ЄС і НАТО. Польща також стала одним із ключових логістичних і політичних центрів підтримки України, прийнявши мільйони українських біженців та ініціюючи численні міжнародні формати допомоги.

Польська офіційна позиція ґрунтується на історичному досвіді протистояння російському імперіалізму, що зумовлює глибоку недовіру до будь-яких компромісів із Кремлем. Як зазначає Т. Кузьо²³, польський політичний дискурс увиразнює чітке розуміння війни як продовження імперської політики Росії, а не як регіонального конфлікту. Проте було б наївно не бачити очевидних проблем, зокрема крізь призму офіційного ставлення Варшави до України

¹⁹ Mauro F. The war in Ukraine and Europe's geopolitical awakening. June 2023. https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2019/07/ProgEurope_2023_06_MAURO-18_EN.pdf; Tanevski S. French diplomacy and the war in Ukraine. *KNOWLEDGE – International Journal*. 2025. Vol. 69.1. URL: <file:///C:/Users/user1/Downloads/FRENCH+DIPLOMACY+AND+THE+WAR+IN+UKRAINE.pdf>

²⁰ Macron E. Europe speech. Posted on 24 April 2024. URL: <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2024/04/24/europe-speech>

²¹ Див.: Січень І. Знищення Польщі та України стало однією з центральних ідей російського шовінізму. *Борисфен Інтел*. 25.02.2022. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/ukraina-ta-polshha-u-vijni-z-rosiyeyu-istorichni-paraleli-ta-suchasnist/>

²² Duda A. Address by the President at the UN General Assembly. 4 marca 2025. URL: <https://www.president.pl/archives/andrzej-duda/news/address-by-the-president-at-the-un-general-assembly,98288>

²³ Kuzio T. Review Feature – The Drivers of Russian Imperialism and War Against Ukraine. URL: <https://www.e-ir.info/pdf/107828>

і українців, особливо після президентських виборів у Польщі²⁴. Однак задля не тільки вільного майбутнього України, але й такої ж перспективи для Польщі та Європи ми приречені подолати проблеми, пов'язані з розбіжностями в трактуванні спільного минулого, міграційний виклик, втому від війни тощо. У цьому контексті доволі оптимістично й, віриться, пророчо прозвучали в травні 2025 р. слова керівника посольства Республіки Польща в Україні П. Лукасевича: «Польщі завжди загрожує війна, але в напад Росії ми не віримо, бо Україна переможе»²⁵.

Порівняльний вимір позицій держав Веймарського трикутника. Попри суттєві відмінності в риторичі та темпах ухвалення рішень, офіційні позиції Німеччини, Франції та Польщі мають низку спільних рис. Усі три держави однозначно кваліфікують дії Росії як агресію, підтримують суверенітет України та визнають необхідність довгострокового стримування Росії в межах європейської та євроатлантичної системи безпеки.

Водночас відмінності знайшли відображення в підходах щодо військової підтримки, ролі дипломатії та бачення післявоєнного порядку. Німеччина демонструє еволюційний перехід від стриманості до активнішої ролі; Франція прагне поєднати підтримку України з формуванням майбутньої архітектури безпеки; Польща наполягає на безкомпромісному підході до російської загрози. У сукупності ці позиції формують багатовимірну, але загалом узгоджену політику Веймарського трикутника щодо війни в Україні.

У цілому офіційна позиція держав Веймарського трикутника щодо російського повномасштабного вторгнення в Україну відображає глибоку трансформацію європейської політики безпеки. Війна стала каталізатором переосмислення ролі сили, міжнародного права та відповідальності Європи за власну безпеку. Хоча Німеччина, Франція та Польща зберігають відмінності у стратегічних підходах, їхня спільна підтримка України свідчить про формування нового консенсусу щодо неприпустимості силового ревізйонізму в Європі. Веймарський трикутник у цьому контексті постає важливим інструментом координації політичних позицій і вироблення довгострокової відповіді на російську загрозу.

Російсько-український збройний конфлікт в оцінці інтелектуалів і лідерів думок Веймарського об'єднання. Німецький контекст війни – між історичною відповідальністю та політикою умиротворення. Російсько-українська війна стала для Німеччини не лише зовнішньополітичним викликом,

²⁴ Ольшевський М. Росіяни зрозуміли, як говорити полякам про війну в Україні. Збруч. 08.09.2025. URL: <https://zbruc.eu/node/122344>

²⁵ Панченко Ю. «Польщі завжди загрожує війна, але в напад Росії ми не віримо, бо Україна переможе». *Європейська правда*. 16 травня 2025. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2025/05/16/7211685/index.amp>

але й своєрідно реанімувала ідентичнісну кризу післявоєнної політичної культури ФРН. На відміну від французького інтелектуального дискурсу, німецька публічна сфера характеризується гострою поляризацією між прихильниками безумовної підтримки України та групами, які апелюють до пацифізму, «культури стриманості» й історичної провини як аргументів проти військової допомоги²⁶. У межах Веймарського трикутника саме німецький сегмент виявився найбільш суперечливим, поєднуючи елементи «стратегічного переосмислення» (Zeitenwende) з рецидивами політики умиротворення та вибіркової історичної амнезії. Водночас, як слушно підкреслив автор історії «кривавих земель» Т. Снайдер, «неправильне розуміння історії України у 2013 та 2014 рр. мало європейські наслідки. Неправильне розуміння історії України зараз, коли Німеччина є провідною демократією на Заході, матиме міжнародні наслідки»²⁷.

А. Меркель: *спащина Ostpolitik і межі відповідальності*. Колишня канцлерка Німеччини Ангела Меркель залишається однією з ключових фігур для розуміння німецької реакції на війну. Низка її інтерв'ю і книга спогадів під промовистою назвою «Свобода»²⁸ привернули значну увагу. Багаторічна політика діалогу А. Меркель з Росією, включно з прокремлівським негативним ставленням до перспективи членства України в НАТО і підтримкою «Північного потоку – 2», після 2022 р. стала предметом гострої критики. Після трагедії в Бучі президент України В. Зеленський заявив: «Я запрошую пані Меркель і пана Саркозі відвідати Бучу і подивитися, до чого призвела політика поступок Росії протягом 14 років». Водночас сама А. Меркель наголошує на правильності свого політичного курсу відносно України та Росії, підкреслюючи, що її підхід був спробою «утримати мир у Європі» в умовах постбіполярної нестабільності²⁹. Критики ж зазначають, що така логіка де-факто легітимізувала російський ревізіонізм і створила умови для ескалації агресії, переклавши тягар війни на країни Східної Європи,

²⁶ Голубов О. Зручна вибіркова амнезія, або Німецька історична (без)відповідальність перед Україною. *Український тижень*. 8 травня 2022 р. URL: <https://tyzhden.ua/zruchna-vybirkova-amnezia-abo-nimetska-istorychna-bez-vidpovidalnist-pered-ukrainoiu/>

²⁷ Тімоті Снайдер. Історична відповідальність Німеччини за Україну. *Тижень*. 7 травня 2022 р. URL: <https://tyzhden.ua/timoti-snajder-istorychna-vidpovidalnist-nimechchyny-za-ukrainu/>

²⁸ Merkel A. *Freiheit. Erinnerungen 1954–2021*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch, 2024. 736 S.

²⁹ Wieder T. On Russia, Ukraine and defense, Angela Merkel has no regrets. *Le Monde*. June 10, 2022. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/06/10/russia-ukraine-defense-angela-merkel-has-no-regrets_5986265_4.html; Connolly K. Angela Merkel says she lost influence over Putin as a lame duck leader. *The Guardian*. Fri 25 Nov 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/nov/25/angela-merkel-says-she-lost-influence-over-putin-as-a-lame-duck-leader>

передусім Україну³⁰. На їхню думку, помилка А. Меркель полягала у великій «ілюзії діалогу з Путіним».

У цьому ж контексті, зокрема, також серйозну критику викликало її інтерв'ю угорському виданню *Partizán*. На думку Меркель, формат діалогу між ЄС та Росією міг би бути створений у 2021 р. – до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Вона звинуватила країни Балтії та Польщу у відмові від співпраці у розробці такого формату. Це твердження, як чітко зауважили критики А. Меркель, ігнорує один важливий факт: війна в Україні розпочалася у 2014 р., а не у 2022 р. «За Володимира Путіна, який колись назвав розпад Радянського Союзу «найбільшою геополітичною катастрофою 20-го століття», Росія повернулася до своїх імперських звичок – розгромила Чечню, вторглася до Грузії, а тепер веде геноцидну війну проти України. Ось чому зауваження Меркель про нібито «небажання діалогу» Польщі та країн Балтії не просто наївні – вони історично глухі»³¹, – зазначив журналіст Т. Штокер на шпальтах «Східної Європи». Водночас він пророчо попереджав, що головним уроком 2022 р. для Західної Європи має бути розуміння того, що умиротворення – це не мир, а підготовка до наступної війни.

Пацифістський дискурс і «лист інтелектуалів»: Д. Дан, Р. Прехт, Г. Міссельвіц. Одним із резонансних проявів німецької інтелектуальної реакції став так званий «лист інтелектуалів», у якому низка публічних діячів закликала уряд ФРН схилити Україну до переговорів і територіальних поступок заради «припинення війни»³². Зокрема, письменниця та журналістка Даніела Дан і філософ Ріхард Давид Прехт аргументували свою позицію необхідністю уникнути «ескалації» та прямого зіткнення НАТО з Росією. Член «комітету з цінностей» СДПН Ганс Міссельвіц апелював до німецької традиції пацифізму як морального імперативу. Критики цього підходу наголошують, що подібний пацифізм є асиметричним, оскільки ігнорує право України на самозахист і фактично перекладає відповідальність за війну на жертву агресії³³.

³⁰ Wessel M. S. (2023). *Der Fluch des Imperiums. Die Ukraine, Polen und der Irrweg in der russischen Geschichte*. München: C. H. Beck, 2023. 352 S.

³¹ Stocker T. Merkel's Misstep: The Illusion of Dialogue with Putin. *Eastern Europe*. October 24, 2025. URL: <https://europeanrelations.com/merkels-misstep-why-dialogue-with-putin-was-always-a-dangerous-illusion/>

³² Waffenstillstand jetzt! *Die Zeit*. 29. Juni 2022. URL: https://www.zeit.de/2022/27/ukraine-krieg-frieden-waffenstillstand?utm_referrer=https%3A%2F%2Ft.co%2F

³³ Голубов О. Зручна вибіркова амнезія, або Німецька історична (без)відповідальність перед Україною. *Український тиждень*. 8 травня 2022 р. URL: <https://tyzhden.ua/zruchna-vybirkova-amnezia-abo-nimetska-istorychna-bez-vidpovidalnist-pered-ukrainoiu/>

Контрдискурс: Д. Юджель, П. Ронцхаймер, М. Ш. Вессель. Водночас у Німеччині сформувався потужний контрдискурс, який рішуче відкидає ідею «миру через поступки». Речник PEN-Berlin Деніс Юджель (попри очевидну суперечливість і компромісність своєї первинної позиції щодо російської агресії: «На думку представників ПЕНу, тотальний бойкот російських книжок і п'єс у театрах є радше актом підміни, що вдарить навіть по мужніх колегам-письменникам, що повстають проти безпринципної путінської тиранії»³⁴), надалі підкреслив, що нейтралітет у ситуації масових воєнних злочинів є формою співучасті, а свобода слова не може слугувати прикриттям для моральної байдужості³⁵. Він також підписав листа до канцлера О. Шольца від 4 травня 2022 р. про підтримку України в протидії російській агресії.

Військовий репортер і заступник головного редактора «Bild» Пауль Ронцхаймер, регулярно працюючи в Україні, документує наслідки російської агресії та наголошує, що війна є не абстрактною геополітикою, а щоденним досвідом знищення цивільного життя³⁶. «Ми вважали неймовірно важливим задокументувати те, що там сталося. І хоч би як це було жахливо, це наша робота, яку ми повинні виконувати, і я вважаю, що це те, що світ має побачити»³⁷, – сказав П. Ронцхаймер, зокрема, про свій репортаж з Бучі.

Мартін Шульце Вессель – німецький історик, професор Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана, який досліджує спільну історію Німеччини та Східної Європи. Від 2015 р. він є співголовою Німецько-української комісії істориків. Усі роки існування комісії М. Ш. Вессель наголошує, що серед основних своїх завдань вбачає боротьбу з викривленим сприйняттям історії України на Заході, де її епізоди часто бачать як суто російські. Історик трактує російсько-українську війну як класичний імперський конфлікт, у якому Росія намагається відновити сферу домінування, а Німеччина повинна усвідомити свою відповідальність не лише перед минулим, а й перед сучасними жертвами агресії³⁸. Тобто йдеться про чітку артикуляцію німецької відповідальності

³⁴ Романцова Б. Не моя війна. Німецькі інтелектуали і російська агресія проти України. *Український тижень*. 12 травня 2022 р. URL: <https://tyzhden.ua/ne-moia-vijna-nimetski-intelektualy-i-rosijska-ahresiia-proty-ukrainy/>

³⁵ Deniz Yücel. Ich bin kein Tätschelausländer: Wir machen Solidarität nicht von Wohlverhalten abhängig. *Die Zeit*. 12. April 2022. URL: <https://www.zeit.de/2022/16/deniz-yuecel-pen-praesident-ukraine-flugverbot/seite-2>

³⁶ Neue Doku „RONZHEIMER. IM KRIEG.“ bei BILD TV. „Ich glaube, es ist etwas, was die Welt sehen muss.“ *Bild*. 19.02.2023. URL: <https://www.bild.de/corporate-site/blog/hinter-den-schlagzeilen/jahrestag-ukraine-krieg-neue-doku-ronzheimer-im-krieg-bei-bild-tv-82933778.bild.html>

³⁷ Ibid.

³⁸ Wessel M. S. *Der Fluch des Imperiums. Die Ukraine, Polen und der Irrweg in der russischen Geschichte*. München: C. H. Beck, 2023. 352 S.

як державної, так і суспільної в протидії неоімперській російській агресії та геноцидній війні в Україні.

У квітні 2022 р. комісія випустила заяву про те, що дії російської армії на окупованих територіях, очевидно, є виявом геноциду. У червні того ж року М. Ш. Вессель дав досить лаконічну та вичерпну відповідь на запитання, чому в цій війні винен не лише Путін: «Питання колективної відповідальності непросте. З одного боку, зрозуміло, що Путін – диктатор, який сам вирішив розв'язати цю війну. З іншого боку, є відповідальність Росії та росіян. Путін не діє у порожньому просторі, він діє у культурному контексті, і можна навіть сказати, що він є продуктом цього культурного контексту, [...] політичне лідерство неможливе без підтримки населення. У Росії це підтримка армії, підтримка бізнесу, і отже, це не війна Путіна – це війна Росії»³⁹.

Філософські й культурні інтерпретації: Г. У. Гумбрехт, Ю. Габермас, А. Вебер. Змістовне наповнення зазначеного дискурсу доволі суперечливе, де простежуються протилежні або компромісні позиції. Так, деякі німецькі інтелектуали розгублені, як-от німецько-американський філософ Ганс Ульріх Гумбрехт, що в інтерв'ю виданню «Провід» відмежовується від німецької політики і наголошує на своєму американському громадянстві й повній підтримці дій колишнього президента США Байдена. У цій короткій, але вкрай важливій розмові філософ визнає власне безсилля витлумачити масштаби сучасного оприявленого зла й характеристик дієвця агресії: «Головна дійова особа цього вторгнення не піддається інтерпретації чи передбаченням за законами індивідуальної раціональності»⁴⁰.

У світі ілюзорних структур минулого перебував один з головних представників другого покоління Франкфуртської школи Ю. Габермас. Наприкінці квітня 2022 р. у виданні «Süddeutsche Zeitung» з'явилися його тези щодо компромісу між Росією та Україною, перемовин і «збереження обличчя обох сторін конфлікту»⁴¹. Український філософ Анатолій Єрмоленко у статті для «Frankfurter

³⁹ Раєвський Д., Скібіцька Ю. Може здатися, що за мир із путіним виступають все більше західних лідерів думок. Це не так. Ось що пишуть Снайдер, Фукуяма та Леві, які беззаперечно підтримують Україну – розбір «Бабеля». *Бабель*. 25 жовтня 2022. URL: <https://babel.ua/amp/texts/86125-mozhe-zdatsiya-shcho-za-mir-iz-putinim-vistupayut-vse-bilshe-zahidnih-lideriv-dumok-ce-ne-tak-os-shcho-pishut-snyder-fukuyama-ta-levi-yaki-bezzaperechno-pidtrimuyut-ukrajinu-rozbir-babelya>

⁴⁰ Романцова Б. Не моя війна. Німецькі інтелектуали і російська агресія проти України. *Український тижень*. 12 травня 2022 р. URL: <https://tyzhden.ua/ne-moia-vijna-nimetski-intelektualy-i-rosijska-ahresia-proty-ukrainy/>

⁴¹ Habermas J. Krieg und Empörung. *Süddeutsche Zeitung*. 28. April 2022. URL: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>; Kister K. Debatte um Jürgen Habermas und den Krieg. Du hältst es nicht aus. 18. Februar 2023. URL: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/juergen-habermas-ukraine-debatte-1.5753483?reduced=true>

Allgemeine» зауважив, що філософія Ю. Габермаса свого часу «допомогла закласти теоретичне підґрунтя для виникнення громадянського суспільства в Україні». Однак теперішні аргументи німецького філософа свідчать про його тотальне нерозуміння українського контексту⁴².

Однак далеко не всі підтримують такі ідеї псевдопацифізму. Так, український філософ Андрій Вахтель, який стажувався в Німеччині, аналізує німецьку реакцію на війну через призму «морального комфорту», зауважуючи, що апеляції до пацифізму часто приховують небажання визнавати власну співвідповідальність за створення умов, у яких авторитарні режими відчують безкарність⁴³. Співак і громадський діяч Александер Векер публічно підтримує Україну, наголошуючи, що справжній пацифізм полягає не в капітуляції перед насильством, а в опорі йому. Він розглядає підтримку України як продовження антифашистської традиції післявоєнної Німеччини.

Німецький митець Томас Баумгертель, який вже близько 40 років створює вуличні зображення, на підтримку України, створив серію графіті на Київщині. Його знакові малюнки можна побачити у Бородянці, Ірпені, Горенці, Мощуні, а також у Києві. Також Томас Т. Баумгертель прихистив у себе вдома київську сім'ю: підлітка (якого навчає стріт-арту), його маму та бабусю⁴⁴.

Увиразнимо також позицію засновника організації Zentrum Liberale Moderne Ральфа Фюкса. На його думку, саме політика нерішучості й страху перед Кремлем підштовхує Путіна до ескалації.

У спільному листі від 4 травня 2022 р.⁴⁵ культурні діячі заявляють: ідучи на поступки Кремлю, годі запобігти ядерній небезпеці. Їй слід протиставити надійне стримування, що вимагає рішучості Європи, а не «особливого шляху» для Німеччини.

Як слушно резюмує А. Вахтель, німецькі інтелектуали поділилися на три табори, і основний камінь спотикання – постачання важкої зброї Україні. Ті, хто виступає проти постачання важкої зброї, обґрунтовують це тим, що такі дії

⁴² Yermolenko A. Widerstand statt Verhandlung. Antwort auf Jürgen Habermas. *Frankfurter Allgemeine*. 20.05.2022. URL: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/der-ukrainische-philosoph-yermolenko-antwortet-habermas-18044530.html>

⁴³ Вахтель А. Сліпий страх або завбачлива рішучість. *Український тижень*. 29 червня 2022. URL: <https://tyzhden.ua/sliptyj-strakh-abo-zavbachlyva-rishuchist/>

⁴⁴ «Путіна – у в'язницю»: німецький художник розмалював зруйновані росіянами будівлі на Київщині. *Amal Frankfurt*. June 2, 2023. URL: <https://amalfrankfurt.de/ua/2023/06/02/a-german-in-support-of-ukraine-created-a-series-of-graffiti-in-the-kyiv-region/>

⁴⁵ Offener Brief an Olaf Scholz. *Die Zeit*. 5. Mai 2022. URL: <https://www.zeit.de/politik/2022-05/offener-brief-olaf-scholz-ukraine-waffenlieferungen-nachrichtenpodcast>

можуть призвести до неконтрольованої ескалації у світі й навіть всередині самої України. До цієї групи входять насамперед підписанти відкритого листа до канцлера О. Шольца від 29 квітня 2022 р.⁴⁶ (зокрема, феміністка, засновниця журналу “Emma” Аліс Шварцер, письменник Мартин Вальзер, актор Ларс Айдінґер). Друга група – це ті, «хто відразу відреагував на цього листа своїм зверненням до Шольца з протилежним меседжем, тобто з проханням не лише якнайшвидше, а й на постійній основі постачати зброю Україні», як наприклад, нобеліатка Герта Мюлер, піаніст Ігор Левіт, австрійська письменниця Єва Менасце, директор «Springer» Матіас Депфнер. Урешті, третя група – «ті, хто найдоречнішими вважають обережність і зваженість в ухваленні рішень щодо воєнної допомоги Україні, а тому вітають нерішучість канцлера»⁴⁷ (зокрема, й згадуваний вище філософ Ю. Габермас).

Загалом німецький інтелектуальний дискурс щодо російсько-української війни є внутрішньо суперечливим і віддзеркалює глибоку трансформацію політичної культури ФРН. З одного боку, зберігається сильна традиція пацифізму й *Ostpolitik*, що часто веде до морально проблемних закликів до «миру будь-якою ціною». З іншого – дедалі виразніше формується усвідомлення, що історична відповідальність Німеччини полягає не лише в пам’яті про минулі злочини, а й у недопущенні нових, навіть якщо це вимагає активної підтримки збройного спротиву агресії. У межах Веймарського трикутника саме німецький вимір залишається ключовим тестом на здатність Європи поєднати пам’ять, мораль і реалістичну політику безпеки.

Французький інтелектуальний дискурс і війна в Європі. Російсько-український збройний конфлікт, що перейшов у фазу повномасштабної війни у лютому 2022 р., став не лише безпековим і геополітичним викликом, а й глибоким інтелектуальним потрясінням для європейської публічної думки. У Франції – країні з потужною традицією публічної інтелектуальної рефлексії – війна проти України була швидко осмислена не лише як регіональний конфлікт, а як екзистенційний виклик європейському проєкту, модерній політичній раціональності та післявоєнній культурі миру⁴⁸. Французькі філософи, історики, соціологи, митці та військові й політичні аналітики дедалі частіше трактують російську

⁴⁶ Offener Brief fordert von Scholz Stopp der Waffenlieferungen an die Ukraine. *Berliner Zeitung*. 29.04.2022. URL: <https://www.berliner-zeitung.de/politik-gesellschaft/offener-brief-fordert-von-scholz-stopp-der-waffenlieferungen-an-die-ukraine-li.223704>

⁴⁷ Вахтель А. Вказ. праця.

⁴⁸ Troyan S., Kyrydon A. The civilization war 2014–2022: the national liberation war of Ukraine in XXI century (theoretical discourse). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. P. 523–534.

агресію як імперську, колоніальну війну, спрямовану на знищення політичної суб'єктності України та ревізію фундаментальних норм міжнародного порядку.

Б.-А. Леві: війна як моральний і цивілізаційний розлом. Філософ і публічний інтелектуал Бернар-Анрі Леві став одним із найпопулярніших і найпомітніших французьких голосів на підтримку України. Він називає Росію терористичною державою, виступає за її вигнання з Ради Безпеки ООН, відстоює членство України в НАТО, а війну в Україні вважає «найголовнішою війною на планеті». На кону стоїть не лише незалежність України, а й майбутнє Європи й Заходу»⁴⁹. Б.-А. Леві підтримав Революцію гідності та навіть особисто виступив на Майдані 9 лютого 2014 р. Відтоді він упродовж восьми років знімав документальний фільм «Чому Україна» – від кадрів революції 2014 р. до початку повномасштабного вторгнення, наслідків звірств російських солдатів у Бучі та оборони Миколаєва. Прем'єра стрічки відбулася у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку 27 жовтня 2022 р. Він неодноразово відвідував прифронтові зони, документував злочини російської армії та наголошував, що ця війна є «війною проти самої ідеї Європи»⁵⁰. Б.-А. Леві категорично заперечує інтерпретацію війни як «геополітичного конфлікту великих держав», наполягаючи, що йдеться про асиметричне протистояння між демократією та імперським нігілізмом. Як він зазначав, мир із Путіним, побудований на поступках, є не миром, а прологом до нових війн; путінська диктатура, насправді, паперовий тигр: «Коли диктатура на зовнішньому фронті зустрічає сильний опір, вона відступає. Коли вона не зустрічає опору, вона наступає і прогресує. Ось що я маю на увазі, коли говорю, що цей тигр, або в цьому випадку скоріше ведмідь, – паперовий. Іншими словами, Володимир Путін сильний лише нашими слабкостями»⁵¹.

Е. Балібар і Б. Латур: війна, модерність і крах ілюзій. Філософ Етьєн Балібар інтерпретує війну Росії проти України як внутрішню кризу європейської модерності, що оголила хибність уявлень про «постісторичну» Європу, і з боку українців проти російського вторгнення «це справедлива війна, у найсильнішому сенсі цього слова»⁵². На його думку, толерантність до авторитаризму в ім'я

⁴⁹ Бернар-Анрі Леві. Війна в Україні – це найголовніша війна на планеті. На кону стоїть не лише незалежність України, а й майбутнє Європи й Заходу. ГОРДОН. 24 березня 2025 р. URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/bernar-anri-levi-vijna-v-ukrajini-tse-najholovnisha-vijna-na-planeti-na-konu-stojit-ne-lishe-nezalezhnist-ukrajini-a-j-majbutnje-jevropi-j-zakhodu-1737348.html>

⁵⁰ Antoine G. Bernard-Henri Lévy filme la guerre en Ukraine et alerte l'Europe sur le risque d'oubli. *Le Journal du Dimanche*. 29.06.2025. URL: <https://www.lejdd.fr/International/bernard-henri-levy-filme-la-guerre-en-ukraine-et-alerte-leurope-sur-le-risque-doubli-159652>

⁵¹ Раєвський Д., Скібіцька Ю. Вказ. праця.

⁵² Етьєн Балібар. Про європейську війну на 21-ий день. *Контур*. 21 березня 2022 р. URL: <https://kontur.media/balibar/>

стабільності стала однією з ключових помилок Заходу. Позиція Е. Балібара зводиться до кількох важливих положень: по-перше, протиставлення автором категорій «простоти» і «складності» в контексті наративів довкола війни; по-друге, визнання беззаперечної ролі Європи в тому, що відбувається в Україні, та фундаментальної відповідальності Європи за «катастрофічний розвиток подій»; по-третє, увага до граней тієї катастрофи, упосліджується⁵³. Е. Балібар є одним із тих, хто докладається до формування наукового дискурсу сучасної російсько-української війни важливими однозначностями: «Україна вже увійшла в Європу», «вибір проти Путіна», «нам потрібні реальні дії».

Філософ і соціолог науки Бруно Латур, один із авторів акторно-мережевої теорії суспільства, аналізуючи війну в ширшому контексті криз глобального світу, пов'язував її з крахом технократичної ілюзії, що економічна взаємозалежність автоматично гарантує мир. Його останній опублікований за життя (французький соціолог помер 9 жовтня 2022 р.) текст стосувався, зокрема, війни в Україні. У вересні 2022 р. в журналі «Геополітика» вийшла стаття Б. Латура «Чи змінюється ґрунт Європи під нашими ногами?»⁵⁴, де він стверджував, що війна в Україні не просто хронологічно збіглася з екологічною кризою, а йдеться про взаємопов'язані процеси. Він наголошував, що російська агресія є «поверненням жорсткої політики територій, сили та насильства» у світ, який вважав себе постполітичним; бачив вихід в об'єднанні Європи у єдиний простір, що не обмежується Шенгенською зоною⁵⁵.

Н. Тензер, Н. Рішу та Ф. Лефевр: безпековий і стратегічний вимір. Старший науковий співробітник Центру аналізу європейської політики Ніколя Тензер (автор книги присвяченій війні Росії проти України «Злочин і забуття: за стратегічне мислення»⁵⁶, яка отримала премію імені Наталі Пастернак) послідовно виступає за радикальнішу європейську відповідь на російську агресію. Він наголошує, що поразка України означала б стратегічну поразку всієї Європи, а тому військова підтримка Києва є не актом солідарності, а питанням самозахисту⁵⁷. У своєму есе «Кінець політики великої держави» Н. Тензер спостерігає зростання могутності малих і середніх держав. Процес, у підтримці

⁵³ Етьєн Балібар. Про європейську війну на 21-ий день. *Контур*. 21 березня 2022 р. URL: <https://kontur.media/balibar/>

⁵⁴ Le Groupe d'études géopolitiques publie le Grand Continent. URL: <https://geopolitique.eu/articles/le-sol-europeen-est-il-en-train-de-changer-sous-nos-pieds/>

⁵⁵ Раєвський Д., Скібіцька Ю. Вказ. праця.

⁵⁶ Tenzer N. *Notre Guerre. Le crime et l'oubli: pour une pensée stratégique*. Paris: Éditions de l'Observatoire, 2024. 608 p.

⁵⁷ Lazaréva A. Nicolas Tenzer: «La victoire de l'Ukraine est toujours possible». *The Ukrainian Week*. 28 février 2025. URL: <https://tyzhden.fr/tenzer/>

якого, на думку автора, зацікавлений Європейський Союз і який потребує перемоги «нації, яка дивиться у майбутнє і базується на спільному прагненні до емансипації» – України – над Росією⁵⁸.

Військовий експерт Ніколя Рішу та професор Сорбонни Франсуа Лефевр звертають увагу на системний характер російської воєнної доктрини, яка поєднує класичні військові дії з інформаційною війною, терором проти цивільного населення та руйнуванням культурної спадщини⁵⁹. Важливим і найдієвішим елементом протидії є північноатлантична єдність, проте в умовах певної непослідовності політики США за другого президентства Д. Трампа зростає відповідальність Європи. Ф. Лефевр підкреслив, що «потрібно змінювати підхід. У нас завжди була ядерна парасолька США, ми почувались захищено. І тепер, це відчувається тут, у Франції, та і всюди – Європа перебуває в геополітичній самотності. Тому треба створювати європейську військову силу та змінювати політичну Європу»⁶⁰.

Саме французькі військові експерти й інтелектуали у відкритому листі закликали президента Е. Макрона ініціювати створення європейської коаліції військових інструкторів для роботи в Україні⁶¹. Звернення підписали генерали армії Н. Рішу та В. Депорт, консультант з питань оборони К. Тітельман, колишній військовий Г. Ансель, науковий і військовий аналітик Н. Тензер, філософ Б.-А. Леві, академік і колишній сенатор А. Гаттолен, віце-президент Світового конгресу українців В. Когутяк.

Історико-пам'яттєвий, культурний і громадянський дискурс: Г. Акерман, Ф. Морван, С. Вігер-Атертон, Ж.-Д. Джуліані. Французька історикиня Галі Акерман підкреслює, що війна проти України є логічним продовженням радянської та пострадянської імперської політики Росії. Вона вказує на тяглість практик масового насильства – від Голодомору до Бучі – як на ключ до розуміння дій Кремля. Антропологиня Веронік Наум-Грап аналізує війну через призму

⁵⁸ Nicolas Tenzer, spécialiste des relations internationales: «L'Ukraine est une nation tournée vers l'avenir, fondée sur une volonté commune d'émancipation». *Le Monde*. 16 mai 2025. URL: https://www.lemonde.fr/livres/article/2025/05/16/nicolas-tenzer-l-ukraine-est-une-nation-tournee-vers-l-avenir-fondée-sur-une-volonte-commune-d-émancipation_6606390_3260.html

⁵⁹ У Парижі французькі та українські інтелектуали дискутували про європейський вимір війни Росії в Україні. *UKRINFORM*. 24.09.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-world/4039945-u-parizi-francuzki-ta-ukrainski-intelektuali-diskutuvali-pro-evropejskij-vimir-vijni-rosii-v-ukraini.html>

⁶⁰ Там само.

⁶¹ «Rien ne démontrera mieux la fermeté de notre engagement en faveur de l'Ukraine que l'envoi d'instructeurs militaires». *Le Monde*. 20 novembre 2024. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2024/11/20/rien-ne-demontrera-mieux-la-fermete-de-notre-engagement-en-faveur-de-l-ukraine-que-l-envoi-d-instructeurs-militaires_6404104_3232.html?lmd_medium=a&lmd_campaign=envoye-par-appli&lmd_creation=ios&lmd_source=default&fbclid=IwY2xjawGqtZZleHRuA2FibQixMAABHfEr6deAAQ0uysAjplubbZM5UtjAWWwL-rOfsbXgbSfzqZirZLwGaQZTkg_aem_zu0haxJNUF-vINTOnMu-7A

дегуманізації, зазначаючи, що російська пропаганда відтворює класичні колоніальні наративи, які легітимізують знищення «іншого». Видавець і драматург Франсуаза Морван, а також віолончелістка Соня Відер-Атертон наголошують на моральній відповідальності європейської культури. Для них підтримка України є не лише політичним, а й етичним обов'язком митця.

Значна кількість представників наукових, викладацьких, культурних і мистецьких кіл Франції закликали офіційний Париж зберегти й посилити підтримку України. В оприлюдненому в часописі *Le Monde*⁶² та передрукованому в інших медіа зверненні зазначалось: «Ми, громадяни Європи, закликаємо Президента Республіки та його уряд підтримувати і зміцнювати позицію, яку вони нарешті зайняли після стількох зволікань: незмінну, потужну і швидку підтримку України допоки останній російський солдат не покине її територію. Для цього Україна мусить нарешті отримати всю зброю, яку вона просила: танки, ракети дальнього радіусу дії і літаки, які є необхідними для її перемоги. І якнайшвидше. Вона більше не має воювати зі зв'язаними за спиною руками та неозброєним небом ... Ми можемо діяти, ми повинні діяти ... Для цього у нас є спільне гасло: Росія, геть з України!»⁶³.

Політичний діяч і публіцист, президент Фонду Роберта Шумана Жан-Домінік Жуліані в своїй книзі «Європеець без комплексів»⁶⁴ визначає Росію як «ворога» Європейського Союзу. Ж.-Д. Жуліані опонує позиції А. Меркель щодо перспективи членства України в Північноатлантичному Альянсі. З цього приводу в одному з своїх інтерв'ю президент Фонду Шумана заявив: «Я думаю, що якби Франція та Німеччина 2008 р. погодилися на вступ України й Грузії до НАТО, то сьогодні не було б війни. Чесно кажучи, тоді я так не думав. Як і більшість людей у Франції, Німеччині й навіть у США, я вважав, що ми не маємо провокувати Росію. Сьогодні я змінив свою думку та вважаю, що вступ до НАТО – гарантія, що Путін боятиметься нападати на будь-кого, хто є членом альянсу»⁶⁵. Він пов'язує війну з помилками європейської політики минулих десятиліть, яка фактично заклала підґрунтя для нинішньої війни: «Російська агресія проти України ... стала жорстоким сигналом тривоги для наших партнерів ... Поточні

⁶² «Ne trahissons pas l'Ukraine ! Ne nous trahissons pas nous-même!». *Le Monde*. 27 septembre 2023. URL: [https://www.lemonde.fr/idees/article/2023/09/27/ne-trahissons-pas-l-ukraine-ne-nous-trahissons-pas-nous-meme_6191206_3232.html#xtor=AL-32280270-\[whatsapp\]-\[ios\]](https://www.lemonde.fr/idees/article/2023/09/27/ne-trahissons-pas-l-ukraine-ne-nous-trahissons-pas-nous-meme_6191206_3232.html#xtor=AL-32280270-[whatsapp]-[ios])

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Giuliani J.-D. *Européen sans complexes: Pour une France enfin européenne*. Paris: Éditions Marie B., 2022. 155 p.

⁶⁵ Лазарева А. Жан-Домінік Жуліані: «Якби Франція та Німеччина 2008 року погодилися на вступ України й Грузії до НАТО, то сьогодні не було б війни». *Український тиждень*. 10 липня 2023 р. URL: <https://tyzhden.ua/zhan-dominik-zhuliani-iakby-frantsia-ta-nimechchyna-2008-roku-pohodylysia-na-vstup-ukrainy-j-hruzii-do-nato-to-sohodni-ne-bulo-b-vijny/>

події застали сплячу Європу зненацька»⁶⁶. Ж.-Д. Жуліані глибоко переконаний у тому, що «єдине, що може зупинити Путіна, – це сила»⁶⁷. Європейці за цієї складної ситуації повинні та все частіше обирають шлях співпраці для розробки ефективних відповідей.

Загалом французький інтелектуальний дискурс щодо російсько-української війни характеризується високим рівнем концептуальної рефлексії та чітко артикульованою позицією. Серед голосів на захист України у Франції – впливова організація Stand with Ukraine (міжнародний рух солідарності, що організовує протести, кампанії в соцмережах і збір коштів) і організація Desk Russie (французька онлайн-платформа, що поширює інформацію про Росію та інші країни колишнього СРСР у світі) під керівництвом Г. Акерман. Впливовими проукраїнськими позиціями є голоси філософа і політичного журналіста Б.-А. Леві, головної речниці Stand with Ukraine Алін ле Бейл-Кремер, французького політичного аналітика й експерта з питань міжнародної безпеки Н. Танзера, Сари Даніель із провідного тижневика L'Obs, професора Ф. Лефевра та інших представників французької спільноти⁶⁸. Для більшості французьких інтелектуалів війна постає як цивілізаційний розлом, що вимагає від Європи відмови від ілюзій постісторичного миру та повернення до відповідальності за безпеку, свободу і політичну суб'єктність. Показовим у цьому плані є інтерв'ю французького інтелектуала Б.-А. Леві українській службі «Голосу Америки» 9 грудня 2023 р., де він, зокрема, зазначив: «Справжній кордон Америки, Заходу, західних цінностей проходить в Україні, в Авдіївці, Кліщіївці, в Бахмуті»⁶⁹.

У межах Веймарського трикутника саме французький інтелектуальний сегмент відіграє ключову роль у формуванні морального й ідейного обґрунтування підтримки України як захисту самого європейського проекту.

Польський інтелектуальний контекст: історична пам'ять і екзистенційне сприйняття війни. На відміну від Німеччини та Франції, польський інтелектуальний і політичний дискурс щодо російсько-української війни характеризується високим рівнем консенсусу в оцінці Російської Федерації як імперської, ревізіоністської та екзистенційно загрозової сили. Для польських інтелектуалів війна Росії проти

⁶⁶ Giuliani J.-D. Europe de la défense: y croire et persévérer! Dossier. Ukraine, un an après: quelle sécurité pour l'Europe. *Esprit defense*. № 06, hiver 2023. P. 49. URL: https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/esprit-defense-numero-6-hiver-2023-dossier-ukraine-un-an-apres-quelle-securite-collective-pour-l-europe-ue-otan_1.pdf

⁶⁷ Giuliani J.-D. «La seule chose qui peut arrêter Poutine, c'est la force». *Le Point*.

⁶⁸ Бернар-Анрі Леві про майбутнє демократії. *Ukrainian*. 27 лютого 2025 р. URL: <https://www.ukrainer.net/bernard-henri-levy/>

⁶⁹ Борис А. «Це Третя світова війна». Французький філософ у Вашингтоні переконує конгресменів. *Голос Америки*. 11 грудня, 2023 р. URL: <https://www.holosameryky.com/a/tretia-svitova-vijna-levi-ukrajina-rosija-usa/7391284.html>

України не є «віддаленим конфліктом», а сприймається як продовження історичного ланцюга агресій, спрямованих проти держав Центрально-Східної Європи⁷⁰. Це зумовлено історичним досвідом поділів Польщі, радянської окупації, Катині, придушення повоєнного спротиву та залежності від Москви у ХХ ст., що формує специфічну чутливість до будь-яких форм російського імперіалізму.

Морально-політичний імператив: Л. Валенса, А. Кваснєвський, В. Бартошевський. Колишній президент Польщі та символ «Солідарності» Лех Валенса, який вважає, що «Польща й Україна приречені бути разом»⁷¹, послідовно трактує війну Росії проти України як боротьбу між свободою і неоімперським авторитаризмом. Апелюючи до досвіду Мюнхенської угоди та післявоєнної долі Польщі, він наголошує, що поступки агресору лише заохочують подальше насильство⁷². Експрезидент Александер Кваснєвський, який безпосередньо брав участь у демократичних трансформаціях посткомуністичної Європи, 5 липня 2022 р. заявив, що «Путін зробив історичну помилку, ціна якої для Росії буде величезною»⁷³. Він визначив російську агресію як виклик усій архітектурі європейської безпеки, наголошуючи, що поразка України означала б стратегічну поразку Європи⁷⁴. Особливе місце в польському інтелектуальному каноні займає Владислав Бартошевський – колишній в'язень концтабору Аушвіц і міністр закордонних справ Польщі. Він ще застав гібридну, але вже не був свідком гарячої фази російської агресії проти України. Його спадщина активно використовується в сучасному дискурсі як моральний орієнтир: В. Бартошевський наполягав, що байдужість до агресії є формою співучасті, а пам'ять історична зобов'язує діяти, а не спостерігати⁷⁵.

⁷⁰ Усатенко І. Ярослав Грицак: Україна веде асиметричну війну, «купуючи час» для Європи. *Polska Agencja Prasowa*. 24.10.2025. URL: <https://www.pap.pl/ua/ukrainian/news/yaroslav-gricak-ukraina-vede-asimetrichnu-viynu-kupuyuchi-chas-dlya-evropi>

⁷¹ Шевченко О. Лех Валенса: «Польща та Україна приречені бути разом». *Історична правда*. 2 грудня 2021 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/12/2/160589/>

⁷² Волосацька Н. «Якби Польщі не вдалося втекти до НАТО, до ЄС, то ми би були на місці України» – Лех Валенса. *Радіо Свобода*. 18 жовтня 2023 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/intervyu-valensa-viyna-ukrayina-polshcha-policyka-rosiya/32642423.html>

⁷³ Банахевич Ю. Експрезидент Польщі Александер Кваснєвський: «путін зробив історичну помилку, ціна якої для росії буде величезною». *Урядовий кур'єр*. 15 липня 2022 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/eksprezident-polshi-aleksander-vasnyevskij-putin/>

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Див., напр.: Bartoszewski W. *Wspólna europejska odpowiedzialność : wybrane przemówienia i wywiady styczeń-lipiec 2001 r.* Warszawa: MSZ, 2001. 272 s.; Kaczyński A. Kilka pracowitych życiorysów. Portret Władysława Bartoszewskiego. *CULTURE.PL*. 11 listopada 2010. URL: <https://culture.pl/pl/artukul/kilka-pracowitych-zyciorysow-portret-wladyslawa-bartoszewskiego>; Павліна С. Владислав Бартошевський. Три стовпи примирення. *Нова Польща*. 16 лютого 2022. URL: <https://novapolshcha.pl/article/vladislav-bartoshevskii-tri-stovpi-primirennya/>

Історико-екзистенційний стратегічний контекст: Л. Адамський, Я. Маліцький, В. Балюк й інші. Чітку позицію засудження російської агресії проти України зайняли польські наукові й експертно-аналітичні кола. Це знайшло своє вираження як у виступах, інтервю, експертних і аналітичних матеріалах відповідних установ і центрів, так і строго наукових польських і польсько-українських публікаціях. Так, Лукаш Адамський, польський історик та експерт, віце-директор Центру діалогу ім. Юліуша Мєрошевського⁷⁶ аналізує російську агресію як довготривалу спочатку гібридну, а потім повномасштабну війну, що включає активне поширення дезінформації для розпалювання ворожнечі, зокрема у Польщі. Він наголошує на необхідності зміцнення суспільної стійкості, критикує недостатню підготовку до війни та вказує на складні питання історичної пам'яті, що потребують діалогу⁷⁷. Загалом Л. Адамський активно підтримує Україну на різних наукових, інформаційних, медійних, волонтерських майданчиках і є прихильником конструктивної українсько-польської взаємодії стратегічного рівня, але водночас виступає з критичними оцінками щодо історичних дискусій і політичних рішень. У цьому сенсі перспективи, відповідаючи на питання «якою для Польщі повинна бути Україна через 25 років?», віце-директор центру Мєрошевського відповів: «Країна, дружня Польщі, але також держава з подібним рівнем верховенства права та демократії, яка підтримуватиме Польщу в її міжнародній діяльності та поділятиме схоже бачення безпеки та європейської інтеграції. Це можуть бути загальні положення, але вони є вирішальними. Польща повинна мати довгострокову стратегічну програму щодо України. Після більш ніж десяти років участі в польсько-українських дебатах, включаючи аналіз наших відносин, я бачу дефіцит стратегічного планування на довгострокову перспективу – не лише на кілька років, а приблизно на десяток»⁷⁸.

Яскравим прикладом вироблення та проговорення спільної українсько-польської позиції щодо російської агресії стали традиційні зустрічі науковців, експертів, журналістів в Яремче, ініціаторами й організаторами яких є Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Студії

⁷⁶ Centrum Mieroszewskiego. URL: <https://mieroszewski.pl/en/the-centre/about-us>

⁷⁷ Адамський Л., Віхров М. Лукаш Адамський: «Шольц вважав, що Україна впаде, що буде новий мур, а Польща гратиме роль Західної Німеччини до 1989 року». *Український тижень*. 8 Березня 2023 р. URL: <https://tyzhden.ua/lukash-adamskyj-rozmova/>; Pakosz O. Łukasz Adamski: – Jeśli Ukraina się obroni i odzyska zajęte tereny, to będzie jej wielkie zwycięstwo. *Sestry*. 13.11.2024. URL: <https://www.sestry.eu/pl/artykuly/lukasz-adamski-jesli-ukraina-odzyska-zajete-tereny-to-bedzie-wielkie-zwyciestwo>; Wokół historii i propagandy historycznej z dr. Łukaszem Adamskim. 23 stycznia 2025. URL: <https://www.ukrainer.net/pl/lukasz-adamski/>

⁷⁸ Dr Ł. Adamski o dialogu z Ukrainą: Polska nie może przymykać oczu na kult ludobójców. *DZIEJE.PL*. Portal historyczny. 31.03.2019. URL: <https://dzieje.pl/aktualnosci/dr-l-adamski-o-dialogu-z-ukraina-polska-nie-moze-przymykac-oczu-na-kult-ludobojcow>

східноєвропейських досліджень Варшавського університету, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України. Партнерами традиційно виступають Представництво «Польська Академія наук» у Києві, ГО «Kurier Galicyjski», Фонд «Свобода і Демократія», Інститут польської культури в Києві. З польського боку особлива роль належить Директору Студії східноєвропейських досліджень Яну Маліцькому і проректору Варшавського університету Анджею Шептицькому. Так, зокрема, 21–24 вересня 2023 р. пройшла XVI Українсько-польська зустріч «Українсько-польське стратегічне партнерство під час війни та перспективи міждержавного діалогу»⁷⁹. Обидві сторони зустрічі висловили палку підтримку польсько-українському єднанню у боротьбі проти російської агресії, що несе загрозу не тільки українцям, а й полякам та іншим народам.

Вагомим науковим доробком у плані осмислення російсько-української війни як екзистенційної та ролі стратегічного партнерства між Польщею і Україною стала спільна українсько-польська колективна монографія⁸⁰. Історики та політологи обґрунтували, що агресія РФ мотивована бажанням відбудувати імперію і спричинилася до загострення глобальної геополітичної конкуренції, обмежуючи ефективність заснованого на правилах світового порядку. В таких умовах змінюються геополітичні реалії багатьох країн, НАТО та Європейського Союзу, а також раціональність уявлень про Центрально-Східну Європу, включно з Україною, як невід’ємною частиною європейської та євроатлантичної спільноти безпеки. Зміни в просторі глобальної політики та актуальна геополітична конфігурація створили передумови для нової форми стратегічного партнерства між Польщею та Україною. Вона має поєднувати добросусідство на основі комплексної ефективної взаємодії з механізмами вирішення складних питань та сприяти геостратегічній стабілізації Центрально-Східної Європи та східного флангу НАТО та ЄС.

Культура й література як простір солідарності: А. Вайда, О. Токарчук, Д. Масловська. Польська культурна еліта також зайняла чітку позицію щодо війни. Режисер Анджей Вайда, ще задовго до повномасштабного вторгнення, у своїх фільмах формував образ радянського й російського тоталітаризму як системи насильства і знецінення людської гідності. Його спадщина актуалізується

⁷⁹ Участь Генерального консула України в Кракові Вячеслава Войнаровського в XVI Українсько-Польських зустрічах – «Українсько-польське стратегічне партнерство під час війни та перспективи міждержавного діалогу». 25 вересня 2023 р. URL: <https://krakow.mfa.gov.ua/news/uchast-generalnogo-konsula-ukrayini-v-krakovi-vyacheslava-voynarovskogo-v-xvi-ukrayinsko-polskih-zustrichah-ukrayinsko-polske-strategic>

⁸⁰ Pietraś M. & Baluk W. & Perepełycia H. *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego. Punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin: UMCS, 2024. 444 s.

як художнє застереження проти історичного ревізйонізму⁸¹. Нобелівська лауреатка Ольга Токарчук неодноразово наголошувала, що війна в Україні є «моментом істини» для Європи, який оголює ілюзії постісторичного світу. Вона розглядає підтримку України як моральний обов'язок, що впливає з універсалістських цінностей гуманізму, уже в перший день повномасштабної російської агресії заявивши: «Атака на вільну Україну є атакою на Європу»⁸². Письменниця Дорота Масловська, аналізуючи мову російської пропаганди, підкреслює її дегуманізуючий характер і небезпеку нормалізації насильства через культурні коди, що безпосередньо перегукується з досвідом Центрально-Східної Європи⁸³.

Інформаційна війна та аналітичний вимір: А. Межинська, В. Юраш, З. Глюза, П. Решка. Публіцистка Анна Межинська зосереджує увагу на російській дезінформації в Польщі, доводячи, що інформаційна війна є невід'ємним складником воєнної агресії. Вона показує, як наративи «втоми від війни» та «українського тягара» цілеспрямовано імпортується в польський медіапростір⁸⁴. Журналіст Вітольд Юраш аналізує польсько-українські відносини крізь призму стратегічного партнерства, і попри акценти на серйозних і не зовсім проблемах у двосторонніх відносинах, все ж чітко наголошує, що підтримка України відповідає фундаментальним національним інтересам Польщі, оскільки стримує російську експансію на захід⁸⁵. Історик Збігнєв Глюза та журналіст Павел Решка доповнюють цей дискурс історичною й репортажною перспективами⁸⁶. Вони акцентують на тягості російських практик насильства та імперського мислення, що дозволяє трактувати війну не як аномалію, а як закономірність.

⁸¹ Лубківський Д. Страждання Східної Європи. Збруч. 2 липня 2025 р. URL: <https://zbruc.eu/node/121834>

⁸² Wobec agresji: Olga Tokarczuk wyraziła emocje nas wszystkich! URL: https://perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=6921&catid=24&Itemid=119; Światowe media cytują słowa Olgi Tokarczuk o Rosji. Mówiła też o uchodźcach. 17 maja 2022. URL: <https://www.wprost.pl/literatura/10722346/swiatowe-media-cytuja-slowa-olgi-tokarczuk-o-rosji-mowila-tez-o-uchodzcach.html>

⁸³ Польща в інформаційній війні проти РФ: що пишуть про Україну польські онлайн-медіа. URL: <https://spravdi.org/polshha-v-informacijnij-vijni-proty-rf-shho-pyshut-pro-ukrayinu-polski-onlajn-media/>

⁸⁴ Ворожбит О. Анна Межинська: Інтенсивність російської дезінформації у Польщі зросла у 2022 році і з того часу тримається на високому рівні. *Український тиждень*. 13 вересня 2025 р. URL: <https://tyzhden.ua/anna-mierzhyńska-intensywność-rosyjskiej-dezinformacji-u-polszchi-zrosła-u-2022-rotsi-i-z-toho-chasu-trymała-się-na-wysokim-równiu/>

⁸⁵ «Ми настільки закохалися в Україну, що зараз прийшло розчарування»: відверте інтерв'ю польського журналіста. *Хвиля*. 04.11.2024. URL: <https://hvylya.net/uk/news/302064-my-nastolko-vlyubilis-v-ukrainu-cho-seychas-prishlo-razocharovanie-otkrovennoe-intervyu-polskogo-zhurnalista>

⁸⁶ Siiak I. "The Balance Will Be Disturbed If Nationalists Come to Power": Historian Zbigniew Gluza on Ukrainian-Polish Relations and Their Future. September 7 2023. URL: <https://birdinflight.com/en/portrait/zbigniew-gluza.html>; Гладка К. Польський воєнний репортер і письменник Павел Решка: «У Росії я бачив порожнечу». 8 грудня 2025 р. URL: https://lb.ua/culture/2025/12/08/710689_polskiy_voennyi_reporter.html

У цілому польський інтелектуальний дискурс щодо російсько-української війни вирізняється нормативною чіткістю та історичною глибиною. На відміну від німецьких дебатів про пацифізм чи французьких філософських інтерпретацій, польська позиція ґрунтується на екзистенційному усвідомленні загрози, що впливає з власного історичного досвіду. У межах Веймарського трикутника Польща виступає моральним і стратегічним камертоном, наполягаючи на тому, що мир без справедливості є ілюзією, а поступки агресору неминуче ведуть до нових війн. Саме цей досвід робить польський інтелектуальний голос особливо важливим для формування європейської відповіді на російську агресію.

Висновки та перспективи дослідження. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що російсько-українська війна стала фундаментальним чинником трансформації політичних і інтелектуальних дискурсів у державах Веймарського трикутника, водночас виявивши глибокі відмінності у стратегічному мисленні, ціннісних орієнтаціях та пам'яттєвому дискурсі Німеччини, Франції та Польщі. Аналіз офіційних позицій держав Веймарського трикутника засвідчує поступову (хоча й нерівномірну) еволюцію від початкової обережності та дипломатичного балансування – особливо характерних для Німеччини та Франції – до більш чіткої артикуляції підтримки України як жертви агресії та суб'єкта європейської безпеки. Польща, з огляду на власний історичний досвід і безпосередню загрозу з боку Росії, послідовно виступала носієм жорсткішого безпекового підходу, випереджаючи своїх партнерів у Веймарському форматі як у риториці, так і в практичних діях.

Водночас дослідження інтелектуальних дискурсів дає підстави для уявлення серед політиків, експертів і публічних інтелектуалів Веймарського трикутника різних, подекуди взаємовиключних інтерпретацій характеру війни – від її розуміння як колоніальної, імперської агресії Росії до спроб вписати конфлікт у ширші рамки «геополітичного протистояння» або «кризи європейської безпеки». Показовими є розбіжності між німецькою та французькою інтелектуальними традиціями, де довгий час зберігалися елементи стратегічної амбівалентності щодо Росії, та польським інтелектуальним середовищем, яке значно раніше й чіткіше окреслило екзистенційний характер загрози, що походить від російського ревізіонізму.

Важливим висновком є те, що російсько-українська війна поступово руйнує попередні ілюзії щодо можливості «нормалізації» відносин з Росією без радикального перегляду її ролі в європейській політиці. У цьому сенсі інтелектуальні дебати в державах Веймарського трикутника уґрунтовують не лише інтерпретаційну рамку подій, але й вибудовують засади для формування нових

нормативних і стратегічних основ європейської безпеки, у центрі яких дедалі чіткіше постає Україна. Отже, здійснене дослідження може бути частиною ширшої рефлексії щодо відповідних позицій правлячих еліт і лідерів думок у рамках інших формальних і ситуативних міжнародних об'єднань і груп чи коаліцій, як от Люблінський трикутник, Вишеградська група, Бенілюкс, G7.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі динаміки інтелектуальних і політичних наративів у державах ЄС у довшій часовій перспективі, зокрема в контексті можливого завершення активної фази війни та формування післявоєнного порядку. Окремий інтерес становить вивчення впливу українського досвіду війни на трансформацію європейської стратегічної культури, а також роль інтелектуальних мереж і транснаціональних дискусій у виробленні нової концепції відповідальності Європи за безпеку на східному фланзі.

Загалом результати викладені у цьому розділі можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для подальших наукових розвідок, а також як аналітична основа для формування цілісного розуміння місця України у європейському політичному та інтелектуальному просторі в умовах тривалої геополітичної трансформації.

ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ: КОНСТРУЮВАННЯ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

© Наталія ПОТАР

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-3](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-3)

Актуальність дослідження конструювання центрально-східноєвропейської ідентичності України в умовах геополітичної турбулентності визначається тим, що ідентичність є одним з базових ресурсів легітимації державних стратегій регіональної взаємодії. В умовах агресивної політики Росії, її імперського ревізіонізму та постійних викликів безпеці, Україна опинилася в ситуації, коли її політичне та культурне самопозиціонування має значення для забезпечення стійкості внутрішнього політичного поля та ствердження європейської ідентифікаційної моделі у цифілізаційному вимірі. Перманентна геополітична турбулентність останніх років створює умови, коли ідентичність національної держави набуває статусу інструменту самозбереження через інтеграцію у європейське політичне поле. Простір Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЕ) для України є простором, де ідентичність конструюється через практики подолання пострадянських

синдромів розуміння політичного, формування нових принципів солідарності, спільних безпекових позицій та інституційних форматів співпраці, що дозволяють стверджувати належність до європейського політичного поля та протистояти зовнішнім загрозам. У цьому контексті дослідження процесів конструювання центрально-східноєвропейської ідентичності (далі – ЦСЕ-ідентичності) України є необхідним для розуміння того, як відбувається переозначення історичних наративів, трансформація політичних дискурсів та закріплення нових символічних ресурсів, як Україна через конструювання ЦСЕ-ідентичності формує нову модель стратегічного партнерства з державами регіону, закріплює власну суб'єктність та визначає своє місце у системі міжнародних відносин.

Політологічний дискурс геополітичної ідентичності. У науковому політологічному дискурсі виокремлюють два принципово різні підходи до осмислення ідентичності: субстанціалістський та конструктивістський. Перший ґрунтується на уявленні про сталі, майже біологічно зумовлені характеристики, що визначають належність до певної спільноти: кровні зв'язки, мова, релігія, звичаї, історична територія, колективна пам'ять. Цей підхід може доходити до редукції ідентичності до кліматичних умов, харчових звичок чи географічних факторів, які формують незмінні прояви ідентичності. Така модель передбачає відносну стабільність ідентичності, а будь-яке порушення її елементів маркується як загроза руйнуванню цілісної ідентифікаційної моделі, і ширше – соціальної системи¹. Конструктивістська перспектива, навпаки, заперечує ідею сталості та шукає джерела ідентичності у взаємодії індивідів, у процесах комунікації та соціальних практиках. Звідси випливає її мінливий, динамічний характер: ідентичність постає як результат неперервного процесу конструювання, що нагадує спіральний рух, де кожен новий рівень досягається через розв'язання дихотомій та вибір певних маркерів ідентичності, актуальних тут і зараз. На наступному етапі відбувається порівняння вже сформованих сутностей і їхнє переосмислення, що може привести до повернення до вихідної точки, але з новим набором характеристик². Таким чином, конструктивістська модель демонструє відкритість ідентичності, її здатність до постійної трансформації, тоді як субстанціалістська підкреслює стабільність і тяглість.

У політичному вимірі ця дихотомія в осмисленні ідентичності має особливе значення, адже дозволяє пояснити синергію прагнення до збереження традиційних форм ідентичності і потреби в адаптації до нових соціальних, культурних

¹ Szwed R. Konstruowanie tożsamości europejskiej. Dylematy tożsamości zbiorowych przyczynek do rozważań nad tożsamością ukraińską, polską i europejską. Red. R. Szwed. Lublin, 2007. S. 161–163.

² Ibid. S. 319–321.

та геополітичних викликів. Відтак, ідентичність постає не як статичне культурне ядро, а як процес постійного творення смислів, що формується у суперечках, дискусіях та переговорах. Вона є радше *становленням*, ніж *буттям*, адже не належить нам як готовий ресурс, а щоразу вибудовується заново. Такий підхід дозволяє зрозуміти, чому ідентичність часто видається фрагментарною, непослідовною та залежною від конкретного історичного чи соціального контексту. Її конструювання завжди відбувається через співвідношення з *Іншим*, через якого ми визначаємо власні уявлення та цінності. Як слушно зазначав Ф. Барт, «сутність ідентичності визначається кордонами»³, тобто тим, що відділяє нас від *Інших*, але водночас і тим, що створює можливість для зв'язків та взаємодії. У цьому полягає подвійність процесу ідентифікації: він одночасно формує чіткі та розмиті межі, а також вибудовує канали комунікації й солідарності.

Ідентичність національної держави, будучи множинною, мінливою, соціально конструйованою, динамічною, пов'язаною з історичним і політичним контекстами та стратегіями політичних акторів у системі міжнародних відносин, переважно залежить від того, на яких принципах і сукупності яких акторів вона конструюється, в якому геополітичному просторі стверджується та функціонує⁴. Сталість ідентифікаційних моделей Української держави набула особливої актуальності в контексті масштабної агресії з боку Росії, яка на тлі збереження пострадянських моделей організації інститутів влади, інертних за своєю суттю та орієнтованих на відтворення неоімперських наративів, а не на демократичну трансформацію, є загрозою державності України.

Предмет дослідження – Центрально-східноєвропейська ідентичність України в умовах геополітичної турбулентності – спонукає до визначення з концептуальними рамками двох категорій: ідентичність та Центрально-Східна Європа (далі – ЦСЕ), які є ключовими у дослідженні стратегії конструювання сталої та відтворюваної моделі ЦСЕ-ідентичності України. Геолокальна ідентичність позиціонується і сприймається науковим співтовариством передусім, як соціальний конструкт, прямо пов'язаний і, водночас, залежний від інституційних характеристик та параметрів взаємодії з іншими політичними акторами, які конструюють та відтворюють ідентичність в даному політичному полі. Тому дослідницький потенціал категорії *ідентичність* визначається нами в рамках конструктивістської

³ Barth F. Boundaries and connections. *Signifying identities: Anthropological perspectives on boundaries and contested values*. A. P. Cohen (Ed.). New York: Routledge, 2000. P. 19.

⁴ Rotar N. Wymiar bezpieczeństwa w dyskursie o europejskiej tożsamości Ukrainy. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. 2017. No. 2. S. 81–82.

парадигми, зокрема, в межах методологічних позицій А. Вендта⁵, який позиціонує держави в статусі основних суб'єктів світової політики, маркує їх як самоорганізовані утворення, побудовані на внутрішніх дискурсивних практиках окремих осіб та соціальних груп. Будучи конструктами, що існують у колективному знанні багатьох людей, держави не залежать від думок та ідей будь-якої однієї людини, а наділені *корпоративною ідентичністю суверенного актора*, не прив'язаної до взаємодії з іншими державами⁶. Важливим методологічним принципом розуміння ідентичності держави є положення А. Вендта про те, що вона конструюється з опертям на внутрішньополітичні процеси, відтак, може змінювати зовнішньополітичні інтереси держав незалежно від характеру взаємодії в системі міжнародних відносин⁷. Застосовна до сутнісних характеристик ЦСЄ-ідентичності України, ця ідея дозволяє визначити, яким чином сукупність внутрішньополітичних потреб та зовнішньополітичних імпульсів, відображених в ідентичностях громадян та політичних еліт, впливає на процес інтеграції до регіонального політичного поля ЦСЄ.

Опираючись на принципи конструктивістської парадигми дослідження ЦСЄ-ідентичності України, нами були виділені три змінні, що дозволяють визначити основні характеристики стратегії її конструювання в умовах геополітичної турбулентності: (1) структурний контекст як система загальноприйнятих базових цінностей, що сприяє формуванню спільного для держав ЦСЄ-регіону розуміння його сутності, завдань та функцій; (2) системні процеси, що відображаються у встановленні динамічної щільності взаємодії та транснаціональному зближенні норм та цінностей, що підтримуються більшістю населення держав ЦСЄ; (3) стратегічні процедури як співробітництво, що трансформує спільне для всіх учасників знання про політичне, яке впливає на сталість ЦСЄ-ідентичності. Стратегічні процедури, як основа процесу еволюційного формування ЦСЄ-ідентичностей, мають два обмеження: по-перше, процес еволюції є поступовим та повільним, а по-друге, він припускає, що політичні актори не ідентифікують один одного в негативній конотації. Проте, актори системи міжнародних відносин завжди мають можливість *планування Іншого* та визначення його ролей щодо себе, що провокує неперервність динамічних змін ідентифікаційної матриці. Навмисна трансформація *Іншого* мотивується зникненням консенсусу

⁵ Wendt A. Collective identity formation and the international state. *American political science review*. 1994. Vol. 88 (2). P. 384–396.

⁶ Wendt A. Social theory of international politics. *Cambridge Studies In International Relations*. 2003 Vol. 67. P. 207–209, 224–226.

⁷ Ibid. P. 235–236.

щодо зобов'язань та ідентичності, що з часом починає супроводжуватися критичним аналізом уявлень про *Іншого* в системі *Ми – Вони*, про структури взаємодії, завдяки яким існував консенсус і який поступово трансформується на необхідність змінити ідентичність та інтереси *Інших* з метою підтримки стабільності системи взаємодії⁸.

Варто зауважити, що ЦСЄ-ідентичність держав регіону в умовах геополітичної турбулентності, запущеної, зокрема, і російською агресією проти України, актуалізує значення категорій *кордон* та *простір* у сучасних міжнародних відносинах, саме в ідентифікаційному, а не лише в їх правовому значенні. У конструктивістських інтерпретаціях територія, обмежена кордонами, залишається одним із ключових елементів, що визначають існування держави. Як наголошує О. Вендт, без території немає держави, адже вона є місцем, у якому закріплюється політична суб'єктність. Його концепт *спільного наративу* перегукується з андерсонівським баченням нації як уявної спільноти, що постійно уявляє власне існування. У цьому процесі територія виступає не лише як матеріально окреслений простір із чіткими кордонами, але й як символічна категорія, тобто уявлена територія, що формує відчуття належності та ідентичності. Р. Вокер, обґрунтовуючи символічне значення кордонів, вказує на те, що будь-яка «суб'єктність виробляє свій зовнішній світ»: «Ми знаходимося тут, ви там, вони ще десь. Ми можемо впустити вас до себе, а їх буде відправлено додому. Кожен повинен знати своє місце, не тільки в ієрархіях статусів, класів та соціальних порядків, а й у територіальному просторі»⁹. Залучена нами методологічна позиція Р. Вокера дозволить досить чітко визначити місце та значення України для символічних меж ідентичності ЦСЄ-регіону.

У випадках експансивної політики держав цей символічний вимір може трансформуватися у концепцію *життєвого простору*, здобуття якого стає виправданням агресії та війни, як це було у німецькій доктрині *Lebensraum* та є в російській геополітичній доктрині «руського міра». Таким чином, територія у конструктивістському підході постає як фізичний ресурс та соціально-політична конструкція, що визначає легітимність держави, її ідентичність та потенціал до конфлікту чи співпраці¹⁰. Концепт *життєвого простору*, що в історії великих держав реалізовувалася через експансію та завоювання, у випадку малих і середніх держав трансформується у більш символічні форми. Вони прагнуть утвердити

⁸ Wendt A. Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*. 1992. Vol. 46 (2). P. 398–400.

⁹ Walker R. B. J. The Doubled Outsides of the Modern International. *Ephemera*. 2006. Vol. 6 (1). P. 57.

¹⁰ Abrahamsson C. On the genealogy of *Lebensraum*. *Geographica Helvetica*. 2013. Vol. 68. P. 37–44.

власну значущість у міжнародних відносинах не стільки завдяки матеріальним ресурсам, скільки через ідентифікаційні кампанії, що апелюють до *уявлених територій*, позитивно сприйнятих у глобальній спільноті. Така стратегія дозволяє їм позиціонувати себе як частину регіонів, які асоціюються з бажаними цінностями, і тим самим підвищувати власний статус. У конструктивістському розумінні це означає переформулювання колективної ідентичності: держава здійснює символічний зсув у геополітичному просторі, інтегруючи у свій дискурс цінності регіону, до якого прагне належати. Саме у цьому контексті Е. Адлер, розвиваючи ідею *уявних спільнот безпеки*, наголошує, що територіальна природа держав не виключає розширення їхнього Я через включення інших держав у колективні інтереси. У такому випадку кордони набувають нового значення, вони залишаються маркерами відмінності, але водночас вбудовують державу у ширші *пізнавально виокремлені регіони*, де співпраця стає засобом досягнення спільних цілей¹¹. Тобто, якщо територіальні межі залишаються незмінними, їхнє соціальне значення може змінюватися, що відкриває можливість символічного пересування держави, як це сталося після 1989 р., коли низка країн здійснила перехід від Сходу до Заходу Європи. У такий спосіб простір у міжнародних відносинах постає як динамічна конструкція, що визначає ідентичність та стратегічні орієнтири держав.

Центрально-Східна Європа як простір формування матриці регіональної ідентичності

Поняття *Центрально-Східна Європа* увійшло до академічного дискурсу завдяки польському історикові О. Галецькому. Його перша публічна інтерпретація цього терміну прозвучала у 1923 р. на міжнародному конгресі істориків у Брюсселі¹². Зауважимо, що О. Галецький був не лише теоретиком, він виступав як експерт польської делегації на Паризькій мирній конференції 1919 р., де лобював ідею створення політичного союзу Польщі, Литви та України як нової моделі регіональної інтеграції після Першої світової війни. Системне бачення Центрально-Східної Європи О. Галецький розробив пізніше, у 1950-х роках. У своїй праці «Історія Європи: її кордони і поділи»¹³, він запропонував цілісну інтерпретацію регіону як простору, де перетинаються цивілізаційні, культурні та політичні лінії поділу. Цей підхід був досить новаторським, адже він виходив

¹¹ Adler E. Imagined (Security) Communities. Cognitive Regions in International Relation. *Millennium. Journal of International Studies*. 1997. Vol. 26 (2). P. 249–277.

¹² Halecki O. Federalism as an Answer. *Annals of american academy of political and social science*. 1948. Vol. 258. P. 66–69. URL: <https://www.jstor.org/stable/1027741>

¹³ Halecki O. *The Limits and Divisions of European History*. University of Notre Dame Press. 1962, 262 p.

за межі традиційної географічної класифікації, пропонуючи бачення ЦСЄ як особливого історико-політичного феномену. У цьому контексті регіон поставав не як периферія Заходу чи Сходу, а як самостійний простір із власною логікою розвитку, конфліктів та інтеграційних прагнень.

Концепт О. Галецького про регіональну структуру Європи починався з фундаментального питання: як слід трактувати Росію у європейському контексті. Учений наголошував, що включення Росії до складу Європи змінює традиційну трискладову регіональну модель європейського континенту на модель з чотирьох регіональних сегментів. Такий підхід мав цивілізаційне значення, адже ставив під сумнів усталене уявлення про *Східне* як чужорідне, чи навіть антагоністичне, щодо *Західного*, тобто істинно європейського. О. Галецький запропонував розглядати ЦСЄ як окремий регіон, що охоплює держави на північ від Дунаю – від Греції до Фінляндії, між Скандинавією, Німеччиною та Італією. У цьому просторі він виокремлював Польщу як ключову країну, що мала вирішальне значення як у географічному, так і в історичному вимірі. Особливу увагу він приділяв періоду династії Ягеллонів, коли Польща фактично стала центром «федеративного» утворення, що включало Богемію, Угорщину, румунські князівства, Литву, Латвію, частину Естонії та сучасні Україну й Білорусь (але, якщо Україна та Білорусь перебували в політичній залежності від Росії, їх варто класифікувати як частину Східної Європи). Разом з тим, історичні та культурні зв'язки України та Білорусі з ЦСЄ-регіоном свідчать про належність саме до цієї ширшої цивілізаційної спільноти¹⁴. Таким чином дослідник підкреслив динамічність і неоднозначність регіональної ідентичності, яка залежала не лише від географії, а й від політичних процесів та історичних союзів. Його спроба подолати бінарну ідентифікаційну опозицію *Схід* – *Захід*, здійснювалася через маркування ЦСЄ як регіонального простору, де взаємодія культур і політичних традицій генерує специфічну модель розвитку та відповідну сукупність ідентифікаційних маркерів. Тобто, концепт О. Галецького виводив розуміння регіональної ідентичності за межі дихотомічного протиставлення Сходу та Заходу на основі маркерів історичної та політичної динаміки.

Поняття *ЦСЄ* досить часто використовується як синонім поняття *Центральна Європа*, подекуди дослідники використовують їх як взаємозамінні, не вдаючись до обґрунтування мотивації їх одночасного використання. А. Кола наголошує, що попри змістовий та контекстуальний перетин, їх не слід ототожнювати: «Центрально-Східна Європа – це термін, який використовують

¹⁴ Halecki O. Historia Europy – jej granice i podziały. Lublin: Wydawnictwo Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2002. S. 131–132.

переважно історики ... З одного боку, цей термін відмежовується від німецької Mitteleuropa, а з іншого – чітко вказує на Схід»¹⁵. Науковець привертає увагу, що польські дослідники, які використовують цей термін, є виразниками настроїв польського прикордоння та ностальгії, адже ця ідея є чужою для чехів, які не відчують зв'язку зі Сходом Європи. Водночас, для багатьох цей термін використовується для маркування країн, які утворилися з розпадом соціалістичного табору: «Після Другої світової війни назвою Центрально-Східна Європа охоплювали всі країни, розташовані між Скандинавією, Німеччиною, Італією та Радянським Союзом, включаючи Австрію та НДР. [...] До Центрально-Східної Європи, окрім Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини, належать країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія), країни колишньої Югославії (Сербія, Хорватія, Словенія, Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина), а також Румунія, Болгарія та Албанія. Історично Центрально-Східна Європа також включає західні частини Білорусі та України»¹⁶. Ця дослідницька позиція є показовою в тому, як артикуляція геополітичної ідентичності під час конструювання простору засобами зовнішньої політики держави перетворює нейтральні власні назви на емоційно та аксіологічно навантажені означення, що позначають певні концептуальні системи, світоглядні концепції та геополітичні проекти, які «стають носіями цінностей та антицінностей»¹⁷.

Одним з виразних прикладів є політична концепція Міжмор'я, що є однією з найбільш дискусійних, «її пов'язують з геополітичним проектом Юзефа Пілсудського щодо заміни Австро-Угорської монархії на федерацію або об'єднання держав, розташованих між Балтійським, Адріатичним і Чорним морями. Ця концепція мала стати противагою сильному впливу Росії та Німеччини, однак, вона [...] не набула популярності серед наших (польських – Авт.) східних сусідів, оскільки вони були схильні вбачати в її основі ідею, яка, хоч і не прямо, але сприяла зміцненню польського панування в регіоні»¹⁸. Ідея Міжмор'я, як ідея геополітичного лідерства Польщі в ЦСЄ-регіоні, відродилася у 1950-х роках у концепції Україна – Литва – Білорусь, оприлюдненої Ю. Мерошевським та Є. Гедройцем. У подальших інтерпретаціях регіональної проблематики дослідники метафорично наголошували, що ключ до успішного діалогу з Росією лежить саме через

¹⁵ Kola A. F. Między Europą Środkową a Europą Środkowo-Wschodnią. *Tygiel Kultury*. 2006. Vol. 4/6. P. 5.

¹⁶ Bański J. Polska i Europa Środkowo-Wschodnia w koncepcjach podziału Europy. *Problematyka geopolityczna ziem polskich*. P. Eberhardt (red.). Warszawa: PAN IgiPZ, 2008. P. 12.

¹⁷ Nalewajk Ż. Międzymorze? Europa Środkowo-Wschodnia? Mitteleuropa? Europa Środkowa? – palimpsest idei. *Tekstualia*. 2008. Vol. 1 (12). P. 5.

¹⁸ Ibid.

Україну, яка виступає своєрідним посередником і простором випробування для польсько-російських відносин: «Пошук довіри до східних сусідів Польщі за щирими намірами поляків дозволить відновити відносини між Польщею та Росією [...] ми не пропонуємо польсько-української федерації, не кажучи вже про нову експедицію до Києва. Але образно кажучи, перемогти у Росії ми можемо лише в Україні»¹⁹ Дискурс про «перемогу в Росії через Україну» слід розуміти не буквально, а як концептуальну рамку, що підкреслює значення України для формування балансу сил у ЦСЄ.

Процес конструювання ЦСЄ-ідентичності відновився в другій половині 1980-х років, з появою есе Т. Еша, присвяченого перспективам політичних змін в соціалістичній Європі. Опираючись на поняття *Центральна Європа*, Т. Еш ставить питання: «Чи не є спільність, яку я намагався описати, зрештою, лише побічним продуктом спільного безсилля? Чи не залежить існування уявної Центральної Європи від існування реальної Східної Європи?»²⁰ та пропонує відповідь: «ця нова Центральна Європа є лише ідеєю. Її ще не існує. Є Східна Європа – частина Європи, яка перебуває під військовим контролем Радянського Союзу. Нову Центральну Європу ще треба створити. Цього не досягти простим повторенням [...] модного гасла або культивуванням нового міфу. Для того, щоб термін *Центральна Європа* набув реального змісту, дискусія повинна перейти з площини декларативних, сентиментальних і магічних заяв у площину тверезого і чіткого аналізу як справжньої історичної традицією автентичних умов, що панують у Центральній і Східній Європі, які містять стільки ж відмінностей, скільки і спільних рис»²¹.

Таким чином, ЦСЄ постає не лише як геополітичний простір, а й як символічна конструкція, що живиться міфологічними та культурними наративами. Саме поняття регіону неодноразово набувало міфізованих форм і на рівні інтелектуальних спроб вибудувати власну ідентичність, і на рівні літературних інтерпретацій, в яких домінували абстрактні категорії на кшталт *долі* чи *історичної місії*. У цьому сенсі ЦСЄ-регіон одночасно постає як відповідь на виклики політичного порядку по Другій світовій війні та соціокультурний образ, що формується поза політичним прагматизмом. Польський дослідник М. Масловський вважає, що дискусії про ЦСЄ-ідентичність необхідно розгортати крізь призму конкретних історичних контекстів, що сформували спільні структурні риси регіону. Зокрема, йдеться про історію народів, що історично

¹⁹ Mieroszewski J. *Modele i praktyka*. Paryż: Instytut Literacki, 1970. S. 25–29.

²⁰ Ash T. G. Czy Europa Środkowa istnieje? *Pomimo i wbrew: eseje o Europie Środkowej*. Londyn: Polonia, 1990. S. 193.

²¹ Ash T. G. Op. cit. S. 196.

належали до королівств Чехії, Угорщини та Польщі, а також литовців, білорусів, українців, хорватів і румунів: «всі вони пройшли, після тривалого періоду політичного небуття і після Другої світової війни, через періоди гноблення: нацистської та радянської окупації; всі вони тяжіли до Заходу»²². Тобто, саме історичне минуле сформувало символічне сприйняття ЦСЄ-регіону як простору, де історичні травми поєднуються з пошуком ідентичності, а культурні міфи переплітаються з політичними реаліями.

Хоча поняття ЦСЄ й досі не має остаточної дефініції, воно маркується дослідниками через низку характерних ознак, що дозволяють зрозуміти його як політико-культурний феномен. Йдеться про складні та багатшарові національно-культурні ідентичності, які нерідко формують своєрідні «стани свідомості» народів регіону. Важливим є також постулат регіоналізму, що інтерпретується по-різному, але завжди підкреслює прагнення до внутрішньої єдності та водночас до збереження відмінностей. Однією з ключових рис є віра в провідну роль Західної Європи у глобальних міжнародних відносинах, яка задає орієнтири для політичного та культурного розвитку. Паралельно існує переконання у винятковій місії поляків у ЦСЄ-просторі, що відображає історичну пам'ять про їхню роль у регіональних інтеграційних процесах, покликаних долати конфлікти та створювати нові форми співпраці. Водночас регіон характеризується непримирними історичними спогадами, які формують різні національні наративи та закріплюють відмінності у колективній пам'яті. Важливим чинником є також задоволення економічних і культурних потреб національних меншин, що стає тестом на демократичність і відкритість суспільств. Зрештою, для ЦСЄ характерним є плюралізм ідентичностей і свобода вибору для індивіда, нації та держави, що прагнуть самостійно визначати власний шлях у складній системі міжнародних відносин. Відтак, можна припустити, що стратегія конструювання ЦСЄ-ідентичності України в умовах геополітичної турбулентності має опиратися на позиціонування ЦСЄ як регіонального простору, де переплітаються історичні травми, культурні міфи та політичні євроінтеграційні прагнення, а ідентифікаційна модель є відображенням сукупності маркерів інтеграційних ідей, що визначають геополітичні перспективи національних держав, та суперечливих моделей їх історичного минулого.

Близькою для нас є позиція польського науковця В. Балюка, який довів, що парадигма політичної ідентичності ЦСЄ формувалася паралельно

²² Masłowski M. Myths and Political Symbols of Central and Eastern Europe Studium Europy Wschodniej. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020. S. 15.

з парадигмою модернізації національних держав регіону²³. В. Балюк акцентує увагу на тому, що в умовах російсько-української війни сучасна Росія, повертаючись до імперських практик, не демонструє зацікавленості у формуванні регіональних структур співпраці в ЦСЄ, адже й досі розглядає традиційну Східну Європу як сферу власних геополітичних претензій. Агресивні дії проти України є свідченням готовності держави-агресора дестабілізувати увесь регіон, використовуючи конфронтацію із Заходом як інструмент утвердження своєї влади. У цьому контексті одночасне створення концептуальних моделей та реальних інституцій співробітництва між державами ЦСЄ набуває особливого значення, адже саме вони можуть стати протиполягою імперським амбіціям Росії. Разом з тим, такі структури не повинні розглядатися як альтернатива ЄС чи НАТО, а радше як додатковий рівень інтеграції для нових членів та країн, що прагнуть долучитися до спільноти європейських цінностей²⁴.

Визначені особливості ЦСЄ як простору формування матриці регіональної ідентичності дозволяє здійснювати дослідження конструювання ЦСЄ-ідентичності України в умовах геополітичної турбулентності через вивчення динаміки розгортання міждержавного українсько-польського діалогу, оскільки Польща претендує на роль політичного центру ЦСЄ, а Україна прагне закріпити власну позицію як політичного актора регіону. Відтак, саме динаміка українсько-польського діалогу є показником того, чи здатна Україна вибудовувати рівноправні відносини з державою, яка має амбіції бути регіональним лідером та оцінити, чи може вона забезпечити баланс між прагматичним партнерством і захистом власних інтересів.

Українсько-польський діалог як інституційне поле конструювання ЦСЄ-ідентичності України в умовах геополітичної турбулентності. Геополітичне маркування регіону означає його включення до певної символічної матриці, що постає основою процесу ідентифікації та формує функціональну модель регіональної ідентичності. Таке маркування зазвичай визначається характером політичних процесів, що відбуваються в межах конкретного регіону, його економічним потенціалом та рівнем суб'єктності у системі міжнародних відносин. Відтак, регіональна геополітична ідентичність дає відповідь на ключове питання: *Хто ми?* Для ЦСЄ-регіону пошук цієї відповіді набув особливої актуальності наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, коли відбувалися криза та розпад *соціалістичного табору*, що супроводжувалися демократичними

²³ Baluk W. Europa Środkowa i Wschodnia w okresie poszukiwania własnej tożsamości politycznej oraz zmian systemowych. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. T. 17 (1). S. 53.

²⁴ Ibid. S. 56–57.

трансформаціями в усіх країнах регіону. Одразу після колапсу соціалістичної системи, простір ЦСЄ почав геополітично маркуватися як постсоціалістичний, що сприяло формуванню сукупності відповідних маркерів постсоціалістичної ідентичності. Символічним стало те, що концептуалізація поняття *постсоціалізм* розпочалася на науковій конференції у Кракові в грудні 1990 р., присвяченій перспективам інституційного оформлення ринкової економіки у східноєвропейських країнах²⁵. Саме тоді виникли похідні категорії (постсоціалістична ідентичність, постсоціалістична економіка, постсоціалістичний табір) як спроба осмислити нову реальність, розвиток якої було складно прогнозувати.

Постсоціалістична ідентичність, як характеристика перехідного етапу до демократії, у 1990-х роках була притаманна як Україні, так і Польщі. Цей концепт активно використовувався для пояснення внутрішньополітичних трансформацій у країнах ЦСЄ, проте він не став автоматичною основою для формування ЦСЄ-ідентичності як геополітичного конструкту. Власне, постсоціалістичний досвід залишився важливим маркером модернізаційних процесів, але не перетворився на універсальний символ регіональної інтеграції. Часом це пов'язують з розмитими та невизначеними контурами сутності постсоціалізму: «Коли читаєш наукові статті про постсоціалістичні процеси «приватизації», про створення «приватної власності», розвиток «демократії» і «громадянського суспільства» ... опиняєшся у максимальній невизначеності. Починаєш розуміти, що ці терміни не відображають корисних концептів: вони є лише елементами масштабного політичного й ідеологічного потрясіння, яке безпідставно обмежують «Сходом»²⁶.

На початку 2000-х років у політологічному дискурсі дедалі чіткіше артикулювалися сумніви щодо доцільності маркування ЦСЄ як постсоціалістичного простору. Концепт постсоціалістичної ідентичності поступово втрачав аналітичну функціональність, адже сама категорія *постсоціалістичний* мала кілька суттєвих обмежень: вона відсилала до об'єкта, що зникав у часі; акцентувала на розриві, а не на спадкоємності; створювала своєрідну територіальну пастку та звужувала горизонти рефлексії щодо політичного майбутнього. У цьому контексті К. Хамфрі висловила припущення, що поняття постсоціалізму зникне тоді, коли покоління, сформоване в умовах соціалістичних режимів, піде з політичної сцени²⁷.

²⁵ Hausner J., Jessop B., Nielsen K. (eds). *Institutional Frameworks of Market Economies: Scandinavian and Eastern European Perspectives*. Aldershot: Avebury, 1993.

²⁶ Verdery K. *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996. P. 38.

²⁷ Humphrey C. Does the Category of Postsocialism Still Make Sense? *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. Hann C. (ed.). London: Routledge, 2001. P. 13.

Саме в цей період починає активно розвиватися альтернативний концепт пограниччя, який пропонував інший спосіб осмислення регіональної ідентичності. За два десятиліття швейцарський дослідник М. Мюллер знову поставив питання про необхідність концептуального перезавантаження проблеми постсоціалізму та пошуку нових категорій для аналізу регіону ЦСЄ. Він наголошував, що термін *постсоціалізм* був достатньо нейтральним і тому використовувався для опису неоднозначного політичного часу 1990-х років та невизначеного майбутнього як постсоціалістичних країн, так і світу загалом²⁸. Водночас жодна з концепцій не була методологічно достатньо стрункою, щоб пояснити, як у ситуації конкуренції різних способів концептуалізації минулого й теперішнього може відбуватися процес формування регіональної ідентичності, яка була б впізнаваною та значущою у сучасній геополітичній реальності. Для України ці дискурси мали стратегічне значення, адже вони демонстрували, що конструювання власної геополітичної ідентичності потребує виходу за межі постсоціалістичного дискурсу. Лише через створення нових символічних маркерів, які враховують сучасні виклики та прагнення до інтеграції, можна було забезпечити суб'єктність України та сформувані ідентичність, здатну витримати конкуренцію концептів й залишатися релевантною національним інтересам у глобальному контексті.

Процес формування матриці геополітичної ідентичності, включно з регіональною, завжди має тривалий і складний характер, оскільки залежить від поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників. За оцінками експертів GLOBSEC (2021), простір ЦСЄ у зовнішньому самопозиціонуванні є більш однорідним, ніж у вимірах історичних, політичних, економічних та соціокультурних характеристик окремих країн. Водночас регіон не позбавлений спільних маркерів геополітичної ідентичності. Для більшості населення держав регіону ЦСЄ-ідентичність постає як *мостова*, головним символом якої є уявлення про регіон як про міст між Сходом і Заходом. Її проявом є сприйняття інститутів ЄС та НАТО як важливих, але зовнішніх щодо національних держав та їхніх національних інтересів. У відповідях польських респондентів на запитання про бажане геополітичне позиціонування Польщі, відповідаючи на питання «Останнім часом в нашому суспільстві багато говорять про геополітичний і цивілізаційний позиціонуванні вашої країни. Хотіли б ви, щоб ваша країна була частиною Заходу, частиною Сходу абодесь посередині?», сформували таку сукупність бажаних геополітичних ідентичностей для своєї країни: 46 % вважали, що Польща має бути частиною Заходу (середній показник у країнах ЦСЄ – 38 %); 2 % – частиною Сходу

²⁸ Müller M. Goodbye, Postsocialism! *Europe Asia Studies*. 2019. Vol. 71 (4). P. 1–18.

(середній показник – 4 %); 43 % – між Сходом і Заходом (середній показник – 49 %)²⁹. Це свідчить про те, що для значної частини польського суспільства ЦСЄ-ідентичність у геополітичному вимірі є актуальною моделлю, яка не суперечить європейській ідентичності загалом.

Аналізуючи процес конструювання ЦСЄ-ідентичності України крізь призму конструктивістської методології, можемо констатувати, що саме динаміка українсько-польського міждержавного діалогу є ключовим полем артикуляції цієї моделі геополітичної ідентичності. У цьому випадку ми маємо справу з постійним процесом соціального та політичного маркування, де дискурсивні практики, інституційні рамки та символічні ресурси взаємодії України й Польщі формують нові контури регіональної самопрезентації. Європеїзація регіону, інтеграційні процеси та специфіка двосторонніх відносин між цими двома країнами ЦСЄ постали як механізмами конструювання нової для України геополітичної ідентичності. Відтак, українсько-польський діалог можна розглядати як серію етапів, кожен з яких має власну систему маркерів ідентичності: від символічного позиціонування України як постсоціалістичного актора до поступового набуття статусу політичного актора, що інтегрується до європейського політичного простору, на рівні якого відбувається артикуляція нових політичних смислів, символів та практик політичної взаємодії.

Перший етап українсько-польського міждержавного діалогу (1991–1999), який можна означити як фазу становлення, позначений домінуванням постсоціалістичних ідентичностей, що функціонували як головні дискурсивні ресурси легітимації нових політичних практик. У цей період відбувалося активне маркування простору через символи постсоціалізму, які визначали рамки взаємного сприйняття та задавали параметри політичної взаємодії. Водночас співвідношення між європейською та ЦСЄ ідентичностями було зміщене на користь останньої, адже саме вона забезпечувала первинну матрицю самопозиціонування у регіоні. Її ключовим маркером стало створення нових інституційних форматів співпраці: Центральноєвропейської ініціативи, Вишеградської четвірки та Карпатської ініціативи, які забезпечували формування практик соціального конструювання ідентичності, закріплюючи уявлення про спільний простір та формуючи символічні межі регіональної суб'єктності. У цьому сенсі перший етап українсько-польського діалогу можна інтерпретувати як процес артикуляції та інституціоналізації постсоціалістичних ідентичностей, що поступово трансформувалися на ресурси для формування європейської ідентичності та ЦСЄ-ідентичності і для України, і для Польщі.

²⁹ GLOBSEC. Trends 2021. Central & Eastern Europe one year into the pandemic. June 2021. URL: https://www.globsec.org/sites/default/files/2021-06/GLOBSEC-Trends-2021_final.pdf

Приєднання Польщі у 1991 р. та України у 1996 р. до Центрально-європейської ініціативи, започаткованої в листопаді 1989 р. як інституційний механізм вироблення стабільного та динамічного формату співпраці у політичній, економічній та соціокультурній сферах, можна вважати актом символічного маркування належності до регіону ЦЄ та декларуванням готовності посилювати й відтворювати відповідну регіональну ідентичність у геополітичному вимірі. Для обох держав цей крок означав прагнення до інституційної інтеграції через артикуляцію нових смислів безпеки та стабільності в межах ЦЄ. Важливою, на нашу думку, була позиція Польщі, яка у 1995 р. підтримала курс України на членство в цій організації, тим самим виступивши у ролі нормативного брокера, що легітимував участь Української держави як суб'єкта регіону ЦЄ в умовах нової геополітичної конфігурації системи міжнародних відносин. Водночас сама Польща не отримала у межах цієї структури достатніх ресурсів для утвердження статусу регіонального лідера, що засвідчує обмеженість сформованих інституційних рамок у процесі конструювання геополітичної ідентичності та демонструє, що символічні практики інтеграції не завжди трансформуються на реальні механізми політичного впливу.

Створення Вишеградської групи у 1991 р. стало декларуванням проєвропейських орієнтацій її учасників у внутрішньо- та зовнішньополітичному вимірі, які деталізувалося у прагненнях відновлення державної незалежності, демократії і свободи; ліквідації проявів тоталітарної системи в соціальній, економічній і духовній сферах; формування та розвитку парламентської демократії, сучасної правової держави, поваги до прав і свободи людини; створення ринкової моделі економіки; інтеграції країн-учасниць до європейської політичної, правової і економічної систем та європейського безпекового простору. Найбільш значущим результатом діяльності Вишеградської четвірки у 1990-х роках стало заснування Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі (CEFTA, 1992), яка функціонувала як інституційний механізм конструювання нової моделі економічної взаємодії держав регіону. Її завданням було усунення торгових бар'єрів, забезпечення справедливих умов конкуренції та створення спільної економічної зони, що стала своєрідним майданчиком формування готовності інтеграції до економічного поля ЄС. CEFTA, координуючи економічну, промислову та аграрну політику, сприяла ствердженню нових маркерів регіональної ідентичності через економічні практики, які формувалися на рівні спільного простору. Активна й результативна участь Польщі у діяльності Вишеградської четвірки стала важливим ресурсом для її символічного позиціонування як держави з геополітичним статусом в ЦЄ-регіоні. Тобто, Польська держава змогла ствердити себе як нормативний

актор, який через інституційні та дискурсивні практики формував нову матрицю регіональної ЦСЄ-ідентичності.

Перший етап українсько-польського міждержавного діалогу став етапом артикуляції нових маркерів європейської ідентичності, що накладалися на постсоціалістичні дискурси. У цей період відбулася символічна інституціоналізація євроінтеграційних орієнтирів: у 1996 р. Україна та Польща майже синхронно заявили про наміри вступу до ЄС та НАТО. Це не лише означало зміну зовнішньополітичних пріоритетів, але й трансформувало саму природу двосторонніх відносин, які набули статусу особливих із виразними елементами стратегічного партнерства. Попри те, що Польща як держава-кандидат мала обмежені ресурси впливу в європейських та євроатлантичних структурах, вона перебрала на себе функцію нормативного посередника та лобіста України, закріплюючи її присутність у дискурсі європейської інтеграції. Після вступу Польщі до НАТО у 1999 р. її роль змінилася: в ідентифікаційному вимірі вона стала для України *актуальним Іншим* – державою, яка через послідовні зовнішньополітичні практики змогла витіснити постсоціалістичну модель ідентичності на периферію власної геополітичної стратегії. Це означало, що Польща почала функціонувати як символічний орієнтир, у взаємодії з яким Україна здійснювала переозначення власної ідентичності та формувала нові контури самопозиціонування у ЦСЄ.

Організація у березні 1999 р. українсько-польської конференції з питань європейської інтеграції стала показовим маркером кризи постсоціалістичної моделі ідентичності для України. Цей формат діалогу виконував функцію трансляції польського досвіду набуття членства в ЄС як нормативного ресурсу, що мав бути інтегрований у дискурсивне поле української зовнішньої політики. Сам факт інституціоналізації двостороннього обговорення євроінтеграційних перспектив засвідчив, що постсоціалістичні маркери перестали виконувати роль ефективних інструментів легітимації регіональної ідентичності, поступаючись місцем новим символічним орієнтирам. Криза постсоціалістичної ідентичності в країнах ЦСЄ супроводжувалася активним входженням держав регіону до європейського простору, що послаблювало існуючі, але недостатньо функціональні, маркери ЦСЄ-ідентичності. У цьому контексті показовою є оцінка прем'єр-міністра Чехії В. Клауса, який наголошував, що пріоритетом для країн регіону стала європейська інтеграція, тобто встановлення максимально тісних економічних і політичних відносин із розвинутою Західною Європою, тоді як для внутрішньої ЦСЄ інтеграції залишалося «дуже мало місця»³⁰. У конструктивістському підході ця теза відображає процес переозначення ідентичності:

³⁰ Klaus V. Poznamky k středoevropské politice. *Český denník* (Praha). 1993. 20.1. S. 1.

від постсоціалістичної до європейської, де нові дискурсивні практики витісняють старі символічні матриці, формуючи нову матрицю регіонального самопозиціонування в просторі ЦСЄ.

Другий етап українсько-польського міждержавного діалогу (1999–2014) у конструктивістському вимірі слід інтерпретувати як фазу інтенсивного наповнення геополітичними смислами, коли відбувалося закріплення спільної ціннісної моделі та маркерів регіонального самопозиціонування, інтегрованих у європейську ідентифікаційну матрицю. У цей період дискурсивні практики двосторонньої взаємодії формували нову систему символів, що легітимували європейську траєкторію обох держав. Для України, яка продовжувала відтворювати окремі елементи постсоціалістичної моделі ідентичності, особливого значення набували зовнішньополітичні кроки польських партнерів, спрямовані на розгортання та утвердження європейської ідентифікаційної моделі. Польща продовжила виступати у ролі нормативного брокера, який демонстрував власну успішну інтеграцію та забезпечував ресурсне підсилення конкурентоспроможності європейського дискурсу в українському політичному середовищі. Саме через цю взаємодію відбувалося поступове витіснення постсоціалістичних маркерів регіональної ідентифікації на периферію геополітичної ідентифікаційної моделі України та ствердження нових символічних орієнтирів, що визначали траєкторію конструювання української ідентичності у просторі ЦСЄ.

Найбільш значущим кроком стала активна підтримка Польщею України як стратегічного партнера під час ухвалення резолюції Європейського парламенту щодо Спільної стратегії ЄС стосовно України у березні 2001 р., де місце України в Центральноєвропейській ініціативі було визначене як важливе³¹. Це означало символічне закріплення України у європейському дискурсі через інституційне визнання її ролі в регіоні. Подальше поглиблення політичного діалогу відбулося після вступу Польщі до ЄС у 2004 р. та подій Помаранчевої революції, коли обидві сторони визнали, що успіх європейського поступу України залежить від її геополітичного вибору та якості демократичних практик. У цьому контексті функціональне застосування принципів Європейської політики сусідства стало механізмом взаємного визнання спільних цінностей: верховенства права, справедливого управління, прав людини та меншин, ринкової економіки й сталого розвитку. Ці маркери закріплювали європейську ідентифікаційну модель як нормативну основу для українсько-польської взаємодії. Не менш

³¹ European Parliament. European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/20002000/2116(COS)). *Official Journal of the European Communities*. 5.12.2001. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d3ecb50a-fa2f-4e95-a4ca-f68eb3f0c17e.0004.01/DOC_53&format=PDF

важливим були ініціативи польської сторони щодо концептуалізації східного вектору політики ЄС, артикульовані у 2007 р. на конференції голів парламентів країн-членів у Братиславі та інституціоналізовані у форматі Східного партнерства 7 травня 2009 р. Для України ця ініціатива відкрила можливість оновлення договірно-правової бази відносин з ЄС через укладення Угоди про асоціацію, створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі та лібералізацію візового режиму. Для Польщі ж Східне партнерство стало інструментом артикуляції власної ролі у політичному ландшафті ЄС та просування національних інтересів у межах європейських інституцій. Тобто, Польща виступила як нормативний актор, який через інституційні та дискурсивні практики посилював свою ресурсну здатність до поглибленого сприйняття ідеї регіональної ЦСЕ-ідентичності державами, належними до цього простору.

Саме на другому етапі міждержавного українсько-польського діалогу Польща максимально мобілізувала ресурси для утримання України в європейському ідентифікаційному полі та актуалізації її історичної належності до європейського простору. Наполягаючи на необхідності визначення перспектив щодо членства України в ЄС та надання їй статусу держави з ринковою економікою, польська сторона сприяла створенню Європейського фонду демократії як інструменту підтримки українських інституцій. Тобто, Польща виступала у ролі нормативного брокера, який ініціював системні кроки, спрямовані на прискорення процесу євроінтеграції України, тим самим розширюючи смислове поле європейського *Ми* в українському суспільстві та політичному дискурсі. Сукупність цих практик, доповнена діями інших зацікавлених політичних акторів, привела до укладення Угоди про асоціацію України з ЄС, яка була ратифікована польським Сеймом 28 листопада 2014 р. та Сенатом 4 грудня того ж року. Цей політичний крок слід розглядати як інституційну артикуляцію нової ідентичності, де Україна отримала можливість закріпити себе у європейському дискурсі через нормативні та договірно-правові механізми, а Польща – підтвердити власну роль нормативного актора, що формує поле застосування регіональної ЦСЕ-ідентичності.

У процесі реалізації структурних реформ, що супроводжували вступ Польщі до ЄС, поряд із закріпленням європейської ідентичності в політичному дискурсі польського політикуму відбулася активна артикуляція й поглиблення концепту ЦСЕ-ідентичності з фокусом на два набори маркерів: європейської ідентичності та ЦСЕ-ідентичності, які використовувалися як взаємозалежні, але не конкуруючі. Результати дослідження GLOBSEC (2021), наведені вище, підтверджують, що ці ідентичності співіснують у взаємодоповнюваному форматі,

створюючи багаторівневу систему геополітичного самопозиціонування держав, належних до ЦСЄ регіону. Ключовим питанням стало визначення, чи може ЦСЄ-ідентичність виконувати роль *мостової ідентичності*, тобто бути символічним інструментом поєднання Сходу та Заходу. Відповідь на нього почала формуватися після 2014 р., коли російська агресія проти України, тимчасова окупація частини Донбасу та Криму радикально змінили геополітичний контекст. Саме ці події стали каталізатором переозначення регіональної ідентичності: центрально-східноєвропейська модель ідентичності почала набувати функціональних ознак дискурсивного ресурсу політичних еліт ЦСЄ регіону, здатного посилити легітимацію європейського *Ми* у протиставленні про(російському) *Іншому* та надати йому безпекової конотації.

Третій етап українсько-польського міждержавного діалогу, який розпочався у 2014 р. й тривав до лютого 2022 р., був етапом безпекової артикуляції ЦСЄ-ідентичності. Російська агресія проти України перетворила східний кордон Польщі на зону нестабільності. У цих умовах польські політичні еліти систематизували принципи власного геополітичного самопозиціонування, використовуючи вже усталені й впізнавані маркери європейської ідентичності та продукуючи нові символічні ресурси ЦСЄ-ідентичності. Від 2014 р. й українсько-польський міждержавний діалог увійшов у фазу безпекової артикуляції, що чітко відображено у стратегічних документах Польщі. Прийняття двох Стратегій національної безпеки (2014 та 2020 рр.) стало дискурсивним закріпленням нових маркерів ідентичності, де головним *Іншим* визначено Російську Федерацію. Фактично відбулася інституційна фіксація загроз, які формують рамки польського геополітичного самопозиціонування: по-перше, неоімперська політика Росії, реалізована через застосування військової сили проти України; по-друге, дезінформаційні кампанії, спрямовані проти Польщі, які мають спільні риси з аналогічними практиками, застосованими Росією в Україні. Для українсько-польських відносин це означало конструювання спільного простору безпеки, де спільна протидія російській агресії стала одним з маркерів спроможності ЦСЄ-ідентичності. Зауважимо, що у Стратегії 2020 р. окреслені ризики, пов'язані з поступовим руйнуванням міжнародного порядку, що створювало ширше поле для легітимації статусу Польщі як субрегіонального європейського лідера³². Орієнтація Стратегії на пріоритетність співпраці в рамках Бухарестської дев'ятки як інституційного формату НАТО, а вже після цього – у Вишеградській групі та Веймарському трикутнику, є дискурсивним підтвердженням прагнення Польщі закріпити за собою

³² Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. 2020. Warszawa. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf

статус безпекового лідера в ЦСЄ та наповнити маркери ЦСЄ-ідентичності безпековими смислами.

У межах одного з ключових інтеграційних проєктів для Польщі – Ініціативи трьох морів, започаткованої у 2015 р., відбулося закріплення нових маркерів ЦСЄ-ідентичності через безпеково-економічний дискурс. Ініціатива трьох морів була спрямована на зниження залежності держав регіону від російських енергетичних ресурсів шляхом формування коридору *Північ – Південь*, що символічно означало переозначення простору як автономного та здатного до самостійної артикуляції інтересів засобами геополітики. Для Польщі участь у цьому проєкті стала інституційним ресурсом конструювання власного статусу регіонального економічного лідера, адже саме через практики енергетичної диверсифікації та інфраструктурної інтеграції вона отримала можливість закріпити свою геополітичну роль лідера у ЦСЄ.

У квітні 2014 р. Вишеградська група разом із Болгарією та Румунією (формат V4+2) розробила Спільну стратегію просторового розвитку, спрямованої на координацію та оновлення національних програм економічного розвитку й соціально-територіальної згуртованості, розбудову транспортної мережі та технічної інфраструктури, вироблення спільної політики згуртованості в європейському просторі та узгодження галузевих стратегій, що впливають на територіальний розвиток. Цей проєкт став основою для розробки Макрорегіональної стратегії ЄС щодо розвитку Карпатського регіону (2018), що охопила Україну, Польщу, Угорщину та Словаччину. Таким чином відбулося дискурсивне закріплення Карпат як простору європейської спільноти, що було надважливим для розгортання процесу євроінтеграції України. Для Польщі ця стратегія мала принципове значення, оскільки відкривала нові можливості для реалізації «Національної стратегії регіонального розвитку до 2030 року»³³, зокрема для розвитку її південних регіонів. Важливим маркером стала перспектива створення інфраструктури транспортування скрапленого природного газу між морськими терміналами Польщі та Хорватії, що поряд з економічною диверсифікацією означало символічне закріплення Польщі як політичного актора, що реалізує лідерську стратегію на рівні ЦСЄ.

У рамках третього етапу Польща, маючи статус геополітичного ядра концепту ЦСЄ-ідентичності, доволі чітко маркувала це у своїй зовнішньополітичній діяльності та зовнішньополітичному дискурсі, відображенням якого є виступи міністрів закордонних справ. Деконструкція таких виступів дозволила

³³ Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030. URL: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego>

визначити метафори ідентифікації просторових орієнтацій. Одним з перших офіційних проявів маркування лідерства Польщі в геополітичному конструкті ЦСЄ-ідентичності в рамках четвертого етапу двосторонніх відносин стала інформація Міністра Закордонних Справ про завдання польської зовнішньої політики в 2015 р.³⁴. Розроблена після виборів 2015 р. «Стратегія польської політики зовнішньої 2017–2021» містить ще одне визначення геополітичного статусу Польщі: «Польща розташована в біфуркаційному центрі Європи на стику двох тектонічних геополітичних плит – Західної Європи, інституційним обличчям якої є НАТО і Європейський Союз, і Східної Європи, в якій значною мірою домінує Росія»³⁵.

Невдовзі, у 2016 р. Міністр закордонних справ Польщі В. Вашиковський акцентував увагу на визначенні місця Польщі в Центральній Європі та завдяки співпраці у Вишеградській четвірці – у Центрально-Східній Європі, позиціонуючи Польщу як частину *нашого регіону*, на противагу «старій Європі»³⁶: «Невід'ємним елементом польської європейської політики є регіональна співпраця. Ми покладаємо на неї великі надії, але ми також бачимо проблеми, з якими нам доведеться зіткнутися. (...) Ідея тіснішої європейської інтеграції або так званого «малого Шенгену» адресована насамперед країнам «старої Європи». Наш регіон не береться до уваги. Ми будемо протестувати проти таких рішень. ... Нинішня влада проводить регіональну політику, що впливає з особливого розташування Польщі в Європі. ... Ми не лише будемо присутні в різних форматах співпраці в рамках окремих регіонів, але й будемо прагнути через нашу країну наблизити північ і південь Європи, створити нову регіональну ідентичність в рамках Європейського Союзу»³⁷. У 2018 р. Польща визначається як частина ЄС, але одночасно як найбільша держава в регіоні ЦСЄ, що вказує на актуалізацію та посилення конструкту ЦСЄ-ідентичності.

Як наслідок, у 2020 р. за ініціативи польської політичної еліти міністри закордонних справ Литви, Польщі та України підписали спільну декларацію про створення Люблінського трикутника як нового формату регіональної співпраці, що маркує себе як центрально-східноєвропейський, апелюючи до багатовікових історичних і культурних зв'язків між трьома народами та закріплюючи нові символічні ресурси ідентичності. Його спрямованість передбачала посилення

³⁴ Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2015 r. *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: www.msz.gov.pl

³⁵ Strategia polskiej polityki zagranicznej 2017–2021. *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej*. URL:

³⁶ Minister Witold Waszczykowski o priorytetach polskiej dyplomacji. Cały tekst wystąpienia. TVN24. 29.01.2016. URL: <https://tvn24.pl/polska/minister-witold-waszczykowski-o-priorytetach-polskiej-dyplomacji-caly-tekst-wystapienia-ra614739-ls3174202>

³⁷ Ibid.

політичних, економічних, інфраструктурних, військових та культурних зв'язків, що у дискурсивному полі легітимуються як відповідні європейським цінностям, безпековому простору НАТО, ідеям Східного партнерства та іншим форматам регіональної інтеграції, включно з Ініціативою трьох морів. Маркування простору Люблінського трикутника як простору європейської безпеки набуло особливого значення в умовах російської агресії проти України. Польща, Литва та Україна зобов'язалися координувати свої дії для дотримання норм міжнародного права як у тристоронньому форматі, так і на рівні двосторонніх відносин та участі в міжнародних організаціях. Для України цей формат має принципове значення, адже саме в його рамках було засуджено окупацію Росією Криму та частини Донецької й Луганської областей, підтверджено підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів. Водночас було схвалено європейський та євроатлантичний вектори розвитку України, відзначено ефективність реалізації реформ із використанням польського та литовського досвіду й практик ЄС. Люблінський трикутник став новою формою ствердження центрально-східноєвропейського Ми в умовах геополітичної турбулентності та невизначеності.

Четвертий етап українсько-польських двосторонніх відносин почався з повномасштабним вторгненням Росії в Україну у лютому 2022 р. Від цього часу весь спектр відносин між Україною та Польщею, що розгортався на основі ЦСЄ-ідентичності, слід інтерпретувати крізь призму російсько-української війни. Польща відразу позиціонувала себе як стратегічний партнер України, що проявилось у дискурсивному та інституційному закріпленні підтримки: ініціюванні рішень для мобілізації міжнародної спільноти, активізації дипломатичних каналів, ухваленні нормативно-правових актів щодо статусу українських біженців, наданні їм фінансової допомоги та юридичного захисту, що означало оновлення маркерів Ми, в якому Польща та Україна спільно протиставляли себе агресивному Іншому – Росії. Особливо значущою стала політична підтримка, висловлена 22 травня 2022 р. Президентом Польщі А. Дудою, який був першим лідером іноземної держави, що виступив в українському парламенті після початку масштабної російської агресії. Політик чітко та виразно задекларував офіційну позицію: «Польща ніколи не залишить Україну на самоті»³⁸. У своєму виступі він окреслив перспективи співпраці, наголосивши, що будь-яка напруга у польсько-українських відносинах є вигідною зовнішнім акторам і шкодить обом народам. Водночас польський президент продемонстрував готовність до рефлексії

³⁸ Виступ Президента Республіки Польща Анджея Дуди у Верховній Раді України. 22 травня 2022 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/documents/wparl/224451.html>

над спірними історичними подіями, що вказує на артикуляцію важливості спільної геополітичної ідентичності, в якій історичні суперечності переозначаються як спільний досвід, що постає ресурсом для консолідації центрально-східноєвропейського Ми в умовах російсько-української війни. Політичним результатом символічної репрезентації Ми стало те, що 2 червня 2022 р. у Києві відбулися перші міжурядові консультації у форматі спільного засідання урядів України та Польщі, які в парадигмі конструктивізму є актом інституційної артикуляції оновленої моделі ЦСЄ-ідентичності в умовах російсько-української війни. Підписані двосторонні документи закріпили зобов'язання Польщі сприяти розвитку українських громад як невід'ємної частини плану відновлення³⁹.

Взаємодія України та Польщі у сфері безпеки посилила відповідні маркери ЦСЄ-ідентичності як спільного безпекового поля. Зокрема, підписана 8 липня 2024 р. «Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Республікою Польща»⁴⁰ стала логічним продовженням Спільної декларації, ухваленої у Вільнюсі 12 липня 2023 р. Сукупно ці два документи посилювали задекларовану раніше нову конфігурацію Ми, в якій Україна та Польща постали як партнери в протидії російській агресії. Головною метою угоди стала підтримка права України на самооборону, що означало інституційну артикуляцію безпекових маркерів у двосторонньому дискурсі. Сторони задекларували намір продовжувати пошук шляхів для зміцнення довгострокових відносин, особливо у сфері політики безпеки та оборони. Важливим елементом цього процесу є практична допомога: за перші два роки повномасштабної російської агресії Польща надала Україні 44 військові пакети озброєння та боєприпасів на суму понад 4 млрд євро.

Після періоду відносної стабільності у двосторонніх українсько-польських відносинах у 2022–2023 рр., у лютому 2024 р. вони увійшли у фазу загострення. Провокативним чинником стало блокування українського кордону польськими перевізниками, а згодом і фермерами. Такі дискурсивні акти тиску, спрямовані на артикуляцію економічних інтересів польських виробників, які висловлювали невдоволення транзитом українського зерна через Польщу та страх конкуренції з українським бізнесом в поєднанні з вимогами польських аграріїв в додаткових дотаціях стали з одного боку, відображенням внутрішньополітичної боротьби за ресурси, з іншої – інструментом спроби символічного конструювання України

³⁹ Відносини Польщі та України перейшли на найвищий рівень. *Урядовий кур'єр*. 7 вересня 2024 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vidnosini-ukrayini-ta-polshi-perejshli-na-najvishii/>

⁴⁰ Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Республікою Польща. *Офіційне інтернет-представництво Володимира Зеленського*. 8 липня 2024 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-92009>

Іншого та виведення її з поля спільних ідентичностей. В українському політичному дискурсі ця ситуація отримала негативне забарвлення, інтерпретувалася як провокативні дії маргінальних груп із можливим російським слідом. Проте тривалість акції та її радикалізація були зумовлені не лише економічними, а й політичними чинниками. Прихід до влади уряду Д. Туска створював очікування швидкого врегулювання кризи, однак ці сподівання не справдилися. Символічні публічні акти протестів (розсипання зерна) та використання провокативних гасел, що активно поширювалися медіа обох країн, спрямовувалися на генерування сталої конфліктної взаємодії між українським та польським соціумами. Але, попри загострення, кризову ситуацію вдалося поступово врегулювати на міжурядовому рівні та відновити означення простору українсько-польських відносин як джерела ЦСЄ-ідентичності.

Разом з цим, внутрішньополітичні процеси в Польщі подекуди розбалансовують хитку матрицю ЦСЄ-ідентичності. Зауважимо, що політичний простір Польщі у 2020-х роках набув виразної структури, в якій ліберальна, соціал-демократична, консервативна та національна політичні течії генерують конкуруючі і суперечливі дискурсивні практики та конструюють власні моделі як геополітичного *Ми*, так і символічні кордони ідентифікації *Іншого*. Відтак, означення стратегічних союзників, інтерпретація національної безпеки, роль міжнародних інституцій та організацій, а також визначення секторів безпеки набувають різного політичного значення та відображаються в дискурсивних позиціях представників означених течій польського політикуму. На нашу думку, починаючи з 2024 р. для Польщі стає характерним явище конкуренції ідентифікаційних моделей, коли кожна політична сила прагне закріпити власне бачення регіональної ролі держави у системі європейських відносин та ширше, на глобальному рівні. Для правих політичних течій у Польщі геополітика та мислення в категоріях міжнародної суб'єктності завжди виступали базовими рамками для осмислення зовнішньополітичних відносин, а смисли щодо історичного минулого маркувалися як важливі й необхідні для легітимації сучасних зовнішньополітичних стратегій та формування каркасу матриці геополітичних ідентифікаційних моделей. ЦСЄ субрегіон, який в історичному минулому функціонував як цивілізаційно-культурне ціле, у політичному дискурсі польських правих поставав тим простором безпеки, що артикулювався як фундаментальний маркер колективної ЦСЄ-ідентичності. Фактично, регіональний простір став символічним ресурсом для конструювання польського *Ми*, як референтного для інших держав ЦСЄ, й України, зокрема. Саме такий підхід був одним із головних імперативів зовнішньої політики президента Л. Качинського, який виходив із переконання, що Польща черпає силу з інтеграції

у ЦСЕ, через що зміцнює геополітичний потенціал усієї Європи⁴¹. Ця стратегія стверджувала образ ЦСЕ регіону як простору взаємної солідарності, де безпекові та культурно-цивілізаційні маркери формували нову матрицю ідентичності, що легітимувала Польщу як одного з ключових акторів у процесі конструювання центрально-східноєвропейського *Ми*.

Відповідно, в умовах геополітичної турбулентності та російсько-української війни постає питання про місце України у матриці ЦСЕ-ідентичності, інституційним ядром якої є польська зовнішньополітична стратегія. Розвиток українсько-польської співпраці у двосторонньому та багатосторонньому вимірі відображає об'єктивну спільність інтересів, що формується під впливом геополітичних умов та викликів і загроз російської агресивної політики. Ця спільність артикулюється як результат взаємного конструювання *Ми* у межах ЦСЕ-ідентичності, де *Іншим* є Росія з її неоімперською, ревізіоністською та агресивною політикою. Саме ця політика створює потребу у новій моделі відносин між Польщею та Україною, яка може бути визначена як *нове відкриття партнерства*. На думку польських експертів, такі відносини мають спрямовуватися в майбутнє, охоплюючи двосторонній, регіональний та загальноєвропейський рівні співпраці, відтак їхня інституційна система повинна ґрунтуватися на достовірності, стратегічному баченні, довгостроковій перспективі, взаємній повазі, реалізмі та прагматизмі. В практичній площині ствердження Польщі як ядра матриці ЦСЕ-ідентичності та втримання України в її полі, означає оновлення дискурсу добросусідства через новий двосторонній договір, який би враховував трансформації системи міжнародних відносин в умовах безпекових реалій, сформованих явищем геополітичної турбулентності. Чинний договір, що діє понад три десятиліття, був підписаний у зовсім інших геополітичних умовах, тому його символічні та інституційні маркери не відповідають сучасним викликам. Доцільним є формування нової формули стратегічного партнерства Польщі та України, яка інституціоналізує польсько-українську взаємодію, зокрема і з врахуванням контексту ЦСЕ-ідентичності⁴².

Важливо, що належність Польщі та України до простору ЦСЕ-ідентичності залежить від того, чи перетвориться історичний контекст

⁴¹ Trembicka K., Maj E., Pietraś M., Pawłowski K., Sanecka-Tyczyńska J. Surmacz B., Stępniewski T., Litwin-Lewandowska D., Wicha T. Raport ewaluacyjny koncepcji i programów w odniesieniu do polityki zagranicznej polski głównych nurtów politycznych we współczesnej polskiej myśli politycznej. Lublin, 2023. URL: <https://fundacijapan.pl/wp-content/uploads/2024/02/Raport-ewaluacyjny-koncepcji-i-programow-w-odniesieniu-do-polityki-zagranicznej-Polski-glownych-nurtow-politycznych-we-wspolczesnej-polskiej-.pdf>

⁴² Trembicka K., Maj E., Pietraś M., Pawłowski K., Sanecka-Tyczyńska J. Surmacz B., Stępniewski T., Litwin-Lewandowska D., Wicha T. Op. cit.

на домінуючий чинник, що блокує формування нової формули стратегічного партнерства. Різна чутливість до досвіду спільної *важкої історії* є лише одним з маркерів ЦСЄ-ідентичності, який не може визначати всю модель двосторонніх відносин України та Польщі. Принцип двосторонності має забезпечувати розмежування дискурсу про минуле від діалогу про теперішнє та майбутнє, де ключовим стає конструювання спільного *Ми*. Історичні суперечки не повинні визначати зміст динаміки поточного міждержавного співробітництва та блокувати розробку нової формули стратегічного партнерства, адже вони не виключають збігу геополітичних інтересів, потреб і загроз України та Польщі. Важливим є відхід від антагоністичного наративу в історичній політиці, яка часто формується під впливом внутрішньої політичної кон'юнктури та іноді підживлюється зовнішніми силами, що не зацікавлені у польсько-українському зближенні. На сьогодні обидві держави мають опиратися на ідею необхідності переозначення спільного історичного дискурсу як простору пам'яті, що не блокує, а навпаки легітимує сучасне партнерство у процесі конструювання центрально-східноєвропейської ідентичності.

Для деталізації конструкту ЦСЄ-ідентичності необхідно посилити співпрацю двох держав у форматах регулярних зустрічей на рівні президентів, прем'єр-міністрів та керівників міністерств, а також створення спеціалізованих інституцій при урядах обох країн, уповноважених з питань двосторонніх відносин, які мають стати інструментами закріплення нових маркерів партнерства. Політика символічних жестів, включно з апеляціями до досвіду минулої співпраці, потребує ретельного осмислення, адже вона є тим дискурсивним ресурсом для легітимації сучасної взаємодії двох держав, яка буде зрозумілою громадянам України та Польщі.

ЦСЄ-ідентичність: випробування громадською думкою. Держава як політичний актор не може існувати без спільних наративів, які об'єднують її громадян у відчутті спільної геополітичної суб'єктності. Саме ці наративи стають основою для формування стратегій публічної дипломатії та створення символічного бренду держави, що визначає її місце у міжнародному середовищі. Важливо підкреслити, що інсценізація локалізації держави, тобто її позиціонування у певному геополітичному чи культурному просторі, не матиме ефективності, якщо вона не буде підтримана суспільством. Розділені спільноти здатні продукувати різні, часто суперечливі локальні наративи, які відображають конкуренцію ідентичностей. Так, наратив про належність до Західної Європи може протиставлятися дискурсу ЦСЄ, а регіональні чи центральноєвропейські інтерпретації – північним. У цьому полягає складність сучасної політичної комунікації: держава змушена балансувати між різними

символічними уявленнями про себе, адже саме вони визначають її легітимність очах її громадян та у міжнародному середовищі.

Ідентифікація України як частини ЦСЄ простору значною мірою залежить від того, як її сприймають громадяни держав ЦСЄ, передусім Польщі, адже вона виступає ключовим посередником між Україною та європейськими інституціями та є ядром матриці ЦСЄ-ідентичності. Опираючись на дані багаторічних соціологічних вимірювань громадської думки в Польщі, можна констатувати, що польське суспільство історично не демонструвало сталої виразної симпатії до українців як європейської нації. Починаючи з 1993 р., коли Центр дослідження громадської думки (CBOS) започаткував систематичний моніторинг вимірювання ставлення поляків до інших європейських націй, індекс ставлення до українців мав переважно негативний характер. У перший рік вимірювання середнє значення за семибальною шкалою (від -3 до 3) становило -1,4 бали, що свідчило про домінування упереджених оцінок. Подальша динаміка засвідчила поступове пом'якшення позицій: у 2008 р. середнє значення досягло нейтрального рівня, що можна трактувати як певний злам у суспільних настроях під впливом процесів європейської інтеграції, характерних і для Польщі, і для України. До 2021 р. ця тенденція залишалася відносно стабільною, без істотних коливань і лише після початку масштабної російської агресії проти України, у 2023 р. індикатор ставлення поляків до українців досяг позитивного піку та становив 0,64 бали. Такий результат був, на нашу думку, наслідком геополітичних змін та зростання солідарності поляків з українцями в умовах викликів геополітичної турбулентності. Втім, уже у 2024 р. індекс знову набув негативного значення у -0,18 бали⁴³. Це свідчить про те, що в масовій політичній свідомості поляків переважають критичні установки щодо українців. Ймовірно, така регресія пояснюється реальними міжгруповими напруженнями, які виникають у процесі соціальної взаємодії з біженцями-українцями в Польщі та відображають більш глибокі суперечності у польсько-українських відносинах. Додаткове підтвердження означеної тенденції знаходимо у результатах опитування CBOS, проведеного у лютому 2025 р. Серед 20 країн, включених до опитування, Україна посіла лише тринадцяту позицію: 38 % респондентів задекларували неприязнь, симпатію висловили 30 % поляків, байдужість у ставленні до України та українців характерна для 27 %⁴⁴. Така структура відповідей демонструє, що негативні оцінки мають більшу вагу,

⁴³ Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Stosunek do sąsiednich narodów – ŚREDNIE na 7-punktowej skali. Ukraińcy. URL: https://www.cbos.pl/PL/trendy/trendy.php?trend_parametr=sasiednie_narody

⁴⁴ Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Stosunek Polaków do innych narodów. Opracowała Małgorzata Omyła-Rudzka. *Komunikat z Badań*. Nr 13/2025. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2025/K_013_25.PDF

ніж позитивні, а нейтральність залишається певним ресурсом політичної свідомості польського соціуму у формуванні як більш позитивного, так і більш негативного ставлення до України та українців.

На початку січня 2026 р. CBOS оприлюднив результати опитування, що стосувалося ставлення польського суспільства до прийому біженців з України та до російсько-української війни. Отримані дані засвідчили трансформацію громадських настроїв в польському суспільстві: якщо на початку 2022 р. рівень підтримки польської політики щодо прийому українських біженців становив 94 %, то вже у грудні 2025 р. цей показник знизився до 48 %, при чому 46 % опитаних висловилися проти продовження польської урядової політики підтримки українських біженців. На думку польських дослідників, ключовим предиктором чинників, що формують негативне ставлення поляків до українців, є ставлення до українців як до етнічної групи. Негативні оцінки українців як біженців частіше артикулювали ті респонденти, які: (1) схильні до оперування негативними стереотипами та дотримання високого рівня соціальної дистанції між етнічними групами; (2) переконані, що ЄС підриває суверенітет Польщі; (3) відчували соціальну дезінтеграцію після лютого 2022 р.; (4) мали низький рівень довіри до політичних інститутів Польщі, місцевого самоврядування, міжнародних організацій та медіа⁴⁵. Важливо зазначити, що негативні оцінки щодо українських біженців в Польщі частіше декларували молодші за віком респонденти, жінки та особи з правими політичними орієнтаціями.

П. Длугош, оцінюючи перспективи польсько-українських відносин у вимірі ставлення до України, українців та українських біженців в Польщі, а відтак перспектив зближення ідентифікаційних матриць двох держав у геополітичному вимірі, зазначає, що одним із головних чинників наростання неприязні до українських біженців у польському суспільстві виступає історична пам'ять про події на Волині та у Східній Галичині. Саме цей досвід формує стереотипи та соціальну дистанцію, які виявляються найсильнішим предиктором ставлення до українців як нації. Важливо, що рівень інтересу поляків до цих подій зріс із 59 % у 2008 р. до 92 % у 2023 р., що свідчить про посилення колективної травми та її актуалізацію в масовій польській свідомості. На думку дослідника, наслідком цієї травми є не лише недовіра до українців. Після початку масштабної російсько-української війни у публічному просторі Польщі виникло явище символічного тиску, коли від громадян очікували безумовної солідарності з українцями, і будь-які критичні голоси маргіналізувалися. Як наслідок, після інциденту з російськими дронами

⁴⁵ Fundacja Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS). Polacy o wojnie w Ukrainie i pomocy uchodźcom. Opracował Jonathan Scovil. *Komunikat z Badań*. Nr 2/2026. URL: https://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty_tekst.php?id=7137

в польському небі у вересні 2025 р., за оцінками Res Futura 38 % коментарів в соціальних мережах приписали відповідальність Україні, тоді як Росії – лише 34 %⁴⁶. Важливим чинником зростання неприязні є аномія як відчуття нормативного хаосу та невизначеності. Війна, гібридні загрози, інфляція, страх перед конкуренцією на ринку праці формують несприятливий контекст для зростання позитивного сприйняття українців як нації, належної до ЦСЄ-простору. У стані хронічного стресу та інформаційного перевантаження польське суспільство активізує негативні стереотипи, сприймаючи українців як потенційну загрозу, а не як потенційних партнерів.

Коливання суспільних настроїв у Польщі, від негативних оцінок України та українців до короткочасного позитивного піку й знову до регресії, демонструють, що опанування Україною ЦСЄ-ідентичності не є лінійним процесом. Попри те, що Україна демонструє визнану суб'єктність центрально-східноєвропейського дискурсу регіональної просторової ідентичності, її позиція залишається суперечливою: з одного боку, геополітична реальність і безпекові виклики об'єктивно закріплюють її у ЦСЄ, з іншого – суспільні упередження й стереотипи насичують образ Української держави маркерами геополітичної ідентифікаційної невизначеності, що потребує постійного доведення належності до ЦСЄ. Така амбівалентність не виключає Україну з регіону, а навпаки підтверджує її належність до нього, адже історія ЦСЄ завжди була позначена суперечностями, конкуренцією та водночас прагненням до співпраці. У цьому сенсі навіть негативні оцінки є ознакою того, що Україна сприймається як частина спільного простору, де конфлікти та солідарність формують складну та динамічну матрицю ідентичності.

Образ Польщі в українському суспільстві упродовж періоду масштабної російської агресії також є неоднорідним, але з переважанням позитивних асоціацій. Найчастіше вона постає як держава, що допомагає та підтримує Україну, а також як найближчий культурний і ментальний сусід (такої думки дотримуються в кожному випадку 13 % респондентів)⁴⁷. Для 9 % респондентів Польща

⁴⁶ Długosz P. O źródłach niechęci i dystansu Polaków wobec Ukraińców. URL: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-piotr-dlugosz-kurica-nie-ptica-polsza-nie-zagranica-o-zrodlach-niecheci-i-dystansu-polakow-wobec-ukraincow/>

⁴⁷ Під час російсько-української війни польська компанія Info Sapiens здійснила чотири хвилі досліджень для Центру Мєрошевського (Польща), метою яких було вивчення ставлення українців до Польщі та поляків. Щоразу використовувалася репрезентативна вибірка (1000 респондентів), що забезпечувало охоплення населення всієї України. Опитування проводилися: 5–19 листопада 2025 р., 1–11 листопада 2024 р., 9–19 жовтня 2023 р. та 11–15 серпня 2022 р. Для аналітичних цілей було виділено регіони, які історично мали тісні зв'язки з Польщею, зокрема Галичину та Правобережну Україну (без Галичини, Закарпаття та Буковини). З 24 по 26 листопада 2025 р. було організовано шість фокус-групових інтерв'ю. По два інтерв'ю проводилися в кожному із зазначених регіонів: одне з учасниками віком 25–45 років та одне з респондентами 46–65 років. Переважна більшість учасників цих груп мала хоча б базове знання польської мови, досвід перебування у Польщі або підтримувала контакти з друзями чи родичами, які нині проживають у цій країні.

асоціюється з розвиненою країною та високим рівнем життя, для 8 % – з можливостями працевлаштування. Додатково респонденти відзначили привабливість країни, її культуру, доброзичливість людей та зв'язки через родичів, які живуть у Польщі. Водночас негативні оцінки висловили 13 %, а 6 % прямо пов'язали своє ставлення з актуальними проблемами, такими як блокада кордонів чи зернова криза. Частка тих, хто не зміг визначитися, становить 14 %⁴⁸. Загальна структура асоціацій у 2022–2025 рр. залишалася відносно стабільною.

Схожим є й ставлення українців до поляків. Хоча воно не є цілком однозначним, загальний вектор тяжіє до нейтрально-позитивного. Найчастіше їх описують як добрих людей і дружніх сусідів – по 9 %, а ще 8 % відзначають їхню допомогу. Водночас 8 % стверджують, що поляки ставляться до українців негативно, і стільки ж вважають їх «звичайними людьми» без означення набору специфічних типових характеристик. Ще 6 % наголошують на різноманітності рис – як позитивних, так і негативних, і така ж частка підкреслює близькість та схожість із українцями. Менші групи респондентів пов'язують поляків із зарозумілістю (4 %), загальною антипатією (4 %) або окремими рисами на кшталт *працьовитий, хитрий, веселий*. Радикальніші оцінки зустрічаються рідко, лише 1–2 % називають поляків «націоналістами», «зрадниками» чи висловлюють думку, що «їм набридли українці». Досить значною є частка відповідей, які не увійшли до основних категорій – 15 % класифіковано як «інші». Ще 14 % взагалі не змогли дати відповідь⁴⁹. Це свідчить про відсутність єдиного та усталеного образу поляків у масовій свідомості українців.

44 % українців сприймають поляків як націю, найбільш близьку до них у культурному вимірі, причому така оцінка особливо характерна для мешканців Галичини. У питанні прийняття поляків у статусі членів сім'ї, відповідь «чоловік / дружина або родич» отримала підтримку на рівні 62 %, тоді як варіант «житель України» набрав 80 %. Готовність бачити поляка чи польку у статусі «сусіда» або «колеги по роботі» висловили 77 % респондентів, а 75 % погодилися з тим, що вони можуть бути «близькими друзями»⁵⁰. Образ поляків як «союзників» визначили відповідними їх уявленням точним 68 % респондентів, а як «партнерів» – 67 %. Натомість більш емоційні визначення мають значно нижчий рівень підтримки: образ «брати / сестри» отримали загалом 47 % позитивних оцінок.

⁴⁸ Polska i polacy oczami ukraińców 2025. Raport Centrum Mieroszewskiego z badań opinii publicznej na Ukrainie. Warszawa: Centrum Mieroszewskiego, 2026. S. 36.

⁴⁹ Ibid. S. 39.

⁵⁰ Polska i polacy oczami ukraińców 2025. Raport Centrum Mieroszewskiego z badań opinii publicznej na Ukrainie. Warszawa: Centrum Mieroszewskiego, 2026. S. 44, 46.

Образ поляка як «ворога» здебільшого відкидається, зокрема 60 % обрали варіант «1 – зовсім не відповідає». Уявлення про поляків як конкурентів викликає суперечливі реакції: 41 % респондентів схильні приймати його, тоді як 37 % відкидають⁵¹. Під час фокус-групових інтерв'ю, проведених у різних регіонах України та різних вікових категоріях, учасників просили описати власні асоціації з Польщею та поляками. В усіх групах простежувалася поляризація та дихотомія, коли поруч із явно позитивними характеристиками з'являлися й виразно негативні. Показово, що одні й ті самі респонденти могли поєднувати протилежні оцінки, що відображало їхній особистий досвід контактів із поляками та багатшаровість образу цієї нації у свідомості українців⁵². Отже, у масовій свідомості українців поляки найчастіше постають у прагматичних ролях із нейтрально-позитивним забарвленням, їх сприймають як сусідів, союзників та партнерів. Ці дані свідчать про те, що попри суперечливі політичні та економічні моменти, у масовій свідомості українців поляки залишаються для українців однією з найбільш прийнятних і культурно споріднених націй.

Формування образу Польщі та поляків серед українців переважно формується поза політичним контекстом. Близько третини українців узагалі не цікавляться польською політикою, ще приблизно стільки ж асоціюють її лише з окремими іменами, але не можуть надати жодної конкретної інформації про цих діячів. Найбільший рівень негативного сприйняття має президент К. Навроцький: 15 % респондентів висловили скоріше негативне ставлення, 3 % – дуже негативне. Водночас найбільшу симпатію викликає прем'єр-міністр Д. Туск: третина українців оцінює його досить позитивно, 13 % – дуже позитивно. Він також є найвідомішим серед польських політиків, оскільки лише 22 % опитаних українців не знають його. Р. Сікорський посідає друге місце за рівнем позитивних оцінок: 9 % респондентів оцінюють його дуже позитивно, 28 % – скоріше позитивно, тоді як 30 % взагалі не знають цього політика. Ставлення до Я. Качинського є поміркованим: 25 % висловили позитивні оцінки, 6 % – негативні, але найбільша частка респондентів або не знає його (35 %), або не може визначитися з оцінкою (33 %)⁵³.

Для перспектив посилення ЦСЄ-ідентичності українців важливим є те, що упродовж 2022–2024 рр., 59 % з них не довіряли повідомленням в соціальних мережах про нібито агресивні плани Польщі щодо України, включно з твердженнями про наміри захопити Західні області та перетворити їх на польський

⁵¹ Op. cit. S. 53.

⁵² Op. cit. S. 52.

⁵³ Polska i polacy oczami ukraińców 2025.... S. 70.

протекторат. Цей рівень критичного ставлення не залежить від регіональних відмінностей. Основним джерелом інформації про Польщу для учасників фокус-груп залишалися українські медіа, найчастіше згадувалися канали в Telegram. Прямих повідомлень про плани захоплення Галичини респонденти не зустрічали й розцінюють такі тези як інформаційні диверсії Росії. Водночас вони зазначали, що саме від поляків неодноразово чули висловлювання на кшталт «Львів – це Польща», які, на їхню думку, є досить поширеними серед польського суспільства⁵⁴.

Умови геополітичної турбулентності, сформовані російсько-українською війною, вказують на потребу вироблення гнучкої стратегії формування ЦСЄ-ідентичності України, яка поєднує визнання ролі Польщі як союзника з критичним усвідомленням ризиків, що можуть підірвати довіру. Саме баланс між прагматичним партнерством і символічним лідерством визначатиме, чи зможе Польща залишатися одним із ключових стовпів регіональної ідентичності, а Україна – конструювати власну позицію як активного учасника цього процесу. У даному контекст особливої ваги набуває функціональність образу Польщі як стратегічного партнера в протидії російській агресії. За даними результатів соціологічних досліджень, проведених і українськими, і польськими дослідниками вимальовується досить специфічне смислове навантаження образу Польщі як стратегічного партнера України. За результатами дослідження, проведеного дослідниками Центру Мєрошевського, серед європейських держав, які українці найчастіше називають як головних постачальників військової допомоги, лідирують Велика Британія (32 %) та Німеччина (29 %). Польща у цьому переліку отримала 14 %, що свідчить про її значну, але не провідну роль у військовій підтримці. Водночас у гуманітарному вимірі Польща сприймається як другий за значенням донор після Німеччини: 25 % респондентів назвали Німеччину, а 23 % – Польщу, що демонструє майже рівнозначний рівень оцінки.

Очікування щодо подальшої підтримки Польщі залишаються високими: 88 % українців розраховують на її допомогу у протистоянні з російською агресією. Проте рівень переконаності у безумовній підтримці поступово знижується: з 37 % у 2024 р. до 30 % у 2025 р. Зауважимо, що в даному контексті важливими є й дані про те, що якщо у 2022 р. 73 % українців заявляли, що їхнє ставлення до поляків покращилося, то у 2025 р. цей показник знизився до 27 %. Водночас частка тих, чиє ставлення погіршилося, зростає з 1 % у 2022 р. до 17 % у 2025 р. Серед тих, хто висловив позитивну динаміку, 90 % пояснюють її допомогою поляків та їхньою готовністю надати притулок біженцям, а ті, хто змінили

⁵⁴ Оп. cit. S. 71, 74.

думку на гірше, найчастіше посилалися на негативне ставлення поляків до українців (46 %), зернову кризу та блокаду кордонів (32 %) ⁵⁵. Тобто образ Польщі як стратегічного партнера у масовій свідомості українців є нестабільним і залежить від конкретних політичних та економічних дій.

Результати експертного дослідження Разумков Центру також демонструють цікаву конфігурацію уявлень українців про міжнародну підтримку України та доповнюють аналіз їх ставлення до Польщі як потенційного ядра ЦСЄ-ідентичності. У переліку країн, що найбільшою мірою допомагають Україні у протистоянні російській агресії, Польща отримала 55,1 %, що ставить її на один рівень з Естонією (55,1 %) та нижче за Литву (62,3 %). Якщо розташувати країни за рівнем оцінки допомоги у спадному порядку, то Польща ділить 6–7 місця разом з Естонією, а її образ держави-партнера не є настільки домінантним, як уявлення про США (94,2 %), Велику Британію (87,0 %) чи Німеччину (79,7 %) ⁵⁶. Це свідчить про те, що у формуванні образу держави важливим є не лише масштаб допомоги, а й символічний вимір.

Соціологічні дані демонструють виразну амбівалентність у ставленні українців до Польщі. Якщо до більшості західних держав громадська думка є майже одноставно позитивною, зокрема Канада, Латвія, Велика Британія, Литва, Естонія, Франція, Німеччина та інші держави мають різницю між позитивними й негативними оцінками на рівні 80–90 %, то Польща вирізняється різко нижчим показником. Лише 18,2 % респондентів висловили цілком позитивне ставлення, ще 40,2 % – переважно позитивне, тоді як 24,5 % оцінили його переважно негативно, а 7,6 % – цілком негативно. У підсумку різниця між позитивними й негативними оцінками становить лише 26,3 %, що значно контрастує з високими показниками підтримки інших партнерів України. Для порівняння, навіть США, які мають певні суперечності у внутрішньополітичному дискурсі щодо допомоги Україні, демонструють різницю у 67,1 %, а Німеччина – 85,2 % ⁵⁷.

Цей результат свідчить про те, що ставлення українців до Польщі є набагато складнішим, ніж до інших західних союзників. З одного боку, Польща відіграє ключову роль у підтримці України, особливо у військовій та гуманітарній сферах. З іншого боку, внутрішні конфлікти, такі як блокада кордону польськими перевізниками та аграрними протестами, а також політичні заяви, що іноді

⁵⁵ Polska i polacy oczami ukraińców 2025... S. 41–42, 50–52.

⁵⁶ Разумков Центр. Зовнішня політика України: стан, тенденції, перспективи (вересень – жовтень 2024 р.). URL: <https://surl.li/heuzxu>

⁵⁷ Разумков Центр. Оцінка впливу зовнішньополітичних чинників на Україну. Ставлення до іноземних держав та окремих ініціатив їх лідерів. Оцінка громадянами України легітимності правління Путіна (березень 2024 р.). URL: <https://surl.li/fyjkzv>

ставлять під сумнів стратегічну солідарність, формують відчуття недовіри й роздратування. Результати соціологічних досліджень Разумков Центру показують, що проблеми у відносинах з Польщею, зокрема тривала блокада кордону польськими фермерами та перевізниками, сприймаються українцями як один із найсерйозніших зовнішніх негативних чинників. Середній бал оцінки негативного впливу цих подій становить 4,5, що є найвищим показником серед усіх наведених у дослідженні подій і процесів, щодо яких вимірювалося ставлення українців. Зазначимо, що середній бал негативного впливу проблем у відносинах з Польщею (4,5) перевищує оцінки таких факторів, як внутрішньополітичні протистояння у США (4,4), недружня політика Угорщини (4,3) чи загострення ситуації в Європі (4,2)⁵⁸. Це свідчить про те, що українці відчують найбільш безпосередній і практичний тиск саме з боку польської сторони, тоді як інші процеси сприймаються більш віддалено й опосередковано. Це означає, що українське суспільство розглядає напруженість у відносинах з Польщею не як другорядну проблему, а як фактор, що безпосередньо впливає на економічну стабільність, логістику та загальне відчуття безпеки.

Результати соціологічного дослідження Разумков Центру також вказують на те, що ставлення українців до Польщі стрімко знижується у період з 2024 р.: якщо у травні – червні 2023 р. частка тих, хто висловлював цілком позитивне ставлення, становила 73,6 %, а переважно позитивне – ще 20,6 % (сумарно 91,8 %), у серпні 2023 р. цей показник залишався ще дуже високим – 89,7 %, що підтверджувало стабільно позитивний образ Польщі як стратегічного союзника, то вже у січні 2024 р. вона знизилася до 75 %, а в березні 2024 р. становила критично низький рівень 26,3 %⁵⁹. Причини такого падіння очевидно пов'язані з конкретними конфліктними ситуаціями, які мали безпосередній вплив на життя українців. Блокада кордону польськими перевізниками та аграріями, політичні заяви, що ставили під сумнів беззастережну підтримку України, а також загострення економічних суперечностей між двома країнами стали ключовими чинниками зміни громадських настроїв. Якщо на початку війни Польща сприймалася як держава, що безумовно підтримує Україну і виступає символом солідарності, то тепер у масовій свідомості вона дедалі більше асоціюється з проблемами, які ускладнюють українську боротьбу та підривають довіру до стратегічного партнерства.

⁵⁸ Разумков Центр. Оцінка впливу зовнішньополітичних чинників на Україну. Ставлення до іноземних держав та окремих ініціатив їх лідерів. Оцінка громадянами України легітимності правління Путіна (березень 2024 р.). URL: <https://surl.li/fyzkv>

⁵⁹ Разумков Центр. Вказ. праця.

У контексті наведених вище даних, особливого значення для стратегії конструювання ЦСЄ-ідентичності України набуває складна історія українсько-польських взаємин. Результати соціологічних досліджень показують, що близько 30 % українців вважають, що поляки повинні відчувати провину перед українцями за події минулого. У Галичині цей показник сягає 45 %, що значно перевищує рівень у Правобережній Україні (31 %) та інших регіонах (26 %). Водночас лише кожен п'ятий українець визнає сенс у почутті провини українців перед поляками. У Галичині таку позицію підтримали 23 %, на Правобережжі – 17 %, в інших регіонах – 20 %⁶⁰.

Попри цю асиметрію, більшість українців (54 %) підтримують ідею взаємних вибачень, які могли б стати інструментом примирення та зняття історичних суперечок. 40 % не бачать сенсу у вибаченнях з будь-якого боку, а прихильників односторонньої відповідальності майже немає: лише 2 % вважають, що вибачатися повинні тільки поляки, і 1 % – що лише українці. У Галичині ідею взаємних вибачень підтримали 61 %, на Правобережжі – 56 %, в інших регіонах – 52 %. Це свідчить про переважання прагматичного підходу, орієнтованого на пошук компромісу та уникнення загострення історичних конфліктів. Учасники фокус-груп також висловлювали підтримку взаємним вибаченням, наголошуючи на складності історичних стосунків між двома народами. При цьому вони підкреслювали, що сучасні покоління не несуть прямої відповідальності за минулі події, але історію слід знати й аналізувати об'єктивно. Водночас респонденти нагадували про тривале гноблення українців з боку польської влади у різні століття, що спричиняло заколоти та збройний опір, унаслідок якого гинули і поляки, і українці⁶¹. Висновки з цих дискусій вказують на потребу в історичному діалозі, можливо із залученням третіх сторін, і на важливість уникати нав'язування однією стороною власної інтерпретації минулого.

Третина українців не бачить істотних суперечностей у відносинах з Польщею, 14 % не змогли визначитися із відповіддю. Серед тих, хто має визначену позицію, найбільш часто згадуються історичні конфлікти: Волинська трагедія (23 %), а також суперечки, пов'язані з постаттю С. Бандери, територіальними питаннями та подіями Другої світової війни (12 %). Економічні та політичні проблеми сприймаються як менш значущі: блокада кордону та зернова криза згадуються у 16 % відповідей, негативне ставлення до українців та біженців – у 7 %, економічні суперечки – у 7 %, політичні розбіжності – у 2 %. Особливо показовим є значення Волинської трагедії: у 2025 р.

⁶⁰ Polska i polacy oczami ukraińców 2025... S. 77–78.

⁶¹ Polska i policy... S. 78.

майже третина українців (31 %) добре знали про цю подію, ще 57 % чули про неї. Загалом це 88 %, що більше, ніж у 2024 р. (81 %), і свідчить про зростання обізнаності та актуалізацію історичної пам'яті. У польському суспільстві очікують, що Україна змінить ставлення до УПА, яку звинувачують у загибелі десятків тисяч поляків на Волині та в Галичині. Українці не мають єдиної позиції щодо того, як реагувати на ці очікування: 54 % вважають, що слід створити спільну комісію істориків для розслідування цих подій, 25 % переконані, що потрібно пояснити полякам українське бачення ролі УПА, а 20 % наголошують, що це внутрішня справа України і немає потреби реагувати. Лише 4–5 % займають категоричну позицію: або повністю відкидають польські вимоги, або підтримують радикальну зміну ставлення до УПА⁶².

У контексті стратегії конструювання ЦСЄ-ідентичності України ці дані мають особливе значення. Вони демонструють, що історичні суперечки залишаються одним із ключових чинників у відносинах з Польщею, але водночас українське суспільство схильється до прагматичних рішень – створення спільних комісій, ведення діалогу та пояснення власної позиції. Це свідчить про готовність до пошуку форм співпраці, які дозволяють зменшити напруженість і водночас зберегти власну інтерпретацію історії. Умови геополітичної турбулентності роблять такі підходи стратегічно важливими, оскільки дозволяють Україні позиціонувати себе як державу, здатну до конструктивного діалогу, що потенційно зміцнює її роль у ЦСЄ-регіоні та формує основу для спільної ідентичності, яка витримує зовнішні виклики. Разом з тим, як слушно зазначає Б. Торнквіст-Плева, зв'язки між державами ЦСЄ-регіону сформовані, але вони суперечливі й позбавлені міцної основи. Їхня слабкість походить із негативного тлумачення самої належності до регіону: відчуття спільності тут формується не на ґрунті солідарності, довіри чи взаємної підтримки, а радше через досвід колективних страждань і травматичних історичних катастроф. У різні періоди робилися спроби надати цій ідентичності більш позитивного змісту, зокрема через ідею панславізму, яка мала на меті створення ширшої культурної та політичної єдності, але ці концепти не набули значної підтримки й не змогли компенсувати функціональні дефіцити ЦСЄ-ідентичності⁶³. Саме ця амбівалентність робить ЦСЄ-ідентичність предметом постійних дискусій, де історичні травми зіштовхуються з прагненням до нових моделей регіональної солідарності.

⁶² Polska i policy... S. 81, 83, 85.

⁶³ Törnquist-Plewa B. Europa Wschodnia, Europa Zachodnia, Nowa Europa, czy po prostu Europa. *Przegląd Wschodni*. 2015. Nr. 14 (1). S. 27–46.

Основною геополітичною метою поширення й ствердження ЦСЄ-ідентичності є посилення простору безпеки в умовах російської агресії проти України. Йдеться про трансформацію регіональної ідентичності через створення нових наративів, що пов'язують державу з геополітичним регіоном ЦСЄ. У такий спосіб відбувається своєрідне *пересування* на карті, яке має радше дискурсивний, ніж матеріальний характер. Цей процес може тлумачитися як ідентифікація з нетериторіальними утвореннями, що функціонують на основі спільних цінностей і нагадують мережу взаємопов'язаних вузлів, до яких долучаються держави ЦСЄ. Особливу складність така символічна локалізація набуває у суспільствах, де існують глибокі розбіжності щодо ідентичності та базових цінностей. У цих випадках виникають блукаючі локальні наративи, які можуть змінюватися залежно від політичного циклу та ритму виборів. Такий маятниковий рух в ідентифікаційних стратегіях держави створює ризик втрати міжнародну довіру, адже кожне нове коливання маятника пропонує інший набір цінностей як основи геополітичної ідентичності. Відтак, держава може виглядати непослідовною у своїй зовнішній політиці, що знижує її легітимність у міжнародному середовищі.

Саме тому *символічне пересування* України у просторі потребує ретельно продуманих стратегій, які здатні забезпечити сталість ідентичності та одночасну адаптацію до нових викликів глобалізованого світу, пов'язаних з виходом країн ЦСЄ за межі геополітичної безсуб'єктності. Відповідь на ці виклики і дозволить дати Україні чітку відповідь на питання: *Хто Ми?*

УКРАЇНА ТА ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА: БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ

© *Сергій ФЕДУНЯК*

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-4>

Велика війна, що повернулася на Європейський континент у 2014 р., виявила практично повну відсутність засобів підтримання миру і стабільності, а також механізмів впливу на агресора. «Стара Європа» разом з існуючими інститутами безпеки, насамперед Північноатлантичним Альянсом та ОБСЄ, демонструють неспроможність щодо адекватного реагування на існуючі безпекові виклики та загрози. Ситуація також погіршується фактичною втратою Сполученими Штатами Америки за каденції адміністрації Д. Трампа своєї глобальної лідерської ідентичності. Тому за таких обставин видається надзвичайно важливим на додачу до вже існуючих створити нові ефективні інструменти і механізми відновлення миру і стабільності. Ключову роль у цьому можуть відіграти Україна і держави Центрально-Східної Європи.

Політико-безпекова ситуація в Центрально-Східній Європі. Зовнішньополітична і безпекова ситуація країни залежить не лише від її внутрішніх ресурсно-силових параметрів, але й, за визначенням українських дослідників В. Крушинського і В. Константинова,

від конфігурації системи міжнародних відносин, зокрема, ефективного функціонування структурно-функціональних макрорегіональних комплексів, з яких вона складається. Впродовж кількох останніх десятиліть Україна знаходилася в межах двох таких комплексів: Євро-Азійського і Центрально-Східноєвропейського, причому з динамікою поступового дрейфу до Європи¹.

Зростаюче значення для України Центрально-Східноєвропейського комплексу² викликано необхідністю заповнити вакуум безпеки, який виник внаслідок зростання російської загрози останніх десятиліть, а згодом і прямої військової агресії з боку РФ з одного боку, та сумнівів стосовно спроможності західних безпекових інститутів надати ефективну допомогу з іншого. Все це відбувалося в умовах пошуку молододержавою своєї ідентичності і власного місця у постбіполярній міжнародній системі.

Країни Центрально-Східної Європи переживали певною мірою, схожі процеси. Як зазначають В. Крушинський і В. Константинов, особливістю розвитку країн регіону з початку 90-х років «стало прагнення відтворити власну європейську ідентичність та закріпити її в інституційних та нормативних межах західноєвропейського регіону»³. Але мова йшла не стільки про створення нової, скільки про відновлення ідентичності, що сформувалася в рамках європейської цивілізації в докомуністичний період, або, іншими словами, про «повернення до Європи»⁴. Для них Україна і нові незалежні держави колишнього СРСР стали своєрідним тренувальним майданчиком для політичного самоствердження, а також відпрацювання моделей взаємодії в рамках регіону та майбутньої інтеграції до Євросоюзу і НАТО.

З початку 90-х років держави регіону взяли курс на переорієнтацію своєї економічної і безпекової політики на європейські і євроатлантичні інтеграційні структури, що, звичайно, не могло не справити вплив на їхні відносини з суб'єктами з-поза меж ареалу західної цивілізації. Слід особливо відзначити позитивну

¹ Автор вживає термін «підсистема безпеки», дещо звужуючи зміст поняття структурно-функціональних макрорегіонального комплексу. Україна ще відносно недавно була одночасно учасницею Євроазійської і Євроатлантичної підсистем безпеки. Див.: Федуняк С. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої системи безпеки Заходу і Нових незалежних держав. Чернівці : Рута, 2005. 336 с. Проте розвиток пострадянського регіону і, особливо, російська агресія сприяли все більшому дистанціюванню України від колективних інституційних форм та її переходу до вибіркового двостороннього відносин.

² Крушинський В., Константинов В. Структурна організація міжнародного середовища України та її значення для української зовнішньої політики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України : збірник наукових праць*. Київ, 2006. Вип. 32. С. 439–441.

³ Там само. С. 442.

⁴ При цьому було дуже важливим, щоб новоповернута ідентичність включала в себе модерні риси, а не чіплялася за елементи автократії та ресентименту міжвоєнного періоду.

стабілізуючу роль процесів інтеграції країн ЦСЄ для безпекової сфери: підготовка до членства в Євросоюзі і НАТО прискорювала створення договірно-інституційної мережі з країнами, що включала не лише колишніх членів Варшавського Договору, але й пострадянського простору, і це у кінцевому підсумку, заповнювало «вакуум безпеки», залишений розпадом комуністичного табору на початку 90-х років⁵. Звичайно, держави ЦСЄ мали власні, історично обумовлені особливості взаємовідносин з країнами з-поза меж регіону, але у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції вплив цього чинника навіть у двосторонніх відносинах ставав менш значним. Прагнення повернутись до родини європейських народів сприяло, принаймні на час процедури вступу, пом'якшенню історичних суперечностей і конфліктів.

Безпекові процеси у Центрально-Східній Європі насамперед були невід'ємною частиною трендів, породжених припиненням існування біполярної системи міжнародних відносин. Після завершення холодної війни ще приблизно півтора десятиліття провідні європейські актори фактично відмовлялися від розширення і утримання територіального впливу за межами власного політико-цивілізаційного простору, до якого також зараховувався й Центрально-Східноєвропейський регіон.

З одного боку, рух Північноатлантичного Альянсу і Європейського Союзу на схід європейського континенту був спрямований на територіальну консолідацію Західної цивілізації у вигляді приєднання європейських земель, що у попередні історичні періоди розвивалися в контексті спільної історії континенту. При цьому Сполучені Штати та їх союзники підкреслено відмовлялися від посилення впливу на терені колишнього СРСР за винятком балтійського регіону. Пострадянські держави сприймалися виключно в якості партнерів і їхнє членство в НАТО і ЄС розглядалося в крайньому випадку як подія далекого майбутнього. З іншого боку, це ж саме можна сказати й про Російську Федерацію, яка намагалася відновити політико-економічний контроль на пострадянському просторі, при цьому уникаючи виходити за межі колишнього Радянського Союзу. Таким чином, геополітика пост біполярної доби мала досить консервативний характер і полягала у збереженні провідними акторами впливу у межах попередніх ареалів періоду холодної війни.

⁵ Офіційно це не було прописано, однак у процесі прийому нових членів склалася практика, що країни-апліканти до НАТО не могли перебувати у фазі гострого конфлікту з іншими державами і/або мати нерегульовані кордони з сусідами, оскільки це могло ускладнити застосування положень Статті 5 Вашингтонського договору і, зрештою, підірвати цілісність Альянсу. Подібні міркування існують і у випадку членства у ЄС: переобтяження територіально-політичними проблемами окремих держав-членів призводить до зниженню інституційної ефективності Союзу загалом.

Що ж стосується України початку 90-х років, то її еліта і суспільство знаходилося у активному пошуку зовнішньополітичних і безпекових пріоритетів. Перспективи постбіполярного розвитку розглядалися у Києві переважно у позитивних тонах як можливість побудувати загальноєвропейську систему безпеки, відкидаючи блокові обмеження холодної війни. При цьому сприйняття західних сусідів – колишніх членів Варшавського договору було досить суперечливим: вони розглядалися не лише як майбутні партнери, але й як виклик чи навіть загроза для становлення української державності, зважаючи на бурхливу історію взаємодії народів впродовж кількох попередніх століть. Київ небезпідставно очікував спалахів «ресентименту» у країнах ЦСЄ, але при цьому сподівався на політичний авторитет та інституційну спроможність європейських і євроатлантичних інституцій, що здатні не допустити висловлення та реалізацію територіальних претензій до України. Це, зрештою, спрацювало – в середині 90-х років кілька сусідніх держав-перших кандидатів на вступ до НАТО у терміновому порядку документально підтвердили незмінність кордонів з колишніми республіками СРСР, а саме Російською Федерацією, Білоруссю і Україною.

Проте на початку XXI ст. безпекові процеси на Євразійському континенті набули несприятливого розвитку, що проявилось у зміщенні балансу сил на користь так званих «держав-ревізіоністів». Кризові явища західного суспільства, а також стагнація європейських і євроатлантичних інститутів загалом заклали передумови для розширення економіко-політичного впливу Китаю на континенті. Це знайшло свій прояв у реалізації китайського проєкту «Один пояс – один шлях», однією із стратегічних серед цілей якого є поступова економічна переорієнтація Європейського Союзу зі Сполучених Штатів на Китай⁶. Загалом, можна припустити, що геополітика XXI ст. набуде рис біполярного протистояння Вашингтону і Пекіну за глобальне домінування і в якості одного із перших кроків КНР розпочала процес витіснення із традиційних сфер впливу шляхом ізоляції від провідних європейських союзників і партнерів.

Інша держава-ревізіоніст Росія також скористалася тимчасовим ослабленням Заходу для геополітичного наступу на пострадянському просторі та території колишнього радянського блоку з метою фактичного територіального відновлення СРСР і, по можливості, відтворення «поясу безпеки» у Центрально-Східній Європі періоду «холодної війни»⁷. Геополітична

⁶ Федуняк С. Балтійсько-Чорноморський регіон у контексті пост-біполярної геополітики. Інститут демократизації і розвитку. Середа, 6 травня 2020 р. URL: <https://institutedd.org/blog/posts/baltiysko-chornomorskiy-region-u-konteksti-post-bipolyarnoi-geopolitiki>

⁷ Там само.

активність розглядалася російськими правителями не лише крізь призму збільшення території, але й у контексті вирішення екзистенційних проблем культурно-цивілізаційної ідентичності. Мова йшла про те, чи Московське царство, а згодом і Росія, залишається периферійною європейською країною з перспективами перетворення на протекторат великих європейських держав, або ж отримує шанс стати провідною континентальною потугою⁸.

Основним місцем реалізації російських геополітичних планів став Балтійсько-Чорноморський регіон. Наприкінці XVIII ст. було здійснено приєднання Північного Причорномор'я і Криму у 1783 р., а також спільно з імперією Габсбургів і Пруссією остаточну ліквідацію колишнього регіонального конкурента Речі Посполитої у 1795 р. У середині XX ст. з метою створення плацдарму для «стрибка в Європу» Радянський Союз окупував Бессарабію і держави Балтії навесні і влітку 1940 р. Відмінність нинішнього підходу полягає у тому, що Росія прагне більшою мірою відновити політичний вплив на території колишнього СРСР і навіть Центрально-Східної Європи, аніж довести свої загальноєвропейські геополітичні претензії. У 2014 р. вона окупувала Кримський півострів і частину донецького регіону України, а ще раніше, у 2008 р. – частину території Грузії.

На жаль, членство держав у НАТО і ЄС не дає повної гарантії від загроз, викликаних активізацією російського і китайського експансіонізму на європейському континенті. У випадку подальшого послаблення військово-політичного впливу Сполучених Штатів у Європі і продовження ерозії усталених і молодих демократичних суспільств, може бути виникнути питання щодо стійкості західної цивілізаційної орієнтації молодих демократій регіону.

Історико-політичні передумови безпекової взаємодії України і держав ЦСЄ. Можна погодитися з твердженням відомого українського дослідника Г. Перепелиці, що контроль над Східноєвропейським регіоном дає контроль над усім континентом, а отже від безпеки у Східній Європі залежатиме загальноконтинентальна безпека⁹. Вже кілька років з початку російської військової агресії Україна перетворюється на ключовий безпековий елемент регіону.

Звичайно, з початку 90-х років регіон Центрально-Східної Європи займав вагоме місце в контексті формування безпекових засад України і розглядався, з одного боку, як багатообіцяючий майданчик для реалізації нових

⁸ Схожим чином нинішній російський правлячий клас формулює це завдання перед собою: нехай і неповноцінна європеїзація, або ж, зростаюча ісламізація і повзуче поглинання Китаєм.

⁹ Аналітична записка. Система регіональної безпеки в Східній Європі. Місце і формати залучення України. 28.11.2017. URL: <https://geostrategy.org.ua/analitika/analitichna-zapyska/analitichna-zapyska-systema-regionalnoyi-bezpeky-v-shidniy-yevropi-misce-i-formaty-zaluchennya-ukrayiny>

можливостей молодій українській державі, а з іншого боку – як певне джерело небезпеки, зважаючи на можливу наявність територіальних претензій і проблем правового закріплення західних кордонів¹⁰. Коріння безпекової співпраці України з державами Центрально-Східної Європи визначаються кількома групами чинників.

Насамперед, української землі завжди були глибоко зануреними у східноєвропейський історико-політичний контекст. Різноманітні взаємодії не лише створювали досвід контактів, але й на жаль, неминуче породжували історичні травми, про що, зокрема, свідчать періодичні загострення в українсько-польських відносинах. По-друге, Україна як інтегральна частина колишнього СРСР, на думку східноєвропейців, перебрала на себе частину імперської спадщини, точніше, відповідальності за геополітичну експансію Російської імперії в регіоні.

Наслідком цього з одного боку була певна настороженість східноєвропейських еліт до новоствореної Української держави, її політики і зовнішньополітичних та безпекових пріоритетів, оскільки до кінця не виключалися прагнення молодій державі заявити про себе шляхом територіальних претензій до сусідів. З іншого боку, Україна сприймалась не як самостійний міжнародний суб'єкт, а як частина підконтрольного Росії пострадянського простору з неясними перспективами незалежного існування. Як наслідок, виникала невпевненість східноєвропейських еліт стосовно шляхів, інструментів та механізмів забезпечення власної безпеки, у тому числі й зважаючи на слабкість України та невизначеність її майбутнього. Все це, зрештою, і призвело до прискореної інтеграції країн до Північноатлантичного Альянсу з метою подолання вакууму безпеки, який виник внаслідок припинення існування Організації Варшавського Договору та появи слабких держав по периметру східних кордонів регіону ЦСЄ. Слід також зазначити, що вступ до ЄС і НАТО створили додаткові інституційні обмеження на двосторонню безпекову взаємодію держав регіону з Україною. Політика у сфері безпеки значною мірою переміщувалась з Варшави чи Вільнюса до Брюсселя.

Коли мова йде про формування позиції країн ЦСЄ стосовно війни Росії проти України, то вона, на думку української дослідниці Т. Метольової, спричинена географічним наближенням до Росії, з якою ці країни мають спільний кордон, а також спільним минулим у рамках соціалістичного табору, що дозволяє «усвідомлювати серйозність, масштабність і глибину виниклої загрози як безпосередньо цим

¹⁰ Федуняк С. Г. Безпекові чинники українсько-польських відносинах. *Спадщина Пілсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України* : монографія / В. Балюк, М. Дорошко, В. Парух та ін. ; наук. ред. В. Балюк, Ю. Макар, М. Дорошко. Київ : Ніка-Центр ; Люблін : Видавництво УМКС, 2021. С. 330.

країнам, так і всьому світові»¹¹. Російська агресія щодо України пробуджує історичну пам'ять народів регіону і вносить додаткові аспекти до безпекової політики як на двосторонньому так і інституційному рівнях.

Безпеківі аспекти політики країн ЦСЄ щодо України. Після вступу держав регіону до Євросоюзу і НАТО на стратегічному рівні безпекові проблеми включно із залученням зовнішніх суб'єктів, зокрема, України, вирішуються не в національних столицях, а у Брюсселі і Вашингтоні. Проте, можна констатувати вплив держав ЦСЄ на формування спільної політики у сфері безпеки, зокрема, Європейського Союзу. Свідченням цьому може слугувати поява безпрецедентного документу, який став серйозним кроком ЄС до спільного розуміння стратегічних загроз і викликів безпеці, а також шляхів реагування.

21 березня 2022 р. міністрів закордонних справ та оборони країн – членів ЄС у Брюсселі затвердили документ під назвою «Стратегічний компас», у якому було зафіксовано спільне бачення політики безпеки та оборони Європейського Союзу на наступні п'ять-десять років. Документ розглядає російську воєнну агресію проти України як «тектонічну зміну» в історії континенту та суттєве порушення міжнародного права. Зважаючи на повернення деяких країн до силової політики (power politics), Європейський Союз вимагає трансформації для збереження статусу сильного і спроможного у сфері безпеки. З цією метою автори документу вважають, що ЄС вимагає посилення стратегічної автономії та співпраці з партнерами з метою захисту спільних інтересів і цінностей¹².

Очевидно, що при реалізації Євросоюзом цього документу чільне місце відводиться країнам ЦСЄ, що постають перед особливими у порівнянні із західноєвропейськими партнерами, безпековими вимогами та занепокоєннями.

Зрозуміло, що попри загальне стратегічне бачення безпекової взаємодії країн ЦСЄ і України кожна держава регіону має свої специфічні підходи, сформовані під впливом як культурно-історичних чинників, так і реальними потребами економічного розвитку.

Традиційно найбільш стратегічно важливою державою регіону для України є Польща. Російська агресія 2014 р. актуалізувала безпекові

¹¹ Метельова Т. О. Країни Центральної Європи і міжнародна безпека: спільне і відмінне в українському питанні. Інститут всесвітньої історії НАН України. 2015. URL: <https://ivinas.gov.ua/en/publications-main/articles-main/krainy-tsentralnoi-yevropy-i-mizhnarodna-bezpeka-spilne-i-vidminne-v-ukrainskomu-pytanni-en.html>

¹² Давимука О. О. Ухвалення «Стратегічного компасу» Європейського Союзу. Центр зовнішньополітичних досліджень НІСД. С. 1-2. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/evropeyskiy_kompas.pdf. Повний текст документу див. A Strategic Compass for a stronger EU security and defence in the next decade. Council of the European Union. 21 March 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/21/a-strategic-compass-for-a-stronger-eu-security-and-defence-in-the-next-decade/>

чинники у двосторонніх україно-польських відносинах. Насамперед, українське керівництво цікавило продовження та навіть посилення політичної підтримки з боку Варшави, зокрема, в рамках ЄС і НАТО, а також надання військово-технічної допомоги з боку як Альянсу, так і власне Польщі. У цьому контексті важливого значення набували твердість і послідовність польського керівництва у справі введення і посилення санкцій щодо РФ¹³.

Своєю чергою, застосування військової сили з боку Москви активувало для Польщі проблему захисту суверенітету та територіальної цілісності, зважаючи на активне ведення Росією гібридної і підготовки до конвенційної війни у регіоні Центрально-Східної Європи, з одного боку; і фактичну неготовність військової структури Альянсу і його членів до ведення ефективних бойових дій у разі прямої агресії Росії з іншого. У разі же розвитку ситуації за найнесприятливішим сценарієм, тобто початку повномасштабної війни, Варшава отримувала додатковий час для розгортання власних сил і перекидання контингентів союзних військ, зважаючи на те, що Україна відтягувала на себе основні сили агресора¹⁴.

Слід констатувати, що Польща завжди була особливим і нелегким партнером. З одного боку, польська політична і військова еліта проявляє серйозне розуміння щодо зростаючого значення України для безпеки власної країни і намагається робити практичні висновки з ситуації, що склалася, надаючи Україні системну, тривалу і об'ємну допомогу¹⁵. З іншого боку, відносини з Україною часто стають заручниками внутрішньополітичної боротьби. І в результаті, як зазначає відомий польський дослідник Л. Адамський, «серед польських політичних сил меншає бажання підтримувати сусіда – на шкоду безпеці й престижу польської держави, а також (як це не парадоксально) перспективам реалізації очікувань значної частини власного електорату»¹⁶.

Це насамперед підтвердилося після початку президентської каденції К. Навроцького у серпні 2024 р. Новий польський очільник заявив про свою незгоду із прискореним вступом України до Євросоюзу і висловився стосовно необхідності захисту польських інтересів в процесі приєднання. Йдучи назустріч чималій частині власного електорату, К. Навроцький неодноразово наголошував на необхідності обговорення із Києвом історичних питань, що роз'єднують

¹³ Федуняк С. Г. Безпекові чинники українсько-польських відносинах... С. 332–333.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Адамський Л. Польська «не політика» щодо України та її наслідки. *Нова Польща*. URL: <https://novapolshcha.pl/article/polska-nepolitika-shodo-ukrayini-ta-yiyi-naslidki/>

¹⁶ Там само.

обидва народи¹⁷. Він вважає, що українське керівництво недостатньо цінить допомогу, яку надає Польща Україні для відбиття російської агресії¹⁸.

Водночас практична політика Варшави спрямована на вагому підтримку України, оскільки, попри риторику, польське керівництво не готово відмовлятися від такого важеля впливу на українських партнерів, а також демонстрації статусу в європейському та євроатлантичному середовищі. За інформацією посла України і Польщі В. Бондаря, у 2025 р. українські та польські політики і урядовці зустрілися понад сто разів для обговорення нагальних проблем двосторонньої взаємодії. Між обома державами відбувається взаємовигідний обмін, оскільки Україна не лише отримує допомогу військового характеру, але й допомагає Польщі посилювати її обороноспроможність. Мова йде про передачу практичного бойового досвіду польським військовим у галузі застосування безпілотних апаратів. Співпраця відбувається на двосторонньому рівні і по лінії Україна-НАТО в рамках відкритого у лютому 2025 р. Спільного центру аналізу, підготовки та освіти (JATEC) у Бидгощі¹⁹. Військова допомога Польщі також включає передачу військової техніки, тренування українських військових на польських полігонах тощо. Минулого року країна виділила 100 млн євро на реалізацію ініціативи PURL²⁰ для закупівлі американської зброї. Слід також зазначити, що Варшава взяла участь у 14 зустрічах Коаліції охочих, що свідчить про розуміння польськими урядовцями важливості України з точки зору реалізації безпеки Речі Посполитої. Свідченням інтенсивності двостороннього діалогу може частота контактів на різних рівнях. Зокрема, минулого року відбулося понад сто візитів високопосадовців, включаючи президентів, прем'єр-міністрів і міністрів закордонних справ; щоквартально зустрічалися спікери парламентів обох держав²¹.

¹⁷ Олішук І. Президент Польщі виступив проти прискореного вступу України до ЄС. Захід.Нет. 16 грудня 2025 р. URL: https://zaxid.net/ugorshhina_zablokuvala_zayavu_z_otsinkoyu_progresu_ukrayini_na_shlyahu_do_yes_n_1626160

¹⁸ Лисогор І. Навроцький заявив, що Зеленський сприймає Польщу як «належне». Туск порадив йому не зважати, якщо не хоче допомогти. Лівий берег. 15 грудня 2025 р. URL: https://lb.ua/world/2025/12/15/711970_navrotskiy_zayaviv_scho.html

¹⁹ Посол розповів про співпрацю України і Польщі у безпековій сфері. Укрінформ. 14 січня 2026 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/4079748-posol-rozpoviv-pro-spivpracu-ukraini-j-polsi-u-bezpekovij-sferi.html>

²⁰ PURL (Prioritized Ukraine Requirements List) – ініціатива США та НАТО, що дозволяє країнам-партнерам фінансувати закупівлю критично необхідного американського озброєння для України через централізований фонд НАТО, прискорюючи постачання та забезпечуючи координацію поставок за пріоритетним списком потреб України.

²¹ Посол розповів про співпрацю України і Польщі...

На політику Чеської Республіки щодо України справляють вплив історично притаманні для значної частини громадян проросійські настрої, зумовлені традиційним русофільством, панславізмом, присутністю російського капіталу та інформаційних ресурсів, а також бажання уникнути участі у конфлікті у будь-якому вигляді²². Водночас, в чеському суспільному середовищі зберігається пам'ять про радянське вторгнення 1968 р., яке у свідомості асоціюється з нинішньою агресією РФ проти України. Можна було б сюди долучити й історичні уроки 1938 р., коли влада і суспільство капітулювали перед зовнішньою загрозою. Така суперечливість проступала в окремих діях попереднього Президента М. Земана. Крім того, Чеська Республіка спільно з Кіпром, Словаччиною та Угорщиною на початку осені 2014 р., посиляючись на економічні причини, виступили проти накладання санкцій з боку Євросоюзу на РФ²³.

Більш чітко виражена проукраїнська позиція Чеської Республіки стала проявлятися після приходу до влади президента П. Павела у березні 2023 р. Новий очільник глибоко розуміє геополітичні наслідки російської агресії, а також необхідність протидії з боку європейських та євроатлантичних інститутів²⁴. Базою двосторонніх безпекових відносин стала укладена 18 липня 2024 р. «Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Чеською Республікою»²⁵. Згідно документу, взяла на себе зобов'язання підтримувати Україну «стільки, скільки буде потрібно для того, щоб допомогти Україні захистити себе, відновити свою територіальну цілісність у межах її міжнародно визнаних кордонів, забезпечити її вільне та демократичне майбутнє, дати Україні змогу продовжувати надавати послуги своєму народові та підтримувати функціонування української економіки, а також стримувати майбутню російську агресію»²⁶.

З лютого по липень 2024 р. Чеська Республіка вже надала військову допомогу на суму понад 400 млн євро. Прага взяла на себе зобов'язання надавати допомогу Україні в рамках таких інституційних структур та ініціатив, як ЄС, НАТО, Контактна групи з питань оборони України (UDCG) тощо. Також станом

²² Жовтенко Т. Вишеградська четвірка й України: еволюція стосунків і їх сучасні безпекові виміри. Демократичний транзит у країнах Вишеградської групи й Україні: вибрані аспекти. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. С. 197.

²³ Там само.

²⁴ Кутелєва І. Президент Чехії: заклавши очі на війну в Україні, ми розв'яжемо руки іншим агресорам. *Українська правда*. 24 вересня 2025 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/24/7220960/>

²⁵ Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Чеською Республікою. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-92237>

²⁶ Там само.

на липень 2024 р. Чеська Республіка вступила до коаліцій держав з питань артилерії, авіації та розмінування²⁷.

Угода містить цікаве положення, що засвідчує її характер двостороннього оборонного союзу. Згідно документу, «учасники докладатимуть зусиль для забезпечення того, щоб військові спроможності України були на такому рівні, щоб у випадку зовнішньої військової агресії проти Чеської Республіки Україна була здатна надати ефективну військову допомогу»²⁸.

Сучасне керівництво республіки на чолі з Президентом П. Павелом послідовно підтримують Україну у її боротьбі з російською агресією. Зокрема, Чехія вже надала значну військову та гуманітарну допомогу, зокрема бойові машини, безпілотні літальні апарати, бронезилети, мобільні глушники для захисту цивільного населення від дронів атак, а також медичне обладнання, включно з апаратами штучної вентиляції легень і медичними ліжками²⁹. Уряд Чеської Республіки на засіданні 3 вересня 2025 р., прийняв Програму «Україна 2026–2030», що передбачає щорічну допомогу в розмірі 1 млрд крон або близько 40 млн євро³⁰.

Одним з найбільш яскравих проявів чеської підтримки України стала ініціатива по наданню близько 1,8 млн артилерійських снарядів, що наразі успішно реалізується і вже коштувала чеському бюджету понад 114 млрд крон³¹. Очевидно, що хоча, на відміну від Польщі, Чехія не має спільного кордону з Україною і територіально віддалена від театру військових дій, Президент П. Павел розуміє стратегічне значення України для європейської оборони і безпеки. Наслідки парламентських виборів, що відбулися у жовтні минулого року, можуть дещо ускладнити чеську допомогу Україні: колишній і нинішній прем'єр А. Бабіш висловлював бажання припинити участь у програмі по постачанню боеприпасів у разі приходу до влади його партії³².

²⁷ Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Чеською Республікою. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-92237>

²⁸ Там само.

²⁹ Президент Чехії Петр Павел відвідав Україну. 22.03.2025 Посольство Чеської Республіки у Києві. URL: https://mzv.gov.cz/kyev/uk/x2005_11_03/x2025_04_02.html

³⁰ Уряд Чехії схвалив допомогу Україні до 2030 року. Укрінформ. 14 січня 2026 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4032576-urad-cehii-shvaliv-programu-dopomogi-ukraini-do-2030-roku.html>

³¹ Саєнко В. Чеська ініціатива працює: Сабіра назвав, скільки снарядів Україна отримає до кінця року. УНІАН. 12 серпня 2025 р. URL: <https://www.unian.ua/war/cheska-iniciativa-pracyuye-sibiga-nazvav-kilkist-snaryadiv-yaki-ukrajina-otrimaye-do-kincy-roku-13095291.html>

³² Кобзар Ю. «Не дамо жодної крони»: переможець виборів у Чехії пообіцяв скасувати допомогу Україні. УНІАН. 8 жовтня 2025 р. URL: <https://www.unian.ua/world/ne-damo-zhodnoji-kroni-peremozhec-viboriv-v-chehiji-poobicyav-skasuvati-dopomogu-ukrajini-13156623.html>

Позиція Словаччини стосовно російської агресії 2014 р. була із самого початку суперечливою. Зокрема, у листопаді того ж року прем'єр-міністр Р. Фіцо опублікував заяву, в якій висловив тезу про «вирішеність питання Криму», а також про небажаність подальшого зближення України з Північноатлантичним Альянсом. Наприкінці квітня 2015 р. словацький прем'єр заявив про готовність узяти участь у військовому параді 9 травня в Москві. Одночасно, від участі у цьому параді відмовився Президент Словацької Республіки А. Кіска. Проте загалом Словаччина знаходилася в полі загальної політики ЄС стосовно України і причина цього, на думку українського дослідника Т. Жовтенка, помітний економічний і політичний вплив Німеччини³³.

У силу особливостей двосторонніх словацько-українських відносин, їхня безпекова складова має переважно невійськовий характер і зосереджена на напрямках локального двостороннього характеру. 17 жовтня 2025 р. під час третього раунду спільних міжурядових консультацій, що відбулись у Кошицях (Словаччина) було ухвалено Дорожню карту спільних дій Урядів України і Словацької Республіки. Обидві сторони зазначили важливість співпраці в галузі підвищення енергетичної стійкості. Словацька сторона надала Україні пакет енергетичного обладнання вартістю 500 тис. євро³⁴.

Незважаючи на гуманітарну підтримку України, словацьке керівництво прем'єра Р. Фіцо послідовно дотримується курсу на відмову від військової і фінансової допомоги Києву в рамках європейських і євроатлантичних інститутів. Під приводом необхідності запинки бойових дій і припинення страждань людей він нещодавно заявив, що Словаччина не підтримує рішення Європейської Комісії щодо надання Україні репараційного кредиту за рахунок заморожених російських активів, якщо ці кошти направлять на військові витрати³⁵.

Найпроблемнішою для України залишається Угорщина через наявність історичних та етнополітичних суперечностей, а також стійких корупційних зв'язків угорського керівництва з РФ в енергетиці та інших економічних галузях. Свою антиукраїнську позицію неприйняття санкцій щодо

³³ Жовтенко Т. Вишеградська четвірка й України: еволюція стосунків і їх сучасні безпекові виміри. *Демократичний транзит у країнах Вишеградської групи й України: вибрані аспекти*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. С. 196–197.

³⁴ Міністерство енергетики України. 18 жовтня 2025 р. Україна і Словаччина готові співпрацювати для посилення енергетичної стійкості та безпеки. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/ukrayina-i-slovachchyna-hotovi-spivpratsyuvaty-dlya-posylennya-enerhetychnoyi-stiykosti-ta>

³⁵ Жирій К. «Не підтримаю жодного рішення»: Фіцо відзначився новою заявою щодо допомоги Україні. *Укрінформ*. 12 грудня 2025 р. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/robert-fico-prem-ier-ministr-slovachchini-zrobiv-zayavu-shchodo-vikoristannya-rosaktiviv-13224084.html>

рф прем'єр-міністр В. Орбан намагається виправдати інтересами угорської держави і Євросоюзу загалом³⁶. Угорщина намагається зайвий раз не загострювати свої суперечності з українського питання з Брюсселем і формально розділяє спільно союзне бачення у загально стратегічному і безпековому сенсі, проте її реальна політика підриває колективні зусилля і розмиває єдиний європейський фронт проти російської агресії.

Свідченням особливої позиції Угорщини щодо України став процес переговорів щодо двостороннього договору про співробітництво. Обидві сторони певний час висловлювали оптимістичні бачення стосовно такої угоди, але результат не було здобуто: пунктом спотикання стало негативне ставлення Будапешта до можливого членства України в ЄС і, особливо, НАТО. На переговорах угорська сторона відмовилася включати до проєкту договору пункти про підтримку вступу України до вищезазначених інституцій. Зрештою, Президент України В. Зеленський заявив, що без цих позицій договору не буде³⁷. Наступні вибори 12 квітня 2026 р. дають надію на зміну влади в Угорщині та поверненні її керівництва до загальноєвропейської та загально атлантичної позиції стосовно безпечових пріоритетів і політики допомоги України.

Малі альянси в ЦСЄ у безпековому розрізі. Тріщини, що пішли через трансатлантичні взаємини і загальне ослаблення Заходу знайшли свій вияв у зниженні дієздатності існуючих безпекових інститутів, а звідси – й посилення сумнівів стосовно того, чи зможуть вони при потребі виконати закладені в них зобов'язання. Зокрема, постає питання, чи будуть реалізовані положення Статті 5 Вашингтонського договору від 1949 р. в разі нападу на одну із договірних сторін. Особливу тривогу відчуває так звана «нова Європа» з числа держав Центрально-Східної Європи, яка після початку російської агресії в 2014 р. все більше починає сумніватися стосовно відданості принципові колективної оборони з боку Сполучених Штатів і «старих» членів НАТО.

Очевидно, що регіон Центральної та Східної Європи потребує посилення стратегічної стійкості та з опорою, перш за все, на власні колективні зусилля через будівництво малих альянсів. Слід зазначити, що історично малі альянси не виправдали себе: згадаймо хоча б регіональні утворення міжвоєнного періоду (Малу Антанту), які об'єднували новоутворені держави Центрально-Східної Європи і Балкан. Вони не змогли компенсувати неспроможність Ліги Націй

³⁶ Костіна І. Орбан вкотре заявив, що не підтримає конфіскацію заморожених російських активів. 15 грудня 2025 р. *Українська правда*. URL:

³⁷ Двосторонньої угоди між Україною і Угорщиною не буде без пункту про НАТО – Зеленський. *Укрінформ*. 7 листопада 2024 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3924637-dvostoronnoi-ugodi-miz-ukrainou-ta-ugorsinou-ne-bude-bez-punktu-pro-nato-zelenskij.html>

адекватно відреагувати на зародження агресивного реваншизму з боку нацистської Німеччини і фашистської Італії внаслідок відсутності єдності і політичної волі провідних світових держав.

Останні роки у середовищі громадськості та науковців спостерігається помітне зростання інтересу до геополітичної концепції Міжмор'я, до якого також належить і Східна та Центральна Європа³⁸. Очевидно, що це стало наслідком насамперед агресивної ревізіоністської політики Російської Федерації. У випадку практичної реалізації концепції Міжмор'я може стати союзом, спроможним утворити пояс безпеки між Західною Європою та Росією. Проте, потрібно зазначити, що цей проєкт повинен доповнювати НАТО та ЄС і ґрунтуватися на співпраці центральноєвропейських країн-членів вищезгаданих інституцій і асоціативного тріо (Україна, Молдова, Грузія)³⁹.

Як зазначає український дослідник Р. Демчишак, безпековий чинник, пов'язаний з російсько-українською війною, стає все більш визначальним в процесі геополітичного позиціонування регіону Центрально-Східної Європи і проявом цього стало виникнення низки альтернатив регіонального рівня⁴⁰. При неможливості практичної реалізації ідеї Балто-Чорноморського союзу, країни регіону схиляються до менш амбіційних і далекосяжних ініціатив. Мова йде про «Бухарестську дев'ятку», започатковану на саміті східних країн-членів Альянсу в Бухаресті 4 листопада 2015 р. у складі країн Вишеградської групи, країн Балтії, а також Болгарії та Румунії⁴¹.

На думку української дослідниці Н. Нечаєвої-Юрійчук, геополітичні ініціативи країн Центрально-Східної Європи мають на меті формування «острівців безпеки», поєднаних між собою спільними наднаціональними інтересами та цінностями⁴². Серед них – названі вище Центральноєвропейська ініціатива, Тримор'я (або Ініціатива Трьох морів) та Люблінський трикутник.

³⁸ Федуняк С. Г. Субрегіональні проєкти в контексті розвитку Східного партнерства ЄС. *Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей*. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2019. Т. 40. С. 76–82. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2019.40.76-82>; Федуняк С. Г. Проєкт Балтійсько-Чорноморського союзу в контексті розвитку біполярної системи міжнародних відносин. *Rochnik Chelmski*. Tom 24. 2020. S. 327–337.

³⁹ Тодоров І. Я. Безпековий вимір міжнародних відносин в Східній та Центральній Європі в контексті російської агресії. *Політичне життя*. № 1 (22). С. 140. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.1.16>

⁴⁰ Демчишак Р. Б. Безпековий аспект співпраці України з субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи. *Регіональні студії*. 2023. С. 124.

⁴¹ Там само. С. 124.

⁴² Нечаєва-Юрійчук Н. Безпекові виміри геополітичних ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи. *Мегіафорум*. Том 11. 2022. Чернівці. С. 146.

Субрегіональне об'єднання «Тримор'я» або Балто-Чорноморську була заснована 25 серпні 2016 р. в місті Дубровник державами Бухарестської дев'ятки, а також Австрією, Хорватією і Словенією. Хоча основними напрямками співпраці було визначено реалізацію проєктів у транспортній, енергетичній та цифровій сферах, водночас з самого початку це утворення також розглядалося як чинник реалізації безпеки регіону в широкому значенні. Як зазначає українська дослідниця Н. Нечаєва-Юрійчук, в даних умовах економічне партнерство є однією із складових безпекової взаємодії в умовах війни і без вирішення проблем військово-політичного характеру реалізація завдань в інших сферах видавалася сумнівною⁴³. Про більш широке бачення функцій регіональної ініціативи також свідчить визначення польського президента А. Дуди стосовно ідеї Тримор'я як «нової концепції для просування єдності та згуртованості Європи»⁴⁴. Таке формулювання засвідчило, на нашу думку, зростання сумнівів у частини політичної еліти країн ЦСЄ стосовно повної спроможності існуючих інститутів виконувати покладені на них функції, зокрема, у безпековій сфері. Хоча із самого початку було вирішено обмежити членство в ініціативі лише державами-засновницями, Президент України В. Зеленський проявив інтерес до участі України у діяльності даного утворення.

У ході виступу на саміті Ініціативи, що відбувся у Латвії 20–21 червня 2022 р., він підкреслив безпекову важливість постійної інституційної взаємодії з Тримор'ям заявивши, що «саме держави «Тримор'я» – це наш зв'язок з вільним світом. Постачання зброї для України, постачання палива, транспортні потоки, зелені коридори для експорту українського продовольства, міграція людей – все це працює через територію держав-учасниць цієї ініціативи»⁴⁵. Реакцією держав-учасниць ініціативи на російську агресію став спеціальний статус учасника-партнера, який Україна отримала на саміті «Тримор'я»⁴⁶.

Військово-безпекова складова проєкту також зовсім не виключалася, але у виключно допоміжному розрізі. Зокрема, польські експерти розглядали «Тримор'я» як доповнення до «східного флангу НАТО» та «внутрішню регіональну координацію, яка дозволить зайняти кращу позицію у вже перевірненій системі відносин НАТО-ЄС»⁴⁷.

⁴³ Нечаєва-Юрійчук Н. Безпекові виміри геополітичних ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи. *Мегіафорум*. Том 11. 2022. Чернівці. С. 151.

⁴⁴ Цит. за Нечаєва-Юрійчук Н. Вказ. пр. С. 150.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Демчишак Р. Б. Безпековий аспект співпраці України з субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи. *Регіональні студії*. 2023. С. 125.

⁴⁷ Цит. за Демчишак Р. Б. Вказ. пр. С. 125.

У липні 2020 р. за ініціативою трьох міністрів закордонних справ Польщі Я. Чапутовича, Литви Л. Лінкявіцса і України Д. Кулеби був заснований «Люблінський трикутник» для співпраці в галузях безпеки, економіки і культури. Наступного року в ході третьої зустрічі міністрів закордонних справ було ухвалено Дорожню карту наступної взаємодії. Слід зазначати, що безпекова складова в діяльності тристоронньої ініціативи проглядалася досить чітко, зокрема, серед пріоритетів діяльності трикутника були визначені «протидія агресивній політиці РФ; військова та оборонна взаємодія із використанням потенціалу НАТО та ЄС, зокрема створенням спільної литовсько-польсько-української військової бригади; кібербезпека та боротьба із дезінформацією; енергетична взаємодія, протидія реалізації Північного потоку-2; співпраця безпекових інституцій»⁴⁸. Безпекова співпраця здійснюється за кількома напрямками, зокрема, протидія російській політиці включала боротьбу з російською дезінформацією та фейками, підтримку розбудови Литовсько-Польсько-Української військової бригади імені Костянтина Острозького, а також співробітництво в енергетичній сфері (а саме, координації спільної протидії запуску Північного потоку-2). Зважаючи на російсько-українську війну важливого значення набула гуманітарна складова співпраці у рамках Люблінського трикутника, зокрема, підтримка органами влади та наддержавними структурами Польщі і Литви біженців з України⁴⁹. Серед інших інтеграційних інституцій активно підтримала Україну Центральноєвропейська ініціатива. У декларації «Ми з Україною» було висловлено неприйняття війни як способу вирішення конфліктів і, водночас, безумовну підтримку нашої держави⁵⁰. Загалом, можна стверджувати, що невеликі інституційні формати дають можливість підтримувати певний рівень політичної співпраці України з країнами регіону, доповнюючи взаємодію в рамках НАТО, ЄС і ОБСЄ.

Розвиток безпекової ситуації на європейському континенті першої чверті XXI ст., що позначається недостатньою ефективністю існуючих структур, посилює пошук шляхів і напрямків вдосконалення вже існуючих та вироблення нових конфігурацій і альянсів. Незважаючи на усі суперечності, неясності та виклики у контексті розвитку відносин держав Вишеградської групи з України, наші країни усе-таки знаходяться на одній стороні цивілізаційного розлому сучасності і тому немає альтернативи об'єднанню зусиль перед обличчям авторитарних світових

⁴⁸ Демчишак Р. Б. Безпековий аспект співпраці України з субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи. *Регіональні студії*. 2023. С. 125–126.

⁴⁹ Нечаєва-Юрійчук Н. Вказ. пр. С. 153–154.

⁵⁰ Там само. С. 149.

потуг. До цього, до речі, підштовхує як розгортання загальних безпекових трендів на європейському континенті, так і нестабільність, політична кон'юнктура у двосторонніх відносинах, що часто є наслідком складних історичних проблем у відносинах європейських націй. Все це відображається на взаємодії України і держав Центрально-Східної Європи у безпековій сфері. У цьому контексті перспективним видається як розвиток двосторонніх відносин держав ЦСЄ з Україною, так створення нових інституціоналізованих форматів безпеки, спрямоване насамперед на доповнення вже існуючої інституційної бази. Водночас, не можна виключати, що за умов хронічної неспроможності старих форм «новій Європі» доведеться створювати якісно нові структури безпеки і тут роль України видається непересічною.

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ: ВІД ПЕРИФЕРІЙНОГО БУФЕРА ДО КЛЮЧОВОГО ЕЛЕМЕНТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ (КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ВИМІР)

© Валентина
БОГАТИРЕЦЬ

© Ярослав ЗОРІЙ

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-5](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-5)

У сучасній європейській безпековій архітектурі Україна проходить через революційний період трансформації: від периферійного буфера до ключового елемента стратегічної стабільності. Однак за цим процесом приховані глибокі і часто конфліктні світогляди, суперечливі очікування та хибні уявлення, що формують основу стратегічного дискурсу. Саме через цю призму розгортається боротьба за визначення ролі України у світовій політиці – боротьба, яка має руйнівні наслідки для людських життів і безпеки регіону. Наше дослідження спрямоване на аналіз трансформацій у стратегічній комунікації, їх коренів і наслідків у контексті європейської безпеки, з особливою увагою до ролі мови як ключового інструменту формування і впливу на стратегічний дискурс. Водночас, мова виступає не лише засобом передачі інформації, а й потужним чинником формування ідентичності, впливу та взаємодії у глобальній безпековій архітектурі.

«Мова – це емоція», – як проникливо наголосив провідний експерт у галузі перекладу, локалізації та термінології Клаус Фляйшман, підкреслюючи, що мовне вираження ніколи не є нейтральним засобом комунікації, радше афективним та когнітивним інструментом, за допомогою якого окремі особи та суспільства конструюють значення¹. Дискусії щодо термінології, які часто сприймаються як суто технічні чи бюрократичні, насправді є глибоко емоційними актами. Вони розкривають колективні ідентичності, системи цінностей та світогляди, які формують те, як актори сприймають себе та інших. За словами криються усталені звички мислення, культурні цінності та ідеологічні орієнтації; таким чином, мова стає одночасно відображенням і рушійною силою політичної та соціальної поведінки. У міжнародних відносинах, де комунікація слугує основним меседжем про наміри, встановлення легітимності та переговорної сили, емоційні та символічні виміри мови набувають стратегічного значення. Непорозуміння чи хибне сприйняття – лінгвістичні, когнітивні, чи ідеологічні, часто визначають траєкторію міждержавних відносин та динаміку конфліктів. У цьому контексті Україна є парадигматичним випадком: нація, розташована на перетині конкуруючих цивілізаційних наративів та стратегічних імперативів. Протягом десятиліть її по-різному описували як «буферну зону», «державу на передовій» або «міст» між Сходом і Заходом – ярлики, які мають однакову політичну та семантичну складову. Кожне з цих формулювань містить приховані сенси щодо суверенітету України, її ідентичності та її місця в рамках європейського та світового порядку.

Проте сучасна трансформація України – *від геополітичної периферії до статусу стратегічного партнера* – ілюструє, як взаємодія комунікації, когнітивних упереджень та світоглядних підходів сприяє переосмисленню структурних засад архітектури безпеки Європи. Повномасштабне російське вторгнення 2022 р. стало каталізатором не лише військової та дипломатичної трансформації, але й глибокого дискурсивного зсуву у тому, як Україна артикулює та зберігає свій суверенітет. Суперечка щодо мови – зокрема, термінів, наративів та фреймів, що використовуються для опису конфлікту чи війни, його причин та ставок – розкриває, якою мірою стратегічні результати опосередковуються комунікативними практиками та інтерпретаційними рамками.

Автори проаналізували чинники, що формують майбутнє становище України в рамках європейської архітектури безпеки, зосереджуючись на взаємозв'язку між комунікацією, хибними уявленнями та світоглядними орієнтаціями.

¹ Fleischmann K. Starting a Terminology Project: from Idea to Launch, 2024 Summer School of Translation: "Corpus Technologies for Terminology Management" (1–9 July 2024). URL: <https://www.facebook.com/share/p/17EeepGyET/?mibextid=wwXlfr>

Вони стверджують, що лінгвістичні та когнітивні асиметрії між міжнародними акторами не лише перешкоджали взаєморозумінню, а й спричиняли виникнення структурних вразливих аспектів у колективному уявленні про безпеку. Аналізуючи спосіб взаємодії емоційних, культурних та ідеологічних аспектів мовної комунікації з процесами геополітичного прийняття рішень, у дослідженні ширше окреслено механізми, через які приховані сенси, інструменти влади та ідентичність взаємодіють у процесах відновлення та переосмислення безпекового простору у поствоєнній Європі.

З методологічної точки зору, застосовується міждисциплінарний підхід, який поєднує дискурс-аналіз із конструктивістськими теоретичними засадничими положеннями, запозиченими із теорії міжнародних відносин. Для досягнення дослідницьких цілей автори аналізують політичні документи, дипломатичні заяви та медійні наративи з метою встановлення механізмів формування сприйняття стратегічної ролі України через призму комунікативних фреймів. Аргументація викладається у трьох основних частинах: по-перше, здійснюється концептуалізація комунікації та хибного сприйняття як ключових змінних у міжнародних відносинах; по-друге, досліджується процес трансформації дискурсивної позиції України, яка змінюється від статусу «буферної зони» до ролі «стратегічного партнера». Крім того, аналізуються наслідки розбіжностей у світоглядах, що мають вплив на формування майбутнього європейського порядку безпеки. Україна прагне закріпити своє важливе місце у європейській та світовій безпековій архітектурі, що відображає не лише її прагнення бути не просто країною на межі військових дій, а й ключовим актором у забезпеченні стабільності й безпеки регіону. Такий перехід є відображенням глибоких змін у світоглядних підходах, політичних орієнтирах та ціннісних орієнтаціях, що мають суттєві наслідки для формування майбутнього європейського порядку безпеки. Насамкінець, автори стверджують, що для розуміння мінливості ролі України у сучасних міжнародних контекстах необхідно не лише переосмислити військові та інституційні фактори, а й врахувати комунікативні основи стратегічного взаєморозуміння в сучасній Європі.

Огляд літератури та джерела. Наукове розуміння позиції України у рамках європейської архітектури безпеки розвивалося у паралелі з ширшими дебатами у теорії міжнародних відносин щодо конститутивної ролі комунікації, сприйняття та світогляду у формуванні стратегічних результатів. Традиційний реалістичний підхід до міжнародної політики, який зосереджувався на матеріальних можливостях та стратегічному стримуванні, поступово доповнюється, а в окремих випадках навіть піддається сумніву, конструктивістськими та комунікативними

теоретичними підходами. Ці підходи наголошують на значенні ідентичності, спільного розуміння та інтерсуб'єктивних аспектів як ключових змінних у формуванні міжнародних процесів. Варто зауважити, що ретельний аналіз літератури досліджує ключові теоретичні та емпіричні джерела, які лежать у основі цього дослідження, підкреслюючи їхній внесок у концептуалізацію трансформації України з буферної зони у стратегічний центр опори. Водночас, виявлено прогалини в існуючих дослідженнях та окреслено, як ця стаття сприяє розвитку дискусії через призму комунікації та дисконунікації.

Теоретики конструктивізму стверджують, що структура міжнародної системи визначається не лише розподілом влади, а й спільними ідеями та соціальними концептами. Політичний науковець і один з головних дослідників соціального конструктивізму у галузі міжнародних відносин Александр Вендт висловив положення про те, що «анархія є результатом діяльності державних інститутів», підкреслюючи, що хаосу і безладу не існує самотійно, вони формуються під впливом поведінки та політик державних структур, постулюючи, що ідентичності та інтереси спільно конструюються через комунікативні процеси між державами. Ця теоретична орієнтація забезпечує онтологічну основу для аналізу процесів дискурсивної конструювання та переосмислення геополітичної ролі України, здійснюваного як внутрішніми, так і міжнародними акторами².

Важливим для нашого дослідження є також точка зору американського політолога Роберта Джервіса, який дослідив механізми сприйняття, системи переконань та ідентичності та уявлень в міжнародних відносинах, висвітлюючи роль когнітивних упереджень та інтерпретаційних рамок у формуванні стратегічних рішень³. Ключовий висновок полягає в тому, що хибні сприйняття в міжнародній політиці зумовлені, насамперед, не браком інформації, а, радше, несумісністю ментальних моделей різних акторів. Ця несумісність, своєю чергою, впливає з того, що міжнародна політика традиційно осмислюється крізь призму матеріалістичної та індивідуалістичної онтології. Відповідно, застосування ідеалістичної та голістичної оптики, на наше переконання, уможливорює глибше й адекватніше розуміння системи міжнародних відносин і разом з тим становить важливий аналітичний інструмент для глибшого розуміння причин багатократних непорозумінь щодо намірів і стратегічної ідентичності України у відповідних політичних дискурсах як у західних, так і в російських колах.

² Wendt A. Social theory of international politics / A. Wendt. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. DOI: 10.1017/CBO9780511612183

³ Jervis R. Perception and misperception in international politics. Princeton: Princeton University Press, 1976. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77bx3>

Таким чином, закладається теоретична основа для інтерпретації стратегічного наративу України, що розвивається, як продукту, насамперед, комунікативної взаємодії та когнітивного фреймінгу, а не статичної геополітичної даності.

На основі викладених фундаментальних положень, які ґрунтуються на досягненні взаєморозуміння шляхом раціонального діалогу, а не через політику примусу у сфері міжнародних відносин, ця концепція значною мірою обґрунтовується теорією комунікативної дії німецького філософа і соціолога Юргена Габермаса (1984⁴, 1987⁵). Ця теорія сприяла формуванню концептуального підходу, відповідно до якого взаєморозуміння, а не інструментальна маніпуляція, має виступати базовим принципом політичної співпраці. Розмежування, здійснене Габермасом між комунікативними та стратегічними діями, надає важливий аналітичний інструментарій для дослідження ролі дипломатії у період воєнних конфліктів та інформаційних практик у формуванні етичних орієнтирів колективної безпеки у європейському просторі. Зокрема, стратегізація комунікації, орієнтованої на примус замість сприяння взаєморозумінню, сприяє спотворенню інтерсуб'єктивності та ускладнює досягнення ефективних колективних заходів безпеки, що має суттєві наслідки для формування довіри та співпраці у контексті сучасних міжнародних відносин.

Розвідки крайніх досліджень, зосереджених на дискурсивних аспектах, розширюють відповідну логіку, висуваючи припущення, що способи, якими суб'єкти інтерпретують кризи безпеки, визначають не лише громадське сприйняття, а й інституційні реакції. У випадку України комунікативна автентичність – її здатність виражати моральну актуальність та емоційну правду – стала джерелом легітимності. Як проникливо зауважив Клаус Фляйшман, мова – це емоція, підкреслюючи, що термінологія ніколи не буває нейтральною: вона втілює колективні світогляди та культурні ідентичності. Це спостереження є основною метою статті, згідно з якою ефективна дипломатія та співпраця у сфері безпеки залежать від рівня емоційного інтелекту та лінгвістичної ясності так само, як і від військової боєздатності.

Варто зазначити, що українські наукові дослідження надають релевантний контекст для ґрунтовного аналізу того, як комунікативна та перцептивна динаміка вплинули на формування міжнародної позиції України. Монографічні праці та наукова література, розглянуті в цьому дослідженні, пропонують

⁴ Habermas J. The theory of communicative action. Vol. 1: Reason and the rationalisation of society / J. Habermas. Boston: Beacon Press, 1984. 512 p.

⁵ Habermas J. The theory of communicative action. Vol. 2: Lifeworld and system: A critique of functionalist reason / J. Habermas. Boston: Beacon Press, 1987. 457 p.

широкий спектр точок зору щодо процесів формування ідентичності України в Центральній та Східній Європі (ЦСЕ). У цих роботах простежується історичний тягар лімінальності – сприйняття України як периферійної або перехідної держави – та її поступова трансформація у дискурсі стратегічної центральності.

Знаний науковець-політолог Володимир Фісанов, аналізуючи роль України в регіональному контексті, наголошує на необхідності її позиціонування як «прозеліта демократії у складному регіоні Центральної та Східної Європи». Посилаючись на Дені де Ружмона, дослідник порівнює малі та середні держави із «зеленими куточками світу, де якомога більше людей можуть користуватися статусом громадян», стверджуючи, що такі політичні утворення здатні балансувати силу великих держав «справжньою та реальною свободою». Ця нормативна аргументація корелює з сучасними практиками воєнної дипломатії України, у рамках яких демократична легітимність розглядається як фундамент та ресурс її геополітичної суб'єктності⁶.

Зважаючи на вищезгадане, політолог-міжнародник Остап Кушнір розвиває деколоніальну перспективу щодо осмислення ролі України у продукуванні знань про безпеку. У праці «Деколонізація продукування знань про Україну: безпековий аспект»⁷ він зазначає, що історично Україну інтерпретували крізь зовнішні епістемологічні рамки – російські, радянські або західні, що обмежувало її здатність самостійно формувати власну стратегічну ідентичність. Відповідно, дослідник закликає до «деколонізації наративів безпеки», наголошуючи на важливості включення українських перспектив як автономних джерел теоретичного осмислення та стратегічного аналізу⁸. У сукупності морально-нормативне бачення демократичного оновлення, запропоноване В. Фісановим, та деколоніальний наратив О. Кушніра окреслюють дві взаємопов'язані засади інтелектуальної трансформації України: перша зосереджена на ціннісних орієнтирах і політичних прагненнях, друга – на епістемічній автономії та праві на саморепрезентацію. Обидві перспективи сходяться на тому, що комунікація – дипломатична чи наукова – є простором, у якому відбувається процес заперечення, переосмислення й реконфігурація влади, ідентичності та легітимності.

⁶ Фісанов В. До нового розуміння асиметрії міжнародних відносин: особливості XX і XXI століть. *Мегіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівецький нац. ун-т, 2022. Т. 10. С. 123–142. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.123-142>

⁷ Kushnir O. Decolonising knowledge production about Ukraine: A security aspect. *Polish Political Science Yearbook*. 2024. Т. 53. № 3. С. 139–153. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppsy202434>; URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/uploads/periodicals/ppsy/53-3/ppsy2024310.pdf>

⁸ Kushnir O. (2024). Vladimir Putin has never understood why Ukrainians want to control their own destiny. *The Conversation*. URL: <https://theconversation.com/vladimir-putin-has-never-understood-why-ukrainians-want-to-control-their-own-destiny-223888/>

Доповнюючи аналіз ще одним емпіричним і нормативним виміром, видатні науковці Юрій Котляр та Маргарита Лимар досліджують трансформацію міжнародної системи безпеки після повномасштабного вторгнення росії. Концептуалізуючи Україну як «щит Європи», їхнє дослідження розміщує боротьбу України в ширшому цивілізаційному континуумі, стверджуючи, що її захист демократичних цінностей та правового порядку переміщує державу з маргінесу до нормативного центру європейської безпеки⁹. Поєднуючи історичний, порівняльний та аналітичний підходи, вони показують, як воєнний досвід України виявляє системні вразливості в глобальному управлінні, водночас генеруючи нову модель нормативної влади, що ґрунтується на законах моральності. Метафора «щита» доповнює деколоніальну тезу О. Кушніра, представляючи Україну як захисника, так і емансипованого голосу в рамках європейського безпекового порядку, що розвивається.

Сучасні європейські політичні дослідження також висвітлюють, яким чином комунікативна трансформація України взаємодіє з інституційними та стратегічними реформами у Європейському просторі. Такі видатні експерти, як аналітик із брюссельського Королівського інституту міжнародних відносин «Еґмонт» Свен Біскоп¹⁰ та відомий європейський дослідник з питань безпекової та оборонної політики ЄС, Джоліон Ховорт¹¹, досліджують реакцію Європи на відновлення конкуренції великих держав, підкреслюючи обмеження існуючих структур, таких як Стратегічна концепція НАТО та Стратегічний компас ЄС. Їхні дослідження підкреслюють важливість дотримання принципів гнучкості, чіткої комунікації та політичної узгодженості, які знайшли своє відображення у Сімох принципах воєнної дипломатії України, сформульованих міністром закордонних справ Дмитром Кулебою¹².

Практична імплементація зазначених принципів широко демонструється доктриною воєнної дипломатії України, яка перебуває у процесі розвитку та офіційно презентована через платформу «Воєнна дипломатія» Міністерства закордонних справ України. Важливим є той факт, що вебсайт документує

⁹ Kotlyar Y., Lymar M. Ukraine as a shield for Europe: The Russian invasion and the reshaping of international security. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2025. Вип. 10. С. 75–86. DOI: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2025.10.075>

¹⁰ Biscop S. War for Ukraine and the rediscovery of geopolitics: must the EU draw new battlelines or keep an open door? Egmont – Royal Institute for International Relations. 2023. URL: https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2023/05/Sven-Biscop_Paper_123_vFinal.pdf

¹¹ Howorth J. Strategic autonomy: Why it's not about Europe going it alone. *European View*. 2019. Т. 18. С. 254. DOI: <https://doi.org/10.1177/17816858198831>

¹² Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine launches Wartime Diplomacy website*, 2024. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/mzs-stvorilo-storinku-pro-voyennu-diplomatiyu-wartime-diplomacy>

безпрецедентну адаптацію дипломатичної служби України під час повномасштабної агресії росії, пропонуючи вичерпний звіт про її зусилля щодо зміцнення держави, підтримки міжнародної солідарності та відкриття нових глобальних горизонтів для українських громадян та бізнесу. Як зазначив тодішній міністр МВС Кулеба, «вогонь війни спалив мости з минулим... у нашому словнику більше немає слова «неможливо». З лютого 2022 р. дипломатична команда президента Володимира Зеленського працює в особливому режимі воєнної дипломатії – виснажливому та ризикованому, сміливому, але продуманому, і водночас змінює правила дипломатичної гри»¹³.

Ця адаптивна модель втілює комунікативну компетентність та моральну ясність, які сучасні вчені вважають важливими для ефективної міжнародної діяльності. Дипломатичний корпус України одночасно функціонував як стратегічний координатор та комунікатор стійкості – мобілізуючи глобальну коаліцію для постачання сучасної зброї, забезпечення фінансової та гуманітарної допомоги, а також підтримки санкційного тиску проти держави-агресора. Забезпечуючи гармонійне поєднання риторичної послідовності та стратегічної результативності, дипломатія у період воєнного конфлікту трансформувала Україну з пасивного учасника у активного суб'єкта, що бере на себе функцію формулювання норм у рамках європейського та глобального безпекового порядку. Вона репрезентує інтеграцію оперативної актуальності кризової дипломатії із принципами демократичної автентичності у комунікації, конкретизуючи втілення теоретичних засад, що визначають пошук Європою оновленого стратегічного орієнтира.

Варто зауважити, що звіти провідних міжнародних аналітичних центрів, зокрема Інституту Егмонта, Центу аналізу європейської політики (СЕРА) та Київської школи економіки (КСЕ), сприяють емпіричному розумінню впливу партнерських відносин України у сфері безпеки та дипломатичних перемовин на процес перекалібрування європейських оборонних структур. Ці аналітичні джерела, орієнтовані на політичний аспект, доповнюють теоретичний дискурс, підтверджуючи практичним досвідом такі абстрактні концепції, як дискомунікація чи хибне сприйняття, шляхом таких практик як формування коаліцій, інформаційні операції та дипломатія Формули миру.

Незважаючи на широкий спектр наукових досліджень у цій галузі, залишається кілька аналітичних прогалів. Значна частина літератури, присвяченої європейській безпеці, досі розглядає комунікацію як вторинну змінну – додатковий чинник, що доповнює політику сили, а не як центральний механізм стратегічної

¹³ Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine launches Wartime Diplomacy website*, 2024. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/mzs-stvorilo-storinku-pro-voyennu-diplomatiyu-wartime-diplomacy>

трансформації. Хоча багато політичних експертів зосереджені на оперативних аспектах оборонної та дипломатичної діяльності України, систематичне дослідження емоційних, лінгвістичних та перцептивних вимірів комунікації у воєнний час залишається недостатньо розвинутим. Крім того, існує обмежений порівняльний аналіз, який досліджує відмінності у комунікативних стратегіях України у порівнянні з іншими державами Центральної та Східної Європи, зосереджуючись на їх впливі на формування поведінки альянсу чи громадської думки. Існують певні прогалини у дослідженні аспектів інтеграції військової дипломатії України у більш широкий контекст комунікативних та конструктивістських підходів, що потребують подальшого вивчення та аналізу. Зокрема, автори зосереджують свою увагу на важливості емпатії, мовної експресивності й наративу – елементів, які традиційно оцінюють як «м'які» або риторичні – у формуванні архітектури стратегічної узгодженості та стійкості. Таким чином, дослідження не лише поглиблює теоретичні підходи, а й визначає нові горизонти для практичних стратегій у сфері військової дипломатії та національної безпеки.

Теоретична основа. Глобальний хаос та «ретроімперський» виклик: визначення контексту для стратегічного повороту України.

Світова спільнота далеко відійшла від відносної передбачуваності епохи холодної війни. Хоча біполярне протистояння зберігало нестійкий баланс, воно також забезпечувало чітко визначені правила поведінки. Однак період після 1991 р. породив подвійну ілюзію: західну ейфорію щодо «кінця історії» та східну невизначеність на пострадянському просторі. На думку відомого політолога, директора НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень Анатолія Круглашова, розпад біполярної системи не призвів до створення інтегрованої спільноти безпеки, а радше фрагментував міжнародний порядок на конкуруючі регіоналізми, де Східне партнерство та подібні ініціативи стали аренами геополітичної неоднозначності, а не стабільності¹⁴.

На початку 1990-х років росія тимчасово прагнула партнерства із Заходом, перш ніж знову прийняти політичну міфологію винятковості та відновленої величі. Ця траєкторія, яку А. Круглашов концептуалізує як «ретроімперську політику», мала на меті відновити вплив на території, що колись входили до тодішньої радянської сфери, оголосивши їх «зонами привілейованих інтересів»¹⁵. Такий світогляд знову легітимізував експансіонізм під виглядом історичної долі,

¹⁴ Kruglavshov A. Global (dis)order: Main trends of the post-Cold War era / Kruglavshov A., Popescu D. (eds.) Marea Neagră în căutarea hegemonului pierdut / The Black Sea: In search of the lost hegemon. Chernivtsi : Yuriy Fedkovych University Press, 2023. P. 33–46.

¹⁵ Kruglavshov A. Eastern Partnership vis-à-vis challenges and doubts. *Studia i Analizy Nauk o Polityce*. 2020. № 1. P. 65–78.

перетворюючи пострадянських сусідів, включаючи Україну, на цілі примусової реінтеграції, а не на партнерів у регіональній співпраці.

Як зазначає знаний політолог-міжнародник Сергій Федуняк, росія стала головним конкурентом не лише для євразійського та пострадянського регіонів, але й для світового нормативного порядку як такого. Його аналіз підкреслює систематичне руйнування москвою міжнародних інституцій через порушення Статуту ООН, Гельсінського заключного акту та ключових документів Ради Європи та ОБСЄ. Агресивна пропаганда та маніпуляції кремлем інформаційними екосистемами ще більше підірвали здатність міжнародної спільноти колективно діяти проти військових чи політичних загроз. Автор доходить висновку, що систематичне нехтування принципами закону та багатосторонності у міжнародних відносинах переосмислило порядок денний глобальної безпеки, зосередивши увагу на обороні й стримуванні вищим пріоритетом порівняно з прагненнями до співпраці та розвитку. Як стверджує С. Федуняк, проблеми безпеки зараз домінують у глобальному дискурсі, часто затьмарюючи відновлення після пандемії, деградацію навколишнього середовища та нерівність на Глобальному Півдні. Тому протидію України російській агресії не можна розуміти лише як регіональний конфлікт – вона знаменує собою епіцентр глобальної боротьби між комунікативним порядком та дезінформацією, законністю та нігілізмом, демократичною стійкістю та авторитарним регресом¹⁶.

Задовго до повномасштабного вторгнення 2022 р. дослідники М. Булег, О. Луцевич та А. Марінхад визначили зростаючу загрозу, яку росія становить для громадянської стабільності та стійкості у країнах Східної Європи. Їхнє дослідження, здійснене в Королівському інституті міжнародних відносин Chatham House, задокументувало, як Україна, Білорусь та Молдова зіткнулися із системними дезінформаційними кампаніями та з використанням гібридних засобів для дестабілізації. Згідно з результатами наукових досліджень, окреслюється конкурентна перевага України у вигляді активного громадянського суспільства, здатного опиратися примусовим наративам та сприяти формуванню соціальної стійкості. Автори стверджують, що комунікативні мережі, що розвинулися в межах українського громадянського суспільства, такі як низові ЗМІ, волонтерські рухи та сили територіальної оборони ЗСУ, стали «імунною системою» демократії під гібридним тиском, сприяючи її збереженню та адаптації у складних умовах

¹⁶ Федуняк С. Вплив російсько-української війни на діяльність провідних інститутів безпеки в контексті формування нової моделі міжнародних відносин. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівцький нац. ун-т, 2022. № 11. С. 131–140. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.131-140>

сучасної інформаційної війни та політичної нестабільності¹⁷. Автори артикують свою увагу на систематичному руйнуванні міжнародних інституцій московою, яка систематично порушує Статут ООН, Гельсінський заключний акт та ключові документи Ради Європи та ОБСЄ. Агресивна пропаганда та маніпуляції кремля інформаційними екосистемами ще більше підірвали здатність міжнародної спільноти колективно діяти проти військових чи політичних загроз.

Ця перспектива демонструє, що комунікація та світогляд становлять не другорядні аспекти безпеки, а радше, саму основу стійкості, артикулюючи тезу, що виживання та стратегічна переорієнтація України залежать власне від її здатності підтримувати внутрішній діалог, чітко формулювати зміст та зберігати суспільну довіру в умовах дезінформаційної війни.

Таким чином, кейс-стаді України слугує парадигмою як занепаду старої світової системи безпеки, так і виникнення нової, комунікативної моделі. Здатність держави поєднувати демократичний дискурс зі стратегічною координацією ілюструє модель стійкості, яка вкрай необхідна всій Європі.

Україна між наративами: від буферної зони до стратегічного партнера. Мало які країни так яскраво ілюструють роль мови та її впливу на міжнародне сприйняття так, як це демонструє Україна. Її геополітичне розташування – між євроатлантичним і євразійським простором – історично визначало її статус об'єкта конкуруючих наративів, а не суб'єкта власного стратегічного дискурсу. Ці наративи не лише описували Україну, а й визначали її, обмежуючи діапазон можливих політичних варіантів та формуючи те, як внутрішні та зовнішні актори інтерпретують її роль у Європі. Тому розуміння зміни позиції України в європейській архітектурі безпеки вимагає відстеження дискурсивних зрушень, що супроводжували її політичну трансформацію – від сприйняття її як буферної зони до стратегічного партнера.

Як було вже вище зазначено, протягом більшої частини періоду після завершення Холодної війни, Україну осмислювали в термінах ліміальності – простору «посередині», а не як самостійного стратегічного суб'єкта як з боку західних так і російських політиків. Використання таких термінів, як «буфер», «периферія» або «сфера впливу», передбачало її геополітичну пасивність і залежність від зовнішніх акторів. Така мовна конвенція відображала не лише стратегічні позиції, але й глибоко вкорінені когнітивні та емоційні моделі: західні актори, надаючи перевагу стабільності, розглядали Україну як нейтралізуючий пояс, здатний стримувати російський вплив без провокації відкритого конфлікту,

¹⁷ Boulègue M., Lutsevych O., Marin A. Civil society under Russian's threat: Building resilience in Ukraine, Belarus and Moldova. Chatham House. 2018. С. 5–6. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-11-08-civil-society-russia-threat-ukraine-belarus-moldova-bouleque-lutsevych-marin.pdf>

тоді як росія сприймала її як культурно та історично невід'ємну складову власного цивілізаційного простору.

Використання такого формулювання, як «буферна зона», спричиняло подвійне хибне сприйняття: з одного боку, воно недооцінювало політичну активність та суспільний динамізм України, а з іншого – внутрішньо посилювало наратив її маргіналізації, що ускладнювало процес консолідації цілісної національної ідентичності. Так звана дискомунікація, які виникала через внутрішні розбіжності, лише посилювала цю ситуацію і ускладнювала взаєморозуміння між різними групами та сферами суспільства. Світоглядні уявлення щодо суверенітету, безпеки та приналежності трансформувалися у структурні перешкоди для встановлення істинного партнерства. Використання термінології, пов'язаної з нейтралітетом та балансом, виконувало функцію маскування емоційно прихованих сенсів, зокрема недовіри, патерналізму та асиметричних аспектів, які визначали характер відносин України як із Сходом, так і із Заходом.

Показовими у даному контексті є події 2014 р. та особливо повномасштабне вторгнення 2022 р., які глибоко порушили цю парадигму. Війна стала каталізатором глибоких лінгвістичних та концептуальних перекалібровок, що мають значний вплив на формування колективних наративів і стратегічних орієнтирів. В умовах війни Україна перестала розглядатися як територія «між» Сходом і Заходом, натомість перетворилася на центральний елемент боротьби, яка визначає майбутнє європейського контексту. Західний дискурс зазнав суттєвого зсуву: від раніше домінуючого образу України як буфера між геополітичними впливами до її уявлення як держави на передовій – захисниці спільних демократичних цінностей та правового порядку. Водночас, ця мовна трансформація, що відображала нове стратегічне усвідомлення, мала не лише семантичну функцію, але й емоційно-ідеологічний підтекст. Мова резильєнтності, героїзму та опору, поширена у світових ЗМІ, сприяла гуманізації України та легітимації її прагнень до євроатлантичної інтеграції, формуючи нові наративи, що підсилювали її символічну та політичну вагу у міжнародному просторі.

Найважливіше те, що власне українські політичні актори відіграють дедалі активнішу роль у формуванні такого наративу. Шляхом дипломатії, публічної комунікації та культурної політики Україна прагнула створити образ стійкості, інновацій та стратегічної незламності. Такі ініціативи, як міжнародні звернення президента Зеленського, кампанії цифрової дипломатії України та комунікативні стратегії суб'єктів громадянського суспільства, разом переосмислили Україну як стратегічний центр – державу, чий вибір та альянси можуть критично впливати на регіональний та глобальний баланс сил.

Грунтуючись на попередніх дослідженнях щодо нормативної еволюції України, В. Фісанов пропонує концептуалізацію майбутнього країни у контексті Центральної та Східної Європи як активної ціннісно-генеруючої сили, а не як похідної від зовнішніх факторів. Він розглядає Україну як «прозеліта демократії» у складному регіоні, де ідея та практика демократії є єдиним нерозривним принципом національного розвитку. Водночас, автор підтримує позицію Дені де Ружмона щодо ролі малих держав у глобальній системі, згідно з якою «мала держава існує для того, щоб забезпечити зелений куточок у світі, де якомога більше людей можуть користуватися статусом громадян». Це припущення підкреслює, що справжня сила менших націй полягає у їхній свободі та моральному прикладі, а не у матеріальній могутності. У такій інтерпретації Україна виступає не лише як адамант європейської інтеграції, а й як ініціатор демократичного відродження – комунікатор громадянських ідеалів, здатний наповнити безпековий та політичний ландшафт регіону оновленими цілями та легітимністю. Ця концептуалізація тісно співвідноситься з раніше розглянутою комунікативною трансформацією: вона визначає Україну не як пасивного суб'єкта процесу євроінтеграції, а як активного учасника і носія демократичних цінностей, здатного сприяти нормативному оновленню у всьому регіоні.

Крізь цю призму нова ідентичність України як стратегічного стрижня виходить за межі військового значення. Вона втілює моральну та комунікативну місію – продемонструвати, як демократія, свобода та громадянська стійкість можуть процвітати навіть посеред агресії та асиметрії. Таке переосмислення регіональної ролі України також перегукується з ширшими європейськими дебатами щодо інновацій, освіти та трансформації. Нещодавні зустрічі лідерів вищої освіти та політиків по всій Європі, де цифрова трансформація, інтернаціоналізація та інновації обговорювалися як рушійні сили глобального впливу, підкреслюють схоже прагнення: поєднати знання, креативність та громадянську відповідальність як основи оновлення Європи. Таким чином, демократичне переродження України резонує з цими ширшими течіями, символізуючи те, як суспільства, що перебувають під тиском, все ще можуть формувати континентальну уяву та інституційні інновації.

Цей дискурсивний зсув відображає глибшу трансформацію світогляду. Національний наратив України тепер наголошує не на її положенні «між» двома цивілізаціями, а на її ролі як плацдарму європейського оновлення та моральної ясності в часи системної кризи. У цьому сенсі комунікація стає інструментом стратегічної автономії: контролюючи свій наратив, Україна переосмислює інтерпретаційні рамки, через які інші актори сприймають її легітимність та стратегічну цінність.

Еволюція від буферної зони до стратегічного партнера свідчить про те, що майбутнє європейської безпеки не може зводитися лише до військових альянсів чи інституційних реформ. Воно також залежить від комунікативних перебудов – від того, як держави розуміють та спроможні комунікативно та емоційно інвестувати у значення партнерства, суверенітету та солідарності. Комунікативна парадигма безпеки, що ґрунтується на взаємному визнанні та лінгвістичній емпатії, пропонує шлях до подолання усталених хибних уявлень та сприяння довгостроковій співпраці.

Наслідки для архітектури європейської безпеки. Переосмислення статусу України від периферійної буферної зони до стратегічного ядра має системні наслідки для європейської безпеки. Воно проблематизує традиційні моделі регіонального порядку, сформовані в межах парадигми сфер впливу, ієрархізованих інституцій та стримувальної військової рівноваги. Власне, цей зсув показує, що безпека в Європі більше не визначається виключно розподілом влади чи структурою формальних альянсів, а дедалі більше якістю комунікації між державами, інституціями та суспільствами.

Як показує воєнний досвід України, ефективність національної оборони виходить далеко за межі поля бою, спираючись на інтеграцію суспільної стійкості, громадянської єдності та місцевої ініціативи. Ярослав Зорій та Валентина Богатирець підкреслюють ключову роль сил територіальної оборони як структури, за допомогою якої українське суспільство перетворює колективну комунікацію та солідарність на стратегічний потенціал. Їхня наукова розвідка розглядає стійкість не лише як оборонний механізм, але й як комунікативну практику – переговори щодо довіри та консенсусу між громадянами та інституціями. Ця модель оборони «знизу вгору» зміцнює позицію України як «стратегічного стрижня», де безпека ґрунтується на розширених можливостях спільнот, а не на централізованому примусі.

Європейська система безпеки історично ґрунтувалася на інституціоналізованій комунікації – через такі механізми, як ОБСЄ, НАТО та ЄС – для послаблення міждержавної напруги та сприяння стабільності. Однак, ці структури часто обмежувалися асиметричним сприйняттям та розбіжними стратегічними наративами. Досвід України демонструє, що довготривалої безпеки неможливо досягти без спільної комунікативної основи: взаємного розуміння намірів, визнання законних претензій на ідентичність та емпатії до різного історичного досвіду.

У контексті трансформації стратегічного наративу України особливого значення набуває здатність держави до оперативного комунікативного реагування на нові виклики та ефективної дискурсивної координації

з міжнародними технологічними партнерами. Протистояння російській агресії, таким чином, актуалізувало швидкість комунікативних рішень як критичний фактор не лише забезпечення обороноздатності, а й переосмислення ролі України у європейській системі безпеки.

Показовим прикладом трансформації комунікативних практик стала взаємодія Міністерства оборони України з компанією SpaceX. Зокрема, після виявлення використання російськими силами безпілотних літальних апаратів (БПЛА) із застосуванням зв'язку Starlink, Міністр оборони України Михайло Федоров оперативно ініціював пряму комунікацію з засновником SpaceX Ілоном Маском, що уможливило швидке вироблення рішення щодо обмеження несанкціонованого використання технології¹⁸. Власне, рішення керівництва SpaceX терміново активувати Starlink та направити першу партію терміналів в Україну на початку повномасштабного вторгнення демонструє, як комунікативна активність української сторони сприяла зміцненню її позиції як стратегічного партнера, а не пасивного реципієнта допомоги.

Цей кейс ілюструє дискурсивний зсув: від периферійного об'єкта безпекової політики до активного комунікативного актора, здатного формувати технологічні альянси та впливати на рішення глобальних корпорацій. Оперативність комунікації у поєднанні зі здатністю до швидкого налагодження діалогу з міжнародними технологічними акторами становить суттєвий чинник успішної протидії сучасним гібридним загрозам. Відтак, постає нормативне питання щодо використання західних технологій, зокрема систем супутникового зв'язку: вони мають слугувати захисту демократичних цінностей, а не бути інструментом авторитарної агресії, що, своєю чергою, підкреслює роль України як захисника європейських норм.

Паралельно, у сфері оборонних інновацій Україна здійснює якісний прорив у виробництві високотехнологічних озброєнь та масштабуванні виробництва безпілотних систем і крилатих ракет. Це стало можливим завдяки формуванню нової комунікативної екосистеми, яка інтегрувала ІТ-фахівців, підприємців та науковців, а також завдяки усуненню бюрократичних перешкод. Така трансформація, відтак, репрезентує не лише технологічний, а й дискурсивний зсув: Україна позиціонує себе як інноваційний хаб, здатний генерувати оборонні технології, а не лише споживати західну допомогу.

¹⁸ ArmyInform (2026, січень 31). Ілон Маск відреагував на запит Міністерства оборони України щодо обмежень на використання росіянами Starlink для БПЛА. ArmyInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2026/01/31/ilon-mask-vidreaguval-na-zapyt-ministra-oborony-ukrayiny-shhodo-obmezhen-na-vykorystannya-rosiyanamy-starlink-dlya-bpla/>

Загалом, поєднання оперативності комунікативних рішень, інноваційності та активної технологічної дипломатії формує новий стратегічний наратив України – не як периферійного буфера між Європою та Росією, а як ключового елемента європейської безпеки, здатного цілеспрямовано впливати на хід конфлікту та регіональний баланс сил. У цьому контексті критично важливим залишається продовження інвестицій західних партнерів у розширення українських оборонно-технологічних спроможностей, що не лише посилить військову позицію України, а й закріпить її новий дискурсивний статус у європейському безпековому просторі.

Таким чином, комунікативна система безпеки наголошуватиме на діалозі не лише як дипломатії, а й як спільному конструюванню сенсу. Вона виходитиме за рамки транзакційних переговорів до моделі комунікативної раціональності Габермаса, де метою є не домінування, а взаєморозуміння. На практиці це означає зміцнення платформ для міжкультурного обміну, стратегічного наративного аналізу та лінгвістичної чутливості в рамках європейських дипломатичних та військових інституцій. Голос України в цих просторах не повинен бути периферійним чи символічним, а формуючим – допомагати перекалібрувати емоційний та нормативний словник європейського безпекового дискурсу.

Траєкторія розвитку України підтверджує необхідність адаптивних та інклюзивних інституцій безпеки. Європейський Союз і НАТО, традиційно створені для зміцнення миру між усталеними членами, тепер стикаються з викликом інтеграції держави, яка стала одночасно передовою та моральним орієнтиром. Це вимагає не лише процедурних коригувань, таких як прискорені процеси вступу та посиленна оперативна сумісність, але й адаптації наративу.

Мова, що використовується в політичних заявах, комюніке та офіційних документах, має символічну силу: вона сигналізує про приналежність, формує очікування та впливає на громадські сприйняття. Інституційна комунікація, яка відображає емпатію, рівність та спільну долю, може зміцнити солідарність; навпаки, мова умовності чи поблажливості ризикує увічнити стару логіку «буферної зони». Таким чином, стратегічне включення передбачає як структурну, так і семіотичну трансформацію – узгодження слів зі справами.

Війна в Україні також стала випробувальним полігоном для нормативного самовизначення Європи. Континент стикається не лише з геополітичною кризою, а й з кризою сенсу – того, що означає «Європа» в моральному, культурному та цивілізаційному плані. Боротьба України за суверенітет та демократичну цілісність відродила фундаментальні наративи свободи, гідності та солідарності, які стали абстрактними в європейському дискурсі.

Визнання України стратегічним центром означає визнання того, що європейська безпека невіддільна від європейської ідентичності. Це передбачає більше, ніж просто надання військової підтримки; це вимагає переосмислення європейського світогляду в комунікативних термінах – таких, що є інклюзивними, емоційно резонансними та історично свідомими. У цьому контексті лінгвістична емпатія, яку Фляйшман описує як невід'ємну частину комунікації, стає дипломатичною необхідністю: Україні та Європі варто навчитися відчувати, а також мислити спільними термінами.

Досвід України пропонує випробувальний майданчик для цього нового комунікативного порядку. Її здатність взаємодіяти із західними партнерами, протидіяти дезінформації та проєктувати узгоджені цілі вже змінила уявлення про те, що становить стратегічну компетентність. Якщо ці комунікативні практики будуть інституціоналізовані, вони можуть слугувати моделлю для більш рефлексивної, емпатичної та партисипативної європейської системи безпеки – такої, що ґрунтується як на спільній мові, так і на спільних інтересах.

Висновки. Підсумовуючи, проведене дослідження засвідчило, що ідея Фляйшмана про емоційну природу мови набуває особливої актуальності в контексті сучасної перебудови європейської безпеки та зміни позиціонування України в ній. Його теза, таким чином, розкриває центральний парадокс міжнародної політики: попри те, що сила може визначати безпосередні результати, саме мова конституює їхнє значення, яке в свою чергу, формує основу самої влади. У боротьбі за ідентичність та стратегічну орієнтацію України мова є такою ж важливою, як і зброя. Вони визначали, кого сприймають як агресора чи жертву, партнера чи аутсайдера, буфера чи опори.

Автори стверджують, що комунікація, хибне сприйняття, дискомунікація та світогляд не є периферійними для геополітики, а є її невід'ємними конструкторами. Наратив «буферної зони», який довго стримував Україну в пасивній нейтральній позиції, відображав не об'єктивну географію, а успадковану мову ієрархії та залежності. Завдяки дискурсивній трансформації – відновлюючи власну суб'єктність, переосмислюючи свою ідентичність та проєктуючи емоційну автентичність – Україна переосмислила себе стратегічною опорою: комунікативним актором, здатним впливати не лише на результати регіональної безпеки, але й систему ціннісних координат, в межах яких Європа осмислює власну ідентичність.

Теоретична дискусія, основана на конструктивізмі, теорії сприйняття та концепції комунікативної дії, передбачає, що виникнення дискомунікації та хибного сприйняття зумовлюється лінгвістичною й когнітивною асиметрією,

яка перешкоджає формуванню комунікативної узгодженості, що є фундаментом для справжньої співпраці у сфері безпеки. Досвід України ілюструє як ризики семантичного спотворення, так і трансформаційну силу ефективної комунікативної діяльності. Переосмислюючи умови свого міжнародного дискурсу, Україна спонукала Європу до переоцінки власних припущень – до відкриття того, що безпека є не лише питанням кордонів або стримування, а передусім питанням приналежності, взаєморозуміння та спільного сенсу.

У перспективі, архітектура європейської безпеки має еволюціонувати у напрямку формування комунікативного порядку – системи, що ґрунтується не лише на стримувальних механізмах та інституційних структурах, але й на нарративній узгодженості та розвитку емоційного інтелекту. Таке бачення вимагає високого рівня лінгвістичної чутливості, історичної обізнаності та готовності враховувати емоційну складову в міжнародних відносинах. Головним завданням є трансформація функціоналу комунікації з інструменту переконання у засіб взаєморозуміння, де безпека забезпечується через діалог, а не через домінування.

У цій новій парадигмі Україна займає не периферійну позицію, а центральне місце у стратегічних уявленнях Європи. Її трансформація з буфера у стратегічного гравця свідчить про те, що майбутнє європейської безпеки визначатиметься як якістю комунікації між її суб'єктами, так і конкретними діями, які вони здійснюють. Якщо мова справді передає емоційний зміст, позаяк емоції, у свою чергу, виступають каталізатором переконання, то голос України, характеризується чіткістю та резонансністю, і здатен перетворитися на емоційний та моральний центр оновленого європейського порядку, побудованого на засадах довіри, емпатії та ефективної комунікації.

Дипломатична реакція України на повномасштабну війну породила сміливу та адаптивну структуру, яка відходить від обережних умовностей класичної дипломатії. Замість того, щоб покладатися на повільне формування консенсусу чи процедурну формальність, ця нова доктрина наголошує на оперативності, чесності та моральній ясності, яких вимагають воєнні реалії.

Таким чином, воєнна дипломатія України переосмислює не лише зміст зовнішньої політики, але й її емоційні та етичні основи. Вона перетворює дипломатію з арени стримування на інструмент стійкості та цілеспрямованої ясності – мову виживання, якою говорять з переконанням.

Значущою подією у контексті європейської безпеки стало повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 р., яке стало критичним поворотним пунктом у її розвитку. Це вторгнення не лише відновило практичне застосування високої інтенсивності сучасних бойових дій,

але й зруйнувало ілюзію безумовної стабільності та вічного миру у регіоні, підкреслюючи необхідність переосмислення стратегічних підходів до забезпечення безпеки. Загальна зовнішня та безпекова політика (СЗБП) Європейського Союзу (ЄС), сформована в епоху після холодної війни і у період відносної стабільності, з труднощами відповідала вимогам швидко змінюваної воєнно-політичної ситуації. Війна в Україні призвела до того, країни ЄС «неочікувано» опинилися на роздоріжжі векторів поточної зовнішньої політики, безпеки та оборони. Європейський Союз надав Україні значущу підтримку і зробив важливі кроки щодо зміцнення її оборонного потенціалу, що засвідчує здатність інституцій адаптуватися до зовнішнього тиску. Нові стратегічні рамки, розширена співпраця у оборонно-промисловому секторі та переосмислення міжнародних місій свідчать про поступовий, хоча й істинний, зсув у напрямку більшої геополітичної впевненості та активної ролі ЄС у глобальній безпековій системі. Однак, як стверджує Д. Дженіні, війна в Україні також «трансформувала СЗБП ЄС з координаційної платформи у випробувальний полігон для стратегічної автономії, виявивши давні інституційні та операційні слабкості». Його аналіз підкреслює висунутий тут аргумент: нинішня траєкторія ЄС відображає як стійкість, так і крихкість – систему, змушену розвиватися через кризу, а не через консенсус¹⁹.

У цьому контексті дипломатія та комунікативна трансформація України воєнного часу не лише спонукали європейські інституції переосмислити безпеку, але й стали каталізатором більшої узгодженості та цілеспрямованості. Таким чином, критичною точкою біфуркації системи зовнішньої безпеки та оборони Європейського Союзу постає питання або консолідації новознайдені стратегічної актуальності через проведення відповідних реформ та забезпечення внутрішньої єдності, або ж ризик повернення до технократичної структури, віддаленої від реалій політичної та владної дійсності. Перспективи формування архітектури безпеки у європейському просторі та місце України у цій системі залежать від здатності ефективно налагоджувати комунікацію, формувати спільне сприйняття та світогляд, що дозволить долати розриви між морально-етичними цінностями та стратегічними можливостями.

Ця війна продемонструвала, що стійкість Європейського континенту залежить як від спільних наративів та емоційної солідарності, так і від ефективності інституційних та військових структур. Здатність України формулювати свою боротьбу не лише як захист територіальної цілісності, але й як оборону універсальних цінностей – свободи, гідності та демократичного

¹⁹ Genini D. How the war in Ukraine has transformed the EU's Common Foreign and Security Policy. *Yearbook of European Law*. 2025. URL: <https://doi.org/10.1093/yel/yeaf003>

самовизначення – посилила відчуття моральної єдності на всьому континенті. Така комунікативна ефективність підкреслює вагому роль дискурсу у мобілізації політичної волі та закріпленні нормативних засад європейської інтеграційної та безпекової системи.

Це переосмислення ставить під сумнів давнє припущення, що менші або прифронтові держави є пасивними об'єктами в політиці великих держав. Воєнна дипломатія України яскраво ілюструє, що стратегічно ефективна комунікація може бути ініційована завдяки майстерності формулювання наративу та автентичності голосу. Вона демонструє, що мова правди та оперативного реагування здатна змінити підходи традиційних центрів впливу до поняття лідерства в умовах кризи. Замість акценту на домінуванні, сучасне лідерство в такому контексті базується на моральності, мужності та емоційній стійкості. Такий підхід є глибоко вкоріненим у національному досвіді та етичних цінностях, що забезпечує його важливу роль у формуванні міжнародної легітимності України. Таким чином, стратегічна комунікація, побудована на цінностях та правдивій інформації, стає ефективним інструментом зовнішньополітичного впливу та зміцнення позицій України на міжнародній арені.

Водночас, досвід України виявляє слабкі сторони традиційних європейських систем безпеки. Бюрократична інерція, фрагментарне прийняття рішень та нерівномірне сприйняття загроз часто перешкоджали здатності континенту колективно реагувати на кризу. Однак ці недоліки також створюють можливості для оновлення. Відстоювання Україною більш гнучкої, гуманної та ціннісної дипломатичної культури пропонує можливий план нової європейської парадигми безпеки – побудованої на партнерстві, емпатії та комунікативній прозорості, а не на ієрархічності.

Країнам Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) варто було б переглянути свої спільні інтереси, посилити свій вплив на міжнародних форумах та ініціювати масштабні спільні проекти, пов'язані з безпекою та обороною, власне такі рамки співпраці, як Бухарестська дев'ятка, Вишеградська група, Люблінський трикутник та Веймарський трикутник, і нещодавно створеної Коаліції охочих (*Coalition of the Willing*) спрямовані на посилення регіональної безпеки. Стратегічні інтереси країн ЦСЄ повинні передбачати ініціативний підхід до питань, що виходять за межі регіональних кордонів. Інтеграція до західних інституцій сприяє посиленню системи захисту держави, водночас сприяючи демократичному розвитку та формуванню економічної стабільності. Інтеграція України до цих форматів співпраці є важливою для забезпечення безпеки ЦСЄ та зменшення довгострокової загрози, що виходить з боку росії. Впровадження

стратегічної дорожньої карти для довгострокової регіональної безпеки позиціонуватиме регіон як критичний центр впливу як на європейській, так і на світовій політичній арені.

У цьому контексті майбутнє європейської безпеки визначатиметься не лише формальними домовленостями, оборонними бюджетами чи інституційними реформами. Безпекова архітектура Європи залежатиме від її колективної здатності слухати й реагувати з емпатією, вести чесний діалог і узгоджувати світоглядні позиції у моменти спільної вразливості. Оскільки голос України продовжує резонувати через дипломатичні, культурні та інтелектуальні канали, безпекова політика може еволюціонувати від системи стримування до спільноти довіри, що ґрунтується не лише на оборонних зобов'язаннях, а й на спільних цінностях і моральних засадах.

УКРАЇНА ТА РОСІЙСЬКЕ НЕОІМПЕРСТВО: ВІД КОНТРОЛЮ НАД ТЕРИТОРІЄЮ ДО ВІЙНИ ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ

© Наталія
НЕЧАЄВА-ЮРІЙЧУК

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-6](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-6)

Екзистенційна потреба у розширенні – сутність кожної імперії. І кожен етап її життєвого циклу: від зародження до занепаду через розквіт залежить від спроможності задоволення цієї потреби. Оглядаючись в історичне минуле, фіксуємо особливу динаміку розвитку кожної імперії. Вона забезпечується насамперед внутрішніми чинниками, зокрема, ефективністю управління й спроможністю забезпечення високого рівня державного контролю в усіх видах життєдіяльності, економічним потенціалом та адаптивністю до зовнішніх змін. Саме це формує тяглість імперської політики авторитаризму попри зміни форм політичної організації влади, що найбільш яскраво підтверджується прикладом російського імперіалізму. Попри циркулюючий в історичному дискурсі наратив про розпад Російської імперії у 1918 р., разом із Німецькою, Османською та Австро-Угорською, вона продовжила своє існування і у XX, і у XXI ст.

Глибинні трансформації, що відбулися з російським імперіалізмом у добу глобального

воєнного протистояння 1914–1918 рр., дозволили не просто зберегти імперію, але й посилити її вплив на геополітичній арені у XX ст. Лише через понад сто років – після розв’язання Кремлем сучасної війни проти України в ювілейний від початку Першої світової війни рік – 2014, концептуальне переосмислення геополітичних наслідків Першої світової війни, а разом із ним – сутності природи сучасної Російської держави наповнюється новим змістом. Стає очевидним, що об’явлений істориками розпад Російської імперії в результаті Першої світової війни був ілюзією, міражем, який не дозволив побачити глибинної сутності трансформаційних процесів на теренах однієї із найбільших імперій у світовій цивілізації. Побудова «держави нового типу» (СРСР) та розбудова демократичної Росії (після її падіння) дозволили зберегти Російську імперію у нових форматах. Перша трансформація – від царизму до радянського «федералізму» – створила нову інституційну рамку її функціонування. Формування й утвердження комунізму як ідеологічного базису дозволили знайти «агентів» нового режиму у колишніх імперських колоніях й інкорпорувати спробу їхнього національного самовизначення та державобудівництва в оновлену імперську модель. Проголошений інтернаціоналізм став ширмою для нового російського імперіалізму.

Імперська сутність радянського режиму стала очевидною у 1917–1922 рр., коли під гаслом «Мир – народам! Землю – селянам!» більшовики розпочали війну за відновлення тотального контролю над колишніми землями Російської імперії. Їм вдалося: новий імперський центр (спершу – Петроград, а з 1922 р. – Москва) практично повністю відновив контроль над народами й територіями колишньої імперії. Створена ними держава нового типу продемонструвала тяглість традиції імперського авторитаризму із нехтуванням правами поневолених народів. Наступні ігри із конституцією, формалізацією права на вихід із так званого союзу та формування жорсткої владної вертикалі підсумували пророблену Леніним та його прибічниками роботу. Доба сталінізму повинна «навечно» зацементувати «нерозривність» зв’язків й «братерство» народів, що увійшли до СРСР. Однак неефективне управління ресурсами та нездатність сформулювати абсолютну лояльність до режиму серед народів, що були насильницьким методом включені до складу союзу, призвели до соціально-економічної та суспільно-політичної кризи, наслідками якої стали падіння соціалістичного блоку, розпад Югославії та СРСР.

І саме тоді, у 1980–1990-х роках, у науковому дискурсі актуалізується питання про природу імперій й сутність радянського режиму. Наприкінці XX – на початку XXI сторіччя сформувалися наступні типологічні визначення радянської імперії: поліетнічна, неоросійська, колоніальна, постколоніальна,

посттеократична, неперервна, тоталітарна, імперія позитивної дії, імперія націй тощо¹. З-поміж іншого, дослідники звертають велику увагу на історичну тяглість традицій політичного управління й, зокрема, на особливості взаємовідносин Москви (як радянської столиці – імперського центру) з національними республіками, насамперед Україною. Андреас Каппелер у своїй відомій праці «Росія як поліетнічна імперія», обґрунтовує ідею про імперську сутність радянської влади. Він зазначає, що хоча територія Російської імперії від потрясінь Першої світової війни та революції звузилася до розмірів великоросійської центральної області, більшовикам вдалося відновити контроль над більшістю національних окраїн і навіть розширити територію свого контролю на сході за рахунок Бухарського емірату та Хівинського ханства². Дослідник наголошує на контроверсійності політичних рішень ідеологічному базису більшовизму й відзначає, що дії більшовиків «визначалися в першу чергу жадобою влади й світовим революційним експансіонізмом», а їхні методи були засновані на принципі «divide et impera» («розділяй та владарюй»). Врешті більшовикам вдалося консолідувати державу як поліетнічну імперію, оформлену як федерацію народів, несуб'єктних, без найменшого шансу вийти з неї мирним шляхом.

І хоча дана праця побачила світ у 1992 р., її автор уже тоді сформулював актуальне для сьогодення питання: «Що залишиться від понад чотирьохсотлітньої Російської імперії?», яке у його роботі залишилося риторичним. А. Каппелер зазначив: «Що збережеться найближчим часом – то це поліетнічна імперія Російської федерації», одночасно розмірковуючи про те що, в обсязі, який Російська імперія мала всередині XVII ст., а потім знову під час громадянської війни, «поліетнічна Російська імперія могла б існувати й далі»³. Що і відбулося наприкінці 1990-х – на початку 2000-х із системними намаганнями зберегти контроль над вже незалежними державами, що колись були сателітами Москви. Принцип залишився той самий – розділяй та владарюй і щодо Молдови, і щодо Вірменії та Азербайджану, Грузії й, зрештою, України.

А. Каппелер сформував основи розуміння та дослідження сучасної Росії як держави з тривалою імперською традицією. Її форми організації змінюються, однак незмінним залишається збереження контролю над периферією, прагнення відновлення впливу на втрачених територіях та, що, на нашу думку,

¹ Гриневич Л. В. Чи був Радянський Союз імперією, а Радянська Україна – колонією: контури сучасних наукових підходів. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. URL: https://historypages.kpi.ua/article/view/189577/pdf_94

² Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад. Львів: Видавництво католицького університету, 2005. С. 281.

³ Каппелер А. С. Вказ. пр. С. 295–296.

фундаментально, – імперська ідентичність еліт. Останнє є визначальним для зовнішньої політики. Падіння імперії можливе лише із руйнуванням імперської ідентичності. В іншому випадку мова може йти лише про зміну форм та форматів.

За визначенням Великої української енциклопедії, імперія – «історична форма державного устрою, притаманна великим монархічним державам із багатонаціональним складом населення та значними територіями, здобутими переважно силовим шляхом»; або ж «специфічний тип політичної системи, що характеризується силовим домінуванням центру над периферією, прагненням до поширення глобального впливу»⁴.

Серед підходів до визначення імперій знаходимо як ті, що розглядають її як «обширну державу, що ввібрала до свого складу території інших народів і держав», так і такі, що розглядають її як «державу з військово-політичним пануванням над населенням» або ж «великий політичний організм, що править територіями поза межами своїх вихідних кордонів», який має «серцевинну територію», жителі якої становлять панівну національну (етнічну) групу цілої системи⁵.

Водночас, аналізуючи природу імперії, неможливо не звернутися до економічної складової, яка в умовах XXI ст. відіграє вагомий роль у геополітиці, де не лише продовжує зберігатися імперія класичного типу (як от Російська), але й здійснюються спроби формування імперій нового типу, де soft-power відіграє ключову роль, а економіка стає одним із стовпів (поруч із цифровізацією усіх сфер життєдіяльності) сучасної неоколоніальної залежності (до прикладу, політика «один пояс, один шлях» Китаю). Фактично мова йде про покриття цілого простору світ-економіки супердержавою або ж, точніше, імперією⁶. За означенням І. Валлерстайна, світові імперії, – це «широкі політичні утворення, котрі відрізнялися багатоманітністю культурних кодів і які в періоди експансії руйнували і/або поглинали слабші міні-системи і світ-економіки, та вивільнювали їх у періоди «стискання чи занепаду»⁷.

У другій половині XX ст., у форматі СРСР, Російській імперії вдалося досягти максимального, на думку авторки, успіху на світовій геополітичній арені. Ставши однією із двох наддержав, вона перетворилася

⁴ Ветринський І. М. Імперія. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Імперія>

⁵ Див. Гломозда К. Ю. Визначення імперії як проблема сучасних імперіологічних студій. *Наукові записки. Історичні науки*. 2013. Том 143. С. 55–63.

⁶ Див. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII ст. Том 1 : Структура повсякденності: можливе і неможливе. Київ : Основи, 1995. 543 с.

⁷ Цит. Гломозда К. Ю. Вказ. пр. С. 57.

на центр прийняття глобальних рішень та впливу на країни Центрально-Східної Європи (країни Варшавського договору), частково – Азії, Африки, Латинської Америки. Її фізичні кордони були визначені системою Ялтинсько-Потсдамських договорів.

В умовах біполярного світоустрою доби Холодної війни світ був поділений на сфери впливу СРСР та США, де простір контролю СРСР виходив далеко за межі його реальних кордонів. Здійснювати останній було можливо лише через формування систем залежностей: від військово-політичних та ідеологічних (як от Центрально-Східна Європа, ряд азійських і навіть латиноамериканських держав (Монголія, В'єтнам, Куба тощо) до економічних (до прикладу, країни Африки), де економічний базис формував ідеологічну залежність.

Дана модель імперського впливу Москви випадає із класичної колоніальної логіки XIX ст. Її формування у XX ст. розкриває багаторівневу природу сучасної Російської імперії, де домінування на світовій політичній арені досягається через рефлексивне управління політичними режимами та інтеграцію еліт, а не виключно територіальним контролем. Водночас зберігаються й класичні риси: прагнення тотального контролю над територіями, що вже «традиційно» вважаються сферами впливу кремля, насамперед, колишніми республіками Радянського Союзу, у першу чергу, Україною.

Серед теоретичних рамок, що пояснюють сутність сучасного російського імперіалізму, – підхід А. Круглашова, відомого українського науковця. Він пропонує аналіз сучасної зовнішньої політики Росії крізь призму авторської концепції ретроімперіалізму. Прагнення повернути статус «наддержави» з боку Росії, її спроби відновити втрачену імперську державність, встановити контроль над колишнім радянським і імперським простором через методи та інструменти класичного імперіалізму, зокрема, військової експансії, є нічим іншим, як свідченням ретроімперської логіки. Героїзація імперського минулого Росії, обґрунтування доцільності й критичної необхідності для розвитку жорсткої централізації, імперської агресії та анексії земель, формування некритичного ставлення до історії та сучасної політики Кремля підтверджують її. З огляду на це, будь-які формування нових альянсів за участі колишніх сателітів – загроза для існування самої сучасної російської держави, що знову ж таки проявилось у зростанні напруження між РФ та Заходом в контексті розширення НАТО та формування Східного партнерства. Практичний поворот до ретроімперіалізму, як наголошує науковець, відбувся в останні роки першої декади XXI ст., у 2008 р. Тоді правляча верхівка РФ, легітимізуючи режим консолідованого авторитаризму, «розпочала «синтезувати» попередні імперські та великодержавні концепції

(Москва – Третій Рим, Грецький проєкт, Панславистські концепції, євразійство, неоєвразійство)», а й агресивно реалізовувати їх на практиці⁸. Теоретична рамка ретроімперіалізму забезпечує розуміння історичної тяглості російського імперіалізму та сучасну легітимацію ревізіоністських претензій з боку Москви на «ісконно русские землі».

Водночас, сучасна російська політика, вважаємо, інтегрувала в собі повернення до минулого як у контексті відновлення домінування на контрольованих колись територіях, так і щодо реалізації ідеї «світової революції», що у сучасній інтерпретації постала як ідея «русского міра» через комбінування військових та невійськових засобів впливу. Досягнення цієї імперської мети в умовах глобалізованого й цифровізованого суспільства неможливо виключно традиційними військово-політичними засобами, що обумовлює переосмислення та розширення інструментарію гібридного впливу, застосовуваного російським агресором сьогодні. Серед фундаментальних – маніпуляція ідентичністю, що в умовах триваючої з 2014 р. російсько-української війни набула особливого масштабу. Мова йде про чітке розмежування між «своїми» – «чужими». Здійснення політики ідентичнісного бінаризму дозволяє правлячим колам РФ досягти наступні цілі:

- 1) консолідації російського суспільства та його подальшої мобілізації на війну;
- 2) формування чіткого й простого для сприйняття широким загалом образу «ворога», що загрожує усьому російському;
- 3) впливу на самоідентифікацію населення держав Центрально-Східної Європи, більшість із яких мають власний історичний шлейф взаємовідносин з Москвою.

Ідентичнісний розкол, над формуванням якого активно працює Москва, призводить до поляризації суспільств, посилення внутрішньополітичної турбулентності, поширення євроскептицизму, популізму й, відповідно, посилення проросійських політичних сил у різних державах Центрально-Східної Європи. Дані процеси відбуваються в контексті гібридної війни РФ проти України та євроатлантичної інтеграції в цілому.

Одночасно триває делегітимізація суб'єктності України як незалежної держави та заперечення суб'єктності українського народу. У цих процесах російська сторона використовує контроверсійні наративи та маніпулятивні підходи, тим самим намагаючись зруйнувати позитивну самоідентифікацію серед українців, з одного боку, та посилити негативне сприйняття України та українців в глобальному та регіональному інформаційному просторі, з іншого.

⁸ Круглашов А. Восточное партнёрство в системе европейской (не) безопасности. URL:

Впливаючи на процеси самоідентифікації через широкий й різноманітний інструментарій інформаційних та гібридних засобів, кремль ослаблює внутрішню резистентність індивіда та має до неправдивої інформації та фейків і формує тим самим некритичне та лояльне до маніпулятивних наративів суспільство як всередині самої Росії, так і за її межами. Намагаючись встановити контроль над ідентичностями, Москва ґрунтується насамперед на екзистенційності потреби кожної людини у власній ідентичності. Й встановлення подібного контролю, маніпулювання ідентичностями, що сьогодні кремль робить насамперед із власним населенням, одночасно намагаючись мультиплікувати цей досвід у глобальному вимірі, має на меті змінити картину світу на користь «руського міра», що на думку авторки дуже корелюється із оруелівським «1984-м».

Таким чином, розвертаючись у бік минулої величі та прагнучи її відновити (ретро), РФ використовує новий концептуальний підхід, де через вплив на свідомість й ідентичність відбувається формування російського неоімперства, що прагне не просто відновити свою велич, а встановити одноосібне домінування на світовій геополітичній арені. Ключову роль у цьому процесі відіграє інформаційно-психологічна складова, яка повинна забезпечити творення глобального російського простору. Певною мірою – віртуального, однак від цього не менш реального, адже основне прагнення Москви – контроль над процесами прийняття рішень, що сьогодні досягається і без присутності військ, зокрема, через рефлексивне управління та контрольований хаос.

Водночас реалізація російського імперського проекту сьогодні, як і майже чотири століття тому, неможлива без України, адже саме включення України до складу Московського царства стало її початком, а участь українців у її розбудові забезпечило її подальший розквіт. І хоча в історії немає умовного способу, переконана, без України російський імперський проект навряд чи б набрав такої сили. Оглядаючись у 1654 р., бачимо: Переяславська рада стала вікном можливостей для Московського царства, яке не просто розширило свої території, але й отримало легітимацію своєї геополітичної ваги у критичну добу європейської історії та додатковий потенціал сили, що дозволив розпочати активну експансію на Захід та Південь⁹.

Наслідком розширення кордонів Московського царства стала його трансформація у Російську імперію, засновану на експансіонізмі, – територіальному та духовному. Новий правитель – спершу цар, а з 1721 р. – імператор

⁹ Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/pereyaslavska-uhoda-1654-roku-istorychni-uroky-dlya-ukrayinskoho-narodu>

всеросійський Петро I здійснював відверту політику терору щодо всіх тих, які могли потенційно чинити йому спротив. Було очевидним, що існування «інших» – за мовою, вірою, традиціями, культурою тощо, унеможлиблює успіх «петровських реформ». Серед тих, кого було необхідно тотально підкорити або знищити – українці, саме існування яких ставило під сумнів потенціал реалізації петровських задумів. Криза відбулася у 1708 р., коли Іван Мазепа, радник царя Петра I, виступив проти його намагань знищити Україну, уклавши військовий союз із шведським королем Карлом XII. Ще в ході російсько-шведської війни Петро I розпочав терор проти українства. У листопаді 1708 р. російські війська під командуванням О. Меншикова не лише вщент зруйнували й спалили гетьманську столицю Батурин, а й вбили усе населення міста, включаючи жінок та дітей. За деякими даними, було вбито від 12 до 15 тис. осіб, з яких 6–7,5 тис. – мирне населення. Як писали французькі часописи того часу, «усі мешканці Батурина без огляду на вік і стать вирізані, як наказують нелюдські звичаї москалів... Ціла Україна купається у крові»¹⁰.

Політика фізичного терору щодо України, започаткована Петром I, була продовжена і ним самим, зокрема, у Лебедині у 1709 р.¹¹, і його наступниками. Однак на цьому перший російський імператор не зупинився. Привласнюючи історичну самоназву українського народу – русини, та його держави – Русі, Петро I здійснив велику історико-політичну маніпуляцію, за допомогою якої вплинув на процеси політичної самоідентифікації московитів, які упродовж наступних століть стали великоросами – росіянами.

Останнє не було б можливим без задіяння релігії й церкви, реформа якої також була проведена Петром I. В результаті релігійної реформи православна церква була повністю підпорядкована царю. Без жодних церковних обговорень, царським маніфестом 5 лютого (25 січня) 1721 р. на чолі церкви у тоді ще Московському царстві стала Духовна Колегія, що замінила Помісний Собор. А вже після проголошення імперії, у травні 1722 р. на чолі «Святейшого Правительствующого Синоду», що замінив Колегію, було поставлено «око государеве» – обер-прокурора¹². Таким чином, російське православ'я було перетворено на інструмент державної імперської політики. Саме Петро I задав інституційні

¹⁰ Комарова О. Російська різанина в Батурині: що сталося 310 років тому? Радіо Свобода. 2 листопада 2018 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29579186.html>

¹¹ Скрипка Д., Тарабан Ю. Каральна політика Петра I та руйнування автономії Гетьманщини: «Лебединська катівня» як знищення політичної еліти. Консенсус. 2026. № 1. URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/212>

¹² Євсєєва Т. Церковна реформа Петра I. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0205T/>

рамки розвитку російського імперства та основні напрямки державної політики забезпечення його існування: експансіонізм у всіх формах – від територіального до духовного й ідентичнісного.

У XIX ст. Сергій Уваров, російський державний діяч, міністр народної освіти Російської імперії, сформулював ідеологічну тріаду «Православ'я, самодержавство, народність», що представляє не просто основні стовпи російського імперіалізму, а необхідні внутрішні умови забезпечення його життєстійкості. У радянські часи імперія продовжила функціонувати в історично визначеній парадигмі, де експансія зовнішня підкріплювалася внутрішньою мобілізацією на підтримку режиму через віру, владу та народність. Щоправда, православ'я було замінено комуністичною ідеологією, самодержавство – центральним комітетом комуністичної партії, а народність – єдиним радянським народом. Після розпаду СРСР – православ'я повернуто у новий концепт державності, де імперська велич XIX – початку XX ст. була інкорпорована у радянський символізм. Так було сформовано сучасну гібридну ідеологічну модель, у якій поєдналися взаємовиключні елементи: імперська традиція, радянський міф та релігійне відродження (що згодом трансформувалося у релігійний фанатизм). Православ'я у сучасній російській імперській моделі сакралізує владу та формує уявлення про «руській мір» як глобальний простір без кордонів та жодних інших фізичних обмежень. Образ «православних», що утверджується РПЦ, відповідає насамперед великодержавним російським інтересам, але аж ніяк не постулатам віри в Христа, про що свідчить наказ XXV Всесвітнього російського народного собору від 27 березня 2024 р. У ньому наголошується: «З духовно-моральної точки зору спеціальна військова операція є Священною війною, в якій Росія і її народ, захищаючи єдиний духовний простір Святої Русі». Незалежна Україна повинна бути знищена, а її територія повинна увійти до складу РФ. «Возз'єднання» українців та росіян повинно «стати одним із пріоритетних завдань зовнішньої політики Росії», яка повинна повернутися до «існуючої більше трьох століть доктрини триєдності російського народу», який складається з «великоросів, малоросів і білоросів»¹⁵.

Дане рішення іще раз підтверджує критичну важливість для сучасної Москви України як ядра імперії, без якого вона просто перестане існувати. Варто наголосити, що процес формування концепту триєдиного російського народу розпочався ще наприкінці XVII – на початку XVIII ст. й особливого значення набув наприкінці XVIII ст. «як засіб легітимації російських імперських

¹⁵ Злива З. РПЦ закликала вірян на «священну війну» з Україною. *Детектор медіа*. 2024. 28 березня. URL: <https://detector.media/infospace/article/224768/2024-03-28-rpts-zaklykala-viryany-na-svyashchennu-viynu-z-ukrainoyu/>

претензій на українські землі поділеної Речі Посполитої»¹⁴. Теоретичний концепт був реалізований у практичній площині: через політику терору і заборон. І оскільки українці своєю самобутністю, державотворчим потенціалом та здатністю до самоорганізації ставили під загрозу саме існування імперії, спершу російське самодержавство, а згодом і радянська влада, зробили усе можливе, аби розчинити українців у російському – радянському народі. Заборона друку книг українською мовою, окрім церковних, Петром I (1720), друку та використання українських букварів (1769), запровадження російської мови як обов'язкової для всіх богослужінь та викладання у всіх школах імперії (1784), Валувський циркуляр (1863) та Емський указ (1876), визнання української культурної діяльності як шкідливої для імперії (1908), репресії проти українців та активна русифікація в роки радянської влади¹⁵ – неповний перелік заходів, спрямованих на знищення українства та всіх його проявів. Одночасно тривав процес інкорпорації українців у процес розбудови імперії, спершу класичної Російської, згодом – радянської Російської.

Кризи імперіалізму у XX ст. призвели до ліквідації імперій: спершу континентальних в результаті Першої світової війни, а згодом й решти європейських в результаті процесів деколонізації після завершення Другої світової війни. Російська імперія випала із цього списку. Вона змогла пережити кризу 1917 р., трансформувавшись у Радянську Росію (з 1922 р. – СРСР). Однак так і не вийшла із кризи 1991 р. – розпаду СРСР. І в першому, і у другому випадку єдиним можливим варіантом збереження імперії було продовження її розширення. І якщо у 1918–1922 рр. цей процес в цілому відбувся, то у 1991 р. Москва не змогла втримати під своїм контролем усі колишні радянські республіки, не кажучи вже про країни соціалістичного табору. Імперію охопила криза, що потребувала негайного вирішення. Єдино прийнятним для Москви було продовження розширення та відновлення впливу на втрачені території. Було запропоновано формат СНД, що мав би змінити Радянський Союз, однак він також не дав бажаного результату. Україна, будучи державою-засновником та учасником цього проєкту, так і не стала членом СНД, оскільки відмовилася ратифікувати його статут.

Збереження контролю над Україною – ключове питання для існування Російської держави. Без України – це вже недоімперія, що перебуває на стадії свого розпаду. У 1992 р. Москва зробила невдалу військову спробу захопити

¹⁴ Наджафов І. Одинна́род: як виник міф про «історичну єдність» України та Росії. *Детектор мегіа*. 2023. 3 листопада. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/33382/2023-11-03-odynnarod-yak-vynyk-mif-pro-istorychnu-iednist-ukrainy-ta-rosii/>

¹⁵ Хронологія утисків української мови. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хронологія_утисків_української_мови

Крим¹⁶ та поставити під сумнів суб'єктність та територіальну цілісність Української держави. Компенсувати її кремль спробував політико-економічним тиском та інформаційною війною проти Українського суверенітету¹⁷. АР Крим стала одночасно полем битви та інструментом Москви у її прагненні зберегти вплив на Україну. Одночасно 1990-ті роки засвідчили слабкість позицій ельцинського режиму у збереженні російського великодержавства. Ослаблення позицій кремля відбулося на всіх рівнях: від внутрішнього до міжнародного. Криза, що охопила РФ, могла призвести до остаточного колапсу імперії. Перша російсько-чеченська війна 1994–1996 рр. закінчилася поразкою Москви, Хасав'юртівськими угодами та де-факто незалежністю Ічкерії¹⁸, чий приклад міг надихнути й інші народи, що були включені до складу РФ упродовж попередніх століть імперського панування. Цього Москва не могла допустити, тож друга російсько-чеченська війна (1999–2009), під час якої відбулася зміна режиму в Москві (до влади прийшов нинішній президент РФ В. Путін) була проведена під прапором терору. Під час її найактивнішої фази у 1999–2002 рр. загинуло понад 125 тис. мирних жителів, що значно перевищує кількість загиблих військових з обох сторін¹⁹.

Відновлення контролю над Ічкерією стало першим кроком на шляху повернення до політики експансіонізму. Сучасна криза російської державності, що розпочалася у 1991 р., була тим самим призупинена, однак вихід з неї був можливим лише через швидкі перемоги на зовнішніх фронтах. Враховуючи динаміку розвитку ситуації на міжнародній арені, де 17 лютого 2008 р. було проголошено незалежність Косово за підтримки США і без урахування позиції Москви, Росія як імперія повинна була відреагувати швидко й агресивно. Що і було зроблено у Грузії буквально через півроку після цього.

Повертаючись до передісторії російського військового вторгнення у Грузію у серпні 2008 р., варто відзначити, що в результаті Революції Троянд 2003 р. та приходу до влади М. Саакашвілі, Москва втратила свій вплив на Тбілісі. Тоді, зайнята вирішенням внутрішніх питань, вона не змогла нічого вдіяти і Грузія

¹⁶ 1992. Перша битва за Крим / Історія Української незалежності. Відео. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gWLAdcPZkww>

¹⁷ Кримська автономія: толерантність України і лицемірство Росії. URL: <https://nsju.org/novini/krymska-avtonomiya-tolerantnist-ukrayiny-i-lyczemirstvo-rosiyi/>; Суліковська О. Російський слід: хто і навіщо створював кримську автономію. Чого ми не знаємо про референдум 1991 року в Криму? URL: <https://theukrainians.org/news/rosijskyj-slid-hto-i-navishho-stvoryuvav-krymsku-avtonomiyu-chogo-my-ne-znayemo-pro-referendum-1991-roku-v-krymu/>

¹⁸ Карпович Б. Чеченська війна: криваві уроки Кавказу. URL: <https://www.karpaty.net.ua/chechenska-vijna-kryvavi-uroky-kavkazu/>

¹⁹ Друга Чеченська війна. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0930N/>

опинилася за межами прямого імперського впливу. Однак у 2008 р. ситуація докорінно змінилася. Придушення чеченського спротиву посилило позиції путінського режиму всередині країни. Нехтування позицією Москви у косовському прецеденті не могло не викликати прагнення реваншу з боку російського суспільства, не кажучи вже про політичну еліту з її імперськими амбіціями. А оскільки дискредитація М. Саакашвілі не спрацювала, Москва повернулася до традиційних військових засобів – відкритого силового втручання у внутрішні справи суверенної держави. 8 серпня 2008 р., у перший день Літніх Олімпійських ігор у Китаї, «неочікувано для усього світового співтовариства, з використанням важкого озброєння та авіації» Росія розпочала війну проти Грузії²⁰. Військова агресія проти суверенної держави у XXI ст. була представлена як «примус до миру», «вимушений» крок, що його робить кремль для «захисту співвітчизників»²¹, що проживають на території Абхазії та Цхінвальського регіону (більше відомого як Південної Осетії з подачі Москви). Реакція світового співтовариства виявилася досить млявою: Росія не була визнана агресором і щодо неї не було запроваджено жодних санкцій. І хоча дії російської сторони були визнані «непропорційними», а Саміт ЄС на рівні міністрів засудив одностороннє рішення Росії про визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії, світове співтовариство, на нашу думку, своїм мовчанням у 2008 р. дозволило Росії використання військових засобів для відновлення свого імперського впливу. Відсутність санкцій була сприйнята Москвою як індульгенція на майбутнє, до якого вона почала готуватися одразу після завершення п'ятиденної війни.

Російсько-грузинська війна продемонструвала уже наявні загрози з боку російського імперіалізму. Найперше, це активне використання інноваційних технологій для просування дезінформаційних наративів у локальному та глобальному інформаційному просторах. Саме перемога на інформаційному полі – використання російських наративів від російських інформаційних агентств світовими медіа²², і сформувала, на нашу думку, більш ніж поблажливе ставлення провідних держав світу до військової агресії щодо Грузії. У 2008 р. Росії вдалося створити альтернативну реальність подій у Грузії для міжнародного співтовариства.

²⁰ Нечаєва-Юрійчук Н. Грузія як тестовий майданчик для путінської політики «повернення земель»: від окупації територій до антиєвропейського курсу «Грузинської мрії». *Медіафорум* (15). 2024. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/681/704>

²¹ Нечаєва-Юрійчук Н. Від гуманітарного інтервенціонізму до безпекової дилеми: політика путінського режиму стосовно Грузії й України 2008–2022 роки. *Медіафорум* (14). 2024. С. 131–132. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/586/597>

²² Нечаєва-Юрійчук Н. Російсько-грузинське протистояння серпня 2008 року: українська інформаційна складова. *Медіафорум. Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент*. 2011. Вип. 1. С. 224–233. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/issue/view/6/6>

Взявши цей досвід за основу, вона розвинула його в Україні під час гібридного етапу сучасної російсько-української війни.

Ще одним викликом, неусвідомленим у 2008 р., однак критичним у 2014 та 2022 рр. став прецедент ревізії міжнародного права, здійснений Москвою. Визнання незалежності частини території суверенної держави не просто підриває засади міжнародного права, а ставить під сумнів справедливість міжнародного світопорядку та покарання за його недотримання окремими політичними акторами. На цьому фоні особливо загрозливо виглядала нездатність західних демократій об'єднатися заради захисту міжнародного права та їхня мовчазна легітимація практики військового «захисту співвітчизників» у XXI ст. На фоні керованих Москвою конфліктів остання була згодом використана як обґрунтування анексії АР Крим у 2014 р. та окупації частини територій Донецької та Луганської областей, а також наступного розв'язання широкомасштабної війни проти України у 2022 р.

І, власне, неідентифікованою у 2008 р. загрозою стала стратегічна мета Москви встановити контроль над ідентичністю громадян суверенної Грузії. Війна за ідентичність, розпочата в Грузії, була продовжена в Україні й розширена на інші держави не лише пострадянського простору. Росія, використовуючи традиційні військові інструменти, змістила фокус своєї уваги із контролю над територією на контроль над самовизначенням її громадян, що і засвідчує, на нашу думку, трансформацію імперіалізму у формат неоімперіалізму.

З огляду на вищесказане, виникає питання щодо доцільності розв'язання війни проти України в умовах, коли, здавалося б, інформаційно-психологічні війни та операції можуть забезпечити зміну ідентичності та контроль над нею. Однак у 2014 р. імперія опинилася у критичній ситуації. Україна, яка здавалося була під повним контролем кремля, заявила про своє прагнення стати повноправним членом Європейського Союзу. Євромайдан та Революція Гідності у 2013–2014 рр. засвідчили стійке прагнення українців європейського майбутнього. Російському ставленику В. Януковичу не вдалося розвернути ситуацію на користь Кремля і зупинити протести. Навіть використання сили не зупинило активне українство. В цих умовах Москва знову ж таки повинна була прийняти швидке рішення: як діяти, щоб зупинити вихід України з-під власної сфери впливу та заблокувати її входження до Європейського Союзу. Єдиним доступним інструментом стала війна, яка і була розпочата гібридними засобами.

Анексія АР Крим з її подальшим блискавичним включенням до складу Російської Федерації, розгортання воєнних дій на території Донецької та Луганської областей з одночасним поширенням наративів про громадянську

війну в Україні були спрямовані на досягнення стратегічної мети Москви – збереження України як частини імперії. Однак негативна реакція Заходу, запровадження санкційних обмежень, спротив українців у регіонах, які Росія традиційно вважала лояльними до себе, та внутрішня неготовність до тривалої війни сповільнили розпочатий у 2014 р. наступ. У період до 2022 р. Росія розгорнула активну дезінформаційну війну проти України, намагаючись дискредитувати саму ідею Української державності²³. Однак попри всі її намагання розвернути українців у бік відмови від власної державності, цього не відбулося. Більше того, кількість громадян України, що пишаються своїм громадянством, після початку війни Росії проти нашої держави зростає. Так, у 2010 р. таких в цілому по Україні було 62 %, у 2015 р. – 68 %²⁴. За результатами соціологічних опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології від 1992 р., кількість українців, що насамперед вважають себе громадянами України, у 2013 р. становила 50,6 %, а у переддень широкомасштабного вторгнення, у лютому 2022 р., – 64,4 %²⁵. Така динаміка не могла не хвилювати Москву, для якої існування Росії неможливе без України як органічної її частини. На фоні посилення підтримки перспективи членства нашої держави у Європейському Союзі необхідність у розширенні інструментарію впливу на внутрішньополітичні процеси в Україні посилилася.

У 2022 р. Москва повернулася до практики терору часів Петра. Широкомасштабний наступ на Україну був покликаний продемонструвати військову міць імперії та її здатність повернути собі контроль над територіями традиційними воєнними та терористичними засобами. Однак їхня ефективність виявилася переоціненою кремлем. Рівень самоорганізації українців у спротиві агресору, взаємопідтримка та допомога знівеливали усі депресивні прогнози щодо неможливості зупинити Москву. Конвенційна війна як засіб досягнення політичних цілей виявилася неефективною з огляду на вкладений ресурс та очікуваний результат. Водночас у поєднанні з інформаційно-психологічною, спрямованою на зміну ідентичності через деконструювання окремишньої української та конструювання «єдиноспільної» з росіянами ідентичності, дискредитацію,

²³ Нечаєва-Юрійчук Н. Дискредитація як інструмент руйнування державності: російські практики гібридної війни проти України. *Мегіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* (16). 2025. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/877/915>

²⁴ Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Опитування. 21 січня 2025 р. URL: https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya?fbclid=IwY2xjawH9kP1leHRuA2FlbQIxMAABHWWB9yudvLLGUmOdREgEuFKtytI64VmRin2f_o-3STLJbSJ7tlcDyjnjdNA_aem_Hq3rk46kSQTTldpHfyDzJw

²⁵ Показники національно-громадянської ідентичності. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>

розмивання, заперечення, заміщення, вона призводить до загострення внутрішніх соціальних конфліктів та посилення конфліктогенного потенціалу в українському суспільстві. Серед наративів, що сьогодні активно використовуються для руйнування позитивної української ідентичності: дискредитація працівників ТЦК²⁶ та цивільних, протиставлення цивільних та військових, біженців²⁷ (тих, що виїхали) та тих, хто залишився в Україні, не кажучи вже про дискредитацію Української держави²⁸.

Особливе місце посідають екзистенційні питання, що їх поширює агресор в українському інформаційному полі. Серед них: деструктивне та маніпулятивне питання, що 2022 р. циркулює в інформаційному просторі України: «що важливіше: народ чи територія?», що виконує маніпулятивну функцію, нав'язуючи хибну дихотомію вибору між взаємозалежними категоріями. Народ і територія є атрибутивними ознаками держави і втрата одного неминує тягне за собою втрату або зникнення іншого. Досить часто Росія використовувала варіації на дану тему під час окупації українських територій або з метою ослаблення підтримки нашої держави зі сторони західних партнерів у форматі «цінує людей – повинна віддати території» або ж «Україна не цінує людей – не треба їй допомагати». Сама постановка даного питання є інструментом рефлексивного впливу, через який Росія прагне ослабити резистентність українського суспільства та розмити / ослабити його національну ідентичність.

У цих умовах питання стійкості та соціальної згуртованості українців, а також єдності демократичного світу у підтримці України набувають особливої ваги: ефективний опір імперським амбіціям кремля можливий лише за умови соціальної згуртованості та спільної протидії агресору на усіх рівнях.

Україна була і продовжує залишатися ключовим інтересом Росії, оскільки саме існування суверенної Української держави заперечує можливість збереження імперської Росії. Національна ідентичність «українець» є найбільшою зброєю у сучасній російсько-українській війні, адже усвідомлення себе самостійним народом апріорі виключає можливість будь-якого зовнішнього імперського контролю. Причому це стосується не лише

²⁶ Дискредитація ТЦК та СП є частиною війни проти України: яку загрозу це несе. *Армія Інформ*. 4 січня 2026 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2026/01/04/dyskredytacziya-tczk-ta-sp-ye-chastynoyu-vijny-proti-ukrayiny-yaku-zagrozu-cze-nese/>

²⁷ Аналітичний звіт «Дискредитація українських біженців». *Центр протидії дезінформації*. 28.06.2024. URL: <https://cpd.gov.ua/reports/analitichnyj-zvit-dyskredytacziya-ukrayinskyh-bizhencziv/>

²⁸ Дискредитація України та зміна риторики про цілі агресії: як працює розпропаганда під час війни. *Укрінформ*. 26.03.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3440361-diskreditacia-ukraini-ta-zmina-ritoriki-pro-cili-agresii-ak-pracue-rospropaganda-pid-cas-vijni.html>

українців, але й усіх інших поневолених народів імперії, яка розуміє: втрата українців, яких вона визначає як частину російського народу, означає втрату його права на імперський контроль не лише українських земель, але й руйнує сформований століттями імперський наратив та ставить під сумнів легітимність її домінування над іншими народами. Український спротив імперським амбіціям Москви – шанс для інших народів утвердити власний суверенітет та звільнитися від імперського впливу, що, до речі, підтверджує факт відновлення суверенітету Азербайджану над Нагірним Карабахом у 2023 р. А для Москви – це шлях до остаточного колапсу імперії, неминучого, хоч наразі і не визначеного у часі, адже саме її існування на пряму залежить від її спроможності розширити свій вплив за межі існуючих кордонів. І для забезпечення цього вона використовуватиме будь-які засоби: від традиційних військових до інноваційних інформаційних, впливаючи тим самим на ідентичність та самовизначення як об'єктів своєї агресії, так і власного народу.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ГЕОСТРАТЕГІЧНОГО ПРОТИБОРСТВА

© Іванна
МАКУХ-ФЕДОРКОВА

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-7](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-7)

У XXІ ст. форми ведення війни дедалі частіше виходять за межі традиційного поля бою та проникають у свідомість громадян через екрани смартфонів і соціальні мережі. У контексті російсько-українського геостратегічного протиборства інформаційна війна стала не просто супутнім явищем, а повноцінним фронтом боротьби, що має власні стратегії, інструменти й цілі. Адже визначає не лише хід бойових дій, а й формує міжнародну думку, мобілізує суспільство та впливає на стабільність держави зсередини. Інформаційна війна стала невід'ємною складовою так званої *гібридної війни*, яка поєднує військові, політичні, економічні, дипломатичні, інформаційно-психологічні засоби та впливає на громадську думку, морально-психологічний стан населення та міжнародний імідж держав. Питання появи точної дати гібридної війни є дискусійним, проте деякі науковці вважають, що елементи гібридної війни вже існували в період біполярності, тобто під час

Холодної війни (1947–1991). Зокрема, Євген Магда у своїй книзі «Гібридна агресія Росії: уроки для Європи», зазначає «принципи ведення «війни без правил», що стали методами гібридної агресії, були сформульовані саме під час біполярного протистояння. XXI ст. додало інформаційний складник, зробивши війну предметом переживань мільярдів людей»¹. У цей період СРСР активно застосовував так звані «активні заходи», спрямовані на політичні процеси в інших країнах, включаючи дезінформацію, підтримку опозиційних рухів, економічний тиск тощо. Ці дії можна розглядати як ранні прояви гібридної війни, що поєднують традиційні та нетрадиційні засоби ведення конфлікту. Найяскравішим прикладом реалізації гібридної стратегії у новітній історії є російсько-український конфлікт, який з 2014 р. набув характеру багатовимірного протистояння – як на рівні традиційних бойових дій, так і в інформаційному просторі.

Один з авторів концепції гібридної війни військовий аналітик Френк Хоффман, який аналізуючи війни XXI ст. зазначив, «майбутнє не належить чистим формам війни»². Він підкреслив, що сучасні конфлікти часто включають одночасне використання різних форм війни, що вимагає від військових сил нових підходів до планування та ведення бойових дій. Френк Хоффман став ключовим експертом в цій сфері, на його думку, гібридна війна як поєднання традиційних та нетрадиційних методів ведення бойових дій включає використання регулярних військ, партизанських тактик, терористичних актів та кримінальної діяльності в єдиній операційній кампанії³. Це дозволяє супротивнику адаптуватися до змін у бойовому середовищі та досягати стратегічних цілей, уникаючи прямого зіткнення з сильнішим противником. Френк Хоффман, аналізуючи сучасні конфлікти, відзначав, що війна в Косово демонструє елементи гібридної війни, де поєднуються традиційні військові дії з нерегулярними тактиками та інформаційними операціями. Щодо втручання Росії в конфлікт у Південній Осетії, Хоффман підкреслював, що Росія застосовувала комплексний підхід, поєднуючи військову силу з політичним тиском та інформаційною війною, що є характерними ознаками гібридної війни⁴.

Росія тривалий період часу вела цілеспрямовану підготовку до ведення нового типу конфліктів. Так, у лютому 2013 р. начальник Генерального штабу

¹ Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ : КАЛАМАР, 2017. С. 21.

² Hoffman Frank G. Hybrid warfare and Challenges, Joint Force Quarterly (JFQ), *Forth Quarter* 2009. Issue 52. Pp. 34–39. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA516871.pdf>

³ Mattis J. N., Hoffman F. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. URL: <https://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>

⁴ Ibid.

Збройних сил РФ Валерій Герасимов опублікував статтю «Цінність науки – у передбаченні»⁵, яка стала відправною точкою для формування концепції сучасної гібридної війни. У ній автор розмірковує про зміну природи збройних конфліктів, наголошуючи на вирішальному значенні невоєнних засобів у досягненні політичних і стратегічних цілей. Цей текст, хоча й був представлений як аналітичний огляд, фактично сформулював майбутню військово-політичну стратегію РФ. Уже в 2014 р. в Криму й на Донбасі було реалізовано багато з описаного Герасимовим, що свідчить не лише про підготовку, а й про чіткий план⁶. Ця концепція, яку в західних колах пізніше охрестили «доктриною Герасимова», базується на ідеї комплексного використання інформаційних, дипломатичних, економічних, кібернетичних і військових інструментів з метою дестабілізації противника без формального оголошення війни. Серед ключових елементів цієї доктрини – дезінформація, інформаційно-психологічний вплив, використання місцевих протестних рухів і проксі-сил, а також активне залучення спецслужб до політичного процесу в інших країнах. Сам Герасимов, втім, ніколи не визнавав існування окремої «доктрини», стверджуючи, що його стаття була лише спробою описати сучасну еволюцію конфліктів. Проте аналіз подій у Криму, на Донбасі, а згодом і в Сирії чи Африці показує чітке дотримання структурованого підходу, де військова сила використовується лише на останньому етапі – після досягнення ключових політичних змін через інші засоби.

На думку британського експерта з питань безпеки та російської військової стратегії Марка Галеотті, сама доктрина більше відображає новий тип мислення у російському воєнно-політичному середовищі, ніж є офіційним документом. Водночас вона вказує на злиття військової та невійськової діяльності, унаслідок чого межа між війною і миром поступово втрачає свою чіткість. Марк Галеотті є автором терміна «доктрина Герасимова» і вперше використав його у своєму блозі «In Moscow's Shadows» у 2014 р., аналізуючи статтю начальника Генерального штабу ЗС РФ Валерія Герасимова «Цінність науки – у передбаченні»⁷. Згодом Галеотті визнав, що термін «доктрина Герасимова» був його інтерпретацією, а не офіційною стратегією Росії. У статті «I'm Sorry for Creating the «Gerasimov Doctrine»», опублікованій у журналі *Foreign Policy*, він пояснив,

⁵ Gerasimov V. The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying Out Combat Operations. *Military Review*. 2016. Jan-Feb. P. 23–29. URL: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art008.pdf

⁶ Gerasimov V. Op. cit.

⁷ Galeotti M. The «Gerasimov Doctrine» and Russian Non-Linear War Mark. In *Moscow's Shadows*. February 27, 2013. URL: https://cs.brown.edu/people/jsavage/VotingProject/_2017_03_09_MoscowsShadow_GerasimovDoctrineAndRussianNon-LinearWar.pdf

що не мав на меті створити враження про існування офіційної доктрини, а лише хотів привернути увагу до змін у російському військовому мисленні⁸.

Отже, можна зробити висновок, що публікація Валерія Герасимова стала не лише відображенням теоретичних міркувань про зміну характеру сучасних конфліктів, а й своєрідним індикатором стратегічного мислення Росії, спрямованого на підготовку до гібридного протистояння. Особливо це стосується України, яка фактично стала полігоном для реалізації ключових положень так званої «гібридної війни» – із залученням інформаційного тиску, підтримки нелегальних збройних формувань, пропаганди, кібероперацій та політичної дестабілізації. Такий підхід дозволив Росії досягати політичних цілей, зменшуючи ризики прямої збройної конфронтації та формально зберігаючи «негласну» участь у конфлікті. У сучасному контексті Росія активно застосовує інструменти інформаційної агресії для досягнення політичних і військових цілей: поширення дезінформації, створення фейкових наративів, дискредитація української державності, маніпуляції історичною пам'яттю та спроби розколоти українське суспільство зсередини. Це дозволяє агресору не лише впливати на оперативну ситуацію, а й формувати міжнародний імідж, виправдовуючи власну агресивну політику. Така форма боротьби стала не менш загрозливою, ніж танки чи ракети, і потребує адекватного теоретичного осмислення та практичного спротиву.

Варто зауважити, що ще задовго до відкритої агресії проти України у 2014 р. Російська Федерація послідовно формувала інструменти впливу на міжнародну громадську думку, зокрема в країнах Європи. Стратегія «м'якої сили» у російському виконанні почала розвиватися ще на початку 2000-х років і набувала дедалі більшої системності. Цей підхід базувався не лише на просуванні культурної ідентичності та мовної єдності, а й на активному використанні інформаційних каналів, пропагандистських платформ, політичного лобіювання та підтримки проросійських сил за кордоном. Напередодні подій 2014 р. такі інструменти вже активно застосовувалися для створення позитивного іміджу Росії, підризу довіри до європейських інституцій і просування альтернативних, часто антизахідних наративів. Так, аналізуючи виступи Володимира Путіна та вплив Росії на громадську думку в Європі, можна стверджувати, що спостерігаються прояви «м'якої сили», як її визначив Джозеф Най. Однак Росія адаптувала цю концепцію до своїх цілей, поєднуючи елементи культурної привабливості з дезінформацією та пропагандою, що деякі дослідники називають «жорсткою м'якою силою».

⁸ Galeotti M. «I'm Sorry for Creating the 'Gerasimov Doctrine'». *Foreign Policy*. 2018. March 5. URL: <https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/>

Згідно з визначенням американського політолога Джозефа Ная, «м'яка сила» – це здатність досягати бажаного результату не шляхом примусу чи матеріального заохочення, а через привабливість культури, політичних цінностей та зовнішньої політики. У своїй статті «Think Again: Soft Power»⁹ він зазначає, що м'яка сила базується на трьох основних джерелах: культурі (якщо вона приваблива для інших), політичних цінностях (коли держава дотримується їх як всередині країни, так і на міжнародній арені) та зовнішній політиці (коли вона вважається законною та має моральний авторитет). У цьому контексті, варто наголосити, що у своєму виступі перед російськими дипломатами 9 липня 2012 р. президент В. Путін акцентував увагу на необхідності активнішого використання «м'якої сили» у зовнішній політиці Росії. Він підкреслив, що традиційні методи дипломатії вже не є достатніми, і закликав до впровадження нових підходів, зокрема через формування позитивного образу Росії за кордоном¹⁰. Зокрема, Путін зазначив: «Наша дипломатія добре опанувала звичні методи міжнародної роботи, але щодо нових технологій, таких як «м'яка сила», є над чим замислитися. Поки що, слід визнати, образ Росії за кордоном формується не нами, тому він часто спотворений і не відображає реального стану справ у нашій країні»¹¹. Цей виступ вказує на те, що Росія ще до 2014 р. активно розробляла та впроваджувала стратегії впливу, спрямовані на формування сприятливого міжнародного іміджу та просування своїх інтересів без прямого застосування сили.

Росія активно запустила медіа-ресурси, такі як RT і Sputnik, для поширення проросійських наративів у Європі. Наприклад, у Франції Кремль підтримував ультраправу партію «Національне об'єднання» Марін Ле Пен, надаючи їй фінансову та медіа-підтримку. У Німеччині партія «Альтернатива для Німеччини» отримала значну підтримку від російськомовної спільноти, що частково пояснюється позитивним висвітленням цієї партії в російських ЗМІ¹². Крім того, Росія використовує концепцію «руського мира» для впливу на російськомовні громади за кордоном, просуваючи ідеї спільної культурної та історичної спадщини. Це дозволяє Москві формувати позитивне сприйняття своїх дій серед певних груп населення в Європі. Таким чином, відбулась адаптація російської концепції

⁹ Nye J. Think Again: Soft Power. *Foreign Policy*. 2006. Feb. 23. URL: <https://foreignpolicy.com/2006/02/23/think-again-soft-power/>

¹⁰ Budnitsky S. Russia to Embrace Soft Power. *USC Public Diplomacy*. Jan 23, 2013. URL <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/russia-embrace-soft-power>

¹¹ Budnitsky S. Op. cit.

¹² Luther C., Prins B. How Russia employs 'hard soft power' to influence overseas media and sow dissent and fear among foreign populations. *The Conversation*. September 9, 2024. URL: <https://theconversation.com/how-russia-employs-hard-soft-power-to-influence-overseas-media-and-sow-dissent-and-fear-among-foreign-populations-236976>

м'якої сили до своїх потреб, поєднуючи культурну привабливість із дезінформацією та пропагандою для досягнення стратегічних цілей у Європі. А після анексії Криму ці методи лише посилилися та стали невід'ємною частиною комплексної гібридної стратегії, яку Кремль використовує й донині. У цьому контексті аналіз виступів Володимира Путіна та діяльності російських інформаційних структур в Європі демонструє чітке використання концепції м'якої сили у тлумаченні Джозефа Ная, хоча в російському варіанті вона значною мірою модифікована та набуває форм, які ближчі до «жорсткої м'якості» або навіть до інструментів інформаційної війни. З цього приводу Дж. Най зазначив, що керівництво адаптувало цю концепцію до своїх потреб, поєднуючи її з елементами інформаційної війни та пропаганди. Так, у своїй статті «Information Warfare Versus Soft Power» дослідник підкреслює, що Росія використовує інформаційні технології не для підвищення своєї привабливості, а для дестабілізації інших країн та просування своїх інтересів, і саме такі дії підривають довіру до Росії та зменшують її м'яку силу на міжнародній арені¹³.

Понад 20 років після здобуття незалежності у 1991 р. Україна розвивалася як миролюбна держава, яка робила ставку на дипломатію, економічну інтеграцію з Європою та побудову демократичного суспільства. У центрі її зовнішньої політики стояли принципи ненасильства, співпраці та міжнародного права. За цей час українське керівництво, на жаль, приділяло недостатньо уваги розвитку систем національної безпеки, інформаційного захисту та стратегії протидії гібридним загрозам. Більше того, до 2014 р. в Україні не існувало достатньо розвинених механізмів боротьби з інформаційними атаками, дезінформацією, кіберагресією чи внутрішньою дестабілізацією за підтримки зовнішніх сил. Втручання Росії в Крим та агресія на Донбасі стали першим серйозним сигналом, що традиційні підходи до безпеки більше не працюють. Гібридна війна Росії включала не лише військові методи, але й інформаційну пропаганду, економічний тиск, кібератаки, маніпуляцію громадською думкою та експлуатацію внутрішніх протиріч в Україні.

Починаючи з 2014 р., коли українська держава вперше відкрито зіткнулася з агресією з боку Російської Федерації, інформаційна безпека стала одним із ключових елементів національної стійкості. Україна почала активно реформувати сектор оборони, створювати стратегії інформаційної безпеки та формувати національну ідентичність, що стала основою опору в умовах повномасштабної війни, яка почалася у 2022 р. Кремль розгорнув потужну гібридну кампанію,

¹³ Nye J. Information Warfare Versus Soft Power. *Project Syndicate*. 2017. May 4. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/cyber-warfare-weakens-russia-soft-power-by-joseph-s--nye-2017-05?utm>

в якій дезінформація, маніпуляція суспільною думкою та створення фейкових наративів стали такими ж небезпечними, як і воєнні дії. Інформаційна війна набула особливого значення, адже йшлося не лише про контроль над територією, а й про контроль над свідомістю людей – як в Україні, так і за її межами. Саме у цьому контексті варто розглянути, як трансформувалися форми та масштаби інформаційного протистояння від 2014 до 2022 р.

Якщо у 2014 р., з початком анексії Криму та бойових дій на Донбасі, інформаційна війна велася переважно через пропагандистські ЗМІ, дезінформацію у соціальних мережах та активну роботу проросійських агентів впливу всередині України, то після повномасштабного вторгнення у 2022 р. масштаби та інструменти інформаційного протистояння значно змінилися. Росія вдосконалила свої гібридні стратегії, поєднуючи кібератаки, психологічний тиск, фейкові наративи та маніпуляції зі світовою громадською думкою. У відповідь Україна активно формує власний інформаційний фронт, залучаючи цифрових дипломатів, незалежні медіа та соціальні платформи для донесення правди про війну, мобілізації міжнародної підтримки та збереження внутрішньої єдності. Таким чином, інформаційна війна стала елементом сучасного геополітичного протистояння між двома державами.

Порівнюючи два ключові етапи цього протистояння, 2014 та 2022 рр., можна чітко простежити *еволюцію інформаційної агресії*. У 2014 р. Росія використала раптовість, слабкість українських інституцій та потужну пропагандистську машину для поширення фейків, створення ілюзії «громадянського конфлікту» та деморалізації українського суспільства. Водночас світова спільнота була недостатньо готова до протистояння таким формам гібридного впливу.

Однак із початком повномасштабного вторгнення у 2022 р. характер і масштаб інформаційної війни докорінно змінилися. Російська федерація активізувала кібератаки, дезінформаційні кампанії, маніпулювання історичними фактами та створення альтернативної реальності як для власного населення, так і для міжнародної аудиторії. Натомість Україна продемонструвала надзвичайну гнучкість і ефективність у сфері стратегічних комунікацій, створивши потужний інформаційний опір: від активної роботи офіційних каналів і волонтерських медіа до залучення світових лідерів думок і цифрової дипломатії.

Таким чином, *інформаційна війна* у російсько-українському конфлікті перетворилася на багатовимірну боротьбу за свідомість, правду та легітимність на міжнародній арені – боротьбу, яка значною мірою визначає перебіг і результат не лише військового, а й глобального геополітичного протистояння, зокрема й у регіоні Центрально-Східної Європи.

Російське вторгнення в Україну також розпалило поле битви в сфері інформації. Конфлікт супроводжується невинним дезінформаційним наступом, спрямованим на маніпулювання громадською думкою та підризом демократичних процесів. У своїй аналітичній праці, підготовленій для ЮНЕСКО, дослідниці Черілін Айретон та Джулі Позетті наголошують на тому, що світ став свідком безпрецедентного зростання ролі інформації як зброї в сучасних конфліктах¹⁴. Вони підкреслюють, що інноваційні цифрові технології суттєво спростили процес створення та масового поширення маніпулятивного, неправдивого чи відверто сфабрикованого контенту, зокрема завдяки автоматизованим платформам, алгоритмам та інструментам штучного інтелекту. Особливу небезпеку, на думку авторок, становлять соціальні мережі, які діють як каталізатор дезінформації, поширюючи її з надзвичайною швидкістю серед не завжди критично налаштованої аудиторії¹⁵. У результаті, формуються викривлені картини реальності, підривається довіра до традиційних медіа, і що найважливіше, знижується якість демократичного діалогу у суспільстві. «Ми стали свідками зброї інформації в безпрецедентних масштабах» – стверджують дослідниці¹⁶. Ця теза цілком підтверджується у російсько-українському контексті після 2022 р. та у більш глобальному протистоянні путінського режиму з Заходом.

Російська Федерація активно використовує дезінформацію та пропаганду як інструмент ведення гібридної війни. Через державні медіа та пов'язані ресурси в Telegram щоденно транслюються фейки про війну, звинувачення України у «постановках», спотворення даних про бойові дії та втрати. Одним із яскравих прикладів є спроби перекласти відповідальність за трагедію в Бучі на українську сторону, використовуючи постановочні відео та фрагменти, вирвані з контексту. Російські офіційні особи, зокрема міністр закордонних справ С. Лавров, називали події в Бучі «черговою фейковою атакою», організованою Заходом та Україною для дискредитації Росії¹⁷.

У 2023 р. Росія вдалася до використання технологій deepfake: в мережі з'явилися змонтовані відео, в яких президент Володимир Зеленський нібито

¹⁴ Ireton C., & Posetti J. Introduction. In C. Ireton, & J. Posetti (Eds.). *Journalism, «fake news» & disinformation: Handbook for journalism education and training* (pp. 14–31). UNESCO Series on Journalism Education. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 2018. P. 15. URL: https://www.globacademy.org/wp-content/uploads/2023/03/UNESCO-Journalism-fake-news--disinformation_-handbook-for-journalism-education-and-training-UNESCO-Digital-Library.pdf

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Balachuk I. «Fake attack»: Russians continue to lie about their military atrocities in Bucha. *Ukrainska Pravda* Monday, 4 April 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/04/04/7337039/>

закликає українців до капітуляції. Ці маніпуляції мали на меті деморалізувати населення та дезорієнтувати українське суспільство. Технологія дипфейків стала інструментом для створення фальшивих відео із зображенням українських посадовців. В проросійських Telegram-каналах з'явилося відео, на якому тодішній Головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний нібито закликав до військового перевороту. Це відео було швидко викрито як підробка, створена з метою посіяти паніку та недовіру серед населення¹⁸.

Окрім того, значну роль відіграють бот-мережі, які ведуть системну роботу в коментарях на платформах YouTube, Facebook та TikTok. Ці мережі просувають пропагандистські наративи, сіють паніку, підривають довіру до влади та волонтерських організацій. Зокрема, під час атак на енергосистему України в ЗМІ й соцмережах запускалися меседжі про «некомпетентність влади» та «небезпеку гуманітарної катастрофи», що мало деморалізувати населення¹⁹.

Росія також веде активну інформаційну кампанію за межами України, намагаючись вплинути на світову громадськість. Через формально незалежні європейські платформи, блоги та відео на YouTube поширюються тези про «провокаційний характер дій НАТО», «українських нацистів» та «зовнішнє управління Києвом». Такі дії спрямовані на підрив міжнародної підтримки України та створення образу Росії як «сторони, змушеної захищатися»²⁰. Усі ці приклади свідчать про системну та цілеспрямовану інформаційну агресію, що стала невід'ємною частиною стратегії ведення війни у XXI ст.

У контексті російсько-українського протистояння Росія активно використовує дезінформаційні кампанії як проти України, так і Заходу. Одним із найвідоміших фейків стало твердження про існування біологічних лабораторій США в Україні. У березні 2022 р. Міністерство оборони РФ заявило, що Україна нібито розробляє біологічну зброю за підтримки США. Ці заяви були спростовані Держдепартаментом США, Всесвітньою організацією охорони здоров'я та іншими незалежними джерелами²¹. Ще одним поширеним фейком є твердження, що Україна сама обстрілює свої міста з метою провокацій.

¹⁸ Bronovytska Y. Deepfakes as Digital Propaganda: The Russian Case in the War in Ukraine. *Conflict, Justice, Decolonization*. 2024.02.04. URL: https://cjdproject.web.nyu.edu.tw/2024/12/04/deepfakes-as-digital-propaganda-the-russian-case-in-the-war-in-ukraine/?_

¹⁹ Pavia W. Russia accuses Britain of staging massacre in Ukraine. *The Times*, November 19 2024. URL: <https://www.thetimes.com/world/us-world/article/russia-accuses-britain-of-staging-massacre-in-ukraine-0t3rh38pp>

²⁰ Op. cit.

²¹ Robinson O., Sardarizadeh S., Horton J. Ukraine war: Fact-checking Russia's biological weapons claims. *BBC*, 15 March 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/60711705>

Це використовується для виправдання атак Росії на цивільну інфраструктуру, як це було у випадку з ТЦ «Амстор» у Кременчуці у червні 2022 р.²²

Особливу увагу заслуговує фейк про «денацифікацію» України – офіційне виправдання російського вторгнення. Кремль звинувачує українську владу в нацизмі, хоча ці твердження не мають жодного фактичного підтвердження. При цьому російська пропаганда активно маніпулює історією та культурною ідентичністю України. Зокрема, просуваються тези про «штучність» української держави, мовляв, українська мова – це діалект російської, а Київська Русь – виключно російська спадщина. Ці наративи використовуються для делегітимізації української незалежності і формування імперського образу «єдиної історичної нації»²³. Британський журналіст, видавець та аналітик, який спеціалізується на питаннях, пов'язаних з Україною та регіоном Східної Європи у своїй статті аналізує тривалу політику Росії, спрямовану на придушення української національної ідентичності. Автор зазначає, що протягом століть російські правителі використовували різні методи, такі як заборона мови, депортації та русифікація, щоб змусити українців відмовитися від своєї культури та прагнень до незалежності. Однак, на думку Дікінсона, ці зусилля зазнають невдачі, оскільки українська національна свідомість продовжує зміцнюватися, особливо на тлі останніх подій.

Однією з наймасштабніших операцій є мережа Pravda (також відома як Portal Kombat), яка щороку публікує мільйони статей у понад 50 мовах, включаючи англійську, валлійську та шотландську гельську. Ця мережа використовує штучний інтелект для масового створення фейкових новин, спрямованих на підірив довіри до урядів, дискредитацію підтримки України та розпалювання етнічних і політичних напружень²⁴. У Західних Балканах Росія активно поширює дезінформацію через сербськомовні програми Sputnik'a, просуваючи наративи про слабкість ЄС, агресивність НАТО та перевагу Росії. Ці кампанії спрямовані на підірив підтримки євроінтеграції та розпалювання етнічних напружень.

Європейський парламент визнає, що Росія використовує дезінформацію для дестабілізації регіону, особливо в Сербії, Боснії і Герцеговині, Чорногорії та Косово, з метою перешкоджання інтеграції цих країн до ЄС.

²² Tondo L. Evidence contradicts Russian claims about Kramenchuk mall attack. *The Guardian*. 2022. 29 June. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/29/evidence-contradicts-russian-claims-about-kramenchuk-mall-attack>

²³ Lubkivsky D. Vladimir Putin is losing Russia's long war against Ukrainian identity. *Atlantic Council*. 2023.17.03. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/vladimir-putin-is-losing-russias-long-war-against-ukrainian-identity>

²⁴ Judah J., Hamilton F. Russia using AI to target Britons with flood of fake news // *The Times*. Tuesday. April 29. 2025. URL: <https://www.thetimes.com/uk/defence/article/russia-ai-disinformation-pravda-fake-news-plbwwn7v0>

Ці приклади демонструють масштаб та різноманітність методів, які використовуються в російських дезінформаційних кампаніях. Вони спрямовані на підірив довіри до українських інституцій, посилення внутрішніх конфліктів та дестабілізацію ситуації в країні. В умовах інформаційної війни критично важливо перевіряти джерела інформації та бути обережними з матеріалами, що поширюються в медіапросторі. Адже сучасна інформаційна війна має глибоку системну основу і використовується для досягнення політичних, військових та ідеологічних цілей. Її основна мета – не лише введення в оману, але й повна зміна сприйняття реальності як у внутрішньому, так і міжнародному інформаційному просторі.

Упродовж 2024 р. Росія посилила використання штучного інтелекту для ведення дезінформаційних кампаній. За словами українського заступника міністра закордонних справ Антона Демокіна, Москва застосовує генеративні алгоритми штучного інтелекту для створення фейкових новин та візуального контенту, що значно ускладнює їх викриття. Це дозволяє створювати переконливі наративи, що можуть вводити в оману як українських громадян, так і міжнародну аудиторію²⁵. Одним із яскравих прикладів інформаційно-психологічної операції стала атака на Харків у квітні 2024 р. Тоді тисячі мешканців міста отримали SMS-повідомлення з фейковими закликами евакуюватися через нібито оточення міста російськими військами. Ці повідомлення були поширені за допомогою спеціальних дронів і систем радіоелектронної боротьби, таких як «Орлан-10» і «Леєр-3». Метою операції було посіяти паніку та зруйнувати довіру до української армії та влади²⁶. У 2024 р. зафіксовано також спроби впливу Росії на європейську громадську думку напередодні виборів. За даними Держдепартаменту США, Москва поширює наративи, спрямовані на підірив підтримки України серед європейців. Це включає як дезінформацію про українську внутрішню політику, так і маніпуляції щодо міжнародної допомоги Києву²⁷.

Також у 2024 р. Росія значно активізувала свої зусилля з просування про-російських наративів через іноземні медіа, використовуючи різноманітні методи, такі як створення фальшивих новинних сайтів, маніпуляція соціальними мережами та експлуатація міжнародних подій для поширення дезінформації. Одним

²⁵ Potkin F., Lim P. Russia using generative AI to ramp up disinformation, says Ukraine minister. *Reuters*. October 16, 2024. URL: <https://www.reuters.com/technology/artificial-intelligence/russia-using-generative-ai-ramp-up-disinformation-says-ukraine-minister-2024-10-16/>

²⁶ Hunder M. Russia vs Ukraine: the biggest war of the fake news era. *Reuters*. August 1, 2024. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-vs-ukraine-biggest-war-fake-news-era-2024-07-31/>

²⁷ Гасюк Д. Росія готує інформаційні операції, щоб налаштувати Європу проти України на виборах-2024. *Glavcom*. 19 січня, 2024. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/ssha-zajavili-pro-namiri-rf-nalashtuvati-jevropu-proti-ukrajini-naperedodni-viboriv-2024-981104.html>

із наймасштабніших прикладів стала дезінформаційна кампанія під назвою «Doppelgänger», розпочата у 2022 р. та активізована в наступні роки. Зокрема, кампанія «Doppelgänger» створювала фальшиві вебсайти, які імітували відомі французькі медіа, такі як Le Monde та Le Parisien, з метою поширення неправдивої інформації про Україну та її союзників²⁸.

Ця операція передбачала створення фальшивих вебсайтів, які імітували відомі західні медіа, такі як The Guardian, Der Spiegel, The Washington Post та Fox News. Через ці підроблені платформи поширювалися статті з критикою українського керівництва, президента США Джо Байдена та політики Білого дому щодо України. Наприклад, у червні 2023 р. французька влада виявила кампанію «Doppelgänger», спрямовану на підірив довіри до французьких медіа та урядових установ через створення клонів їхніх сайтів для поширення проросійського контенту²⁹. Російські дезінформаційні кампанії також намагалися впливати на сприйняття міжнародних подій. Наприклад, перед Олімпійськими іграми 2024 р. в Парижі кампанія «Doppelgänger» використовувала фальшиві французькомовні новинні сайти для поширення тверджень про корупцію в організаційному комітеті Ігор та попередження про можливі акти насильства. Ці приклади демонструють широкий спектр методів, які використовує Росія для просування своїх наративів через іноземні медіа, включаючи створення фальшивих новинних сайтів, маніпуляцію соціальними мережами, експлуатацію міжнародних подій та використання регіональних медіа-платформ. Такі дії спрямовані на підірив довіри до західних інституцій, розпалювання соціальних конфліктів та послаблення міжнародної підтримки України.

На тлі цих викликів Україна продовжує активно вдосконалювати механізми інформаційного захисту. Держава демонструє ефективні заходи протидії російській дезінформації, використовуючи комплексний підхід, що включав оперативне спростування фейків, інформаційні кампанії та міжнародну співпрацю. Так, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (ЦСК) активно реагував на фейкові новини, зокрема ті, що стосувалися мобілізації та легітимності української влади. Через офіційний Telegram-канал Spravdi оперативно публікувалися спростування, які отримали понад 10 млн переглядів, що свідчить про високу ефективність таких заходів та оперативність спростування

²⁸ War in Ukraine in 2023: Russian disinformation continued to dominate *France 24* Observers. 2024.04.01. URL: <https://observers.france24.com/en/war-in-ukraine-in-2023-russian-disinformation-continued-to-dominate>

²⁹ Bond S. This is what Russian propaganda looks like in 2024. *Wuft*. June 6, 2024. URL: <https://www.wuft.org/2024-06-06/this-is-what-russian-propaganda-looks-like-in-2024?utm>

дезінформації³⁰. Також у вересні 2024 р. ЦСК спільно з берлінською громадською організацією «Vitsche» запустили кампанію, спрямовану на висвітлення екологічних злочинів Росії. Ця ініціатива мала на меті інформувати українську та німецьку аудиторії про екологічні наслідки війни, підвищуючи обізнаність та мобілізуючи міжнародну спільноту до дій³¹. Важливо, що у жовтні 2024 р. на Генеральній асамблеї Європейського альянсу інформаційних агентств було створено комітет з протидії дезінформації, очолюваний генеральним директором «Укрінформу» Сергієм Череватим. До складу комітету увійшли представники провідних європейських агентств, що підкреслює важливість міжнародних зусиль у боротьбі з дезінформацією. Українські фактчекінгові організації, такі як «Детектор медіа» та StopFake, активно спростовували російські дезінформаційні меседжі. Наприклад, було викрито фейкову обкладинку французького сатиричного видання *Charlie Hebdo*, на якій президента України Володимира Зеленського зобразили у негативному світлі. Це підроблення мало на меті дискредитувати українське керівництво та підірвати міжнародну підтримку³². Тому інформаційний фронт став полем, на якому Україна змогла не лише захиститися, але й ініціативно діяти, викриваючи російські наративи як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні.

Разом з тим, виклики нарастають, адже на інформаційний фронт Кремль виділяє величезні кошти. Так, у проєкті бюджету на 2025 р. передбачено 137,2 млрд рублів (приблизно 1,42 млрд дол. США) на фінансування державної пропаганди. Це на 15,9 мільярда рублів, або на 13 % більше, ніж у 2024 р. Загальна сума видатків на медіа перевищує річні бюджети окремих середніх регіонів Росії – зокрема, Калінінградська область має 135 млрд рублів, а Пермський край – 110 млрд рублів³³. Основною ціллю російських інформаційно-психологічних операцій є формування уявлення про українську владу як неефективну, корумповану та неспроможну до компетентного управління державою. Видання *The Washington Post*³⁴ у лютому 2024 р. провело ґрунтовне розслідування щодо вищих ешелонів російської влади, які координують кампанії дезінформації

³⁰ Боротьба з російською брехнею та формування позиції держави: підсумки роботи Центру стратегічних комунікацій у 2024 році. *Spravdi*. 26.12.2024. URL: <https://spravdi.gov.ua/borotba-z-rosijskoyu-brehneyu-ta-formuvannya-pozyciyi-derzhavy-pidsumky-roboty-czentru-strategichnyh-komunikacij-u-2024-roczj/>

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ Артемчук А. РФ поднимет расходы на пропаганду до исторического рекорда – 27 миллионов долларов в неделю. *Экономическая правда*. 7 октября 2024. URL: <https://epravda.com.ua/rus/news/2024/10/07/720251/>

³⁴ Belton C. Kremlin runs disinformation campaign to undermine Zelensky, documents show. *Washington Post* February 16, 2024. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2024/02/16/russian-disinformation-zelensky-zaluzhny/>

Кремля за кордоном. Згідно з публікацією, ключову роль у таких операціях відіграє перший заступник голови адміністрації президента РФ Сергій Кірієнко, який має тісні зв'язки з Володимиром Путіним. Під його керівництвом, як стверджується, були організовані дві спеціалізовані групи, що займаються поширенням дезінформації. Координацію кампанії, спрямованої на внутрішню дестабілізацію в Україні, взяв на себе один із найближчих соратників Сергія Кірієнка – начальник управління президента РФ з моніторингу та аналізу соціальних процесів Олександр Харічев. Водночас дії, спрямовані на підлив міжнародної підтримки України, очолює керівниця управління з розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та інфраструктури зв'язку при адміністрації президента РФ – Тетяна Матвєєва³⁵. Під керівництвом С. Кірієнка створення та поширення медіаконтенту координується за участі АНО «Діалог», студії Артемія Лебедєва, фахівців із ІПСО, провладних медійників і блогерів. АНО «Діалог», заснована у 2019 р., замість обробки звернень громадян фактично займається поширенням дезінформації про війну проти України та веде акаунти держустанов і пропагандистів у соцмережах. Після початку повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 р. АНО «Діалог» розпочала відстежувати реакцію соцмереж на події війни та готувати рекомендації для Міноборони РФ. 28 липня 2023 р. організацію внесли до санкційного списку ЄС за поширення пропаганди та дезінформації³⁶.

Варто наголосити, що на тлі тривалої агресії проти України, Росія активно просуває політику створення ворожого оточення навколо нашої держави, особливо у регіоні Центрально-Східної Європи. Це включає спроби впливу на сусідні країни – передусім через політичних союзників, які поділяють антиукраїнську чи проросійську риторику. Одним із яскравих прикладів є прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан, який відкрито критикує західну підтримку України та виступає за «мир», що фактично узгоджується з російськими інтересами. Угорщина також блокує деякі рішення ЄС щодо військової допомоги Україні, чим послаблює єдність європейського фронту³⁷. Окрім Угорщини, Росія намагається розвивати зв'язки з політичними силами в Словаччині, Сербії, частково Болгарії, які або симпатизують Кремлю, або дотримуються антиукраїнської риторики. Через них Кремль прагне формувати «пояс тиску» та створити образ України <https://www.gisreportsonline.com/r/hungary-russia/>

³⁵ Прокопчук І. Битва за уми. Як «сірий кардинал» кремлівської пропаганди поширює дезінформацію про Україну. *Versii*. 13.12.2024 URL: <https://versii.if.ua/novunu/bytva-za-umy-yak-siryj-kardynal-kremlivskoyi-propagandy-poshyryuye-dezininformacziyu-pro-ukrayinu/>

³⁶ Там само.

³⁷ GIS Reports. *Hungary's realpolitik on Russia*. GIS Reports. Retrieved from <https://www.gisreportsonline.com/r/hungary-russia/>

як ізольованої, оточеної ворожим середовищем. Це є частина ширшої стратегії інформаційної війни, спрямованої на деморалізацію суспільства та розхитування міжнародної підтримки.

Також існує низка суттєвих недоліків, які залишаються викликами в рамках українського інформаційного фронту. По-перше, фрагментованість комунікаційної політики між різними державними інституціями іноді призводить до суперечливих або несвоєчасних меседжів. В окремих випадках відсутність єдиної стратегії комунікації створює вакуум, який заповнюється фейками або маніпуляціями. По-друге, обмежена спроможність регіональних медіа протистояти дезінформації, особливо в прикордонних та прифронтових регіонах. Тут місцеві журналісти часто мають мінімальний доступ до ресурсів, а також стикаються з тиском і спробами «купівлі» інформаційного простору з боку російських агентів. По-третє, недостатній рівень медіаграмотності серед частини населення, особливо людей старшого віку або мешканців сільських територій. Це робить їх вразливими до фейків, що поширюються через месенджери або соцмережі. Крім того, відсутність правових механізмів швидкого блокування ворожих інформаційних ресурсів або ефективного притягнення до відповідальності за поширення дезінформації також залишається проблемою. Це створює умови для повторного виникнення фейкових платформ або зловживань анонімними ресурсами.

Сучасна інформаційна війна, зокрема спроби Росії прсувати проросійські наративи через іноземні медіа, цілком укладається у рамки моделі геополітичного впливу боротьби за лідерство через інформаційну гегемонію. Цю модель можна умовно назвати «Модель конкуруючих гегемоній», яка відображає нову еру глобального протистояння, де інформація стала головною зброєю у змаганні за вплив і владу. Сучасна інформаційна війна, зокрема спроби Росії прсувати проросійські наративи через іноземні медіа, цілком укладається у рамки цієї моделі, де боротьба за домінування відбувається через «м'яку владу», яка еволюціонує до інформаційної гегемонії. Інформаційна гегемонія – це контроль над інформаційними потоками, інтерпретаціями подій, термінологією, і навіть уявленням про правду. На відміну від класичної геополітики, яка акцентувала увагу на контролі над природними ресурсами або територіями, нова геополітична реальність визначається боротьбою за вплив на свідомість. У цьому контексті Росія прагне нав'язати альтернативну картину світу, у якій вона виступає жертвою, визволителем або законним лідером євразійського простору. Через такі канали як RT, Sputnik, а також окремі «незалежні» платформи в країнах Європи, Азії та Латинської Америки прсуюються меседжі про «загниваючий

Захід», «подвійні стандарти демократії» та «антислов'янську змову»³⁸. У глобальному вимірі Росія використовує інформаційні кампанії для впливу на громадську думку в різних регіонах, зокрема в Африці, Латинській Америці та Південно-Східній Азії. Ці кампанії спрямовані на підриг довіри до західних інституцій, посилення антагонізму між різними соціальними групами та легітимізацію присутності Росії як альтернативного центру сили.

Інформаційні атаки в межах цієї моделі є частиною структурованої стратегії, спрямованої на послаблення конкурентів. Як зазначає Центр стратегічних комунікацій, російські кампанії спрямовані на поляризацію суспільств, дискредитацію національних урядів та підриг довіри до демократичних інституцій. У країнах Європи ці наративи знаходять підтримку серед крайніх правих або лівих політичних сил, які виступають проти «глобалізму» чи «впливу НАТО»³⁹. У контексті сучасної геополітичної лінії адміністрації Д. Трампа певне суперництво провідних держав у Західній та Східній напівкулі може сприяти певним тактичним успіхам світових автократій.

Росія у цьому контексті позиціонує себе як альтернативну гегемонію, яка кинула виклик західному дискурсу, просуваючи ідеї «традиційних цінностей», «антизахідного реваншизму» та критику ліберального міжнародного порядку. Через мережі медіа, соціальні платформи та дезінформаційні проєкти вона формує альтернативний інформаційний всесвіт, особливо в регіонах з низькою стійкістю до дезінформації, як-от Західні Балкани, Африка чи Латинська Америка. Таким чином, термін «модель конкуруючих гегемоній» влучно описує природу глобального інформаційного протистояння, де ключову роль відіграє боротьба за символічне панування в інформаційному просторі.

У контексті «моделі конкуруючих гегемоній» Росія активно використовує інформаційні наративи як інструмент геополітичного впливу. Ці наративи, такі як «Русский мир», «боротьба з нацизмом» та «світова русофобія», перетворюються на своєрідні «культурні коди», які формують альтернативну картину світу. Цей процес, відомий як *weaponization of culture* (озброєння культури), включає використання культурних елементів для просування політичних цілей. Дослідження Brookings Institution аналізують, як Росія та інші держави використовують наративи для впливу на громадську думку та підригу демократичних інституцій. Зокрема, у статті «From anti-vaxxer moms to militia men: Influence

³⁸ In Latin America, Russia's ambassadors and state media tailor anti-Ukraine content to the local context. *Atlantic council*. February 29, 2024. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/in-latin-america-russias-ambassadors-and-state-media-tailor-anti-ukraine-content-to-the-local-context>

³⁹ Російські інформаційні операції в країнах ЄС. *Spravdi*. 26.02.2024. URL: https://spravdi.gov.ua/rosijski-informacijni-operaciyi-v-krajinah-yes/?utm_source

operations, narrative weaponization, and the fracturing of American identity»⁴⁰ розглядається, як наративи використовуються для активізації теорій змови, заго-стрення соціальних розбіжностей та мобілізації протестів. Крім того, у книзі «The Uses and Abuses of Weaponized Interdependence»⁴¹ досліджується, як глобалізовані інформаційні мережі можуть бути використані для стратегічної переваги. Автори аналізують умови, за яких держави, такі як Китай, Росія та США, можуть використовувати контроль над інформацією для маніпуляції глобальною економікою та політикою. Ці дослідження підкреслюють, що в сучасному світі інформація та культура стають потужними інструментами впливу, які використовуються для досягнення геополітичних цілей. Розуміння цих процесів є ключовим для розробки ефективних стратегій протидії інформаційним загрозам. У праці наголошується, як інші держави, включаючи Росію, намагаються використовувати свою позицію в глобальних мережах для досягнення геополітичних цілей, наприклад, через енергетичні ресурси або інформаційні кампанії.

Отже, Росія системно втілює стратегію інформаційного і культурного домінування як складову своєї гібридної агресії, що включає елементи когнітивної війни. Ця стратегія ґрунтується на прагненні не лише контролювати інформаційний простір, а й змінити когнітивні моделі мислення ворожих суспільств, розмиваючи межу між правдою та вигадкою. Основу такого підходу можна простежити у концепції «русского мира», яка пропонує культурно-цивілізаційне бачення пострадянського простору як сфери «історичної відповідальності» Росії. В межах цього підходу Росія активно просуває власну ідеологію через медіа, освіту, культуру та релігію, формуючи символічне домінування в інформаційному полі.

У контексті когнітивної війни Російська Федерація застосовує як традиційні засоби пропаганди, так і новітні цифрові технології для створення альтернативних інформаційних реальностей. Основна мета цих дій – трансформація систем переконань, уявлень і поведінкових моделей громадян інших країн. З цією метою активно використовуються інформаційно-психологічні операції (ІПСО), дезінформація, перекручування історичних фактів, а також експлуатація соціальних травм, страхів та національних стереотипів. Такі методи дозволяють Росії формувати гібридне інформаційне середовище, де інформаційні атаки поєднуються з маніпуляцією когнітивними процесами – фактично, це війна за контроль

⁴⁰ Weinberg D. B. From anti-vaxxer moms to militia men: Influence operations, narrative weaponization, and the fracturing of American identity. *Brookings*. October 2021 URL: <https://www.brookings.edu/articles/from-anti-vaxxer-moms-to-militia-men-influence-operations-narrative-weaponization-and-the-fracturing-of-american-identity/>

⁴¹ Drezner D. W., Farrell H., Newman A. L. *The Uses and Abuses of Weaponized Interdependence*. Brookings Institution Press, 2021. 351 p.

над свідомістю, пам'яттю та ідентичністю суспільств⁴². Російська модель когнітивного домінування, включає як жорсткі інструменти (медіа-атаки, дезінформаційні кампанії), так і м'які (культурна політика, просування «традиційних цінностей»). У результаті формується стратегічне середовище, в якому домінування досягається не шляхом фізичної окупації, а через перехоплення смислів, символів та ідеологічних координат, що особливо небезпечно в умовах постправди.

Варто зазначити, що в сучасному світі боротьба за когнітивні смисли стала ключовим елементом глобального суперництва між провідними геополітичними гравцями – США, Китаєм і Росією. Йдеться не лише про економічну або військову конкуренцію, а про змагання за контроль над тим, як люди у різних країнах мислять, які цінності сповідають, які політичні системи вважають легітимними, а які загрозливими. Кожен з цих центрів сили просуває власний світогляд, наративи, символи і ментальні моделі, формуючи глобальні когнітивні поля впливу. Так, США з кінця XX ст. використовували свою культурну перевагу та інформаційне домінування, щоб просувати ліберально-демократичну модель розвитку, права людини, ринкову економіку та індивідуалізм. Через Голлівуд, мас-медіа, соціальні мережі, освітні програми та дипломатію Сполучені Штати формували глобальний порядок, де їхні ідеї ставали загальноприйнятими⁴³. Навіть після певної втрати монополії на вплив, США залишаються найпотужнішим суб'єктом у сфері когнітивного впливу, активно використовуючи як «жорстку», так і «м'яку» силу. Однак з приходом Д. Трампа до влади постали певні виклики для американської м'якої сили, адже низка програм, спрямованих на просування демократії у світі, була скорочена або реорганізована. Наприклад, зазнали змін Агентство США з глобальних медіа та офіс Держдепартаменту з питань демократії⁴⁴. Це викликало занепокоєння щодо ослаблення впливу США як захисника свободи і демократії. Разом з тим, у цифрову епоху м'яка сила залишається важливим інструментом міжнародної політики. Здатність США проєктувати свої цінності та культуру через ЗМК, освіту й дипломатію надалі формує глобальні уявлення та політичні альянси.

Китайська Народна Республіка, зі свого боку, будує альтернативну систему когнітивного впливу, ґрунтуючись на синтезі традиційного конфуціанства, технологічного розвитку та авторитарного державного управління. Через проєкти

⁴² Гринь М., Стрельбицький М. Когнітивна війна Росії проти України. *Право та суспільство*. 2022. № 4 (1). С. 99–104. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/2550>

⁴³ Heidbrink L., Noel M. Hollywood, the epitome of the United States' global power. // *Classe Internationale* 24 février 2024. URL: <https://classe-internationale.com/2024/02/24/>

⁴⁴ Fernando C. Beacon of freedom' dims as US initiatives that promote democracy abroad wither under Trump. *Apnews*. May 11, 2025. URL: <https://apnews.com/article/democracy-trump-voice-america-usaid-state-department-f5959e4d3b8d21f22a8c88bfc89842b8>

на кшталт «Один пояс – один шлях», а також через активність Конфуцієвих інститутів, китайські медіа, соцмережі та сервіси (наприклад, TikTok), КНР намагається формувати позитивне сприйняття Китаю як цивілізаційної альтернативи західному світу – з акцентом на стабільність, економічне процвітання та колективізм. Китай також активно впроваджує когнітивний вплив, що підтверджується низкою досліджень, опублікованих ще на початку 2000-х років. У цей період китайські стратеги зосередили увагу на інформаційно-комунікаційних технологіях, а згодом – і на розвитку штучного інтелекту. У 2020 р. президент Університету інформаційної інженерії Го Юньфей зазначив, що «когнітивна сфера стане ключовою ареною військового протистояння між провідними державами»⁴⁵. Концепція когнітивної війни в Китаї тісно пов'язана з політикою інтелектуалізації – новою стратегією ведення війни, яка передбачає використання швидкості обробки та аналітичної сили штучного інтелекту для військового планування, оперативного управління й підтримки ухвалення рішень⁴⁶. Ще у 2017 р. Сі Цзіньпін під час 19-го з'їзду Компартії закликав пришвидшити розвиток військової розвідки, чим фактично підкріпив концепцію інтелектуалізації як головного напрямку модернізації Збройних сил Китаю.

У свою чергу, Росія, прагне дестабілізувати когнітивні системи своїх опонентів, зокрема в Європі та США, через поширення дезінформації, посилення поляризації суспільств, підтримку радикальних рухів та дискредитацію демократичних інституцій. Кремль діє за принципом «розділяй і володарюй», створюючи паралельні інформаційні реальності, де ключовими є емоційна маніпуляція, псевдоісторія, змова та недовіра до офіційних джерел. Росія нав'язує ідею «світового занепаду» Заходу та пропонує власну версію «традиційних цінностей» як альтернативи⁴⁷. Держава-агресор застосовує широкий спектр методів ведення інформаційної війни, що включає інформаційну агресію, історико-культурну експансію та викривлення когнітивного сприйняття реальності. Основною ціллю такого впливу є українське суспільство, народ та держава. Хоча протидія інформаційним атакам і культурній експансії вже усвідомлюється як необхідність, когнітивний компонент інформаційної війни залишається майже не дослідженим у наукових колах і не врегульованим на законодавчому рівні. Це становить серйозну стратегічну загрозу для України, адже такі інструменти, як дезінформація, ІПСО

⁴⁵ Crain D. America's Cognitive Warfare Against China. *Sinification*. Jan. 25. URL: <https://www.sinification.org/p/americas-cognitive-warfare-against-451>

⁴⁶ Crain D. (2024) Op. cit.

⁴⁷ Стрельбицький М., Гринь М. Когнітивна війна Росії проти України. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. Вип. 1 (64). DOI: 10.32689/2522-4603.2023.1.7

чи інформаційні диверсії, зазвичай мають лише тактичний характер або слугують засобом відволікання. Найбільш серйозний стратегічний тиск противник здійснює саме у когнітивному вимірі – впливаючи на способи мислення, поведінкові моделі та систему обробки інформації в суспільстві. Цей вплив формує умови для трансформації ментальності, контролю за пізнавальними процесами та зміни логіки сприйняття подій. Переважно когнітивна війна ведеться через масову культуру, наукову сферу та розважальні медіа, де поширюються вигідні ворогу наративи. Суспільна неспроможність відрізнити відверту пропаганду від прихованої демонструє її високу ефективність⁴⁸. Здатність впливати на мисленнєві моделі є ключовим компонентом стратегії інформаційної агресії Росії, оскільки створює базу для подальших форм атак – військових, економічних чи політичних. Ворожий когнітивний вплив проявляється через формування специфічних алгоритмів мислення, причинно-наслідкових зв'язків та патернів поведінки, що дозволяє моделювати реакції суспільства згідно зі стратегічними інтересами агресора.

Усі три країни ведуть боротьбу не лише за території або ресурси, а передусім за свідомість і уявлення мільйонів людей. Це змагання в інформаційному полі часто невидиме, але його результати мають довготривалий вплив – від електоральних настроїв до міжнародної легітимності режимів. У добу постправди та цифрового надлишку інформації когнітивна війна стає новою формою глобального конфлікту без фронтів, але з чіткими переможцями та переможеними у сфері смислів.

Таким чином, інформаційна війна стала невід'ємною складовою сучасного геостратегічного протиборства, особливо яскраво це проявляється у контексті російсько-українського конфлікту. В умовах гібридного протистояння військові, економічні, інформаційні, психологічні та культурні методи поєднуються в єдиний комплекс впливу, спрямований на підрив цілісності, суверенітету та стабільності української держави. У 2014 р. основними інструментами інформаційного впливу Росії були дезінформація, історичні маніпуляції, створення «керованого хаосу» в інформаційному просторі та підтримка прокремлівських сил в Україні. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 р. масштаби інформаційного тиску значно зросли, змінився також і його характер. Стратегічний центр тяжіння перемістився у когнітивну площину – сферу впливу на свідомість, сприйняття та ментальні моделі українського суспільства. В умовах надлишку інформації та постправди ключовим полем битви стає людська свідомість. Ця когнітивна війна, хоч і невидима, має реальні та довготривалі наслідки – від зміни

⁴⁸ Стрельбицький М., Гринь М. Когнітивна війна Росії проти України. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. Вип. 1 (64). URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/2550/3013>

громадської думки до ослаблення національної єдності. Відсутність чітких механізмів законодавчої протидії когнітивній агресії створює серйозну стратегічну вразливість для України. Водночас лише усвідомлення загроз, розвиток критичного мислення, медіаграмотність і системна протидія здатні забезпечити стійкість суспільства до таких форм впливу.

Сучасна інформаційна війна – це не просто боротьба за факти, а насамперед змагання за смисли та світогляд. Росія прагне нав'язати власну версію реальності, зруйнувавши національну ідентичність і здатність суспільства до спротиву. Тому інформаційна безпека, зокрема на когнітивному рівні, є критично важливим елементом усього спектру національної безпеки. Тут вирішується питання не лише про те, хто володіє фактами, а хто формує смисли, довіру та уявлення про майбутнє. Відсутність належного нормативного врегулювання питань когнітивної безпеки в Україні створює критичну стратегічну прогалину. Захист у цій сфері має базуватись на розвитку медіаграмотності, критичного мислення, підвищенні обізнаності громадян і формуванні стійкості до інформаційно-когнітивних загроз. Адже сучасна гібридна війна – це війна за реальність, і саме той, хто контролює інтерпретації, формує не лише громадську думку, а й визначає політичну і культурну долю цілих народів. Тому в даній ситуації необхідна єдність колективного Заходу, консолідована політика США та послідовна підтримка демократичних суспільств у протистоянні авторитарним режимам, які використовують дезінформацію як зброю. Зазначимо, що єдність Заходу піддається сьогодні непростим випробуванням. Тому особливо важливо, щоб міжнародна спільнота не лише реагувала на прояви інформаційної агресії, а й упереджувала їх, формуючи власну позитивну, ціннісну і смислову повістку.

У контексті російсько-українського геостратегічного протиборства інформаційна війна перетворилася на ключовий вимір боротьби за суверенітет, ідентичність і майбутнє. Україна виступає важливим форпостом на рубежі цивілізаційного зіткнення про яке ідеться у цій монографічній праці. Сьогодні точиться боротьба не лише за території, а й за свідомість громадян. Тому пріоритетом державної політики має стати створення сталої системи когнітивної безпеки – через інституційне укріплення, розробку правової бази, координацію з міжнародними партнерами та інвестиції у сферу освіти й національної інформаційної екосистеми.

Успіх у цьому напрямі визначатиме здатність держави не лише оборонятися, а й наступально формувати стійке уявлення про правду, цінності свободи та гідності, які стають головною мішенню ворожих інформаційних атак. У сучасному світі виграє не той, хто гучніше говорить, а той, хто здатен запропонувати більш переконливу, справедливу та майбутньоорієнтовану картину світу.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ

© Оксана ЗВОЗДЕЦЬКА

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-8](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-8)

Повномасштабна російсько-українська війна, безумовно, позначилася на релігійному житті України. Зважаючи на значний вплив Російської Православної Церкви (РПЦ) як знаряддя російської агресії в Україні, українська держава намагається за допомогою усіх доступних і правомірних заходів обмежити роль Української Православної Церкви Московського Патріархату (УПЦ МП)¹ як складової РПЦ у суспільно-політичному житті країни. Це проявляється у прийнятті законодавчих актів, що забороняють діяльність РПЦ в Україні, сприянні переходу храмів Московського патріархату

¹ Українська Православна Церква (далі – УПЦ) – релігійне об'єднання, яке створене у 1990 році шляхом трансформації Українського екзархату Російської Православної Церкви в Україні та очолюється митрополитом Онуфрієм із 2014 року.

під юрисдикцію Православної церкви України, припиненні служіння духовенства Московського патріархату на території Києво-Печерської лаври, а також кримінальних розслідуваннях і справах проти вищих представників Московського патріархату за обвинуваченнями у державній зраді та співпраці з Росією у веденні війни проти України. Варто відзначити, що політика держави у цьому питанні викликає спротив не лише з боку УПЦ МП, а й з боку деяких представників органів влади, місцевого самоврядування та навіть правоохоронних органів. Внутрішня напруга в суспільстві, а також загострення конфліктів між релігійними громадами УПЦ МП та Православною церквою України (ПЦУ)², спровоковані пропагандою та діями УПЦ МП на користь ворога, що є значною загрозою для національної та інформаційної безпеки України.

У своїй аналітичній доповіді «Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України» українські дослідники С. І. Здіорук та В. В. Токман визначили низку загроз для національної безпеки України, які впливають з діяльності Української православної церкви Московського патріархату. Зокрема, йдеться про:

- просування російських наративів, ідеології «русского міра»;
- розкол суспільства за світоглядною ознакою;
- підрив довіри до української влади;
- колабораціонізм з окупантами, що призвів до загибелі тисяч українців;
- пряму участь священнослужителів УПЦ МП у бойових діях: від коригування ворожих обстрілів до участі в терористичних формуваннях зі зброєю в руках;
- посилення напруги та ворожнечі між релігійними громадами³.

На думку релігієзнавця, провідного експерта з питань співпраці УПЦ МП з Росією Тетяни Деркач, ідеальною політикою української держави щодо УПЦ МП має бути:

1. Вчинення юридичних дій. Це передбачає притягнення до відповідальності всіх членів УПЦ МП, які порушили національну безпеку України, кожного окремо. Систематична перевірка та припинення

² Створена 15 грудня 2018 р. на Об'єднавчому Соборі в Софії Київській на чолі з Митрополитом Київським і всієї України Єпіфанієм (Думенко). 6 січня 2019 р. отримала від Константинопольського Патріарха Ворфоломія Томос про автокефалію (незалежність), у результаті чого народилася п'ятнадцята автокефальна православна церква – Православна церква України.

³ Здіорук С. І., Токман В. В. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2023. С. 11. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/religiini_vidnosyny_dopovid_13072023_zdioruk.pdf

всіх протиправних дій УПЦ МП, у тому числі і знесення незаконно збудованих храмів, наприклад, коли УПЦ МП встановлює на вулиці намет, який згодом перетворюють на церкву.

2. Проведення інформаційної кампанії, спрямованої на вірян УПЦ МП з метою розвіяти деструктивні міфи про автокефальність ПЦУ, поширювані УПЦ МП десятиліттями⁴.

Ще 20 грудня 2018 р. Верховна Рада України (ВРУ) ухвалила Закон «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» № 2662-VIII. Цей закон зобов'язує релігійні організації, які є частиною структур релігійних об'єднань із керівним центром, розташованим за межами України в державі, визнаній законом такою, що вчинила збройну агресію проти України, обов'язково відображати цю приналежність у своїй повній назві. Це має бути закріплено у статуті організації шляхом включення до назви посилання на відповідне іноземне релігійне об'єднання, з можливістю додати слова «в Україні»⁵. Таким чином, назва релігійної організації має чітко вказувати на її зв'язок із релігійним центром у державі-агресорі.

У Законі чітко зазначається, що «під Законом, яким іноземна держава визнається такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України, мається на увазі Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»⁶ та/або інший закон, яким іноземна держава визнається такою, що вчинила збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України»⁷.

Також, законодавчим актом встановлюються терміни внесення змін в назви релігійних організацій та подання змін до статуту на державну реєстрацію: для релігійних організацій чотири місяці, а для релігійних громад – дев'ять місяців з дня набрання чинності цим Законом. Якщо в зазначений

⁴ Derkach Tetiana. Anatomy of treason: how the Ukrainian Orthodox Church sold its soul to the «Russian world». *RISU*. 20.04.2023. URL: https://risu.ua/en/anatomy-of-treason-how-the-ukrainian-orthodox-church-sold-its-soul-to-the-russian-world_n138707

⁵ Про внесення зміни до статті 12 Закону України щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України: Закон України № 2662-VIII від 20.12.2018 станом на 20.12.2018. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2662-19>

⁶ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII: станом на 19.05.2024 *Віомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

⁷ Про внесення зміни до статті 12 Закону України...

термін не будуть виконані зазначені вимоги, то статут втрачає чинність у частині, що стосується повної офіційної назви цієї релігійної організації⁸. Але вже, в січні 2019 р. 49 народних депутатів зареєстрували Конституційне подання щодо відповідності Конституції України Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»... № 2662–VIII. В поданні наголошується, що Закон «нівелює релігійну свободу та міжконфесійний мир в Україні, порушує конституційні права та свободи громадян...»⁹.

Лише у грудні 2022 р. Конституційний суд України ухвалив Рішення у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо Закону, який офіційно змінив зареєстровану назву церкви, щоб підкреслити її приналежність до Росії як такий, що відповідає Конституції України¹⁰. Сьогодні вона юридично відома як Українська православна церква Московського патріархату. «Окрему думку» щодо цього висловив суддя Конституційного Суду України Василь Лемак, котрий відзначив, «що сьогодні у воюючій Україні, в умовах реальних загроз її незалежності та територіальній цілісності, законодавча вимога щодо уточнення назви певної релігійної організації чи можливе введення деяких обмежень у доступі її священнослужителів до частин і з'єднань Збройних Сил України не виглядає надмірним (і непропорційним) обмеженням релігійної свободи»¹¹.

Після початку повномасштабної війни Росії проти України у 2022 р. український уряд разом із представниками громадянського суспільства

⁸ Про внесення зміни до статті 12 Закону України...

⁹ Конституційне подання щодо відповідності Конституції України Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» від 20 грудня 2018 р. № 2662–VIII. Від 18 січня 2019 р. № 04-03/6-48. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_374.pdf

¹⁰ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (справа щодо повної назви релігійних організацій) № 4-р/2022 від 27 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-22#Text>

¹¹ Окрема думка від 27.12.2022. Окрема думка (частково збіжна) судді Конституційного Суду України Василя Лемака стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (справа щодо повної назви релігійних організацій). ZAKON ONLINE. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb04d710-22/conv/sp:max100#n63>

активізували зусилля щодо усунення російського впливу в різних сферах суспільного життя, зокрема, і в релігійній сфері. Від листопада 2022 р. держава розпочала перевірки та розслідування діяльності православної церкви, що має зв'язки з Москвою, звинувачуючи її у просуванні кремлівської пропаганди під прикриттям релігійної доктрини. У грудні того ж року Президент Володимир Зеленський заявив, що релігійні організації, які співпрацюють із Росією, будуть заборонені, пояснивши це необхідністю запобігти внутрішній дестабілізації країни з боку держави-агресора¹².

У межах цих заходів були проведені обшуки в деяких церковних літерів і ключових монастирях, а кільком високопоставленим священнослужителям висунуто звинувачення у державній зраді та підбурюванні до міжрелігійної ворожнечі. Зокрема, Служба безпеки України відкрила кримінальне провадження щодо інциденту, який стався 12 листопада 2022 р. в одному з храмів Києво-Печерської лаври, що було зафіксовано на відео. Після молебню там виконували пісню, що містила пропагандистські тези, які прославляли «руській мір». Розслідування велося за статтею 436-2 Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за виправдовування та прославлення збройної агресії РФ проти України¹³. Під час рейдів у Лаврі, які проводили українські спецслужби, було виявлено проросійську літературу, прапори та російські паспорти¹⁴.

З огляду на загрози, які несе діяльність церковних структур Московського Патріархату, 29 березня 2022 р. Верховна Рада зареєструвала законопроект № 7204 «Про заборону Московського патріархату на території України» (проект н. д. О. Савчук). Його основною метою був захист територіальної цілісності держави, адже російська культурна експансія часто передуює військовій агресії. У разі ухвалення відповідного закону на проросійські релігійні організації очікувались такі наслідки:

- уся церковна власність, що належить Російській православній церкві та її керівним структурам, буде передана у державну

¹² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 грудня 2022 р. «Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України від 01.12.2022 № 820/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8202022-45097>

¹³ Скотнікова О. СБУ завела кримінальну справу через пісню про «матушку русь» у Києво-Печерській лаврі. *Вечірній Київ*. 15.11.2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/74310/>

¹⁴ СБУ знайшла проросійську літературу, мільйони готівки у різній валюті та «сумнівних» громадян рф під час безпекових заходів у приміщеннях УПЦ (МП). СБУ. 23.11.2022. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-znaishla-prorosiisku-literaturu-miliony-hotivky-u-riznii-valiuti-ta-sumnivnykh-hromadian-rf-pid-chas-bezpekovykh-zakhodiv-u-prymishchenniakh-upts-mp-video>

власність протягом 48 годин із моменту набрання законом чинності;

- релігійні громади отримують 14 днів для зміни юрисдикції. У разі переходу до іншої конфесійної підлеглості вони зберігають за собою церковне майно;
- Києво-Печерська, Почаївська та Святогірська лаври передаються у власність української держави¹⁵.

9 грудня 2022 р., на своєму засіданні, Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики розглянув цей законопроект. За результатами обговорення Комітет ухвалив рішення рекомендувати Верховній Раді України відхилити проект Закону про заборону Московського патріархату на території України¹⁶.

З метою захисту духовної незалежності, недопущення розколу у суспільстві за релігійною ознакою, сприяння консолідації українського суспільства та виявлення порушень у діяльності УПЦ МП стало введення в дію Указу Президента України № 820 від 1 грудня 2022 р. Цей документ зобов'язав Кабінет Міністрів України протягом двох місяців провести релігієзнавчу експертизу «Статуту про управління Української православної церкви» на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом та перевірити, чи законно релігійні організації, зокрема, УПЦ МП, користуються майном, яке перебуває на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника¹⁷.

Для «забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав корінних народів і національних меншин в Україні»¹⁸ ще на підставі рішення Уряду від 12 червня 2019 р. (№ 503)¹⁹ було створено Державну службу з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) – центральний орган виконавчої влади з граничною чисельністю працівників у кількості

¹⁵ Проект Закону про заборону Московського патріархату на території України № 7204 від 22.03.2022. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39276>

¹⁶ Верховна Рада України. Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики. До реєстр. № 7204 від 22.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/ef323fbc-465a-43cf-9c55-dd18fc4fd4d4>

¹⁷ Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) : Указ Президента України № 820/2022 від 1.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0021525-22#Text>

¹⁸ Про внесення змін до Положення про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті і Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України : Постанова Каб. Міністрів України № 1419 від 20.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1419-2022-p>

¹⁹ Про утворення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті : Постанова Каб. Міністрів України № 503 від 12.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503-2019-p#Text>

57 осіб (у тому числі державних службовців – 51), «діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України»²⁰.

Ключові завдання ДЕСС включають:

- удосконалення законодавчої та нормативної бази для гарантування прав національних меншин і корінних народів, забезпечення свободи совісті та ефективного державного регулювання у сфері етнополітики й релігії, з урахуванням міжнародних зобов'язань України та її євроінтеграційного курсу;
- розвиток співпраці та партнерства з релігійними інституціями й міжконфесійними об'єднаннями, підтримка реалізації їхніх соціально важливих ініціатив;
- посилення ролі військового капеланства та активізація взаємодії з громадськими організаціями, що представляють національні меншини та корінні народи України;
- надання релігійним організаціям адміністративних послуг і розширення міжнародної співпраці України в галузі етнополітики та свободи совісті через участь у моніторингових і консультативних механізмах²¹.

Для реалізації Указу Президента № 820 від 1 грудня 2022 р., Наказом ДЕСС від 23 грудня 2022 р. № Н-39/11 було утворено Експертну групу із забезпечення проведення релігієзнавчої експертизи «Статуту про управління Української Православної Церкви» (далі – Експертна група)²². До складу Експертної групи, яка діяла до 27 січня 2023 р., у складі семи фахівців з релігієзнавства та богослов'я на чолі з професором, завідувачем відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України О. Н. Саган.

Експертна група дійшла таких висновків:

1. Попри ухвалення нової редакції Статуту про управління Української Православної Церкви (УПЦ) від 27 травня 2022 р. та відповідної Постанови Собору УПЦ, формальний церковно-канонічний зв'язок цієї церкви з Російською Православною

²⁰ Про затвердження Положення про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті та внесення змін до Положення про Міністерство культури України : Постанова Каб. Міністрів України № 812 від 21.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2019-p#Text>

²¹ Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. Звіт про результати роботи Державної служби України з етнополітики та свободи совісті. 2023. С. 10. ДЕСС. URL: <https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zvit-2023.pdf>

²² Статут про управління Української Православної Церкви (з доповненнями і змінами), Ухвалений Собором Української Православної Церкви 27 травня 2022 р., м. Київ. Релігійно-інформаційна служба України (RISU). URL: <https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/1.2-Statut-UPTS.pdf>

Церквою збережено. УПЦ і надалі залишається частиною структури РПЦ – не як автокефальна церква, а як підрозділ, що має окремі ознаки самостійності, однак не є повноцінним самостійним суб'єктом у канонічному сенсі.

2. Українська Православна Церква перебуває у підпорядкованих відносинах із Російською Православною Церквою, що відображає модель «частина – ціле». Це не є рівноправні стосунки між двома автокефальними церквами. УПЦ також не має статусу автономії, який би був офіційно визнаний у православному світі, а отже, з погляду еклезіології²³ та канонічного права вона залишається внутрішньою структурною одиницею РПЦ, без власного канонічного статусу як окремої церкви.
3. Аналіз діяльності або її відсутності з боку керівних органів УПЦ свідчить про те, що вона не функціонує як незалежна (автокефальна) церковна структура. Церква не заявила про відокремлення від РПЦ, і немає жодних офіційних документів або рішень, які б свідчили про її вихід із канонічної юрисдикції Московського патріархату. Експертна група не виявила жодних доказів зміни статусу УПЦ як підпорядкованої частини РПЦ²⁴.

Попри те, що релігієзнавча експертиза Статуту про управління УПЦ була проведена прозоро, об'єктивно та з урахуванням усіх матеріалів, наданих самою УПЦ, 25 серпня 2023 р. Київський окружний адміністративний суд відкрив провадження за позовом Київської митрополії Української Православної Церкви проти Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, що стосується результатів цієї експертизи²⁵. «Релігієзнавча експертиза проведена з порушенням законодавства, упередженими та ворожо налаштованими проти УПЦ експертами, які самовільно змінили предмет і об'єкт дослідження, вдаючись до маніпуляцій», повідомив Інформаційно-просвітницький відділ УПЦ МП²⁶.

²³ Галузь християнського богослов'я, що вивчає природу і властивості Церкви.

²⁴ Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом : Наказ Державної служби України з етнополітики та свободи совісті № Н-8/11 від 27 січня 2023 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/visnovok-religijeznavchoyi-ekspertizi-statutu-pro/>

²⁵ У суді відкрито провадження УПЦ МП проти ДЕСС. *Релігійно-інформаційна служба України*. 31.08.2023. URL: https://risu.ua/u-sudi-vidkrito-provadžennya-upc-mp-proti-dess_n142101

²⁶ Юридичний відділ УПЦ опублікував коментар про судове оскарження релігієзнавчої експертизи ДЕСС. *Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький вісник УПЦ*. 30.08.2023. URL: <https://news.church.ua/2023/08/30/yuridichnij-viddil-upc-opublikuvav-komentar-pro-sudove-oskarzhennya-religijeznavchoji-ekspertizi-dess/#2025-04-23>

18 вересня 2024 р. Київський окружний суд виніс рішення» «у задоволенні адміністративного позову Київської Митрополії Української Православної Церкви ... до Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, ... Голови Державної служби України з етнополітики та свободи совісті Міністерства культури України Єленського Віктора Євгеновича ... відмовити»²⁷.

Також, для реалізації Указу Президента № 820 Кабмін прийняв Постанову № 1461 від 23 грудня 2022 р. відповідно до якої було створено тимчасовий консультативно-дорадчий орган – Міжвідомчу робочу групу з підготовки пропозицій та рекомендацій щодо організації виконання окремих завдань, пов'язаних з діяльністю релігійних організацій в Україні (далі – Міжвідомча робоча група)²⁸ та затверджено Положення про її діяльність. Основним завданням Міжвідомчої робочої групи була розробка пропозицій та рекомендацій щодо перевірки законності використання релігійними організаціями майна на території Києво-Печерської лаври²⁹. Міжвідомча робоча група провела чотири засідання (11.01.2023, 25.01.2023, 01.02.2023 та 08.02.2023).

Міжвідомча робоча група ознайомила з висновками перевірки наявності правових підстав та дотримання умов користування релігійними організаціями майном, яке перебуває на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Для цього Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП) створило комісію з перевірки окремих питань діяльності Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» на виконання Указу Президента № 820 (далі – Комісія) та робочої групи з перевірки наявності правових підстав та дотримання умов користування релігійними організаціями майном, яке перебуває на території Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» (далі – Робоча група). Комісія здійснювала зазначену перевірку від 15 березня до 15 травня 2023 р.

За результатами роботи Комісії та Робочої групи, створених МКІП, було сформульовано такі висновки:

1. У ході перевірки встановлено, що Монастир порушив умови договору користування майном, зокрема – допустив перебування на території Нижньої Лаври Національного заповідника

²⁷ Єдиний державний реєстр судових рішень. Київський окружний адміністративний суд : Рішення іменем України № 320/26027/23 від 18 вересня 2024 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/121701279/>

²⁸ Про утворення Міжвідомчої робочої групи з підготовки пропозицій та рекомендацій щодо організації виконання окремих завдань, пов'язаних з діяльністю релігійних організацій в Україні : Постанова Каб. Міністрів України № 1461 від 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1461-2022-p#Text>

²⁹ Там само.

сторонніх юридичних осіб, яким було передано будівлі без погодження з Національним заповідником.

2. Виявлено факти порушення Монастирем положень договору та норм законодавства у сфері охорони культурної спадщини.
3. Враховуючи ці обставини, вважається правомірним одностороннє розірвання договору. Це може бути здійснено на підставі пункту 8.1 договору через зафіксовані порушення його умов або відповідно до положень чинного законодавства України, яке дозволяє розірвати договір найму, укладений на невизначений строк, шляхом письмового повідомлення іншої сторони за один або три місяці до припинення дії договору³⁰.

З урахуванням рекомендацій Міжвідомчої робочої групи Кабінет Міністрів України видав розпорядження про припинення безоплатного користування релігійною організацією «Українська Православна Церква» культовими будівлями та іншим майном, що є державною власністю, розташованим на території Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»³¹ про що заявив на той час міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко: «з 29 березня 2023 р. припиняється дія договору про безоплатне користування УПЦ Києво-Печерської Лаври. Це стосується всіх приміщень, які орендує УПЦ в Лаврі»³². У листі таке рішення аргументується результатами роботи слідчої комісії, яка «встановила порушення Монастирем умов Договору про користування державним майном». До цього ж, 1 січня 2023 р. закінчився термін дії договору від 17 червня 2016 р., за яким УПЦ безоплатно користувалася Успенським собором та Трапезною церквою Києво-Печерської лаври.

Незважаючи на всі попередження, представники УПЦ МП відмовилися залишити монастирські приміщення. У відповідь, 29 березня 2023 р. до Господарського суду Києва надійшов позов від Свято-Успенської Києво-Печерської лаври. У ньому вимагали визнати недійсною відмову від договору з УПЦ МП. Митрополит Павло Лебідь (псевдо «Паша Мерседес») публічно заявляв, що УПЦ МП не збирається виселятись із території Києво-Печерської Лаври³³.

³⁰ Державна служба України з етнополітики та свободи совісті...

³¹ Про визнання таким, що втратило чинність, розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 519 : Розпорядження Каб. Міністрів України № 262-р від 30.03.2023. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/262-2023-p#Text>

³² У Російській православній церкві кажуть, що єдність із УПЦ (МП) зберігається. *Pagio Свобода*. 28 травня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ppts-upts-yednist/31872981.html>

³³ Кабацій М. Суд відмовив Московському патріархату у проведенні богослужінь в Лаврі. *Українська правда*. 13 червня 2023 р. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/06/13/254837/>

Однак, 13 червня 2023 р. Господарський суд Києва відмовив у задоволенні цього позову³⁴.

Отже, Інформаційна війна в релігійній сфері становить важливу складову російсько-українського гібридного конфлікту. У цьому контексті на території України спостерігається активне розгортання пропагандистських наративів, зокрема за участю представників УПЦ МП. Застосування механізмів «м'якої сили» в релігійній площині набуває особливої актуальності на тлі значущих змін у державно-церковних відносинах. Одним із таких поворотних моментів стало офіційне припинення та не відновлення договору з Українською Православною Церквою Московського патріархату на користування приміщеннями культового призначення.

Значущість цієї події полягає в тому, що Лавра є одним із релігійних символів українського православ'я. Той факт, що його приміщення з моменту здобуття Україною незалежності перебуває у власності УПЦ МП, свідчить про те, що з огляду на підпорядкування Московському патріархату ця територія може бути потужним центром впливу та поширення російської ідеології в українському суспільстві. Тому за понад рік повномасштабної російської військової агресії проти України важливим фактором дотримання конституційного права на свободу віросповідання є недопущення зловживань цією свободою, зокрема, російський деструктивний вплив через здійснення нерелігійної діяльності релігійними організаціями³⁵.

1 квітня 2023 р. Шевченківський суд Києва відправив під цілодобовий домашній арешт колишнього намісника Києво-Печерської лаври Павла до 30 травня 2023 р. за підозрою у розпалюванні міжрелігійної ворожнечі (стаття 161 КК України) та виправдовуванні збройного вторгнення Росії в Україну (частина 2 статті 436 КК України)³⁶. У фрагментах перехопленої телефонної розмови з вуст Митрополита, лунали звуки радості з приводу російської окупації українського міста Херсона. Він також називає вторгнення Росії в Україну «війною Америки до останнього українця», а також коментує ракетні обстріли Київської області як успішне знищення американських біологічних

³⁴ Єдиний державний реєстр судових рішень Господарський Суд міста Києва. Рішення іменем України. 09.08.2023. Справа № 910/4552/23 За позовом Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври / Чоловічий онастир/Української Православної Церкви до Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» про визнання недійсним правочину Суддя Сташків Р. Б. *YouControl*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/112894536/>

³⁵ Synchak B., Yelisovento Y. and Romanchuk S. Information War in the Religious Sphere in the Context of the «Battle» for the Kyiv-Pechersk Lavra. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2023. Vol. 43. Iss. 7, Article 7. P. 69. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2464>

³⁶ Дуляба Н. Комісія з перевірки Києво-Печерської Лаври оголосить висновки після 15 травня. *Лаврський портал*. 14 Квітня 2023 р. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2023/04/14/komisiia-z-perevirky-kyievo-pecherskoi-lavry-oholosyt-vysnovky-pislia-15-travnia>

лабораторій³⁷. 14 липня 2023 р. суд змінив запобіжний захід на тримання під вартою до 14 серпня, однак 7 серпня митрополита було звільнено, після внесення застави у розмірі 33,3 млн грн. У лютому 2025 р. чергове судове засідання у справі Митрополита Павла було перенесено через виявлені порушення в оформленні доказів та неявку адвоката³⁸.

Цей випадок є показовим і репрезентативним для оцінки діяльності Української Православної Церкви Московського патріархату на території України. Залучення духовенства, намісника Києво-Печерської лаври Павла Лебеда та ще дев'яти його соратників, до санкційного списку свідчить про дискредитацію їхньої релігійної ролі через дії, що не є частиною духовної практики. Як зазначено у повідомленні Служби безпеки України, їм інкримінуються звинувачення у... «просуванні проросійських наративів та виправданні військової агресії Росії в Україні»³⁹. Викладені Службою безпеки України аргументи свідчать про ймовірну участь вищого духовного керівництва Української Православної Церкви Московського патріархату щонайменше в інформаційній складовій гібридної війни, яку веде Російська Федерація проти України. Значна частина зазначених осіб наразі перебуває за межами підконтрольної Україні території – або на тимчасово окупованих землях, або за кордоном.

До дій, що стали підставою для включення до санкційного переліку, належать:

- ініціативи щодо приєднання окремих єпархій до складу Російської Православної Церкви;
- співпраця з представниками окупаційної адміністрації;
- поширення проросійських ідеологічних наративів;
- публічне виправдання воєнної агресії Росії проти України.

Щодо зазначених осіб введено обмежувальні заходи строком на п'ять років. Вони передбачають, зокрема, блокування активів, заборону на здійснення торговельних операцій і обмеження на виведення капіталу з території України. Додатково, фігуранти санкційного списку позбавляються державних нагород та інших форм офіційного визнання⁴⁰.

³⁷ СБУ перехопила телефонні розмови Митрополита УПЦ (МП) Павла. *Служба Безпеки України*. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6qDoWr9CVto>

³⁸ Борисенко Т. Порушення в оформленні доказів і неявка адвокатів: суд у справі митрополита УПЦ МП Павла Лебеда вкотре перенесли. *Суспільне Київ*. 20.02.2025. URL: <https://suspihne.media/kyiv/952997-porusenna-v-oformlenni-dokaziv-i-neavka-advokativ-sud-u-spravi-mitropolita-upc-mp-pavla-lebeda-vkotre-perenesli/>

³⁹ СБУ опублікувала перелік осіб, які потрапили в «церковний список» санкцій РНБО. *АРМІЯІNFORM*. 3 грудня 2022 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/03/sbu-opublikovala-perelik-osib-yaki-potrapiyly-u-cerkovnij-spyok-sankcij-rnbo/>

⁴⁰ Там само.

Військова розвідка України, яка займається обміном полоненими, запропонувала обміняти частину з 12 тис. священників на українських військовополонених, яких утримує Росія. Незважаючи на те, що вони є громадянами України, Україна вже обміняла частину обвинувачених московських священників на українських військовополонених, яких утримує Росія, зазначив голова СБУ Василь Малюк, у деяких випадках позбавивши їх громадянства: «ворог дуже цінує своїх агентів у рясах. Так, одну таку особу обміняли на 28 українських військовослужбовців»⁴¹.

За ініціативи Президента Володимира Зеленського з метою захисту територіальної цілісності та державного суверенітету, зміцнення національної безпеки 20 серпня 2024 р. було прийнято Закон України № 3894-IX «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», що набув чинності 23 вересня 2024 р. Пункт 1 статті 3 цього Закону визначає, що «зважаючи на те, що Російська православна церква є ідеологічним продовженням режиму держави-агресора, співучасницею воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються від імені Російської Федерації та ідеології «русского міра», діяльність в Україні Російської православної церкви заборонена»⁴². Пункт 2 статті 3 на підставі пункту 1 передбачає припинення діяльності релігійних організацій «афілійованих з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена..., у тому числі безпосередньо або як складова частина іншої релігійної організації, або за наявності інших ознак»⁴³.

Надзвичайно актуальною, на нашу думку є стаття 5, згідно якої пропаганда ідеології «русского міра» релігійними організаціями або їхніми органами управління, що загрожує національній безпеці та територіальній цілісності України, забороняється. Підтвердження фактів такої пропаганди здійснює відповідний державний орган за встановленою процедурою з використанням релігієзнавчих експертиз, офіційних даних і відкритих джерел⁴⁴.

Якщо державний орган, що відповідає за релігійну політику, виявляє, що релігійна організація в Україні пов'язана із забороненою іноземною організацією, він видає їй припис. Одночасно з цим на своєму сайті оприлюднюється

⁴¹ Одного священника УПЦ МП обміняли на 28 українських військовослужбовців – голова СБУ. *Інститут масової інформації*. 21.04.2023. URL: <https://suspihne.media/453018-svasennika-upc-mp-obminali-na-28-ukrainskih-vijskovih-sbu/>

⁴² Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій : Закон України від 20.08.2024 № 3894-IX: станом на 20.08.2024. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://www.golos.com.ua/documents/z-3894-ix.pdf>

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

такий перелік афілійованих організацій, який може оновлюватися. Релігійна організація повинна усунути ці порушення протягом 30 днів і надіслати звіт із доказами. Цей термін може бути продовжено ще максимум на 60 днів.

У випадку, якщо УПЦ не подасть звіт у визначений термін, не підтвердить усунення порушень або відсутні підстави для відкликання припису, Державна служба з етнополітики зобов'язана звернутися до суду з позовом про припинення діяльності відповідної релігійної організації⁴⁵.

Згідно з положеннями закону, передбачено дев'ятимісячний перехідний період, протягом якого Українська православна церква Московського патріархату повинна або об'єднатися з Православною Церквою України, або чітко й аргументовано засвідчити свою незалежність від Російської православної церкви. У разі невиконання цих умов суд може ухвалити рішення про офіційну заборону діяльності УПЦ МП, що передбачатиме її виключення з державного реєстру, втрату права власності та припинення релігійної діяльності на території України⁴⁶.

Державної служби з питань національної політики та свободи совісті згідно Закону буде виявляти зв'язки УПЦ МП з Росією. Ст. 3 цього Закону зазначає, що «зважаючи на те, що Російська православна церква є ідеологічним продовженням режиму держави-агресора, співучасницею воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються від імені Російської Федерації та ідеології «русского міра», діяльність в Україні Російської православної церкви заборонена»⁴⁷.

Очільник Державної служби з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) Віктор Єленський зазначив, що в 2025 р. будуть проводитись дослідження релігійних організацій за ознаками афіліації. Якщо релігійна організація афілійована з РПЦ, то вона в травні отримає припис. «Наприклад, ми визначимо, що певна організація – частина РПЦ, бо її предстоятель чи голова є членом Синоду Російської православної церкви. Даємо припис, в якому просимо: «Ваше преосвященство, афіліація вашої релігійної організації з РПЦ полягає в тому, що ви є членом її керівного органу. Будь ласка, вийдіть з цього складу». Якщо він виходить зі складу цього керівного органу, то закон не застосовують. Якщо не виходить, тоді з травня Державна служба з етнополітики отримає

⁴⁵ Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій : Закон України від 20.08.2024 № 3894-IX: станом на 20.08.2024. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://www.golos.com.ua/documents/z-3894-ix.pdf>

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

право позиватися до суду щодо припинення цієї організації⁴⁸. Таким чином, згідно з новим законом діяльність Російської православної церкви заборонена в Україні, а також забороняється використання будь-яких релігійних організацій для поширення ідей «руського міра», оскільки це суперечить національним інтересам та національній безпеці України.

Свою позицію щодо ухвалення нового закону, спрямованого на захист українського релігійного простору від впливу російських релігійних структур висловив і Митрополит Епіфаній, очільник Православної Церкви України. Він наголосив, що духовна незалежність є невід'ємною складовою загальної незалежності держави. Також Митрополит зауважив, що, попри тривалий спротив, значна кількість релігійних громад уже перейшла під юрисдикцію ПЦУ та підтримала її ініціативи⁴⁹.

За висновками професорки історії, антропології та релігієзнавства в Університеті штату Пенсильванія Кетрін Ваннер (Wanner Catherine), релігійна свобода часто сприймається в абсолютних термінах: вона або існує, або її немає. Ідеали релігійної свободи перешкоджають втручанню держави у внутрішні справи релігійних громад. Але межу між релігійним і політичним часто важко помітити в партнерстві між церквою та державою, яке поширене в православних суспільствах. І коли ці партнерства стають зброєю для досягнення агресивних політичних цілей, як це було в Росії, відповідь на них виявиться вирішальною не лише для захисту суверенних держав, але й для західного розуміння того, що являє собою релігійну свободу в першу чергу⁵⁰.

Російська Федерація та Російська православна церква продовжують використовувати широко розгалужену систему пропаганди, що спирається на багаторічне домінування у православному релігійному просторі на міжнародному рівні. Вони намагаються переконати світ, що Україна «забороняє християнство» і «переслідує віруючих». Цей неправдивий наратив особливо пропагує американський проросійський підприємець індійського походження, кандидат у президенти США від Республіканської партії 2024 р., котрий пізніше знявся з перегонів Вівек Рамасвами (Vivek Ramaswamy), який стверджував,

⁴⁸ Антоняк М. Від УПЦ МП не вимагають змінити православний обряд – тільки вийти зі складу РПЦ: пояснення релігієзнавця Єленського. *Суспільне Чернівці*. 22.03.2025. URL: <https://suspilne.media/chernivtsi/976875-vid-upc-mp-ne-vimagaut-zminiti-pravoslavnij-obrad-tilki-vijti-zi-skladu-rpc-poasnenna-religieznavca-elenskogo/>

⁴⁹ Хмельницька В. Епіфаній розповів, як новий закон про УПЦ МП вплине на релігійну ситуацію в Україні. *ТСН*. 21.08.2024. URL: [https://tsn.ua/ukrayina/yepifaniy-rozpoviv-yak-noviy-zakon-vpline-na-religiynu-situaciyu-v-ukrayini-2644515.html](https://tsn.ua/ukrayina/yepifaniy-rozpoviv-yak-noviy-zakon-vpline-na-religiyну-situaciyu-v-ukrayini-2644515.html)

⁵⁰ Wanner Catherine. How Russia Weaponized Religion in the War on Ukraine. *Inkstick Media*. November 6. 2024. URL: <https://inkstickmedia.com/how-russia-weaponized-religion-in-the-war-on-ukraine/>

що Україна «використовує гроші американських платників податків для заборони християнства»⁵¹.

Тому, реалізація Закону, що регулює діяльність релігійних організацій, на думку наукового співробітника Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) Сергія Здіорука, є складною через низку внутрішніх та зовнішніх політичних чинників. Сама процедура застосування закону є специфічною, комплексною та тривалою, що ускладнюється чутливістю релігійної сфери та історичним впливом тоталітарної російсько-комуністичної політики. Додатково, на цей процес впливає постійний моніторинг свободи совісті та релігії з боку міжнародних союзників та партнерів, особливо з огляду на статус України як кандидата в члени ЄС⁵².

Після закінчення дев'яти місяців (20 травня 2025 р.) для розриву зв'язків УПЦ МП з згідно Закону «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» Державна служба України з етнополітики та свободи совісті у період з 20 травня по 8 липня 2025 р. провела дослідження щодо наявності ознак афілійованості Київської митрополії Української Православної Церкви (код ЄДРПОУ 21510633) з іноземною релігійною організацією, діяльність якої заборонена на території України. 17 липня 2025 р. ДЕСС оприлюднила припис про усунення порушень законодавства у сфері свободи совісті та релігійних організацій, яким зобов'язала Київську митрополію Української православної церкви (Московського патріархату) упродовж одного місяця припинити належність до структури Російської православної церкви, діяльність якої заборонена в Україні.

Відповідно до припису, митрополит Київський і предстоятель УПЦ (МП) Онуфрій має до 18 серпня 2025 р. надати підтвердження, що вищі органи церковної влади УПЦ ухвалили рішення про:

- офіційний вихід зі структури РПЦ;
- визнання недійсними для УПЦ усіх положень статуту РПЦ;
- відкликання духовенства з усіх керівних та канонічних органів РПЦ;
- анулювання рішень РПЦ щодо анексії єпархій УПЦ та призначення керівництва цих єпархій⁵³.

⁵¹ Demas Alex. Assessing Vivek Ramaswamy's Claims About Ukraine. *The Dispatch. Fact Check*. 16 November. 2023. URL: <https://thedispatch.com/article/assessing-vivek-ramaswamys-claims-about-ukraine/>

⁵² Здіорук С. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», прийнятий для забезпечення національної безпеки в умовах агресії РФ. *НІСД*. 18.10.2024. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/zakon-ukrayiny-pro-zakhyst-konstytutsiynoho-ladu-u-sferi-diyalnosti>

⁵³ Припис про усунення порушень законодавства про свободу совісті та релігійні організації. ДЕСС. 17 Липня, 2025 р. ДЕСС. URL: https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/Prypys_KM-UPTS-12.pdf

Відповідно до Закону⁵⁴ від 24 серпня 2024 р., у разі якщо Українська православна церква не надасть у визначений термін звіт або не підтвердить усунення виявлених порушень, а також за відсутності підстав для відкликання припису, ДЕСС зобов'язана звернутися до суду з позовом про припинення діяльності цієї релігійної організації.

16 серпня 2025 р., у відповідь на Припис, на офіційному сайті УПЦ МП з'явилося повідомлення про те, що Київська митрополія УПЦ МП направила листа до Державної служби з етнополітики та свободи совісті. У листі УПЦ МП звинуватила ДЕСС в упередженості та прагненні «розправитися з неугодами», оскільки перевірка була проведена першочергово до неї.

Також, поставлено під сумнів професіоналізм членів дослідницької групи ДЕСС та повідомлено про намір звернення до суду з вимогою зупинити дію наказу ДЕСС № Н-65/11 від 13 травня 2025 р., яким затверджено її склад. Звинувачення в тому, що представники Київської митрополії УПЦ МП не були включені до складу групи, є безпідставними, оскільки експертиза має бути незалежною та об'єктивною.

Крім того, в листі зазначено, що дослідження ґрунтується «переважно на підставі документів іноземної держави, яка здійснила збройну агресію проти України» до яких УПЦ МП не має жодного стосунку. Одночасно акцентується увага на значній соціально-гуманітарній допомозі, наданій Церквою з 24 лютого 2022 р., що перевищує 241,5 млн грн⁵⁵.

І головним підсумком листа є твердження, що Припис від 17.07.2025 № П-1 має «маніпулятивний характер», «є далеким від об'єктивності та реалій», є фікційним та не має стосунку до УПЦ МП, а тому не може бути виконаний⁵⁶.

Ще однією плямою та черговим підтвердженням тісних зв'язків керівництва УПЦ МП з Російською православною церквою стало розслідування журналіста «Української правди» Михайла Ткача в травні 2023 р. про те, що митрополит УПЦ МП Онуфрій (Орест Березовський) володіє російським паспортом та ще понад 20 священнослужителів цієї церкви мають російське громадянство⁵⁷.

⁵⁴ Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій : Закон України № 3894-IX від 20.08.2024: станом на 20.08.2024. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text>

⁵⁵ Київська Митрополія направила лист до ДЕСС щодо питань державної політики по відношенню до УПЦ. Українська Православна Церква. Синаодальний інформаційно-просвітницький вігглі УПЦ. 16.08.2025. URL: <https://uoc-news.church/2025/08/16/kijivska-mitropoliya-napravila-list-do-dess-shhodo-pitan-derzhavnojipolitiki-po-vidnoshennyu-do-upc/#2025-08-20>

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Ткач М. Московський патріархат. В кого зі служителів УПЦ є російське громадянство? Українська правда. 7 квітня 2023 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=mOF_nvbuuqM

За даними розслідування, Онуфрій ще у 1998 р. оформив закордонний паспорт громадянина Російської Федерації, і пояснював цей факт тим, що під час розпаду СРСР мав постійну реєстрацію на території Росії, у зв'язку з чим автоматично набув громадянства цієї держави⁵⁸.

Тому, вже в липні 2025 р. на підставі матеріалів СБУ, Президент України Володимир Зеленський підписав Указ (не опублікований) про припинення українського громадянства Ореста Березовського (митрополита Онуфрія). Служба безпеки з'ясувала, що він ще у 2002 р. добровільно набув громадянство РФ, не повідомивши про це українські органи влади, водночас зберігаючи статус громадянина України. Крім того, Березовський підтримує зв'язки з Московським патріархатом і свідомо протидіє автокефалії Православної церкви України, продовжуючи демонструвати лояльність до РПЦ та патріарха Кирила навіть після початку повномасштабної агресії РФ⁵⁹.

Отже, з метою захисту національної та інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету у серпні 2024 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», що має на меті обмеження впливу релігійних структур, пов'язаних із державою-агресором. Згідно з цим законом, забороняється діяльність організацій, керівні центри яких перебувають у країнах, що здійснюють збройну агресію проти України. Окрім того, неприпустимою вважається афілійованість із релігійними організаціями, забороненими в Україні, зокрема й з Російською православною церквою. Поширення ідеології «руського міра» визнається однією з підстав для заборони діяльності такої організації. Повноваження з виявлення таких зв'язків покладено на Державну службу з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), яка здійснює аналіз на основі відкритих джерел, експертиз і реєстрів.

У період із 20 травня по 8 липня 2025 р. ДЕСС провела дослідження, присвячене вивченню ознак афілійованості Київської митрополії Української православної церкви з Російською православною церквою. За його результатами 17 липня було видано припис про усунення виявлених порушень. Згідно з цим документом, УПЦ МП протягом місяця має вийти зі структури РПЦ,

⁵⁸ Гордон Д. Митрополита УПЦ МП Онуфрія позбавили українського громадянства. *Детектор мегія*. 02.07.2025. URL: <https://detector.media/infospace/article/242287/2025-07-02-mytropolita-upts-mp-onufriya-pozbavyly-ukrainskogo-gromadyanstva/>

⁵⁹ Так званого митрополита УПЦ (МП) Онуфрія. СБУ. 02.07.2025. URL: https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-prypyneno-hromadianstvo-ukrainy-oresta-berezovskoho-tak-zvanoho-mytropolita-upts-mp-onufriia?fbclid=IwY2xjawLSB7RleHRuA2FlbQixMQABHvh2yWChY3mAtJiPsUpl3raODUwMlyvVvud6ehMygyACbSGI-g9JgQlQSOTk_aem_dnm5lWPMMGIOh6-BfWWM3w

яка заборонена в Україні. Митрополит Онуфрій зобов'язаний до 18 серпня надати офіційне підтвердження того, що найвищі органи церковної влади УПЦ ухвалили відповідні рішення.

Упродовж останніх років в Україні спостерігаються суттєві трансформації у релігійному самовизначенні православних вірян. Ці зміни зумовлені як реорганізацією православної церковної структури в державі, так і через вплив російської агресії на суспільні настрої. Про це свідчать дані останніх соціологічних опитувань. Зокрема, у період з 20 вересня по 3 жовтня 2024 р. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів загальнонаціональне опитування громадської думки в межах проєкту «Омнібус». З власної ініціативи до анкети було включено запитання щодо релігійної самоідентифікації населення, а один із замовників запропонував запитання, що стосувалися ставлення до створення єдиної Православної Церкви в Україні, а також до законодавчих ініціатив із заборони окремих релігійних організацій. Шляхом телефонних інтерв'ю було опитано 2004 респондентів – повнолітніх громадян України, що мешкають на підконтрольній українській владі території.

Як свідчать результати опитування, релігійна самоідентифікація населення України з липня 2022 р. суттєво не змінилася. Переважна більшість респондентів – 70 % – і надалі вважають себе православними. З-поміж них найбільша частка, а саме 56 % від загальної кількості опитаних (що становить 81 % серед усіх, хто ототожнює себе з православ'ям), ідентифікують себе з Православною Церквою України. Ще 7 % опитаних назвали себе православними без уточнення конфесійної приналежності, а 6 % – ототожнюють себе з Українською Православною Церквою Московського Патріархату.

На другому місці за поширеністю виявилися атеїсти – 12 %. Слід зауважити, що серед варіантів відповіді «інші» окремі респонденти зазначали такі ідентичності, як «агностик» чи «невіруючий», уникаючи прямого зарахування себе до атеїстів, але демонструючи схожі позиції. Приблизно 7 % опитаних ідентифікують себе з Українською греко-католицькою церквою. Інші конфесійні належності вказували не більше як 3 % учасників опитування⁶⁰.

Згідно з результатами опитування, 61 % громадян України висловлюють підтримку ідеї створення єдиної Православної Церкви в межах держави. Проти такої ініціативи виступають 16 % респондентів, тоді як ще 20 % залишаються байдужими до цього питання.

⁶⁰ Грушецький А. Пресреліз. Релігійна самоідентифікація українців, ставлення до створення єдиної Православної Церкви та до Закону про заборону окремих релігійних організацій. Київський міжнародний інститут соціології. 15.10.2024. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1443&page=7>

Митрополит Епіфаній отримав беззаперечну підтримку серед респондентів, які вважають його найкращим кандидатом на пост глави об'єднаної Православної Церкви: його кандидатуру підтримують 50 % усіх опитаних, що становить 76 % серед тих, хто визначився зі своєю думкою. Інші варіанти включають: іншого українського ієрарха (8 % від загальної кількості респондентів та 12 % серед тих, серед тих, хто мав чітку позицію), митрополита Онуфрія (6 і 9 % відповідно), а також ієрарха з-за кордону (2 і 3 %). Близько третини опитаних заявили про відсутність чіткої позиції або виявили байдужість до цього питання⁶¹.

У вересні 2024 р. Верховна Рада України ухвалила законопроект про внесення змін до низки чинних законів, які регулюють діяльність релігійних організацій в Україні. Закон передбачає можливість заборони діяльності тих релігійних структур, що мають зв'язки з Російською Федерацією. Відповідно до результатів опитувань, 80 % громадян України підтримують прийняття цього нормативного акта. Водночас 16 % опитаних висловили незгоду з його ухваленням, а ще 4 % не змогли визначити своє ставлення до цього питання⁶².

Майже паралельно з дослідженням КМІС, з 25 по 31 жовтня 2024 р. Центр Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні провів соціологічне опитування на тему «Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (жовтень 2024 р.)». Дослідження методом особистого інтерв'ю (face-to-face) проводилося лише в регіонах, що контролюються українським урядом і не є зоною активних бойових дій. Починаючи з 2014 р., спостерігається поступове зменшення кількості осіб, які ідентифікують себе як православні: їхня частка скоротилася з 70 % у 2014 р. до 55 % у 2024 р. Водночас дещо зросла частка прихильників Української греко-католицької церкви – з 8 до 12 %. Крім того, 10 % респондентів назвали себе «просто християнами», а 18 % заявили, що не належать до жодного релігійного віросповідання⁶³.

До 2018 р. в Україні існувало три основні православні церкви: Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Українська православна церква в юрисдикції Московського патріархату (УПЦ (МП)) та Українська

⁶¹ Грушецький А. Пресреліз. Релігійна самоідентифікація українців...

⁶² Там само.

⁶³ Разумков Центр. Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (жовтень 2024 р.). 27 січня 2025 р. Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiynosti-dovira-do-tserkvy-konfesiyni-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-zhovten-2024r>

православна церква Київського патріархату (УПЦ-КП). За цей період кількість прихильників УПЦ (МП) значно скоротилася – з 24 % у 2010 р. до 12 % у 2018 р. Водночас кількість вірян УПЦ-КП зросла майже вдвічі, з 15 до 29 %.

У грудні 2018 р. УПЦ-КП та УАПЦ об'єдналися, утворивши Православну Церкву України (ПЦУ), яка у січні 2019 р. отримала Томос⁶⁴ про автокефалію від Вселенського Патріархату. Надалі відсоток вірян, які ідентифікують себе як прихильники ПЦУ, демонстрував тенденцію до зростання: у 2021 р. – 24 %, у 2022 – 36 %, у 2023 – 42 %. Водночас у 2024 р. цей показник знизився до 35 %, що відповідає рівню 2022 р. і свідчить про незначне скорочення порівняно з 2023 р. Зменшення частки вірян ПЦУ корелює зі загальним скороченням кількості православних у 2024 р. (з 61 до 55 %) ⁶⁵.

Істотне падіння продемонстрував і показник ідентифікації з УПЦ (МП): з 13 % у 2021 р. до 5,5 % у 2024 р. Ця динаміка відображає наслідки широко-масштабної війни Росії проти України та зміну суспільного ставлення до структур, пов'язаних із РПЦ⁶⁶.

Щодо вже згадуваного ЗУ «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», значна частина громадян висловила схвалення його ключових положень. Зокрема, 74 % респондентів підтримали норму, що забороняє діяльність Російської православної церкви на території України (проти – 10 %).

Ще більшу підтримку – 79 % – отримало положення, згідно з яким жодна релігійна організація, яка функціонує в Україні, не може мати керівного центру в державі, яка здійснює збройну агресію проти України (не підтримують 7 %). Також 75 % опитаних схвалюють заборону на входження українських релігійних організацій до складу іноземних структур, діяльність яких в Україні заборонена (проти – 7 %).

Найвищий рівень підтримки – 80 % – зафіксовано щодо норми, яка визначає пропаганду ідеології «руського міра» з боку релігійної організації або її керівних органів підставою для припинення її діяльності (не згодні – 6 %). Більшість українців у всіх регіонах підтримують ці законодавчі ініціативи⁶⁷.

Отже, згідно результатів опитування, населення демонструє високу підтримку законотворчих ініціатив щодо обмеження діяльності релігійних структур,

⁶⁴ Указ синоду і/або глави помісної православної церкви з важливих питань церковного устрою або віровчення.

⁶⁵ Разумков Центр. Рівень релігійності, довіра до Церкви...

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само.

пов'язаних із державою-агресором: 74–80 % респондентів підтримали ключові положення відповідного закону. Це свідчить про посилення суспільного запиту на захист національної безпеки у релігійній сфері та подальшу дерадянізацію духовного простору.

Результати двох соціологічних опитувань – Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) та Центру Разумкова – демонструють як спільні тенденції, так і деякі відмінності в релігійній самоідентифікації українців. Обидва дослідження підтверджують стабільне домінування православ'я, хоча КМІС фіксує 70 % православних, тоді як Центр Разумкова – лише 55 %, що вказує на різницю у методології та часі проведення. Водночас в обох опитуваннях зафіксовано перевагу ПЦУ серед православних та суттєве зменшення підтримки УПЦ (МП). Обидва джерела також відзначають зростання частки нерелігійного населення, зокрема атеїстів, агностиків або тих, хто не ототожнює себе з жодною конфесією. Респонденти обох опитувань висловлюють високу підтримку створення єдиної Православної Церкви в Україні та законодавчих ініціатив щодо обмеження діяльності релігійних структур, пов'язаних з Російською Федерацією (понад 74 %). Такі дані свідчать про посилення запиту суспільства на духовну суверенність і безпеку відповідальність релігійних організацій.

На нашу думку, зменшити ризики та загрози, що походять від діяльності Української православної церкви Московського патріархату, допоможе лише комплексний підхід. Він міг би бути зорієнтований на:

- Чітку та прозору державну політику у релігійній сфері, спрямовану на подолання суперечностей і запобігання конфліктам.
- Розробку та прийняття законодавства, що чітко розмежовує духовну діяльність і проросійську пропаганду. Закон має бути універсальним для всіх релігійних організацій, запобігаючи маніпуляціям і подвійним стандартам.
- Створення незалежних механізмів моніторингу, які б постійно відстежували діяльність релігійних організацій на предмет їхньої афільованості з державою-агресором.
- Рішучі дії влади щодо притягнення до кримінальної відповідальності представників усіх релігійних організацій, які порушують законодавство України незалежно від їх посади та статусу.
- Постійну роз'яснювальну роботу серед громадян про справжню діяльність УПЦ МП: публікацію офіційних даних про виявлені порушення, рішення судів та результати розслідувань; проведення інформаційних кампаній у ЗМІ, соціальних мережах

та освітніх закладах, які пояснюватимуть різницю між вірою, релігією та політичною пропагандою; сприяння роботі незалежних журналістів та експертів-релігієзнавців, які б могли об'єктивно висвітлювати ситуацію.

- Відкритий діалог з суспільством, публічні обговорення з експертами та представниками різних конфесій.
- Свідому громадську позицію самих українців: інформування органів влади про факти порушень, що відбуваються на місцях, та активне співробітництво з правоохоронними органами; підтримка українських релігійних організацій, які визнають незалежність і територіальну цілісність України, що сприятиме їхньому зміцненню; відмова від відвідування церков, які демонструють проросійську позицію або ігнорують закон, що стане найефективнішим інструментом громадського тиску.

ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – ЧЕХІЯ: ЗОВНІШНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВІ РІШЕННЯ

© Тетяна ФЕДОРЧАК

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-9>

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, розпочате 24 лютого 2022 р., стало важливим чинником, що засвідчив позицію міжнародної спільноти щодо підтримки державного суверенітету та територіальної цілісності України. Більшість демократичних держав розцінили російську агресію як загрозу міжнародній безпеці, принципам міжнародного права та європейському безпековому порядку. У відповідь вони надали Україні політичну, дипломатичну, фінансову, гуманітарну та військову допомогу, спрямовану на зміцнення її обороноздатності та захист державної незалежності.

Серед держав, які послідовно підтримують Україну та розвивають із нею партнерські відносини, особливе місце посідає Чеська Республіка. Ставлення чеського суспільства до російської агресивної політики значною мірою зумовлене історичним досвідом країни, насамперед подіями 1968 р., коли війська держав Організації Варшавського договору здійснили військову інтервенцію до Чехословаччини

з метою придушення реформаторського руху «Празька весна». Ці події залишили глибокий слід у колективній історичній пам'яті чеського народу та суттєво вплинули на формування сучасного сприйняття загроз, пов'язаних із політикою російської федерації.

Сучасна зовнішня політика російської федерації розглядається багатьма європейськими державами як така, що має ревізійністський характер і супроводжується застосуванням військової сили, інформаційно-пропагандистських інструментів, політичного тиску та інших засобів гібридного впливу. У науковому та політичному дискурсі дедалі частіше наголошується, що ці практики становлять загрозу суверенітету держав, міжнародному правопорядку та демократичним цінностям. Особливу увагу приділяють прагненню російської федерації зберегти чи відновити свій політичний вплив на держави Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), використовуючи широкий спектр політичних, економічних, інформаційних і військових інструментів.

У другій половині ХХ ст. Чехословаччина пережила період військової окупації та політичних репресій після подій 1968 р., що суттєво вплинуло на подальший розвиток держави й суспільства. Попри тривалий період існування в умовах комуністичного режиму, країна змогла здійснити демократичні трансформації, а після утворення Чеської Республіки інтегрувалася до європейських і євроатлантичних структур, ставши членом НАТО та Європейського Союзу. Історичний досвід тоталітарного минулого значною мірою визначає сучасне ставлення чеського суспільства до авторитарних практик, порушення норм міжнародного права та використання військової сили як інструменту реалізації зовнішньополітичних цілей.

Радянське керівництво застосовувало широкий спектр політичних, військових і репресивних заходів з метою збереження контролю над Чехословаччиною та утримання її в зоні геополітичного впливу СРСР. Історичний досвід подій 1968 р. суттєво вплинув на формування сучасного сприйняття чеським суспільством політики російської федерації. Усвідомлення наслідків зовнішньої агресії та порушення державного суверенітету стало одним із чинників послідовної підтримки України з боку Чеської Республіки після початку російської агресії.

Чехія надає Україні політичну, дипломатичну, гуманітарну, фінансову та військову допомогу, підтримуючи її боротьбу за незалежність, територіальну цілісність і демократичний розвиток. Подібно до того, як події «Празької весни» стали символом прагнення чехословацького суспільства до демократичних перетворень, сучасний опір України російській агресії розглядається як захист права держави на суверенний вибір власного політичного й цивілізаційного розвитку.

Українсько-чеські міждержавні відносини беруть початок ще в період існування Чехословацької Федеративної Республіки (ЧСФР). 8 грудня 1991 р. ЧСФР офіційно визнала незалежність України, а 30 січня 1992 р. між двома державами було встановлено дипломатичні відносини. У травні 1992 р. під час офіційного візиту до України Прем'єр-міністр Чехословацької Федеративної Республіки Маріан Чалфа парафував Договір про добросусідство і дружні відносини. Проте документ не набув чинності у зв'язку з припиненням існування ЧСФР та її мирним поділом на Чеську і Словацьку Республіки, що відбувся 1 січня 1993 р.

Показово, що Україна стала однією з перших держав, які встановили дипломатичні відносини з Чеською Республікою. Це відбулося 1 січня 1993 р. – у день проголошення незалежності Чеської Республіки. У подальшому двосторонні відносини характеризувалися стабільним розвитком і поступовим розширенням сфер співробітництва. Чеська Республіка послідовно підтримувала суверенітет і територіальну цілісність України, а також її курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Важливим етапом активізації українсько-чеського політичного діалогу став 2005 р., впродовж якого відбулося кілька візитів високого рівня. 9–10 лютого офіційний візит до Праги здійснила парламентська делегація України на чолі з Головою Верховної Ради України Володимиром Литвином. 10 травня Україну відвідав Міністр закордонних справ Чеської Республіки Циріл Свобода, а 14–16 червня відбувся державний візит до України Президента Чеської Республіки Вацлава Клауса. Ці заходи сприяли поглибленню політичного діалогу та розширенню двостороннього співробітництва.

Подальший розвиток українсько-чеських відносин підтверджується регулярними контактами на найвищому та високому політичному рівнях. Зокрема, 19 грудня 2011 р. відбувся офіційний візит Прем'єр-міністра України до Чеської Республіки. 10–12 вересня 2013 р. Чеську Республіку відвідав Міністр закордонних справ України, а 20–22 жовтня 2013 р. офіційний візит до України здійснив Президент Чеської Республіки. У січні та листопаді 2019 р. Україну відвідали Міністр закордонних справ Чеської Республіки Томаш Петршічек і Прем'єр-міністр Андрей Бабіш. У лютому 2020 р. Міністр закордонних справ України Вадим Пристайко здійснив робочий візит до Чеської Республіки, у межах якого було відкрито Українсько-чеський форум, покликаний активізувати взаємодію між інститутами громадянського суспільства обох держав.

Висока інтенсивність двосторонніх контактів зберігалася і впродовж 2021 р. Зокрема, 22–25 серпня Україну відвідав Голова Сенату Парламенту Чеської Республіки Мілош Вистрчил, який узяв участь в установчому саміті

Кримської платформи та урочистостях з нагоди 30-ї річниці незалежності України. Під час візиту відбулися його зустрічі з Президентом України Володимиром Зеленським, Головою Верховної Ради України Дмитром Разумковим, лідером кримськотатарського народу Мустафою Джемільєвим і Головою Меджлісу кримськотатарського народу Рефатом Чубаровим. Крім того, чеська делегація відвідала контрольний пункт в'їзду-виїзду «Чонгар» на адміністративному кордоні між тимчасово окупованою Автономною Республікою Крим і материковою частиною України. У жовтні 2021 р. Перший заступник Голови Сенату Парламенту Чеської Республіки Їржі Ружічка взяв участь у меморіальних заходах з нагоди 80-х роковин трагедії Бабиного Яру, що також засвідчило високий рівень політичного діалогу між двома державами.

Із початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну українсько-чеські двосторонні відносини набули безпрецедентної інтенсивності. Так, 26 лютого 2022 р. відбулася перша телефонна розмова Президента України В. Зеленського з Прем'єр-міністром Чеської Республіки Петером Фіалою, під час якої глава чеського уряду підтвердив незмінну підтримку України у протидії російській агресії. Протягом наступного місяця контакти між керівництвом обох держав здійснювалися на регулярній основі. Зокрема, телефонні переговори Президента України, а також глав урядів України та Чеської Республіки відбулися 27 лютого, 4, 8, 13 і 29 березня 2022 р. Основна увага під час цих консультацій була зосереджена на координації міжнародної підтримки України та питаннях надання комплексної політичної, гуманітарної, фінансової й військово-технічної допомоги.

Важливою подією був робочий візит до Києва 15 березня 2022 р. Прем'єр-міністра Чеської Республіки П. Фіали, який став одним із перших керівників урядів держав-членів Європейського Союзу, що відвідав українську столицю після початку широкомасштабної війни. До складу спільної делегації також увійшли віце-прем'єр-міністр Польщі Ярослав Качинський і Прем'єр-міністр Словенії Янез Янша. Під час візиту відбулися переговори з Президентом України В. Зеленським та Прем'єр-міністром Д. Шмигалем, на яких обговорили актуальні питання підтримки України, координації міжнародної допомоги та спільних дій щодо протидії російській агресії.

Упродовж 2022 р. українсько-чеський політичний діалог залишався активним і системним. Так, 21 червня 2022 р. під час двосторонніх консультацій сторони обговорили підготовку до засідання Європейської Ради, на якому розглядалося питання надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Чеська Республіка послідовно підтримала відповідне рішення, що стало важливим кроком на шляху європейської інтеграції України.

4 липня 2022 р. у межах Міжнародної конференції з питань відновлення України в Лугано Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль провів зустріч із Прем'єр-міністром Чеської Республіки П. Фіалою. Предметом переговорів стали питання протидії російській агресії, міжнародної підтримки України та практичної реалізації Плану післявоєнного відновлення держави. 23 серпня 2022 р. П. Фіала на запрошення Президента України взяв участь у другому саміті Кримської платформи в онлайн-форматі, підтвердивши незмінну підтримку територіальної цілісності й суверенітету України.

Важливим етапом розвитку двосторонніх відносин став офіційний візит Прем'єр-міністра України Д. Шмигаль до Чеської Республіки 6 жовтня 2022 р. Під час перебування в Празі він провів переговори з П. Фіалою, а також взяв участь у першому засіданні Європейської політичної спільноти, де питання підтримки України стало одним із центральних.

Особливе значення для подальшого розвитку українсько-чеського партнерства мав візит урядової делегації Чеської Республіки на чолі з Прем'єр-міністром П. Фіалою до України 31 жовтня 2022 р. За його результатами сторони домовилися про започаткування формату українсько-чеських міжурядових консультацій, підписали Спільну заяву, у якій закликали міжнародну спільноту до подальшого посилення санкційного тиску на російську федерацію, а також уклали Спільну декларацію щодо євроатлантичної перспективи України, зазначивши «підтримку чеською стороною перспективи членства України в НАТО». У такий спосіб у документі чеська сторона підтвердила підтримку майбутнього членства України в НАТО. Досягнуті домовленості засвідчили високий рівень політичної довіри між державами, стратегічний характер українсько-чеського партнерства та послідовну підтримку України з боку Чеської Республіки й європейської спільноти в умовах російської збройної агресії.

Наступним значимим етапом розвитку українсько-чеських політичних відносин став спільний візит до України Президентів Чеської Республіки Петра Павела та Словацької Республіки Зузани Чапутової, який відбувся 28–30 квітня 2023 р. У межах візиту Президент Чеської Республіки провів переговори з Президентом України В. Зеленським, Головою Верховної Ради України Русланом Стефанчуком і Прем'єр-міністром України Д. Шмигалем, а також відвідав Дніпропетровську область. За результатами зустрічей глави держав підписали Спільну декларацію президентів України, Чеської та Словацької Республік, у якій відзначили вагомий внесок Чехії й Словаччини у підтримку України від початку повномасштабної російської агресії та підтвердили політичну солідарність щодо забезпечення членства України в Європейському Союзі та НАТО.

Подальший розвиток двостороннього політичного діалогу відбувався як у межах багатосторонніх міжнародних заходів, так і під час офіційних візитів. Так, 1 червня 2023 р. Президент України В. Зеленський і Прем'єр-міністр Чеської Республіки П. Фіала провели переговори на полях саміту Європейської політичної спільноти в Кишиневі, під час яких обговорили актуальні питання двостороннього співробітництва та подальшої підтримки України.

Важливе значення для зміцнення українсько-чеського стратегічного партнерства мав офіційний візит Президента України В. Зеленського до Чеської Республіки 6–7 липня 2023 р. У ході візиту відбулися переговори з Президентом Чеської Республіки П. Павелом, Прем'єр-міністром П. Фіалою, Головою Сенату Парламенту Чеської Республіки М. Вистрчилем і Головою Палати депутатів Парламенту Чеської Республіки Маркетой Пекаровою Адамовою. Сторони досягли домовленостей щодо розширення військової, фінансової та економічної підтримки України, обговорили перспективи запрошення України до НАТО на Вільнюському саміті Альянсу, питання надання безпекових гарантій до набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору, подальше просування України на шляху до членства в Європейському Союзі, а також необхідність посилення міжнародного санкційного тиску на російську федерацію.

Поряд із розвитком міждержавного політичного діалогу істотно активувалося й міжпарламентське співробітництво між Україною та Чеською Республікою. Зокрема, 29–31 березня 2022 р. відбувся робочий візит до Чехії Спеціального представника Президента України, Першого заступника Голови Верховної Ради України Олександра Корнієнка. У ході візиту були проведені переговори з керівництвом Сенату та Палати депутатів Парламенту Чеської Республіки, а також представниками Міністерства оборони й Міністерства закордонних справ Чехії. Основну увагу було приділено питанням парламентської дипломатії, координації міжнародної підтримки України та поглиблення двосторонньої взаємодії в умовах російської агресії.

Водночас високою динамікою характеризувалися контакти між зовнішньополітичними відомствами України та Чеської Республіки. Першим важливим кроком стало проведення 4 січня 2022 р. телефонної розмови Міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби з новопризначеним Міністром закордонних справ Чеської Республіки Яном Ліпавським. Під час переговорів сторони обговорили актуальні питання двостороннього співробітництва та домовилися про подальшу активізацію політичного діалогу, зокрема було погоджено здійснення робочого візиту глави чеського зовнішньополітичного відомства до України. Уже 7–8 лютого 2022 р. Я. Ліпавський відвідав Україну спільно з міністрами закордонних справ

Австрії та Словацької Республіки в межах «Славковського формату», що засвідчило консолідовану підтримку України з боку держав Центральної Європи напередодні повномасштабного вторгнення російської федерації.

Важливим напрямом розвитку українсько-чеської співпраці в умовах повномасштабної російської агресії стала активізація міжпарламентського діалогу. Вже 4 квітня 2022 р. Голова Верховної Ради України Р. Стефанчук взяв участь у відеоконференції керівників парламентів держав «Славковського формату», під час якої основну увагу було приділено питанням надання Чеською Республікою всебічної підтримки Україні в її боротьбі проти російської агресії.

Подальшому зміцненню міжпарламентської взаємодії сприяв візит до Києва 14 квітня 2022 р. Голови Сенату Парламенту Чеської Республіки М. Вистрчила. У ході переговорів із Р. Стефанчуком сторони обговорили питання військової допомоги Україні, посилення міжнародного санкційного тиску на російську федерацію, участі Чехії у післявоєнному відновленні України, а також надання гуманітарної та соціальної підтримки українським громадянам, які отримали тимчасовий захист на території Чеської Республіки.

Черговим кроком у розвитку парламентського співробітництва став робочий візит до Чеської Республіки 2–4 червня 2022 р. заступниці Голови Верховної Ради України Олени Кондратюк. У межах візиту відбулися зустрічі з Головою Палати депутатів Парламенту Чеської Республіки М. Пекаровою Адамовою, заступником Голови Сенату Ї. Ружічкою та заступником Міністра закордонних справ Чехії Мартіном Повейшілом. Чеська сторона підтвердила, що підтримка України стане одним із ключових пріоритетів головування Чеської Республіки в Раді Європейського Союзу у другій половині 2022 р.

До кінця 2022 р. українсько-чеські міжпарламентські контакти відзначалися високою інтенсивністю та охоплювали взаємні візити, відеоконференції й робочі зустрічі. Однією з найбільш значущих подій стала участь представників парламентів обох держав у Першому парламентському саміті Міжнародної Кримської платформи, що відбувся у Загребі. За його результатами було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Палатою депутатів Парламенту Чеської Республіки, який визначив інституційні засади подальшого розвитку двостороннього парламентського співробітництва.

Постійний розвиток міжпарламентського діалогу засвідчив і робочий візит Голови Верховної Ради України Р. Стефанчука до Чеської Республіки 23–26 квітня 2023 р. Українська делегація взяла участь у щорічній Конференції спікерів парламентів держав – членів Європейського Союзу та країн-кандидатів на вступ до ЄС, організованій Сенатом Парламенту Чеської Республіки. У межах

візиту Р. Стефанчук провів двосторонні переговори з Президентом Чеської Республіки П. Павелом, Головою Сенату М. Вистрчилем і Головою Палати депутатів М. Пекаровою Адамовою. Під час зустрічей сторони обговорили питання подальшої військової та політичної підтримки України, поглиблення міжпарламентського співробітництва, а також перспективи європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Паралельно з активізацією міжпарламентських зв'язків динамічно розвивалася взаємодія між зовнішньополітичними відомствами двох держав. Так, 9 червня 2022 р. відбулася телефонна розмова Міністра закордонних справ України Д. Кулеби з Міністром закордонних справ Чеської Республіки Я. Ліпавським. У ході переговорів сторони обговорили перспективи поглиблення українсько-чеського співробітництва, скоординували позиції щодо підготовки сьомого пакета санкцій Європейського Союзу проти російської федерації.

Наступним етапом активного політичного діалогу став робочий візит до України 20 липня 2022 р. Міністра закордонних справ Чеської Республіки Я. Ліпавського, який відбувся спільно з Федеральним міністром європейських та міжнародних справ Австрії Александером Шалленбергом. Під час візиту пройшли переговори з Президентом України В. Зеленським, Прем'єр-міністром Д. Шмигалем і Міністром закордонних справ Д. Кулебою. Учасники переговорів основну увагу приділили координації міжнародної підтримки України, подальшому посиленню санкційної політики щодо російської федерації, розширенню військової та гуманітарної допомоги, питанням європейської інтеграції України.

29–31 серпня 2022 р. Міністр закордонних справ України Д. Кулеба на запрошення Міністра закордонних справ Чеської Республіки Я. Ліпавського здійснив робочий візит до Чеської Республіки. У межах візиту він взяв участь у неформальному засіданні міністрів закордонних справ держав – членів Європейського Союзу, а також у «Форумі для України», організованому в рамках XXVI Міжнародної конференції «Forum 2000: Democracy's Clear and Present Danger: How Do We Respond?»¹.

Подальший розвиток українсько-чеського політичного діалогу засвідчила двостороння зустріч міністрів закордонних справ України та Чеської Республіки, що відбулася 31 жовтня 2022 р. в Києві в межах перших українсько-чеських міжурядових консультацій. За її результатами було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Чеської Республіки, який створив додаткові

¹ Forum 2000 – Democracy's Clear and Present Danger: How Do We Respond?». 31.08.2022. URL: <https://europeanvalues.cz/en/forum-2000-democracys-clear-and-present-danger-how-do-we-respond/>

інституційні механізми для поглиблення двосторонньої взаємодії та координації зовнішньополітичної діяльності.

23 лютого 2023 р. в межах засідання Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбулася чергова зустріч Д. Кулеби та Я. Ліпавського. Наступним підтвердженням регулярності двостороннього діалогу стала телефонна розмова міністрів 30 травня 2023 р.

Наведені факти свідчать про інтенсивний характер політичних контактів між Україною та Чеською Республікою на найвищому дипломатичному рівні. Регулярність двосторонніх зустрічей і консультацій відображає високий рівень взаємної довіри, а також прагнення сторін до подальшого розвитку стратегічного партнерства. У сучасних умовах Чеська Республіка залишається одним із ключових партнерів України в Європі, послідовно підтримуючи її суверенітет і територіальну цілісність, європейську та євроатлантичну інтеграцію, а також міжнародні ініціативи, спрямовані на протидію російській агресії. Для українсько-чеського співробітництва властиві стійка динаміка розвитку в політичній, економічній, оборонній та культурній сферах, активне удосконалення договірно-правової бази та розширення контактів на міждержавному й міжінституційному рівнях².

Після повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 р. Чеська Республіка стала однією з перших держав-членів Євросоюзу, які надали Україні масштабну військову допомогу. Важливою складовою чеської підтримки стала гуманітарна політика щодо громадян України, які були змушені залишити свої домівки внаслідок бойових дій. Чехія запровадила комплекс заходів із прийому українських біженців, забезпечила їм тимчасовий захист, доступ до житла, соціальних виплат, медичних і освітніх послуг.

На початковому етапі війни до країни прибуло понад пів мільйона громадян України, переважно жінок, дітей та осіб похилого віку, що становило близько 5 % населення Чеської Республіки³. До організації їхнього розміщення залучили також Міністерство оборони Чеської Республіки, яке надало тимчасовий прихисток більш ніж тисячі осіб у дванадцяти військових об'єктах. Унаслідок цього Чехія стала однією з держав Європейського Союзу, що прийняла найбільшу кількість українських вимушених переселенців.

² Політичні відносини між Україною та Чехією. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/308-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-chehijeju>

³ V Lucemburku se k vojenské pomoci Ukrajině sešli ministři zahraničí a obrany, k české muniční iniciativě se připojují další země. URL: <https://mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/v-lucemburku-se-k-vojenske-pomoci-ukrajine-sesli-ministri-zahranici-a-obrany--k-ceske-municni-iniative-se-pripojuji-dalsi-zeme-250591/>

Окремого значення набуває співпраця України та Чеської Республіки в оборонній сфері. Із перших тижнів повномасштабної війни Чехія розпочала постачання Україні важкого озброєння, військової техніки й іншого оборонного обладнання та започаткувала низку державних програм, спрямованих на підтримку українського оборонного сектору. Послідовність цієї політики підтверджується офіційними заявами представників чеського уряду. Зокрема, перший заступник Міністра оборони Чеської Республіки Данієл Блажковець під час Першого форуму оборонних індустрій заявив, що Чехія підтримує Україну від початку російської агресії та має намір продовжувати таку підтримку й надалі. Він наголосив, що «Чехія допомагає Україні боротися з варварською російською агресією, від самого її початку», та запевнив, що «Прага продовжить підтримувати Україну до самого кінця війни»⁴. Практична реалізація цієї політики засвідчує довгостроковий характер оборонного партнерства між двома державами та підтверджує стратегічну роль Чеської Республіки як одного з провідних союзників України в Європі.

За інформацією чеського інформаційного агентства *České Noviny*, після зустрічі з Президентом Чеської Республіки П. Павелом Міністр оборони Я. Чернохова оприлюднила основні напрями подальшої військової допомоги Україні. Тоді ж було повідомлено про намір чеського уряду передати Україні військову техніку та матеріально-технічні засоби загальною вартістю близько 25–29 млн дол. США. «Допомога, яку ми плануємо разом з головою Генштабу, коштує майже 600–700 млн крон, – заявила Я. Чернохова. – Це не фінансова допомога, а військова техніка, яка все ще залишається на наших складах, яка є «непотрібною» і яку чеська армія справді може надіслати в Україну, не ставлячи під загрозу свою власну обороноздатність»⁵. Тобто, йшлося переважно про майно зі складів Міністерства оборони, яке на той час не використовувалося збройними силами Чеської Республіки та могло бути передане без негативного впливу на обороноздатність держави.

Водночас представники Міністерства оборони Чеської Республіки наголошували, що військова підтримка України має довгостроковий характер і не обмежується передачею надлишкового озброєння. Я. Чернохова зауважила, що подальша допомога здійснюватиметься у процесі модернізації чеських збройних сил, коли передане Україні озброєння буде заміщуватися новими зразками

⁴ Чехія та Україна вже співпрацюють в галузі ВПК – заступник міністра оборони. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3767919-cehia-ta-ukraina-vze-spiivpracuut-u-galuzi-vpk-zastupnik-ministra-oboroni.html>

⁵ Czech Republic to Supply Ukraine with USD\$29 Million Military Aid. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/news/2023/04/5/7159268/>

військової техніки. «Наша допомога не припиняється, вона просто матиме іншу форму, – запевнила Міністр Я. Чернохова. – Чехія може надавати подальшу допомогу Україні у зв'язку з модернізацією та закупівлею нової техніки для озброєння армії Чеської Республіки»⁶. Такий підхід давав змогу поєднувати підтримку України з оновленням матеріально-технічної бази чеської армії.

Важливим напрямом співробітництва стало також поглиблення взаємодії між оборонно-промисловими комплексами двох держав. Чеська сторона заявила про наміри створити спільний чесько-український виробничий кластер у сфері оборонної промисловості та забезпечити постачання озброєння через приватні підприємства, які отримували відповідні державні дозволи за спрощеною процедурою. У жовтні 2022 р. уряд Чеської Республіки схвалив нові пакети військової допомоги Україні: на початку місяця – на суму майже 400 млн чеських крон, а 19 жовтня – ще на 22 млн крон⁷.

Прем'єр-міністр Чеської Республіки П. Фіала, коментуючи рішення уряду, нагадав, що на попередніх етапах Україна вже отримала від Чехії стрілецьку зброю, зокрема пістолети, автомати, кулемети, а також близько одного мільйона одиниць боєприпасів. Також він наголосив, що з міркувань безпеки уряд не розголошуватиме повний перелік нових поставок, зазначивши лише, що вони стосуються іншого виду озброєння, необхідного для забезпечення оборони України. «Можу лише заявити, що загальна сума коштів, на яку ми її закуповуємо, становить 400 млн крон, і що це інший тип зброї, ніж той, який ми схвалили минулого разу, – повідомив він. – Тож це не легка зброя, це матеріал, який українська нація може використовувати для своєї оборони і який їй потрібен саме зараз»⁸.

Системний характер чеської військової підтримки підтверджували й подальші офіційні заяви керівництва держави. Міністр оборони Я. Чернохова неодноразово підкреслювала, що безпека України безпосередньо пов'язана з безпекою європейських держав, а підтримка української оборони є важливою складовою зміцнення колективної безпеки в Європі. «Україна – наша перша лінія оборони, тому ми маємо й надалі її підтримувати, – зазначила Я. Чернохова, виступаючи на зборах командування чеської армії. – Ціна нашої підтримки відносно низька. Це Україна платить за свободу своєю кров'ю та життям»⁹. Така

⁶ ČR poskytla Ukrajině vojenskou pomoc za více než šest miliard korun. 2924. URL: https://mzv.gov.cz/kiev/cz/zpravy_a_udalosti/cr_poskytla_ukrajine_vojenskou_pomoc_z.html

⁷ Vláda Petra Fialy schválila další vojenskou pomoc bojující Ukrajině. 27.02.2022. URL: <https://vlada.gov.cz/cz/media-centrum/aktualne/vlada-petra-fialy-schvalila-dalsi-vojenskou-pomoc-bojujici-ukrajine-194603/>

⁸ Ibid.

⁹ ČR poskytla Ukrajině vojenskou pomoc za více než šest miliard korun. 2924. URL: https://mzv.gov.cz/kiev/cz/zpravy_a_udalosti/cr_poskytla_ukrajine_vojenskou_pomoc_z.html

позиція відображала офіційний підхід чеського уряду до оцінки наслідків російської агресії та ролі України у стримуванні подальшої ескалації конфлікту.

У лютому 2023 р. П. Фіала повідомив, що від початку повномасштабного російського вторгнення обсяг військової допомоги, наданої Українській державі урядом Чеської Республіки, досяг 10 млрд чеських крон (приблизно 422 млн євро). Крім того, підприємства чеського оборонно-промислового комплексу здійснили поставки озброєння та військової техніки на суму близько 30 млрд чеських крон (1,27 млрд євро)¹⁰, що свідчить про вагому роль приватного сектору у забезпеченні оборонної підтримки України.

Наприкінці лютого 2023 р., до першої річниці повномасштабної війни, уряд Чеської Республіки ухвалив рішення про продовження військової допомоги Україні та подальшу передачу озброєння зі складів Міністерства оборони. Хоча конкретний перелік нових поставок не розголошувався, Я. Чернохова повідомила, що станом на цей період Чехія вже передала Україні 38 танків, 55 бронеованих машин, чотири літаки та 13 самохідних артилерійських установок. Одночасно зростали обсяги поставок озброєння через приватні оборонні підприємства¹¹. Президент Чеської Республіки П. Павел зазначив, що країна зберігає потенціал для подальшої підтримки України, насамперед у сфері засобів протиповітряної оборони та виробництва боєприпасів і додав, що «Чехія вже допомогла Україні з постачанням озброєнь та нині має ще певні можливості в сфері протиповітряної оборони й боєприпасах, які країна здатна виробляти»¹².

Військова підтримка України з боку Чеської Республіки здійснювалася також у ширшому контексті зміцнення євроатлантичної безпеки. Так, 22 лютого 2023 р. у Варшаві відбулася зустріч лідерів держав східного флангу НАТО («Бухарестської дев'ятки») із Президентом США Дж. Байденом. Під час заходу було підтверджено незмінність зобов'язань Альянсу щодо колективної оборони та наголошено на необхідності подальшої консолідації міжнародної підтримки України як важливого чинника забезпечення стабільності та безпеки європейського регіону. Президент Джо Байден пообіцяв «захищати кожен дюйм НАТО». «Сьогодні, коли ми наближаємося до річниці повномасштабного вторгнення Росії, ще важливіше, щоб ми продовжували триматися разом, – сказав Президент США. – Ось чому я хотів особисто зустрітися з усіма вами тут

¹⁰ The Czech Republic announces further military support for Ukraine. URL: <https://mil.in.ua/en/news/the-czech-republic-announces-further-military-support-for-ukraine/>

¹¹ Czech Government Approves More Military Aid For Ukraine. URL: <https://www.rferl.org/a/czech-ukraine-military-aid/32284650.html>

¹² Kerekes D. Výsledky předčasných voleb 2023. Denník N (sk-SK). 18 septembra 2023. URL: <https://web.archive.org/web/20231001061734/https://dennikn.sk/volby/vysledky/>

сьогодні, як зі східним флангом НАТО. Ви на передовій нашої колективної оборони, і ви, як ніхто інший, знаєте, що поставлено на карту в цьому конфлікті не лише для України, але й для демократій і свободи в Європі та в усьому світі»¹³.

Під час зазначеної зустрічі Прем'єр-міністр Чеської Республіки П. Фіала, характеризуючи результати чеської підтримки України протягом першого року повномасштабної війни, повідомив, що до України було передано сотні одиниць важкої військової техніки, зокрема 89 танків. Він також підтвердив намір уряду продовжувати військову допомогу Україні¹⁴. За його словами, приблизно чверть поставок було здійснено безпосередньо з державних військових резервів, тоді як решта озброєння надходила від підприємств оборонно-промислового комплексу на підставі експортних ліцензій, виданих урядом. Крім того, П. Фіала зазначив, що протягом наступних місяців Чеська Республіка планує поставити Україні військову продукцію на суму в десятки мільярдів чеських крон.

Прем'єр-міністр наголосив, що реалізація такого масштабу допомоги стала можливою завдяки підтримці союзників, які сприяли модернізації чеських збройних сил. Зокрема, Сполучені Штати Америки оголосили про виділення Чеській Республіці 200 млн дол. США на оновлення військової інфраструктури та заміщення озброєння, переданого Україні. Водночас у межах міжнародної програми обміну Німеччина розпочала передачу Чехії основних бойових танків Leopard 2A4, що дозволило компенсувати втрати озброєння, переданого українській стороні. Окремим напрямом співпраці стало створення в Чехії ремонтної бази для обслуговування та відновлення української бронетехніки¹⁵.

Послідовність чеської політики щодо підтримки України підтверджували й заяви Міністра закордонних справ Я. Ліпавського, який наголошував на готовності Чеської Республіки й надалі забезпечувати Збройні Сили України озброєнням і боєприпасами. Він підкреслював, що Чехія була першою державою, яка передала Україні окремі види важкого озброєння, і продовжує залишатися одним із провідних постачальників військової допомоги. «Ми пишаємося і завжди будемо пишатися тим, що стали першою країною, яка передала різні типи важкого озброєння Україні, і тим, що ми досі є одним із найбільших її постачальників озброєнь», – заявив він¹⁶. Крім матеріально-технічної

¹³ Собенко Н. Ми повинні розірвати замкнене коло російської агресії: У Польщі відбувається засідання Бухарестської дев'ятки. 22.02.2023. URL: <https://suspilne.media/393953-mi-povinni-rozirvati-zamknene-kolo-rosijskoi-agresii-u-polsi-vidbuvaetsa-zasidanna-buharestskoi-devatki/>

¹⁴ Czechs have sent 89 tanks, hundreds of pieces of heavy machinery to Ukraine – PM. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/czechs-have-sent-89-tanks-hundreds-pieces-heavy-machinery-ukraine-pm-2023-02-22/>

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Petr Fiala jedná v Bílém domě s Bidenem. Prezidentovi USA přivezl dva dárky. YouTube. CNN Prima NEWS. 15.04.2024.

підтримки, чеська сторона підтвердила намір продовжувати підготовку українських військовослужбовців на власних навчальних полігонах¹⁷.

Водночас Я. Ліпавський окреслив основні напрями подальшої українсько-чеської міжурядової взаємодії. До порядку денного було включено питання притягнення російської федерації до міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії, підтримки створення спеціального міжнародного трибуналу, сприяння інтеграції України до Європейського Союзу та НАТО, а також розвитку співробітництва у сфері безпеки¹⁸, протидії дезінформації та захисту демократичних інституцій у Центральній-Східній Європі¹⁹. Окрему увагу сторони приділили координації гуманітарної допомоги українському населенню, насамперед у період проходження зимового сезону в умовах систематичних російських атак на об'єкти критичної інфраструктури.

Важливою складовою чеської підтримки України стала підготовка українських військовослужбовців. Виконуючи рішення уряду Чеської Республіки та Європейського Союзу, чеські збройні сили активно долучилися до реалізації Місії Європейського Союзу з військової допомоги Україні (EUMAM Ukraine). Упродовж 2023 р. за участю чеських інструкторів було підготовлено понад 4300 українських військовослужбовців, із яких 3240 пройшли навчання на території Чеської Республіки, а майже 1100 – на полігонах у Польщі. Наприкінці лютого 2024 р. відбулася чергова ротація українських підрозділів, а в 2025 р. чеський уряд підтвердив готовність забезпечити підготовку майже 4 тис. українських військовослужбовців²⁰.

Окремим напрямом двосторонньої взаємодії стало гуманітарне розмінування території України. Чеська Республіка приєдналася до міжнародної коаліції з розмінування, а Міністр оборони Я. Чернохова підписала відповідний меморандум у Брюсселі²¹. Крім підготовки саперів, чеська сторона бере участь у розвитку спроможностей України щодо очищення територій від вибухонебезпечних предметів, що є важливою передумовою післявоєнного відновлення держави.

¹⁷ The Czech Republic announces further military support for Ukraine. URL: <https://mil.in.ua/en/news/the-czech-republic-announces-further-military-support-for-ukraine/>

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Baroch P. (2023) Ministr zahraničí Lipavský: Putin nechce mír, chce válku. Zákulisní diplomatická jednání s Kremlem se nevedou, říká ministr zahraničí Jan Lipavský. URL: <https://www.hrot24.cz/clanek/ministr-zahranici-lipavsky-putin-nechce-mir-chce-valku>

²⁰ ČR poskytla Ukrajině vojenskou pomoc za více než šest miliard korun. 29.2.2024. URL: https://mzv.gov.cz/kiev/cz/zpravy_a_udalosti/cr_poskytla_ukrajine_vojenskou_pomoc_z.html

²¹ Česká republika podpoří snahu Ukrajiny odminovat její území/ 14.02.2024. URL: <https://mocr.mo.gov.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/ceska-republika-podpo-ri-snahu-ukrajiny-odminovat-jeji-uzemi--249298/>

Таким чином, аналіз офіційних заяв керівництва Чеської Республіки та практичних кроків чеського уряду дає підстави стверджувати, що підтримка України має комплексний і довгостроковий характер. Вона охоплює військово-технічну, фінансову, гуманітарну та політичну складові, а також спрямована на зміцнення обороноздатності України, розвиток її безпекових спроможностей і сприяння повоєнному відновленню. Водночас послідовна позиція чеського керівництва щодо підтримки України відображає спільне бачення безпеки європейського простору та засвідчує стратегічний характер українсько-чеського партнерства в умовах російсько-української війни²².

Одним із найважливіших напрямів міжнародної підтримки України стала започаткована Чеською Республікою ініціатива із закупівлі артилерійських боєприпасів для Збройних Сил України. Її офіційний запуск відбувся 20 лютого 2024 р. під час Мюнхенської конференції з безпеки, де Президент Чеської Республіки П. Павел наголосив на критичній потребі України в артилерійських боєприпасах та повідомив про наявність можливостей для їх закупівлі на міжнародному ринку. За його словами, чеській стороні вдалося ідентифікувати джерела постачання такого необхідного озброєння і запропонував державам-партнерам долучитися до фінансування цієї ініціативи. «Ми змогли знайти, – сказав П. Павел, – півмільйона боєприпасів калібру 155 міліметрів і 300 000 боєприпасів калібру 122 міліметри. Чеська Республіка може роздобути ці боєприпаси, але інші країни теж можуть фінансово долучитися до цієї операції»²³. Президент висловив не лише особисту думку, а й ставлення політикуму Чехії до вказаної проблеми.

Офіційний характер запропонованої програми був підтверджений Міністерством закордонних справ Чеської Республіки. Речник відомства Д. Дрейк заявив про готовність уряду підтримати реалізацію ініціативи, наголосив на необхідності оперативного забезпечення України боєприпасами як одного з ключових чинників підтримання її обороноздатності²⁴.

Започаткування чеської ініціативи збіглося з періодом ускладнення міжнародної військової підтримки України. На початку 2024 р. ухвалення чергового пакета військової допомоги США обсягом понад 60 млрд дол. було затримано через політичні дискусії в Конгресі, тоді як європейська оборонна промисловість

²² Виступ Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука на сесії Європейського Парламенту. 11.02.2025. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=y922M800DNQ>

²³ Палата Л. Як Чехія мобілізувала Захід придбати снаряди для ЗСУ. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-cehia-mobilizovala-zahid-pridbati-sotni-tisac-snaradiv-dla-zsu/a-68662906>

²⁴ Там само.

ще не досягла виробничих потужностей, необхідних для забезпечення потреб України в артилерійських боєприпасах. Тож, чеська ініціатива стала важливим механізмом компенсації тимчасового дефіциту боєприпасів і сприяла підтриманню боєздатності Збройних Сил України.

Вагомим показником міжнародної підтримки цієї ініціативи стало приєднання до неї майже 20 держав, серед яких була й Німеччина. Залучення широкого кола партнерів дало змогу сформувати фінансову основу для закупівлі сотень тисяч артилерійських боєприпасів на світовому ринку та забезпечити їх подальшу передачу Україні. Таким чином, чеська ініціатива стала одним із найбільш результативних багатосторонніх проєктів із координації військової допомоги Україні у 2024 р., доповнивши механізми підтримки, що реалізовувалися Європейським Союзом і державами НАТО.

Необхідність реалізації такого проєкту значною мірою була зумовлена труднощами із виконанням попередніх зобов'язань Європейського Союзу щодо постачання Україні артилерійських боєприпасів. У березні 2023 р. ЄС задекларував намір передати Україні 1 млн артилерійських снарядів до кінця року, однак через обмежені виробничі можливості європейського оборонно-промислового комплексу реалізація цього плану затрималася. «Для того, щоб Україна могла захистити себе на полі бою, їй потрібно багато протиракетних засобів, ракет, ППО і всього іншого, щоб збивати безпілотики з повітря і на фронті на сході країни. Уже триває війна на виснаження, яка ведеться переважно за допомогою артилерії, тому українські партнери потребують багато чого. Ми повідомляємо про це країнам-членам» – заявив на брифінгу в Брюсселі речник зовнішньої політичної служби Європейського Союзу П. Стано²⁵. За його словами, країни Євросоюзу вже надали Україні 300 тис. снарядів і 3300 ракет із запасів; виконано понад 20 рамкових контрактів.

Представники Європейської служби зовнішньої діяльності неодноразово наголошували, що війна набула характеру виснаження, в якій артилерійські боєприпаси залишаються одним із визначальних ресурсів ведення бойових дій. Водночас упродовж 2023 р. держави-члени Європейського Союзу поступово збільшували обсяги постачань зі своїх національних запасів та укладали нові контракти з виробниками оборонної продукції.

Проблему недостатніх виробничих спроможностей європейської оборонної промисловості визнавали також українські та європейські посадові особи. Зокрема, наприкінці 2023 р. Міністр закордонних справ України

²⁵ Кузьменко Ю., Мельник Х. Євросоюз до кінця зими виготовить 1 млн боєприпасів для України – речниця ЄК. URL: <https://suspiilne.media/659486-es-do-kinca-zimi-vigotovit-1-mln-boepripasiv-dla-ukraini-recnica-ek/>

Д. Кулеба зазначав, що Європейський Союз, найімовірніше, не зможе виконати взятє на себе зобов'язання щодо постачання 1 млн артилерійських боєприпасів у визначені строки, тобто до березня 2024 р. Через недостатні виробничі потужності європейської оборонної промисловості, затримки із виконанням контрактів та обмеженість наявних запасів держав-членів поставки відбувалися повільніше, ніж планувалося.

Станом на березень 2024 р. країни ЄС поставили Україні приблизно половину від запланованого обсягу боєприпасів, порушивши встановлений графік. Згодом Верховний представник Європейського Союзу із закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель заявив, що Європейський Союз не зміг виконати обіцянку до весни 2024 р., але планує завершити поставки до кінця року. Над цим завданням активно працювала Європейська Комісія, яка продовжувала реалізацію програм зі збільшення виробництва боєприпасів, розраховуючи досягти необхідних обсягів до кінця 2024 р.

У листопаді 2024 р. Ж. Боррель повідомив, що держави-члени ЄС передали Україні понад 980 тис. артилерійських снарядів²⁶ і найближчим часом завершать виконання зобов'язання щодо постачання 1 млн боєприпасів. Хоча початковий графік реалізації цієї програми не був дотриманий, але нарощування виробничих потужностей європейського оборонно-промислового комплексу та реалізація чеської ініціативи із закупівлі боєприпасів суттєво посилили міжнародну систему військової підтримки України. Це засвідчило здатність європейських держав адаптувати механізми безпекового співробітництва до викликів тривалої війни та сформувати нові інструменти координації оборонної допомоги Україні.

22 квітня 2024 р. у Люксембурзі відбулося позачергове спільне засідання міністрів закордонних справ та міністрів оборони держав-членів Європейського Союзу, скликане у зв'язку з погіршенням безпекової ситуації в Європі та необхідністю координації подальшої військової підтримки України. За повідомленням Politico. Playbook зустріч символізувала зростання хвилювання в Європі стосовно посилення захисту країн-членів Євросоюзу, «зростання терміновості в Брюсселі щодо посилення оборони, особливо в умовах коливання США щодо продовження фінансування України та можливого повернення Дональда Трампа на пост президента». За оцінками європейських політичних оглядачів, проведення зустрічі також відображало зростання тривоги та напруги європейських держав щодо питань зміцнення власної обороноздатності в умовах

²⁶ Шумлянський Д. ЄС поставив 980 тисяч з обіцяного 1 млн снарядів Україні. 11.11.2024. URL: <https://military.com/uk/news/yes-postavyv-980-tysyach-z-obitsyanogo-1-mln-snaryadiv-ukrayini/>

невизначеності подальших обсягів американської військової допомоги Україні та перспектив трансатлантичної безпекової політики²⁷.

Однією з ключових тем порядку денного стало обговорення чеської ініціативи із закупівлі артилерійських боєприпасів для України. До її розгляду були залучені не лише міністри закордонних справ, а й керівники оборонних відомств держав-членів ЄС, що підкреслювало стратегічне значення цього проєкту для європейської безпекової політики. У засіданні в режимі відеоконференції також взяли участь Міністр закордонних справ України Д. Кулеба та Міністр оборони України Р. Умеров, які поінформували учасників про актуальну військово-політичну ситуацію та нагальні потреби нашої держави у сфері оборони.

Необхідність розширення міжнародної військової підтримки України була зумовлена суттєвим погіршенням ситуації на фронті на початку 2024 р. У цей період українське керівництво активно використовувало міжнародні дипломатичні майданчики для привернення уваги партнерів до критичного дефіциту боєприпасів і засобів протиповітряної оборони²⁸. Одним із чинників такого становища стало тимчасове призупинення ухвалення нового пакета військової допомоги Сполучених Штатів Америки. За оцінками військових аналітиків, нестача артилерійських боєприпасів призвела до суттєвого зростання переваги російських військ у вогневій потужності, що негативно позначилося на оборонних можливостях України. У цьому контексті реалізація чеської ініціативи набула особливого значення як інструмент оперативного поповнення запасів боєприпасів для Збройних Сил України.

Обговорення чеської ініціативи в Люксембурзі стало одним із ключових результатів європейської координації військової допомоги Україні у 2024 р. Враховуючи недостатні виробничі спроможності оборонної промисловості держав Європейського Союзу, чеська сторона запропонувала здійснювати закупівлю боєприпасів на світовому ринку із залученням фінансових ресурсів держав-партнерів. За інформацією Міністерства оборони Чеської Республіки, станом на квітень 2024 р. до реалізації цієї ініціативи приєдналися 18 держав. Заступник міністра оборони Д. Блажковець наголосив, що ефективність проєкту значною мірою залежить від дотримання режиму конфіденційності, тому інформація

²⁷ Лотоцька Н. Міністри оборони та закордонних справ ЄС зустрінуться 22 квітня у Люксембурзі. 28.03.2024. URL: https://lb.ua/news/2024/03/28/605648_ministri_oboroni_zakordonnih.html

²⁸ V Lucemburku se k vojenské pomoci Ukrajině sešli ministři zahraničí a obrany, k české muniční iniciativě se připojují další země. URL: <https://mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/v-lucemburku-se-k-vojenske-pomoci-ukrajine-sesli-ministri-zahranici-a-obrany-k-ceske-municni-iniciative-se-pripojuji-dalsi-zeme-250591/>

щодо джерел закупівлі та логістики поширювалася виключно між безпосередніми учасниками²⁹.

Серед держав, які підтримали чеську ініціативу, були Канада, Німеччина, Нідерланди, Португалія, Бельгія та Швеція³⁰. Розширення кола учасників супроводжувалося укладенням відповідних міжурядових домовленостей, зокрема Міністр оборони Чеської Республіки Я. Чернохова підписала меморандуми про взаєморозуміння з Бельгією та Швецією щодо участі у фінансуванні закупівлі боєприпасів для України.

Завдяки можливостям чеського оборонно-промислового комплексу та широкій міжнародній кооперації у стислі терміни було забезпечено фінансування закупівлі перших 500 тис. артилерійських боєприпасів, а також розпочато роботу щодо придбання додаткових партій. Важливим свідченням міжнародної підтримки проєкту стало його схвалення Президентом США Дж. Байденом під час офіційного візиту Прем'єр-міністра Чеської Республіки П. Фіали до Сполучених Штатів Америки у 2024 р.³¹.

Особливістю реалізації чеської ініціативи став високий рівень інформаційної закритості. Чеський уряд свідомо утримувався від оприлюднення детальної інформації щодо механізмів закупівлі, маршрутів постачання та країн-постачальників з міркувань безпеки й недопущення зриву контрактів. Водночас, за повідомленнями чеських засобів масової інформації, у реалізації проєкту брали участь близько десяти підприємств оборонно-промислового комплексу Чеської Республіки, які використовували власні міжнародні партнерські мережі, зокрема у країнах Глобального Півдня, для пошуку та закупівлі необхідних боєприпасів.

Таким чином, чеська ініціатива із закупівлі артилерійських боєприпасів стала одним із найефективніших механізмів міжнародної координації військової допомоги Україні у 2024 р. Її реалізація продемонструвала здатність Чеської Республіки виступати ініціатором багатосторонніх безпекових проєктів, мобілізувати фінансові ресурси держав-партнерів та запропонувати практичні механізми оперативного забезпечення України критично необхідними видами озброєння в умовах обмежених виробничих можливостей європейського оборонно-промислового комплексу.

²⁹ Свиридчук Ю. Словацька виступила проти надання нового пакета військової допомоги Україні. URL: <https://suspilne.media/587139-slovaccina-vistupila-proti-nadanna-novogo-paketa-vijskovoї-dopomogi-ukraini/>

³⁰ ČR převzala první darovaný tank a podepsala memorandum o pořízení švédských BVP. URL: <https://zpravy.tiscali.cz/cr-prevzala-prvni-darovany-tank-a-podepsala-memorandum-o-porizeni-svedskych-bvp-548055>

³¹ Petr Fiala jedná v Bílém domě s Bidenem. Prezidentovi USA přivezl dva dárky. YouTube. CNN Prima NEWS. 15.04.2024.

До 1989 р. оборонно-промисловий комплекс Чехословаччини належав до провідних секторів національної економіки та користувався значною державною підтримкою. У період існування соціалістичної системи країна входила до числа найбільших світових експортерів озброєння. Після політичних трансформацій початку 1990-х років обсяги виробництва й експорту військової продукції суттєво скоротилися, однак значна частина виробничих потужностей, технологічної бази та кадрового потенціалу була збережена. Це дозволило Чеській Республіці зберегти конкурентоспроможний оборонно-промисловий комплекс, спроможний виробляти широкий спектр військової продукції, зокрема бойову авіаційну техніку, самохідні артилерійські установки, бронетехніку, стрілецьку зброю та боєприпаси. За підсумками 2023 р. вартість експорту продукції оборонного призначення Чеської Республіки становила близько 1,2 млрд євро³².

Вагомою перевагою чеського оборонно-промислового комплексу є сформована протягом тривалого часу мережа міжнародних виробничих і торговельних зв'язків, зокрема з державами поза межами Європейського Союзу та НАТО. Саме ці контакти були використані під час реалізації чеської ініціативи із закупівлі артилерійських боєприпасів для України. Завдяки фінансовій підтримці держав-партнерів учасникам ініціативи вдалося забезпечити закупівлю сотень тисяч боєприпасів у третіх країнах, що дозволило оперативно компенсувати дефіцит артилерійських снарядів для Збройних Сил України.

На початку березня 2024 р. Президент Чеської Республіки П. Павел повідомив про завершення формування фінансового ресурсу, необхідного для реалізації першого етапу проєкту. За його словами, було забезпечено фінансування закупівлі 800 тис. артилерійських боєприпасів різних калібрів³³. Наступним етапом стало укладення чеським урядом відповідних міжурядових і комерційних угод із постачальниками та координація графіків поставок із державами, що брали участь у фінансуванні ініціативи.

Практичні результати реалізації цього проєкту підтвердив Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль, який зазначив, що упродовж 2024 р. в межах чеської ініціативи Україна отримала майже 1,5 млн артилерійських боєприпасів різних калібрів, з яких близько третини становили снаряди калібру 155 мм. Перші

³² Kdyby se tolik neotálego s pomocí, byla by Ukrajina na tom líp, naznačil Pavel. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/petr-pavel-rozhovor-prezident-ceska-republika-tagesschau-ard.A240509_113101zahranicni_ikro

³³ Лаврук Ю. Чехія цьогоріч надасть Україні ще 400 тисяч боєприпасів – Шмигаль. 20.05.2025. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/245057-chekhiia-tyohorich-nadast-ukrayini-shche-400-tysiach-boeyprypasiv-shmyhal>

поставки були здійснені вже у червні 2024 р., що сприяло стабілізації забезпечення Збройних Сил України боєприпасами в умовах їх гострого дефіциту³⁴.

Прем'єр-міністр України також відзначив збільшення обсягів фінансової допомоги Чеської Республіки та наголосив на вагомому внеску чеської сторони в організацію міжнародних закупівель боєприпасів. Реалізація такого проєкту вимагала вирішення складних логістичних, виробничих і фінансових завдань, зокрема пошуку необхідних виробничих потужностей, укладення контрактів із підприємствами оборонної промисловості, координації міжнародного фінансування та забезпечення безпечної доставки військової продукції до України. З огляду на постійні спроби російської федерації впливати на канали постачання озброєння, чеський уряд дотримувався політики максимальної конфіденційності щодо джерел закупівлі, маршрутів транспортування та інших операційних аспектів реалізації проєкту.

Позитивні результати першої чеської ініціативи стали підставою для започаткування її наступного етапу. У липні 2024 р. Міністерство оборони Чеської Республіки представило новий проєкт із закупівлі боєприпасів для України під умовною назвою «Ініціатива – 2025»³⁵. Презентуючи програму, Міністр оборони Я. Чернохова наголосила, що вона є логічним продовженням уже апробованого механізму міжнародної співпраці та передбачає участь п'яти провідних підприємств оборонної промисловості. Особливу увагу було приділено необхідності своєчасного залучення фінансування від держав-донорів, що створювало передумови для укладення довгострокових контрактів із виробниками та забезпечення безперервності поставок.

Підготовку нового етапу ініціативи координувало Агентство міждержавного оборонного співробітництва при Міністерстві оборони Чеської Республіки, яке здійснило оцінку виробничих можливостей підприємств оборонної галузі щодо постачання озброєння та боєприпасів у 2025 р. При цьому Чехія зберегла свою роль координатора між державами-донорами та підприємствами оборонно-промислового комплексу, які вже брали участь у реалізації першої ініціативи. За словами Міністра закордонних справ Я. Ліпавського, чеська сторона підтримувала постійний діалог з українськими партнерами та одночасно працювала над залученням додаткових фінансових ресурсів, необхідних для продовження програми закупівлі боєприпасів у 2025 р. «Нині ми шукаємо гроші на закупівлю нових боєприпасів, щоб ініціативу можна було продовжити у 2025 році», – заявив він³⁶.

³⁴ Лаврук Ю. Чехія цьогоріч надасть Україні ще 400 тисяч боєприпасів – Шмигаль. 20.05.2025. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/245057-chehiia-tsyohorich-nadast-ukrayini-shche-400-tysiach-boeyprypasiv-shmyhal>

³⁵ Богданьок О. Чехія запускає другий проєкт із закупівлі боєприпасів для України. 24.07.2024. URL: <https://suspilne.media/797847-cehia-zapuskae-drugij-proekt-iz-zakupivli-boeprypasiv-dla-ukraini/>

³⁶ Козацький С. Чехія шукає гроші на закупівлю снарядів для України у 2025 році. 22.07.2024. URL: <https://military.com/uk/news/chehiya-shukaye-groshi-na-zakupivlyu-snaryadiv-dlya-ukrayiny-u-2025-rotsi/>

Таким чином, чеська ініціатива із закупівлі артилерійських боєприпасів трансформувалася з одноразового проєкту у довгостроковий механізм міжнародної військово-технічної співпраці. Її реалізація засвідчила спроможність Чеської Республіки ефективно поєднати потенціал власного оборонно-промислового комплексу, міжнародні виробничі зв'язки та фінансову підтримку держав-партнерів для забезпечення України критично необхідними видами озброєння в умовах тривалої війни.

У травні 2025 р. відбулася чергова зустріч Прем'єр-міністра України Д. Шмигала та Прем'єр-міністра Чеської Республіки П. Фіали, під час якої було обговорено подальший розвиток двостороннього співробітництва в безпековій, економічній та гуманітарній сферах. За результатами переговорів П. Фіала повідомив, що в межах Чеської ініціативи упродовж 2025 р. Україна має отримати ще близько 400 тис. артилерійських боєприпасів.

Окрім цього, сторони домовилися про розширення військово-технічної співпраці, поглиблення взаємодії між оборонно-промисловими комплексами двох держав, а також започаткування співробітництва у сфері підготовки українських пілотів літаків F-16. Було підтверджено наміри розвивати двосторонню взаємодію в галузях енергетики, аграрного виробництва, транспорту, охорони здоров'я та післявоєнного відновлення України³⁷.

Аналіз міжнародної реакції на російську агресію проти України свідчить про неоднорідність підходів європейських держав до питань військової підтримки України. Якщо більшість держав Європейського Союзу послідовно розширювали обсяги допомоги, то окремі країни демонстрували більш стриману позицію. Так, після дострокових парламентських виборів у Словацькій Республіці 30 вересня 2023 р., на яких перемогла партія Smer-SD на чолі з Р. Фіцо³⁸, офіційна Братислава переглянула підходи до надання військової допомоги Україні³⁹. Президент Словацької Республіки З. Чапутова, коментуючи ситуацію, зазначила, що поважає результати демократичних виборів і враховує позицію політичної сили, яка сформувала уряд, що фактично означало відмову від підтримки нового пакета військової допомоги Україні⁴⁰.

³⁷ Лаврук Ю. Вказ. пр.

³⁸ Свиридчук Ю. Вказ. пр.

³⁹ Kerekes D. Op. cit.

⁴⁰ Андрусак А. «Поважає результати виборів»: президент Словаччини виступила проти нового пакета допомоги Україні. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/597065-povazhayezharezultatizhiviboriv-prezident-slovachchini-visitupi-la-proti-novogo-paketa-dopomogi-ukrayini>

Подібну позицію в окремих питаннях військової підтримки України займала й Угорщина. Зокрема, угорська сторона неодноразово блокувала ухвалення рішень Європейського Союзу щодо використання прибутків від заморожених російських активів для фінансування військової допомоги Україні⁴¹. Після тривалих переговорів у квітні-травні 2024 р. держави-члени ЄС досягли політичної домовленості про спрямування доходів від майже 190 млрд євро заморожених російських активів, що зберігалися в депозитарії Euroclear, на підтримку України. Водночас реалізація цього рішення супроводжувалася запереченнями з боку Угорщини, що ускладнювало процедуру ухвалення відповідних фінансових механізмів. З метою досягнення консенсусу інституції Європейського Союзу запропонували компромісний механізм, який передбачав невикористання частки коштів, що припадала на Угорщину, для фінансування закупівлі озброєння Україні⁴².

Наведені факти свідчать, що, попри відмінності у зовнішньополітичних підходах окремих держав-членів Європейського Союзу, Чеська Республіка зберігала послідовну позицію щодо підтримки України та виступала одним із ключових ініціаторів міжнародної військової допомоги. З початку повномасштабного російського вторгнення чеська підтримка охоплювала широкий спектр напрямів, включаючи постачання озброєння й боєприпасів, передачу військової техніки, підготовку українських військовослужбовців, лікування та реабілітацію поранених, надання гуманітарної допомоги, прийом українських вимушених переселенців, а також участь у реалізації програм післявоєнного відновлення України.

Аналіз офіційних заяв представників чеського керівництва та практичних кроків уряду Чеської Республіки дає підстави стверджувати, що Прага розглядає підтримку України як довгостроковий елемент європейської безпекової політики. Одним із найяскравіших проявів такого підходу стала реалізація двох етапів Чеської ініціативи із закупівлі артилерійських боєприпасів, до фінансування якої долучилися майже двадцять держав Європи та Північної Америки. У результаті було забезпечено постачання Україні понад 1,5 млн артилерійських боєприпасів різних калібрів, що суттєво посилило можливості Збройних Сил України в умовах тривалого дефіциту боєприпасів.

Отже, результати дослідження свідчать, що після початку повномасштабної російсько-української війни українсько-чеські відносини набули якісно нового

⁴¹ Угорщина затримує фінансування зброї для України із прибутків від заморожених активів Росії – Financial Times. 27 травня 2024 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3867766-ugorsina-zatrimue-finansuvan-na-zbroi-dla-ukraini-iz-pributkiv-vid-zamorozenih-aktiviv-rosii-ft.html>

⁴² Там само.

рівня розвитку. Чеська Республіка перетворилася на одного з ключових партнерів України у сфері безпеки, військово-технічного співробітництва та гуманітарної підтримки, водночас відіграючи активну роль у консолідації міжнародних зусиль із забезпечення обороноздатності України.

Реалізація масштабних багатосторонніх проєктів, насамперед Чеської ініціативи із закупівлі боєприпасів, засвідчила здатність Праги ефективно координувати міжнародне співробітництво та мобілізувати ресурси держав-партнерів для вирішення актуальних безпекових завдань. Це дозволяє розглядати сучасне українсько-чеське партнерство як один із найбільш динамічних і результативних форматів двосторонньої взаємодії в Центральній Європі в умовах російсько-української війни.

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИН: РЕАЛІЇ ТА ОБРИСИ МАЙБУТНЬОГО

© Віра БУРДЯК

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-10>

Український і болгарський народи здавна мають багато спільного, до якого справедливо слід віднести слов'янське походження, православне віросповідання, етнічну і мовну близькість, а також схожість історичної долі, вікові взаємини у культурному, релігійному, господарському та громадсько-політичному житті. Для сучасних України і Болгарії характерні: подібний економічний та суспільно-політичний розвиток, обтяжений соціальними проблемами; важкі потуги трансформаційних процесів, притаманних державам, які долають тоталітаризм; відмінне від росії ставлення до Європейського Союзу та НАТО. До чинників, що об'єктивно сприяють розвитку українсько-болгарських відносин у наші дні, входять спільна європейська інтеграційна орієнтація (Болгарія є членом ЄС та НАТО, тоді як Україна офіційно визначила курс на набуття членства в цих організаціях), прагнення до подолання енергетичної й сировинної залежності від росії та спільне геополітичне положення в Чорноморському регіоні. За таких умов уряди

та суспільства обох держав послідовно розвивають двосторонню співпрацю, розглядаючи її як важливий інструмент реалізації європейського вектора розвитку.

Досвід показує, що українсько-болгарські відносини мають багатовікову безперервну й інтенсивну історію, яка охоплює періоди культурного обміну, спільної боротьби за свободу та дипломатичної співпраці. З найдавніших часів український та болгарський народи підтримували один одного, відстоювали свою історичну долю. Так, у 1444 р. українське населення у складі польсько-угорського війська короля Владислава III брало участь у битві під Варною проти Османської імперії. Ця військова кампанія була складовою загального європейського протистояння османській експансії на Балканах. У 1762 р. у системі Запорозької Січі був сформований Болгарський гусарський полк – знаменна подія, яка стала одним із проявів українсько-болгарських військових контактів. Згодом у кожній з п'яти російсько-турецьких воєн, що відбувалися у другій половині XVIII–XIX ст., а особливо в російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., яка завершилася визволенням Болгарії від османського панування та відновленням її державності, значну частину російської армії складали вихідці з українських земель, які брали активну участь у бойових діях.

У другій половині XVIII ст. почалося масове переселення болгар на українські землі, особливо на південь України. Це сприяло розвитку економіки та культури регіону. У першій половині XIX ст. Одеса стала одним із центрів болгарського культурного відродження, в якому працювали болгарські школи та культурні осередки. Болгарські переселенці активно взаємодіяли з українським населенням, сприяючи взаємному розвитку освіти та культури.

Після проголошення Української Народної Республіки в 1917 р. розпочалися офіційні контакти з Болгарією. У січні 1918 р. українські та болгарські дипломати вели перемовини в межах Берестейської конференції, а 9 лютого 1918 р. підписали мирний договір між Україною та Болгарією¹.

Сучасна Республіка Болгарія однією з перших визнала суверенітет нашої держави після відновлення незалежності України у 1991 р. і встановила дипломатичні відносини. Обидві країни активно співпрацюють у міжнародних організаціях – ОЧЕС, ОБСЄ, ООН. Болгарія підтримує європейську та євроатлантичну інтеграцію України, а також надає гуманітарну і військову допомогу в умовах повномасштабної агресії російської федерації.

За результатами перепису населення Республіки Болгарія 2001 р., чисельність української громади становила 4853 особи, з них 1789 осіб мали

¹ Гай-Нижник П. П. Українсько-болгарські міждержавні і дипломатичні відносини: рік 1918-й. *Гілея*. 2017. Вип. 125 (№ 10). С. 47–58.

громадянство цієї держави, а 3064 особи були громадянами України, які перебували на території Болгарії на підставі права на постійне чи довгострокове проживання. Територіально представники української громади переважно зосереджені у найбільших містах країни, зокрема Софії, Варні та Бургасі. Важливу роль у збереженні національної ідентичності, розвитку українсько-болгарських культурних зв'язків та консолідації української спільноти відіграють громадські організації, серед яких: Болгарсько-українська фундація «Мати-Україна», Співдружність українців у Болгарії «Українська діаспора», товариство «Українська діаспора "Балканська Січ"», товариство «Діаспора-Україна», товариство «Добруджа-Україна», товариство «Український дім» та Українсько-болгарська асоціація «Пловдив».

Болгарська діаспора в Україні є найбільшою у світі. Її чисельність за переписом населення України 2001 р. становила майже 204,6 тис. осіб. Болгари компактно проживають в Одеській, Запорізькій та інших південних областях України. Вони активно розвивають свою культуру, мову та традиції, зберігаючи тісні зв'язки з історичною батьківщиною. Тож, відносини між українським та болгарським народами одвічні, багатогранні, глибокі, охоплюють різні аспекти історії, культури, освіти та дипломатії. У сучасний період стан і перспективи розвитку українсько-болгарських міждержавних відносин значною мірою детермінуються політичною волею й інституційною спроможністю органів державної влади обох країн, національних політичних еліт і всіх суб'єктів двостороннього співробітництва забезпечувати спадкоємність, збереження та подальше поглиблення історично сформованих традицій дружби, партнерства й взаємовигідної співпраці.

Досліджуваний етап українсько-болгарських міждержавних відносин характеризується розвитком в умовах поглиблення європейської та євроатлантичної інтеграції, що спричинено потребою удосконалення інституційно-правових механізмів двостороннього співробітництва, оптимізації його організаційної структури та розширення сфер взаємодії. Революції 1989 р. в країнах Центрально-Східної і Південно-Східної Європи та краху СРСР, крім розвалу комуністичної системи, загальної ейфорії населення регіону від цієї події, викликали і нагальні завдання створення нових органів влади, демократичних, за своєю суттю, інституцій та розвитку дружніх відносин з іншими країнами на основі суверенітету та рівності держав. Процес їх становлення і розвитку в Україні та Республіці Болгарія розпочався порівняно недавно. Втім, новостворені державні інституції продовжують сталу традицію розвитку дружніх взаємин і співпраці між двома країнами та народами.

В українсько-болгарських відносинах важливу роль відіграє спільне та відмінне в політичних системах цих демократичних держав. Так, у Болгарії інституційне закріплення нових та трансформованих органів влади відбулося внаслідок прийняття Конституції Республіки Болгарія вже в липні 1991 р. Болгарія першою серед постсоціалістичних держав ЦСЄ прийняла Основний Закон, який при багатоманітності політичної палітри країни, звісно, не міг задовольнити всі опозиційні сили, але допоміг досягти відносної злагоди між ними. Відмова від соціалізму і прагнення перейти до демократії, здобути самостійність і гідне місце на міжнародній арені привели до змін у політичній системі Болгарії, що й закріпила нова Конституція. Зрозуміло, що не все в першій редакції Основного Закону було ідеально враховано, не завжди були чітко сформульовані окремі статті, і це змусило законодавців неодноразово вносити зміни та поправки, але, в цілому, Конституція значно покращила законодавчу діяльність у Республіці Болгарія.

За Конституцією Республіка Болгарія – парламентська республіка. В ній збережені Великі народні збори (до ВНЗ обирають 400 депутатів) як установчий орган, що приймає Конституцію, вносить поправки, пов'язані з формою державної влади. ВНЗ – специфічний орган політичної системи, що має характерні риси, поділяє владу на установчу й установлену². Конституювання цього спеціального органу стабілізує форму державної влади, яка перебуває в компетенції 2/3 депутатів, що можуть вирішувати питання про вибори до ВНЗ. Це – розширене представництво, з найбільшою легітимністю і складними процедурами, механізм збереження конституційного ладу в Республіці Болгарія чи його зміни на широкій основі. А представницький, постійно діючий робочий законодавчий орган – однопалатні Народні збори (до НЗ обирають 240 депутатів), які уособлюють народний суверенітет, що створює та визначає функції політичних інститутів, їх компетенції і відносини. У Болгарії діє принцип розподілу гілок влади, з чітким поділом функцій. Інституційну основу системи державної влади Республіки Болгарія становлять вищі органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а саме: Народні збори, Президент, Міністерська рада (уряд), Конституційний суд, Вищий касаційний суд, Верховний адміністративний суд, Вища судова рада та Головний прокурор, які відповідно до конституційних повноважень забезпечують реалізацію функцій державної влади. Перші три вказані державні структури беруть безпосередню участь у розвитку українсько-болгарських відносин, як і політичні партії, неурядові організації, інші добровільні утворення громадянського суспільства Болгарії, що входять як складові елементи до її політичної системи.

² Конституцията и демократичните промени в България. София, 1996. С. 64.

Важливе місце в системі українсько-болгарських відносин посідає міжпарламентське співробітництво, виступаючи ефективним механізмом розвитку політичного діалогу й інституціоналізації двостороннього партнерства. На відміну від співпраці України з окремими демократичними державами Центральної та Південно-Східної Європи, взаємодія з Народними зборами Республіки Болгарія характеризується високим рівнем регулярності, інституційної сталості та послідовності.

Важливо, що значну активність у цих взаєминах проявила саме Республіка Болгарія. Вже в квітні 1991 р. Україну відвідала делегація ВНЗ. Згодом болгарські депутати провели у Києві переговори про розвиток співпраці з Верховною Радою України у листопаді 1995 р., листопаді 1996 р. і жовтні 1997 р. Плідна співпраця продовжувалася і в наступні роки. У червні 2003 р. в Києві підписали Протокол про співробітництво між парламентами України і Республіки Болгарія. У листопаді того ж року відбувся візит делегації Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції до Республіки Болгарія, основною метою якого було дослідження досвіду болгарських законодавців щодо нормативно-правового забезпечення процесу підготовки країни до вступу до Європейського Союзу. Республіка Болгарія планувала стати членом цієї міжнародної інтеграційної організації вже в 2004 р., але через повільне та не повне виконання окремих критеріїв членства, процес вступу країни до Європейського Союзу Брюссель відтермінував до 1 січня 2007 р.

В останні роки, особливо в умовах повномасштабної російсько-української війни, спостерігається активізація міжпарламентських контактів між Україною та Болгарією. Важливими етапами розвитку парламентського діалогу стали офіційний візит Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука до Болгарії у лютому 2024 р. та візит до Києва делегації Народних зборів Болгарії на чолі зі спікером Росеном Желязковим у тому ж місяці. Крім того, двостороння співпраця підтримувалася через робочі візити представників парламентських комітетів і народних депутатів обох держав.

Значущим напрямом співпраці парламентів двох держав став обмін практичним досвідом щодо організації законодавчої діяльності, спрямованої на створення правових засад системних суспільних перетворень, державного будівництва та реалізації зовнішньополітичної й економічної стратегії. У межах цього співробітництва українська делегація особливу увагу приділила досвіду болгарського парламенту у сфері вироблення методологічних підходів до законодавчого регулювання ринкових реформ, забезпечення їх соціальної адаптації відповідно до сучасних умов, а також формування конституційно-правових механізмів супроводу політичної модернізації держави.

Наприкінці XX ст. Республіка Болгарія переживала низку масштабних соціально-політичних криз, що спричинили значну нестабільність політичної системи та часту зміну владних еліт, представлених різними за ідеологічними орієнтирами політичними силами. У цей період у державі функціонували не лише уряди, сформовані на партійно-політичній основі, а й позапартійні моделі виконавчої влади, зокрема «уряди технократів», «уряди спеціалістів», «службові (чиновницькі) уряди», а також коаліційні уряди, що відображало пошук ефективних механізмів політичного управління в умовах трансформаційного періоду. Втім, на початку 2000-х років через структуризацію суспільства та активну підготовку до вступу в Європейський Союз, внутрішня політична ситуація в державі поступово стабілізувалася і повернулася до моделі «маятника» зміни політичних сил у верхніх кабінетах влади.

Новим інститутом у політичній системі України та Болгарії є посада Президента³. У Болгарії інститут президентства посідає проміжне становище у системі державної влади, виконуючи функції взаємодії між законодавчою та виконавчою гілками влади. Президент наділений переважно представницькими та арбітражними повноваженнями, а також здійснює спеціальні функції у період надзвичайних ситуацій. Водночас, за характером своїх конституційних повноважень президентський інститут у Болгарії більшою мірою наближений до сфери виконавчої влади. Президента Республіки Болгарія обирає безпосередньо електорат шляхом загального голосування, а не парламент, як це традиційно притаманно більшості парламентських республік. Саме ця особливість зумовлює певну умовність віднесення болгарської моделі державного управління виключно до парламентського типу. Попри це, такі конституційні механізми, як інститут вотуму довіри уряду й обмежені можливості Президента щодо розпуску Народних зборів, обрання парламентом глави уряду доводять, що це й не президентська республіка, а швидше свідчать про збереження ключових ознак парламентської форми правління та визначальну роль парламентсько-урядових відносин у функціонуванні політичної системи Болгарії. Таким чином, проведений аналіз Конституції Республіки Болгарія вказує на те, що в державі встановлена змішана (напівпрезидентська) республіка⁴.

Як і в Болгарії, в Україні інституційна система (система органів влади) має сукупність структур, центральних та регіональних органів влади й управління,

³ Конституция на Република България. Приета от Великото народно събрание 12 юли 1991 г. София: Нова звезда, 2002; Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ : Юрінком, 1996.

⁴ Конституция на Република България. Приета от Великото народно събрание 12 юли 1991 г. София : Нова звезда, 2002.

силових структур, органів суду, прокуратури⁵. Найвищий представницький та законодавчий орган влади – Верховна Рада України, є ключовим органом функціонування представницької демократії⁶. Конституція України 1996 р. узаконила склад ВРУ – 450 народних депутатів. Їх обирають на основі загального, рівного і прямого виборчого права, шляхом таємного голосування терміном на чотири роки (ст. 76). Інститут президентства в Конституції України чітко не визначений. «Перелік повноважень Президента як у сфері нормативного регулювання суспільних відносин, так і в сфері втілення Конституції і законів України в життя, його вплив на діяльність уряду, здійснювану в державі кадрову політику ставить його у проміжне становище між всіма гілками влади... Якщо ж враховувати й те, що він є главою держави і лише він може уособлювати державу як в країні, так і за її межами у відносинах з іншими державами..., то є всі підстави виділяти його в окрему гілку влади, яка має бути цементуючим началом у всьому державному механізмі»⁷.

Аналізуючи таку ситуацію, коли Президент стає четвертою владою, і як зазначає М. Кармазіна – «ніби поруч із законодавчою, виконавчою, судовою, а в дійсності перетворюється на владу над»⁸, важко визначити яка ж форма правління склалася в Україні: парламентсько-президентська чи президентсько-парламентська? Очікувану політичну реформу, що мала б зробити прозорим це питання, влада проігнорувала, незважаючи на результати всенародного референдуму 2000-го року, а під час війни ці питання в сучасній Україні не піднімаються, оскільки є набагато більше нагальних питань, пов'язаних з повномасштабною війною, обороною держави, збереженням життя людей тощо.

Перебуваючи в 2004 р. з урядовим візитом у Республіці Болгарія, голова ВРУ В. Литвин заявив, що «суть політреформи не нова, вона виникла ще після прийняття Конституції в 1996 р., матеріалізувалась за підсумками президентського референдуму в 2000 р. і на 90 % реалізувалась у законопроекті, прийнятому в першому читанні на минулій сесії. Президент Болгарії має суто представницькі функції. Президент за нашою Конституцією – це якщо не все, то майже все. Водночас парламент і уряд мають дуже мало точок дотику, вони йдуть паралельними курсами, співпадаючи лише при прийнятті бюджету. При цьому одна частина політиків очікує свого приходу до влади, інша – виступає за нормальне

⁵ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ : Юрінком, 1996.

⁶ Там само.

⁷ Бурчак Ф. Г. Президент України. Київ : Ін Юре, 1997. С. 15.

⁸ Кармазіна М. Інститут президентства: походження та сутність феномена. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 47.

співіснування гілок влади вже зараз. Якщо ми не проведемо політичну реформу тепер, в найближчі десять років нам вже не вдасться цього зробити. Йде зміна епох, і бажання Президента віддати парламенту повноваження слід підтримати... Потрібний компроміс, але нічого не змінювати не можна!.. Мені доводилось чути від політиків: ось нехай вирішить вулиця, ми виведемо людей на вулиці... Вони виведуть, а хто заведе назад?! І що буде з Україною?! Варто шукати вихід з ситуації і знайти його»⁹.

Тож, на відміну від болгарських, українські органи влади не повністю інституціалізовані (окремі гілки влади й інститут президентства), тому часто різні гілки влади в Україні дублюють взаємодію з органами влади Республіки Болгарія або не діють належним чином. Процес надто затягнувся в Україні, тому й успіхи Республіки Болгарія (членство в НАТО й ЄС) значно вагоміші, ніж за той же період в Україні.

Досліджуючи стан українсько-болгарських відносин та взаємодію різних органів влади двох держав, насамперед слід виходити з наявної політичної ситуації. Війна росії проти України, вторгнення військ російської федерації в нашу державу вже завдали неймовірних втрат та спустошень, знищення величезної кількості людей, руйнування багатьох інфраструктурних об'єктів, значних економічних труднощів та соціальних потрясінь. Крім того, війна змінила міжнародний порядок денний, загострила безпекові питання, болісно вплинула на емоційний стан і психічне здоров'я українців. Втім, війна триває і моторошні процеси винищення всього українського ніяк не вдається зупинити. російська федерація мріє про перемогу і не погоджується на припинення вогню та мирні перемовини.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну спричинило глибокий вплив і на країни ЦСЄ та ПСЄ, які межують з нашою державою чи знаходяться досить близько, щоб відчувати на собі страшний негативний вплив війни. Лише за одну ніч країни стали частиною транзитного маршруту чи кінцевим пунктом призначення для українських біженців. Загалом майже 7 млн українців втекли від війни з батьківщини до різних країн Європи. Зокрема, біля 3 млн перемістилися до Румунії (з них 100 тис. там і залишаються до цього часу), що розміщена між Україною та Болгарією, частина вирушила далі до Республіки Болгарія¹⁰.

Хоча Болгарія не має спільного кордону з Україною, але також відчула наслідки російської агресії. Країна приймала біженців, які вимушено виїхали

⁹ Старожицкая М. Компромисс по-болгарски. *Рада (Парламентское приложение)*. 2004. № 2 (10), 6–12 февраля.

¹⁰ Павлюк О. Болгарія продовжила програму допомоги біженцям з України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/31/7191292/#:~:text=%D0%97%20%D0%BD%D0%B8%D1%8>

з України через напад російської федерації, допомагає нашій країні боєприпасами. З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну в 2022 р. до Болгарії виїхало 2 454 748 українців. З них 181 868 українців болгари зареєстрували за схемою тимчасового захисту Європейського Союзу, відповідно до директиви Єврокомісії. Нещодавно Євросоюз продовжив тимчасове перебування й опіку над переміщеними українцями до березня 2027 р. Наразі 55 302 українців залишаються в Республіці Болгарія за програмою ЄС, а ще 6081 за державною схемою.

Упродовж періоду з 24 лютого до 31 грудня 2022 р. Республіка Болгарія здійснила заходи з гуманітарної підтримки громадян України, які були змушені залишити територію своєї держави внаслідок воєнних дій. У межах цих заходів у готелях та інших об'єктах тимчасового притулку було розміщено 3881 громадянина України та забезпечено їх базовими потребами, необхідними для перебування в умовах вимушеної міграції. І схожих прикладів допомоги існує багато. Міністерська Рада вже кілька разів продовжувала програму допомоги українським біженцям, надаючи державні виплати на житло, гуманітарну допомогу та фінансові видатки¹¹.

Офіційно уряд Республіки Болгарія безпосередньо не надсилав жодних боєприпасів чи зброї до України. На перший погляд, це не дивно, враховуючи традиційну проросійську позицію болгарського суспільства¹². Але насправді все відбувалося дещо по іншому. Республіка Болгарія, як член НАТО, стала одним із значимих постачальників зброї до України.

Повномасштабна агресія російської федерації проти України стала чинником, який суттєво вплинув на переосмислення геополітичних орієнтирів болгарського суспільства та позначився на характері діяльності політичних партій і державних інституцій Болгарії. Позиції щодо російсько-української війни сформували одну з основних ліній політичної диференціації в сучасній Болгарії, виступаючи важливим критерієм оцінки зовнішньополітичних пріоритетів і внутрішньополітичної стратегії ключових політичних акторів держави. Їх ставлення до українсько-болгарських відносин та російсько-української війни відображено у програмних документах парламентських політичних партій Республіки Болгарія.

Вже впродовж п'яти років, починаючи з 2021 р., Болгарія переживає складний політичний період, для якого показові нестабільність, невизначеність

¹¹ Болгарія продовжила програму допомоги українським біженцям до кінця року. 1.08.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/307156-bolgariya-prodlila-programmu-pomoschi-ukrainskim-bezhentsam-do-kontsa-goda>

¹² Volkmann-Schluck, Philip. Bulgarien: Das Land, das heimlich die Ukraine rettete. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus243262783/Bulgarien-Das-Land-dasheimlich-die-Ukraine-rettete.html>

і перманентні виборчі кампанії. Останні чергові парламентські вибори відбулися в Республіці Болгарія у квітні 2021 р., а далі розпочалася низка чергових дочергових виборів до Народних зборів: у липні та листопаді 2021 р., липні та жовтні 2022 р., квітні 2023 р., у червні та жовтні 2024 р., у квітні 2026 р.

Після парламентських виборів, що відбулися у жовтні 2024 р., політична нестабільність у Болгарії зберігалася, що призвело до проведення 19 квітня 2026 р. чергових дочергових парламентських виборів – восьмих за рахунком. За їхніми результатами перемогу здобула коаліція «Прогресивна Болгарія». Необхідність проведення нового волевиявлення була зумовлена відставкою уряду, сформованого у січні 2025 р. після жовтневих виборів 2024 р., яка проходила на тлі масових протестів та загострення суспільної політичної кризи.

Формування тимчасових урядів, вісім дотермінових парламентських виборів, часту зміну депутатського корпусу Болгарії можна пояснити тим, що жоден новий уряд не зміг утриматися при владі більше ніж дев'ять місяців, а дочергові вибори, які оголошував Президент після відставки уряду, не приносили чіткої перемоги будь-якій політичній силі. Крім того, у країні відбувалися президентські та місцеві вибори. Тобто, всі разом взяті вказані електоральні кампанії призвели до політизації кожної суспільної проблеми, які артикулювалися в передвиборчий період заради здобуття перемоги на виборах.

У період демократичної трансформації в Болгарії відбулося формування нових політичних партій, які суттєво вплинули на структуру партійної системи, співвідношення політичних акторів і характер електоральної підтримки. Водночас спостерігалось поступове зниження рівня зацікавленості громадян у виборчих процесах, що проявилось у зменшенні явки виборців та посиленні суспільної апатії щодо політичної конкуренції. Політична нестабільність у країні зумовлена комплексом взаємопов'язаних чинників, серед яких – економічні труднощі та повільні темпи відновлення після пандемії COVID-19, відсутність консенсусу між політичними силами щодо стратегічних напрямів економічного розвитку, геополітичні виклики, пов'язані з повномасштабною війною росії проти України та загостренням конфліктів на Близькому Сході. Додатковим фактором напруженості залишаються ідеологічні суперечності в болгарському суспільстві, зокрема тривалий поділ між проросійськими та антиросійськими політичними орієнтаціями, поглиблення дистанції між політичними елітами та виборцями, посилення націоналістичних тенденцій у контексті ускладнення відносин із російською федерацією та Північною Македонією.

Сукупність зазначених внутрішніх і зовнішніх чинників та наявних соціально-політичних розломів, сформувала явище політичної полікризи

в Республіці Болгарія, що характеризується одночасним загостренням інституційних, економічних, соціальних та геополітичних проблем¹³.

Незважаючи на те, що причини виникнення кризових явищ, їхній характер і динаміка розвитку відрізняються залежно від особливостей конкретної держави, наслідки таких процесів мають переважно негативний вплив на суспільний розвиток. Незалежно від специфіки перебігу кризових ситуацій, вони призводять до погіршення соціально-економічного становища населення, посилення суспільної нестабільності та зниження рівня добробуту громадян. На перший погляд, така ситуація дещо загальмувала розвиток українсько-болгарських відносин. Так, до певної міри, країни припинили обміни дружніми делегаціями, звичними для мирного часу. Але водночас українсько-болгарські взаємини набули нової якості, більше притаманної для воєнного періоду, що виражається у допомозі Україні під час війни, яку їй надають болгарські високопосадовці, депутати парламенту, представники політичних партій. Як вже зазначено вище, у Республіці Болгарія доволі сильні традиційні зв'язки з російською федерацією, і це сповна ілюструє розкол суспільства по лінії сприйняття російсько-української війни, ставлення болгар до діяльності та політики путіна, росії й росіян на загал.

Починаючи з квітня 2021 р., в Болгарії за результатами дострокових парламентських виборів до законодавчого органу входили шість – вісім політичних партій, долаючи граничний виборчий бар'єр, який складає в Болгарії 4 % голосів. Специфічна особливість болгарських виборців полягає в тому, що вони постійно критикують новостворені уряди, активно виходять на протестні мітинги в центрі столиці Софії та інших населених пунктах, але на наступних виборах віддають свої голоси за ті ж самі політичні сили, що й на попередніх виборах. Тому, зазвичай, перемагають одні й ті ж партії, які продовжують нав'язувати країні коаліційні уряди. Після кожних таких чергових дочергових виборів, болгари прогнозують відповідь на риторичне питання: наскільки можливо для політичних партій, які за минулі роки не досягли відчутних позитивних змін для суспільства, дійти консенсусу і обрати дієвий урядовий кабінет? Зазвичай з кожними наступними виборами процес формування коаліційної більшості, як і уряду, в парламенті триває довше, або й взагалі не вдається сформувати ці органи, тоді знову оголошуються вибори.

Аналіз міжпартійних відносин у Республіці Болгарія свідчить, що більшість політичних партій займає опозиційну позицію щодо партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (болг. «Граждани за европейско развитие

¹³ Бурдяк В. Суспільні клівіджі та полікриза в Республіці Болгарія. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2024. Т. 15. С. 252.

на Бългaрия», ГЕРБ) та її лідера Бойка Борисова, який очолював уряд країни впродовж 2009–2021 рр. Така конфігурація міжпартійної взаємодії значною мірою визначає характер політичної конкуренції та коаліційних процесів у болгарській політичній системі.

ГЕРБ – провідна правоцентристська і проєвропейська партія Болгарії, за яку на кожних виборах голосують майже 20–30 % виборців. У квітні 2021 р. ГЕРБ виграла парламентські вибори, але не змогла сформувати більшість, що спричинило політичну кризу, викликало політичну безвихідь у країні. Роздроблений парламент і політична напруга в суспільстві Болгарії прискорили необхідність проведення нових виборів вже у липні 2021 р.

Важливо, що у період між 2021–2024 рр. спроби ГЕРБ сформувати уряд не раз зазнавали невдачі, адже потенційні партнери партії відмовлялися від співпраці, називали партію «токсичною», висловлювали невдоволення лідерством Б. Борисова й вимагали провести серйозні політичні реформи. Тривале перебування на посаді Прем'єр-міністра й численні звинувачення Борисова в корупції лише ускладнювали ситуацію. У березні 2022 р. його навіть ненадовго затримали силові органи за підозрою в корупції та зловживанні коштами Європейського Союзу під час перебування на посаді¹⁴.

Політична програма партії ГЕРБ на 2021–2025 рр. декларувала підтримку активнішої участі Республіки Болгарія у формуванні політики Європейського Союзу та НАТО щодо російської федерації. Документ закріпив прихильність до так званого «двоколійного підходу», який передбачає поєднання політики стримування з підтриманням політичного діалогу. У програмі акцентовано увагу на необхідності дотримання прав людини, виконанні Мінських угод як механізму мирного врегулювання конфлікту в Україні, підтримці мирного врегулювання конфлікту на Південному Кавказі, а також розвитку прагматичного діалогу між Європейським Союзом та російською федерацією у науковій, освітній, культурній і економічній сферах¹⁵.

На виборах до Народних зборів, які відбулися у липні 2021 р., перемогу здобула популістська партія музиканта і шоумена Славі Тріфонова «Є такий народ» (болг. *«Има такъв народ»*, ІТН), але вона теж не змогла сформувати більшість і стабільну коаліцію. Переговори з правоцентристською «Демократичною Болгарією» (болг. *«Демократична България»*, ДБ) та Болгарською

¹⁴ Цуприк Б. Політична криза в Болгарії: сім раундів позачергових виборів. 22.11.2024. URL: <https://tyzhden.ua/politychna-kryza-v-bolharii-sim-raundiv-pozacherhoviykh-vyboriv/>

¹⁵ Политическа програма «България следващо поколение». URL: <https://gerb.bg/files/useruploads/-%D0%93%D0%95%D0%A0%D0%91.pdf>

соціалістичною партією (БСП) не мали успіху через розбіжності щодо розподілу міністерських посад і Республіка Болгарія знову залишилася без уряду. Цей політичний кут поглибив розкол у парламенті і спричинив оголошення нових виборів до Народних зборів у листопаді 2021 р.

Упродовж початкового етапу повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України діяльність законодавчого органу Республіки Болгарія забезпечували 47-і Народні збори (діяли з 3 грудня 2021 р. до 1 серпня 2022 р.), до складу яких входили коаліція ЄРБ-СДС (болг. *Съюз на демократичните сили, СДС*), новоутворена партія «Продовжуємо зміни» (болг. *Продължаване на промените, ПП*), Болгарська соціалістична партія, Рух за права та свободи (болг. *Движение за права и свободи, РПС* – партія етнічної турецької меншини Болгарії), «Є такий народ», Об'єднання Демократична Болгарія та партія «Відродження» (болг. *«Възраждане»*). У передвиборчих програмах вказані партії, крім іншого, декларували своє різне ставлення до повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

На листопадових виборах 2021 р. перемогла нова політична партія «Продовжуємо зміни», яка згодом увійшла в коаліцію ПП – ДБ. На етапі становлення партію «Продовжуємо зміни» низка дослідників і політичних аналітиків характеризувала як політичний проєкт Президента Республіки Болгарія Румена Радева. Водночас партія демонструвала поєднання різновекторних зовнішньополітичних орієнтирів. Прозахідний характер політичної сили підкреслювали біографії її співзасновників – випускників Гарвардського університету Кирила Петкова та Ассена Василева, які позиціонували своє повернення до Болгарії як прагнення реалізувати антикорупційний порядок денний. Крім того, аналіз передвиборної програми ПП свідчить про мінімальну увагу до відносин із російською федерацією та повну відсутність згадок про війну в Україні, що свідчить про обережний підхід партії до висвітлення цих питань у програмних документах.

У документах та публічних заявах керівництво партії наголошувало на необхідності диверсифікації джерел енергопостачання, однак не конкретизувало державу, від якої Республіка Болгарія перебуває в енергетичній залежності. На початковому етапі діяльності ПП, частина електорату розглядала її як політичну силу, здатну забезпечити баланс між євроатлантичним вектором розвитку країни та збереженням конструктивних відносин із російською федерацією, що зумовлювало сприйняття партії як політичного союзника Президента Р. Радева.

Наприкінці 2021 р. лідер партії К. Петков очолив коаліційний уряд Республіки Болгарія, і його прихід до влади значною мірою асоціювався із суспільним запитом на демократичні перетворення, утвердження принципів

верховенства права та боротьбу з корупцією. Водночас у подальшому між Прем'єр-міністром К. Петковим і Президентом Р. Радєвим виникли суттєві розбіжності щодо низки ключових питань внутрішньої та зовнішньої політики, зокрема співпраці з ПАТ «Газпром», надання військової допомоги Україні та позиції Болгарії щодо європейської інтеграції Республіки Північна Македонія.

Після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України уряд К. Петкова підтримав санкційну політику Євросоюзу щодо російської федерації, звільнив міністра оборони через його відмову кваліфікувати дії росії як війну проти України, ухвалив рішення про вислання 70 співробітників російських дипломатичних установ за підозрою у здійсненні діяльності, несумісної з дипломатичним статусом, а також погодився на проведення в Болгарії ремонту української важкої військової техніки¹⁶.

Кабінет прозахідного Прем'єр-міністра К. Петкова, який перебував при владі лише вісім місяців, постачав у квітні – серпні 2022 р. в Україну і боєприпаси, і дизельне паливо. За оцінками експертів майже 30 % боєприпасів і до 40 % палива, яке використовували танки й інші бойові машини Збройних Сил України, надходило з Республіки Болгарія. Це дуже показово, враховуючи, що Болгарія, яка значною мірою залежить від поставок енергоносіїв з російської федерації, була однією з перших країн, яким Москва припинила постачання газу у квітні 2022 р. Надання Україні дизельного палива в такий час дійсно було сміливим кроком Прем'єр-міністра К. Петкова.

Прикметною особливістю політичного курсу Прем'єра К. Петкова стало його впровадження в умовах гострого внутрішньополітичного протистояння. Значний спротив урядовим рішенням чинили колишні партнери по коаліції – БСП, а також Президент Р. Радєв, який відкрито заперечував доцільність надання військової допомоги Україні та висловлювався за перегляд санкційної політики Європейського Союзу щодо російської федерації¹⁷.

Вторгнення росії в Україну загостило політичну атмосферу в Болгарії, виявило справжню суть політиків. Позиції політичних партій, що входили до складу коаліції, суттєво різнилися щодо надання військової допомоги Україні. Зокрема, Болгарська соціалістична партія послідовно виступала проти передачі озброєння Україні. За таких умов уряд на чолі з К. Петковим

¹⁶ Бурдяк В. Труднощі формування демократичних політичних інституцій у сучасній Республіці Болгарія. *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть* / за заг. ред.: Ю. Остапця і М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 378.

¹⁷ Илиев А., Тошкова В. Как войната в Украина се отрази на България и на другите страни от Югоизточна Европа? URL: <https://www.investorbg/a/516-politika/370068-kak-voynata-v-ukrayna-se-otrazi-na-balgariya-i-na-drugite-strani-ot-yugoiztochna-evropa>

застосував механізм постачання військової допомоги через треті держави, не розголошуючи деталей відповідних домовленостей коаліційним партнерам. Хоча більшість населення не заперечувала проти підтримки України, прозорість, яку обіцяв К. Петков, вступаючи на посаду Прем'єр-міністра, стала зрештою його Ахіллесовою п'ятою. Він не розкрив деталей постачання зброї Україні, що підірвало довіру до його уряду і спричинило гостре протистояння зі сторони БСП та болгарських євроскептиків.

Додаткові труднощі виникли через суперечки навколо вето на вступ Північної Македонії до Європейського Союзу. Це призвело до конфлікту Прем'єр-міністра К. Петкова з Президентом Р. Радевим, який закликав партії покинути коаліцію, якщо порушиться статус-кво щодо цього питання. Тож, попри збереження вагомості підтримки серед молодого та високоосвіченого електорату, діяльність коаліції завершилася після ухвалення Народними зборами рішення про висловлення вотуму недовіри уряду влітку 2022 р., коли партія ІТН вийшла з коаліції. К. Петков вимушено залишив посаду Прем'єра і це знову створило в Республіці Болгарія хаос політичної невизначеності¹⁸.

За словами колишнього Прем'єр-міністра К. Петкова, військова допомога Україні від Республіки Болгарія реалізовувалася через держави-посередники, що дозволило уникнути блокування відповідних рішень з боку проросійськи орієнтованих політичних сил у складі правлячої коаліції та Народних зборів¹⁹. Цю позицію він висловив після виходу 20 січня 2023 р. статті журналіста Ф. Фолькмана-Шлака в німецькому виданні *Die Welt*²⁰, в якій автор стверджував, що Республіка Болгарія надсилає Україні військову допомогу. К. Петков пояснив цей матеріал таким чином: «Я вдячний, що інші країни НАТО та ЄС вирішили, що ми маємо ці боєприпаси. Вони купували це в Болгарії та безкоштовно передавали українській армії. Це була найкраща комбінація. З одного боку, ми могли зробити великий внесок у допомогу українській армії. З іншого боку, українська нація не платила багато або взагалі не платила. І, по-третє, не було прямого експорту з Болгарії в Україну, що задовольнило вимоги нашого партнера по коаліції»²¹.

¹⁸ Цуприк Б. Політична криза в Болгарії: сім раундів позачергових виборів. 22.11.2024. URL: <https://tyzhden.ua/politychna-kryza-v-bolharii-sim-raundiv-pozachergovykh-vyboriv/>

¹⁹ Експрем'єр Болгарії розповів, як вдалось налагодити постачання зброї в Україну попри опір в уряді. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/26/7386719/>

²⁰ Volkmann-Schluck, Philip. Bulgarien: Das Land, das heimlich die Ukraine rettete. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus243262783/Bulgarien-Das-Land-dasheimlich-die-Ukraine-rettete.html>

²¹ Експрем'єр Болгарії розповів, як вдалось налагодити постачання зброї в Україну попри опір в уряді. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/26/7386719/>

Незважаючи на всі труднощі, ця таємна історія допомоги Україні відбулася. Прем'єр К. Петков та його уряд з однієї з найбідніших країн Європейського Союзу, яка завжди була вірною соратницею серед держав соціалістичного табору та вважалася придатком Москви, мужньо довів, що маючи бажання і політичну волю можна подолати всі перешкоди та допомогти Україні. Попри високий рівень енергетичної залежності від російської федерації та наявність суттєвих внутрішньополітичних обмежень, Болгарія продемонструвала можливість надання підтримки Україні шляхом використання альтернативних механізмів військово-технічної співпраці.

Діяльність уряду на чолі з Прем'єр-міністром К. Петковим та Міністра фінансів А. Василєва, які представляли партію «Продовжуємо зміни», відіграла важливу роль у реалізації цієї політики. В інтерв'ю німецькому виданню *Die Welt* вони вперше публічно розкрили окремі аспекти процесу ухвалення рішень щодо підтримки України та механізми їх практичної реалізації впродовж перших місяців повномасштабної збройної агресії російської федерації. За їхніми оцінками, усвідомлення необхідності невідкладної допомоги Україні стало одним із визначальних чинників зовнішньополітичного курсу уряду, попри те, що початковим пріоритетом діяльності політичної сили була реалізація антикорупційних реформ у Республіці Болгарія.

Щоб зберегти мир у коаліції та водночас засвідчити поважливе ставлення до проросійських настроїв у країні, уряд та сам К. Петков, у період перебування на посаді прем'єра, ніколи відкрито не говорили про постачання боєприпасів Україні. Хоча ці поставки закріпили позитивну репутацію К. Петкова на міжнародному рівні, вони залишаються суперечливими в самій Республіці Болгарія. Крім того, завдяки К. Петкову країна відіграла провідну роль у санкціях Європейського Союзу щодо російської федерації та пошуку шляхів подолання залежності від російських енергоносіїв.

Факт надання Болгарією військової допомоги Україні через непрямі механізми був підтверджений українською стороною. У відповідь на запит німецького видання *Die Welt*. Міністр закордонних справ України Д. Кулеба у своїй заяві для видання відзначив роль Прем'єр-міністра К. Петкова у подоланні внутрішніх політичних перешкод та пошуку практичних рішень для підтримки України²². Він наголосив, що позиція болгарського уряду формувалася в умовах значних розбіжностей усередині коаліції, частина представників якої виступала проти активної підтримки України. Натомість керівництво

²² Volkmann-Schluck Philip. Bulgarien: Das Land, das heimlich die Ukraine rettete. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus243262783/Bulgarien-Das-Land-dasheimlich-die-Ukraine-rettete.html>

уряду К. Петкова обрало проукраїнський зовнішньополітичний курс, спрямований на сприяння обороні України проти російської агресії. За його словами, у той час як деякі члени коаліції Республіки Болгарія стали на бік росії, К. Петков вирішив «стояти на правильному боці історії та допомогти нам захиститися від набагато сильнішого ворога»²³.

Публікація інформації про можливе постачання болгарського озброєння Україні спричинила активні політичні дискусії та критичну реакцію з боку коаліційного партнера партії «Продовжуємо зміни» – коаліції «БСП за Болгарію». Лідерка Болгарської соціалістичної партії Корнелія Нінова, яка на той час обіймала посаду Міністра економіки в уряді К. Петкова, заперечила факт експорту болгарської зброї до України та наголосила, що її політична сила була єдиним учасником коаліції, який послідовно виступав проти такого рішення. За її твердженням, Болгарія безпосередньо не здійснювала постачання озброєння Україні, та наголосила, що заяви про протилежне мають супроводжуватися документальними підтвердженнями.

У той же час К. Нінова підкреслила, що представники БСП у ході візиту Міністра закордонних справ України до болгарського парламенту офіційно заявили про відмову Болгарії від надання зброї Україні, аргументуючи це принципом державного суверенітету та самостійності ухвалення зовнішньополітичних рішень. На її думку, поширення інформації про приховані поставки озброєння було спрямоване на політичну дискредитацію коаліції «БСП за Болгарію» напередодні чергових парламентських виборів²⁴.

В офіційних документах БСП зазначалося, що стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами Америки залишається одним із ключових зовнішньополітичних пріоритетів як у двосторонньому форматі, так і в межах Північноатлантичного альянсу. Водночас партія виступала за «нормалізацію відносин» із російською федерацією, розглядаючи їх як один із важливих елементів реалізації національних інтересів Республіки Болгарія. У програмних положеннях БСП акцентувалося на необхідності розвитку співробітництва з росією у сферах економіки, енергетики, культури та освіти, а також висловлювалася підтримка скасування санкцій, запроваджених Європейським Союзом, і припинення дії відповідних обмежувальних заходів з боку російської федерації щодо держав ЄС²⁵.

²³ Ніколова Р. България няма друг избор, освен да застане на правилната страна на историята. URL: <https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/413073>

²⁴ Нинова К. Подкрепили износа на оръжие се обвиняват БСП. URL: <https://duma.bg/korneliya-ninova-podkrepile-iznosa-na-orazhiese-obediniha-da-obvinyavat-bsp-n269746?h=pdfarchive&pdfhiveld=4105>

²⁵ БСП. Предизборна платформа. URL: <https://bsp.bg/files/predizborna-platforma.pdf>. С. 23.

У сфері енергетичної політики БСП підтримувала відновлення та розвиток газотранспортних проєктів за участю російської федерації за умови їх відповідності нормам європейського законодавства, зокрема використання інфраструктури для транспортування природного газу з «Турецького потоку» до інших держав Європейського Союзу²⁶. Крім того, партія виступала за збереження певного «зовнішньополітичного балансу» у відносинах Болгарії з євроатлантичними структурами – ЄС і НАТО – з одного боку, та російською федерацією – з іншого. Щодо російсько-українського конфлікту, який у документах БСП визначався як «українська криза», позиція партії полягала в критичному ставленні до санкційної політики Європейського Союзу щодо росії. Представники БСП аргументували свою позицію тим, що запроваджені обмежувальні заходи не досягають очікуваного політичного ефекту та негативно впливають на економічні інтереси європейських держав.

Партія «Є такий народ» сформувалася як політична сила антисистемного типу, що позиціонувала себе як альтернатива традиційним партіям політичного істеблішменту Республіки Болгарія. У програмних документах партії поєднувалися положення щодо підтримки активної участі країни у спільних багатонаціональних проєктах Європейського Союзу та НАТО²⁷ із наголосом на необхідності розвитку дипломатичних і економічних відносин із державами, які мають стратегічне значення для Болгарії поза межами євроатлантичних структур²⁸.

Водночас у програмі партії російська федерація не згадувалася безпосередньо, що свідчило про прагнення уникати чіткої артикуляції позиції щодо російсько-болгарських відносин. Лідер партії Славі Трифонов у своїх публічних заявах наголошував на збереженні історично сформованих культурних та емоційних зв'язків Болгарії з росією, однак одночасно підкреслював необхідність виконання країною зобов'язань перед Європейським Союзом і НАТО та позиціонування її як надійного й передбачуваного партнера у межах євроатлантичного простору²⁹.

Програмні засади партії «Відродження» ґрунтувалися на положенні про те, що визначальним чинником формування зовнішньої політики Республіки Болгарія мають бути національні інтереси держави. Їх реалізація, на думку представників партії, потребує активного та водночас прагматичного

²⁶ БСП. Визія за България. URL: https://bsp.bg/files/vizia_zh_bulgaria.pdf. С. 50.

²⁷ Има Такъв Народ: програма. URL: <https://pp-itn.bg/programa/>

²⁸ Ibid.

²⁹ Пауновски Г. «Ще бъде ли премиер, ако спечели изборите, Трифонов ще обяви, когато това се случи». URL: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2021/05/08/4207335_shte_bude_li_premir_ako_specheli_izborite_trifonov/

й збалансованого зовнішньополітичного курсу. У програмних документах політичної сили критикувалася орієнтація виключно на Європейський Союз і США, натомість наголошувалося на необхідності розширення міжнародної взаємодії Болгарії за межі євроатлантичного простору. Зокрема, партія акцентувала увагу на важливості збереження економічних і дипломатичних зв'язків із традиційними партнерами, серед яких згадувалися російська федерація, держави арабського світу, країни Далекого Сходу та інші держави, що не входять до складу Євросоюзу. Такий підхід відображав прагнення «Відродження» до формування багатовекторної зовнішньої політики Болгарії, заснованої на розширенні міжнародних економічних контактів.

Позиція партії щодо російсько-української війни характеризувалася критичним ставленням до підтримки України та участі Болгарії у відповідних міжнародних ініціативах³⁰. Лідер партії Костадин Костадинов виступав проти залучення Болгарії до підтримки України, наполягаючи на необхідності відновлення відносин із російською федерацією та зосередженні зовнішньої політики на захисті, як він зазначав, національних інтересів болгарської держави та болгарської громади в Україні. «Болгарія не повинна брати участь у конфлікті в Україні. «Відродження» – єдина партія, яка може припинити нашу участь у цій чужій війні та нормалізувати відносини з росією. Наш інтерес – лише болгари в Україні»³¹. На його думку, «війна в Україні буде продовжуватися та набувати ще більших масштабів, адже це бажання США, які прагнуть виснажити і навіть знищити росію, а разом з тим і Європу. Вони асоціюють нас з росією, тому що ми захищаємо національні інтереси і є великою загрозою інтересам США»³².

У своїх публічних заявах К. Костадинов також висловлював позицію, згідно з якою війна в Україні є наслідком геополітичного протистояння між США та росією, а політика Вашингтона, на його думку, спрямована на послаблення російської федерації та дестабілізацію Європи. Таким чином, риторика партії «Відродження» поєднувала в собі ідеї національного суверенітету, критичного ставлення до західних союзницьких структур і підтримки відновлення тісніших відносин із росією.

Політична партія «Рух за права і свободи» позиціонує себе як прихильник євроатлантичної орієнтації та захисник відповідних політичних цінностей. Поряд з цим, у передвиборчій програмі партії основний акцент зроблено на необхідності «активного захисту інтересів країни в Європейському Союзі», а питання,

³⁰ Цели и програма на политическа партия «Възраждане». URL: <https://vazrazhdane.bg>

³¹ Костадинов К. Единствено «Възраждане» може да нормализира отношенията с Русия. URL: <https://trud.bg/>

³² Ibid.

пов'язані з політикою щодо російської федерації та діяльністю НАТО, безпосередньо не представлені³³.

У сфері енергетичної політики РПС виступає проти будівництва нових ядерних об'єктів, що передбачає критичне ставлення, зокрема до окремих проєктів за участю російської федерації. Партія також декларує прихильність до принципів екологічної безпеки, підтримуючи розвиток «чистої енергетики», раціональне використання природних ресурсів та концепцію сталого зеленого розвитку ключових секторів економіки.

Втім, попри офіційно проголошену прихильність РПС до Європейського Союзу та НАТО, у болгарському інформаційному просторі періодично з'являлися повідомлення щодо можливих контактів окремих високопосадових представників партії з російськими бізнес-колами, а також їхньої потенційної зацікавленості в участі у реалізації енергетичних проєктів, пов'язаних із російською федерацією. У зв'язку з цим у політичному дискурсі Болгарії РПС іноді характеризували як партію з подвійною політичною орієнтацією – євроатлантичною на рівні офіційної риторики та такою, що демонструє окремі елементи євразійської спрямованості у практичній політичній діяльності³⁴.

Аналіз програмних документів політичних партій, представлених у складі 47-х Народних зборів Республіки Болгарія, дає підстави стверджувати, що питання відносин із російською федерацією, російсько-української війни та розвитку українсько-болгарських відносин отримали найбільше відображення у програмах партій ГЕРБ, БСП, РПС та «Відродження». Хоча у програмних документах партій «Продовжуємо зміни» та «Є такий народ» зазначена проблематика висвітлювалася фрагментарно або не була представлена безпосередньо.

Разом із тим, початок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України та пов'язані з нею безпекові виклики для Республіки Болгарія зумовили трансформацію політичного дискурсу щодо оцінки російської політики, принципів національної безпеки та зовнішньополітичних пріоритетів держави. У центрі суспільно-політичних дебатів опинилися питання війни і миру, підтримки України, забезпечення обороноздатності, а також гарантування безпеки й стабільності Болгарії. Зазначені проблеми знайшли подальше відображення у риториці політичних партій під час наступних виборчих кампаній, вплинувши на формування їхніх зовнішньополітичних позицій³⁵.

³³ ДПС. Предизборна програма. URL: <https://www.dps.bg/elections/izbori-2021-14noemvri/programa.html>

³⁴ Ibid.

³⁵ Кобуров Т. «Външна политика и политика за сигурност: завръщане към реализма. Научни трудове на Института за държавата и правото. 2022. Вип. 21. С. 50–133. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1096479>

Уже 24 лютого 2022 р., у день початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, Народні збори Республіки Болгарія ухвалили Декларацію щодо агресивних військових дій росії проти України³⁶. У документі було засуджено порушення російською федерацією норм міжнародного права та посягання на територіальну цілісність і суверенітет України шляхом застосування військової сили. Водночас парламент закликав уряд Болгарії розробити та представити законодавчому органу комплексний план заходів щодо мінімізації наслідків війни та надання підтримки Україні.

Уряд Республіки Болгарія, зі свого боку, підтримав спільну позицію держав-членів Європейського Союзу та НАТО щодо реагування на російську агресію. Зокрема, Болгарія долучилася до обговорення та реалізації пакета обмежувальних заходів, включно із санкційною політикою, спрямованих на стримування подальшої ескалації конфлікту, а також підтримала ухвалення відповідних рішень, що відповідали масштабам викликів для європейської та міжнародної системи безпеки³⁷.

У Декларації Народних зборів Республіки Болгарія особливий акцент було зроблено на необхідності дотримання принципів міжнародного права та виконання раніше досягнутих міжнародних домовленостей, в тому числі положень Мінського меморандуму від 19 вересня 2014 р., Комплексу заходів щодо його реалізації від 12 лютого 2015 р., а також Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. У документі Народні збори підтвердили прихильність до підтримки суверенітету, територіальної цілісності та демократичного розвитку України, а також закликали російську федерацію негайно припинити бойові дії та відновити дотримання норм міжнародного права.

Наголосимо, що ухвалення зазначеної Декларації стало одним із чинників загострення внутрішньополітичних суперечностей у межах парламентської коаліції Болгарії. Зокрема, на вимогу Болгарської соціалістичної партії голосування за окремі положення документа проводилося поетапно, що відобразило розбіжності між учасниками коаліції щодо оцінки російсько-української війни та заходів реагування на неї. Зрештою положення щодо підтримки санкційної політики стосовно російської федерації були схвалені парламентом, однак без підтримки депутатів від БСП та партії «Відродження».

³⁶ Декларация във връзка с агресивните военни действия на Руската федерация срещу Украйна. URL: <https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/164057>

³⁷ Там само.

За ініціативою депутатів партії «Продовжуємо зміни» та за підтримки партії ГЕРБ у травні 2022 р. Народні збори Республіки Болгарія ухвалили рішення доручити Міністерській Раді розробити та реалізувати комплекс заходів щодо надання Україні гуманітарної, фінансової та військово-технічної допомоги. Так, передбачалося продовження підтримки європейської інтеграції України, сприяння забезпеченню потреб українських біженців, створення умов для експорту українського зерна через портову інфраструктуру Варни, розвиток енергетичного співробітництва, організацію ремонту української військової техніки на болгарських підприємствах оборонно-промислового комплексу, а також продовження постачання гуманітарної допомоги, включно з медикаментами, одягом та продовольчими товарами³⁸.

Ухвалення цього рішення стало важливим етапом у формуванні офіційної політики Болгарії щодо підтримки України після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації, оскільки закріпило на інституційному рівні комплексний підхід до надання допомоги у гуманітарній, економічній та безпековій сферах.

У жовтні 2022 р. у Республіці Болгарія відбулися позачергові парламентські вибори, результати яких не спричинили суттєвих змін у структурі партійного представництва у 48-х Народних зборах, які функціонували з 19 жовтня 2022 р. до 2 лютого 2023 р. За підсумками виборчого процесу до складу парламенту пройшли сім політичних партій та коаліцій: ГЕРБ-СДС, яка отримала 25,33 % голосів виборців; «Продовжуємо зміни» – 20,20 %; «Рух за права і свободи» – 13,75 %; «Відродження» – 10,18 %; Болгарська соціалістична партія – 9,30 %; «Демократична Болгарія» – 7,45 %; «Болгарське піднесення» – 4,63 %³⁹.

Попри збереження політичної фрагментованості парламенту та наявність суттєвих розбіжностей між окремими політичними силами щодо оцінки російсько-української війни, значна частина депутатів 48-х Народних зборів підтримувала проєвропейський та проукраїнський зовнішній політичний курс, що проявлялося у ставленні до питань підтримки України, європейської інтеграції та виконання Болгарією зобов'язань у межах Європейського Союзу і НАТО.

Зазначений висновок підтверджують рішення Народних зборів Республіки Болгарія, ухвалені у листопаді 2022 р., щодо підтримки Декларації попереднього складу парламенту у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України. У цьому документі парламент категорично засудив дії російської

³⁸ Решение на Народното събрание от 04.05.2022 за предприемане на мерки във връзка с войната в Украйна. URL: <https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/164134>

³⁹ Парламентарни избори 02.10.2022. Резултати. URL: <https://results.cik.bg/ns2022/rezultati/index.html>

федерації, визначивши їх як одну з найбільших загроз миру та безпеці в Європі, а також підтвердив підтримку суверенітету й територіальної цілісності України. Крім того, Народні збори доручили Міністерській Раді підготувати та внести на розгляд парламенту проєкт рішення щодо надання Україні військової та військово-технічної підтримки. Це рішення стало важливим етапом інституційного оформлення політики Болгарії щодо підтримки України в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації⁴⁰.

Уже в грудні 2022 р. Народні збори Республіки Болгарія ухвалили рішення щодо надання Україні військової та військово-технічної допомоги. Відповідно до цього рішення Болгарія розпочала постачання окремих видів військового обладнання для Збройних Сил України, а також підтримала участь військово-службовців Збройних Сил Болгарії у Місії військової допомоги Європейського Союзу Україні (*European Union Military Assistance Mission Ukraine – EUMAM Ukraine*), що передбачала підготовку українських військовослужбовців та використання відповідного озброєння й технічних засобів у межах мандата місії.

У рішенні парламенту було зазначено, що уряд Республіки Болгарія має «продовжувати вживати всіх заходів для надання подальшої військової та військово-технічної підтримки Україні відповідно до її заявлених потреб і можливостей Болгарії»⁴¹. Таким чином, на законодавчому рівні було закріплено можливість подальшого залучення Болгарії до міжнародних механізмів підтримки України у сфері безпеки та оборони.

За ухвалення відповідного рішення проголосували представники коаліцій ГЕРБ-СДС, «Продовжуємо зміни», Рух за права і свободи, «Демократична Болгарія» та «Болгарське піднесення». Водночас депутати від Болгарської соціалістичної партії та партії «Відродження» виступили проти його прийняття, що засвідчило збереження суттєвих політичних розбіжностей у болгарському парламенті щодо питань військової підтримки України.

Загалом рішення Народних зборів Республіки Болгарія, ухвалені за підсумками парламентської діяльності у 2022 р., свідчать про формування офіційної позиції держави щодо підтримки України у протидії збройній агресії російської федерації та відновленні її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів. Відповідно до даних, наведених у Звіті про стан оборони та Збройних сил Республіки Болгарія, у межах надання допомоги Україні

⁴⁰ Решение на Народното събрание от 03.11.2022 за оказване на военна и военно-техническа подкрепа на Украина и укрепване на отбранителните способности на България. URL: <https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/164466>

⁴¹ Решение на Народното събрание от 09.12.2022 за оказване на военна и военно-техническа подкрепа на Украина. URL: <https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/164522>

Міністерство оборони Болгарії передало, зокрема медичні комплекти для 35 000 осіб, 5000 комплектів зимового одягу, 5000 пар зимового взуття, 2000 захисних шоломів і 2000 бронежилетів. Загальна вартість гуманітарної допомоги, наданої Міністерством оборони Республіки Болгарія Україні, становила 7 097 730,15 левів⁴².

Крім того, болгарське Міністерство оборони заявило про готовність забезпечувати ремонт окремих видів української військової техніки, сприяти підготовці військовослужбовців Збройних Сил України у військових навчальних закладах Республіки Болгарія. Зазначені заходи засвідчили поступове розширення участі Болгарії у формах практичної підтримки України у безпековій та оборонній сферах.

Аналіз діяльності 49-х Народних зборів Республіки Болгарія, які функціонували з 12 квітня 2023 р. до 19 червня 2024 р., у контексті ухвалення рішень щодо України потребує врахування нового складу парламенту, сформованого за результатами позачергових парламентських виборів, що відбулися у квітні 2023 р. За підсумками виборчого процесу до законодавчого органу увійшли шість політичних сил⁴³. Найбільшу кількість голосів отримала коаліція ГЕРБ-СДС, яка здобула 26,49 % підтримки виборців, і посіла перше місце за результатами виборів. Друге місце зайняла коаліція «Продовжуємо зміни» – «Демократична Болгарія» (ПП-ДБ), яка отримала 24,56 % голосів. Разом з тим, партія «Відродження» продовжила тенденцію до зростання електоральної підтримки, збільшивши свій результат до 14,16 %.

Інші політичні сили, представлені у 49-х Народних зборах, отримали такі результати: Рух за права і свободи – 13,75 % голосів виборців, коаліція «БСП за Болгарію» – 8,93 %, партія «Є такий народ» – 4,11 %. Отже, новий склад парламенту зберіг високий рівень політичної фрагментованості, що суттєво ускладнювало формування стабільної парламентської більшості та впливало на процес вироблення зовнішньополітичних рішень, зокрема щодо підтримки України.

Проблематика російсько-української війни стала одним із центральних питань передвиборчої кампанії напередодні виборів до 49-х Народних зборів Республіки Болгарія. Це зумовило необхідність для провідних політичних сил та їхніх лідерів чітко визначити власні позиції стосовно повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України та ролі Болгарії у реагуванні на безпекові виклики.

⁴² Доклад за състоянието на отбраната и въоръжените сили на Република България за 2022 г. URL: https://www.mod.bg/bg/doc/cooperation/20230404_Doklad_otbrana_2022.pdf

⁴³ Парламентарни избори 02.04.2023. Резултати. URL: <https://results.cik.bg/ns2023/rezultati/index.html>

Так, лідер партії ГЕРБ Б. Борисов наголошував на необхідності збереження підтримки України, аргументуючи це близькістю воєнних дій до болгарських кордонів та необхідністю переосмислення значення категорій безпеки і стабільності в умовах зміни європейського безпекового середовища. У своїх публічних заявах він підкреслював, що Болгарія має продовжувати надавати підтримку Україні як державі, що зазнала збройної агресії⁴⁴.

Лідер партії «Є такий народ» Славі Трифонов у своїх публічних заявах висловив підтримку Україні в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації. Він підкреслював порушенні росією норми міжнародного права та принципи державного суверенітету внаслідок збройного нападу на Україну, акцентував увагу на гуманітарних наслідках війни та значних людських втратах⁴⁵.

Позиція С. Трифопова полягала в тому, що Болгарія має підтримувати Україну в її протидії російській агресії, зокрема шляхом надання військової допомоги. Тож, керівництво партії «Є такий народ» демонструвало прихильність до активнішої участі Болгарії у підтримці України, незважаючи на дискусії всередині болгарського політикуму щодо масштабів та форм такої підтримки.

У липні 2023 р. 49-і Народні збори Республіки Болгарія ухвалили рішення щодо передачі Україні бронетранспортерів із наявним озброєнням, а також запасних частин, необхідних для їхнього технічного обслуговування⁴⁶. Наступним етапом розширення військово-технічної підтримки України стало рішення парламенту у вересні 2023 р. про передачу несправних зенітних керованих ракет типу 5В55Р, які перебували на обліку Міністерства оборони Болгарії та боєприпасів для автоматичної стрілецької зброї калібру 5,56 × 45 мм, що більше не використовувалися Міністерством внутрішніх справ⁴⁷.

Ініціаторами ухвалення зазначених рішень виступили представники коаліцій ГЕРБ-СДС, «Продовжуємо зміни» – «Демократична Болгарія» (ПП – ДБ) та РПС, які підтримували подальше поглиблення військово-технічного співробітництва з Україною. Водночас ці рішення викликали значний спротив з боку опозиційних політичних сил, зокрема партій, які виступали проти розширення участі Болгарії у військовій підтримці України.

⁴⁴ Николова Р. България няма друг избор, освен да застане на правилната страна на историята. URL: <https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/413073>

⁴⁵ Слави Т. Трифонов. URL: <https://www.facebook.com/STTrifonov/posts/521007709390795>

⁴⁶ Решение на Народното събрание от 21.07.2023 за допълнително предоставяне на военно-техническа подкрепа за Украйна. URL: <https://www.parliament.bg/bg/decision/ID/165008>

⁴⁷ Решение на Народното събрание от 27.09.2023 за предоставяне на допълнителна военна помощ на Украйна. URL: <https://www.parliament.bg/bg/decision/ID/165131>

Під час парламентського обговорення рішення щодо передачі Україні військової допомоги депутат від партії ГЕРБ Христо Гаджев зазначив, що йдеться про передачу боєприпасів, які не використовуються болгарськими Повітряними силами, зокрема внаслідок неможливості їх ефективного відновлення після проведення ремонтних робіт⁴⁸. За його оцінкою, обсяг запланованої допомоги не матиме негативного впливу на оперативні можливості та боєготовність Збройних Сил Болгарії.

Натомість начальник оборони Болгарії Еміль Єфтімов наголосив, що передача озброєння Україні не передбачає передачі повного комплексу протиповітряної оборони С-300. За його словами, йдеться лише про несправні ракети до цього комплексу, кількість яких становить приблизно 3–5 % від загального ракетного запасу країни. Він зазначив, що передане озброєння не матиме суттєвого впливу на обороноздатність Болгарії, а наявні механізми національної оборони та союзницькі зобов'язання в межах НАТО дозволяють мінімізувати потенційні безпекові ризики, пов'язані з війною в Україні⁴⁹.

50-і Народні збори розпочали діяльність 19 червня 2024 р. після шостих дострокових виборів. У результаті виборів до новообраного парламенту увійшла щонайменше третина народних представників (майже 70 депутатів), відомих чіткою проросійською позицією, які виступали проти членства Республіки Болгарія в НАТО. Звичайно, це вплинуло на ускладнення українсько-болгарських відносин. Попри це, жодна з політичних сил, які увійшли до Народних зборів після виборів, не зуміла стримати амбіції та сформувані майбутній уряд. Зрештою Президент розпустив вищий законодавчий орган і знову був вимушений видати указ про дострокові парламентські вибори, які призначив на жовтень 2024 р.⁵⁰.

За підсумками парламентських виборів, які відбулися у жовтні 2024 р., в Болгарії обрали 51-і Народні збори. До парламенту увійшли вісім політичних сил (три партійних коаліції та п'ять партій). Явка виборців склала 38,94 %, а голоси розподілилися так: ГЕРБ-СДС – 26,39 %, ПП-Демократична Болгарія – 14,20 %, «Відродження» – 13,35 %, Рух за права і свободи (нова) – 11,54 %, Коаліція за Болгарію – 7,56 %, Альянс за права і свободи (нова) – 7,48 %, «Є такий народ» – 6,77 % та «Мораль, єдність, честь» (МЕЧ) – 4,59 %.

⁴⁸ НС окончателно: Изпращае на Украйна неизправни ракети и боеприпаси. URL: <https://bnr.bg/radiobulgaria/post/101883589/ns-okonchatelno-izprashtamena-ukraina-neizpravni-raketi-i-boepripasi>

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Юр'єва Д. Дострокові вибори у Болгарії: тривала політична криза вигідна проросійським силам. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7987/Artykul/3395562,Дост%>

Майже три місяці після виборів тривали дебати щодо утворення нової Міністерської Ради. Члени болгарського парламенту лише у січні 2025 р. змогли досягти певного консенсусу і Народні збори висловили довіру новому уряду Болгарії. У новому кабінеті міністрів були представники коаліції ГЕРБ-СДС, БСП та популістської партії «Є такий народ». Другі парламентські вибори впродовж 2024 р. в Болгарії несподівано виявилися вдалими – новий уряд сформували три ідеологічно протилежні партії: консервативні євроатлантисти ГЕРБ-СДС; популістські ізоляціоністи з партії ІТН та проросійська БСП. Очолив уряд лідер парламентської групи ГЕРБ Росен Желязков, а одним з віце-прем'єрів став лідер БСП Атанас Зафіров⁵¹. Частина партії РПС також підтримала рішення Народних зборів.

Перемовини між політичними силами щодо формування нового уряду РБ йшли надто складно, тому, очевидно, й тривали майже три місяці. Труднощі обговорення кандидатур членів майбутнього уряду негативно відобразилися навіть на українсько-болгарських відносинах. У грудні 2024 р. ще чинний на той час прем'єр-міністр Димитар Главчев не підписав безпекову угоду з Україною, пояснюючи це вимогою депутатів Народних зборів Болгарії дочекатися обрання чергової Міністерської Ради⁵². Чи можна було розраховувати на те, що поява нового уряду сприятиме покращенню відносин Болгарії та України? Сумніви були чималі, як і сподівання на краще також, їх реалізація значно залежала від часу діяльності чинного уряду, а він профункціонував лише три місяці. І в квітні 2026 р. відбулися нові вибори.

Отже, аналіз політичного дискурсу в Республіці Болгарія дає підстави стверджувати, що питання повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України стали одними з ключових у діяльності та публічній риторичі болгарських політичних партій і їхніх лідерів. Рішення, ухвалені Народними зборами та Міністерською Радою Республіки Болгарія у 2022–2025 рр., засвідчують поступове формування інституційної політики підтримки України у протидії російській агресії та відновленні її територіальної цілісності.

Російсько-українська війна стала одним із чинників політичної поляризації болгарського парламентського середовища, спричинивши виразне розмежування між політичними силами, які підтримували проєвропейський та проукраїнський зовнішньополітичний курс, і партіями, що демонстрували прихильність до позицій, співзвучних із російськими політичними наративами.

⁵¹ Герасимчук С., Гавріш В.-Н. Прихована загроза для України: чи збереже новий уряд Болгарії прозахідний курс. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2025/01/21/7202902/>

⁵² Лавчиев Н. Три минути: България отхвърли руска пропаганда за Украйна, но Радев не спира да говори като Путин. 8.05.2025. URL: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/bulgaria-ruska-propaganda-radev-putin/33407633.html>

До першої групи належали коаліції ГЕРБ-СДС, «Продовжуємо зміни» – «Демократична Болгарія» (ПП-ДБ), Рух за права і свободи та партія «Є такий народ», які загалом підтримували надання Україні гуманітарної, фінансової та військово-технічної допомоги, а також висловлювали солідарність із українським народом у протистоянні російській агресії. Водночас Болгарська соціалістична партія та партія «Відродження» займали критичну позицію щодо військової підтримки України, виступали проти передачі озброєння та у своїй політичній риторичі акцентували увагу на необхідності збереження чи відновлення відносин із російською федерацією.

Президент Р. Радев публічно засуджував російське вторгнення, але в повсякденній діяльності виступав проти всього, що суперечило інтересам росії. Так, наприкінці 2022 р. парламентська більшість проголосувала за пряму військову допомогу Україні, але після повалення уряду К. Петкова тимчасовий уряд, який призначив президент Р. Радев, не доклав жодних реальних зусиль для виконання цього рішення.

Хоча пряма підтримка путіна та російсько-української війни в Республіці Болгарія знижується, втім, опитування соціологічної групи Gallup International, проведені напередодні квітневих виборів до Народних зборів 2023 р. показали, що прозахідні партії не отримують більшості голосів виборців. Дослідження виявило, що серед молодих респондентів 58,8 % заявляли, що вони «швидше не схвалюють дії путіна» в Україні, а 23,3 % не приховували, що вони «швидше схвалюють ці дії». Серед групи респондентів, до якої входили люди переважно старшого віку, переважали прихильники політичних сил, які вже традиційно підтримують російську федерацію⁵³.

Тривала політична криза в Болгарії дуже вигідна для росії⁵⁴. Адже вона блокує впродовж останніх років всі ініціативи, які представляє проатлантична частина болгарського політикуму, найперше продовження військової допомоги Україні. Так, в досліджуваний період депутати Народних зборів проголосували кілька законів, які зобов'язували уряд надавати військову допомогу українцям. Втім, відсутність уряду зазвичай блокувала виконання прийнятих рішень.

У 2023 р. Болгарія відправила в Україну бронетранспортери. Союзники Болгарії по НАТО, зокрема Сполучені Штати Америки, виступали з пропозицією щодо передачі Україні зенітно-ракетних комплексів С-300, в обслуговуванні яких

⁵³ Над 23 % от българите одобряват действията на Путин в Украйна. URL: <https://www.dw.com/bg/%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D1-D0 %0/a-6218695>

⁵⁴ Юр'єва Д. Дострокові вибори у Болгарії: тривала політична криза вигідна проросійським силам. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7987/Artykul/3395562,Дост%>

українські військові мають відповідний досвід. У межах такого підходу передбачалася можливість подальшого посилення системи протиповітряної оборони Болгарії шляхом отримання сучасніших американських комплексів, зокрема систем Patriot.

Втім, ініціатива викликала політичні дискусії всередині Болгарії. Президент Р. Радев та представники політичних сил, які виступали проти надання військової допомоги Україні, заперечували можливість передачі систем С-300, аргументуючи це їхнім значенням для забезпечення національної безпеки. Зокрема, наголошувалося, що ці комплекси виконують функцію захисту стратегічних об'єктів, серед яких атомна електростанція та ключові державні установи в Софії. Таким чином, питання передачі С-300 стало одним із проявів ширших політичних суперечностей у Болгарії щодо масштабів і форм підтримки України в умовах російсько-української війни.

У травні 2025 р. Республіка Болгарія разом з 14 іншими країнами Європейського Союзу, за інформацією Politico, підтримала пропозицію дипломатів Австрії, спрямовану на новий підхід Євросоюзу до війни в Україні. У листі до Глави закордонних справ Європейського Союзу Кайї Каллас країни закликали ЄС розширити свої дипломатичні зусилля, створити ширший міжнародний імпульс для подолання конфлікту. «Глобальна коаліція з припинення вогню дуже важлива. Україна відкрита до діалогу, але потрібний тиск на Росію, щоб вона припинила свої атаки. Нам потрібен глобальний альянс з припинення вогню, – заявила Politico міністр МЗС Австрії Беата Майнл-Райзінгер. – Україна неодноразово висловлювала готовність. Тепер Росія має припинити свої невивіркові атаки. Європа не повинна стояти осторонь. Разом із країнами-партнерами ми повинні посилити тиск і привести російську федерацію за стіл переговорів»⁵⁵.

У листі наголошено на важливості відновлення контактів з країнами, які мають міцні зв'язки з Москвою. Підписанти вважають, що країни можуть відіграти ключову роль у переконанні уряду російської федерації шукати мирне рішення. Список країн, що підтримують ініціативу, включає Австрію, Бельгію, Болгарію, Хорватію, Данію, Естонію, Фінляндію, Німеччину, Ірландію, Люксембург, Нідерланди, Словаччину, Словенію, Іспанію та Швецію. Цей дипломатичний крок відбувся після чергового невдалого саміту в Туреччині.

Важливо, щоб у Болгарії був створений сильний, стабільний уряд, який би проводив передбачувану союзницьку політику в НАТО. І це потрібно не лише

⁵⁵ България. «Политико»: България и още 14 държави от ЕС искат нов подход към войната в Украйна. 19.05.2025. URL: <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/politiko-bylgariia-i-oshte-14-dyrzhavi-ot-es-iskat-nov-podhod-kym-vojната-v-ukrajna-2419268>

в плані військової підтримки України, хоча це доволі вагоме питання, а також і для підтримки атомних електростанцій в Україні. Відомо, що болгари спільно з російською федерацією планували побудувати АЕС «Белене», але згодом відмовилися від цієї угоди. В Республіці Болгарія є багато новітніх технологій, два реактори (виробництва російської федерації), турбіни й інше обладнання, заготовлене для АЕС «Белене». Український уряд та представники АЕС зацікавилися цим обладнанням і між Україною та Болгарією було досягнуто домовленостей щодо продажу двох реакторів ВВЕР-1000 для добудови третього і четвертого блоків Хмельницької АЕС. Ціна угоди – майже 600 млн євро, а загалом на запуск двох енергоблоків Україна мала витратити близько 160 млрд грн. 11 лютого 2025 р. цю угоду підтримали депутати Верховної Ради України, але потім Республіка Болгарія відмовилася від продажу⁵⁶.

Таким чином, болгарське суспільство, державні і партійні лідери по різному оцінюють повномасштабне вторгнення росії в Україну, що двояко впливає на сучасний стан українсько-болгарських відносин. Це питання – одне з основних у політичному дискурсі Республіки Болгарія, яке викликає розколи у парламенті та уряді. Війна росії проти України чітко поділила суспільство на проукраїнських громадян та на тих, які відкрито/ приховано поділяють політику кремля.

Республіка Болгарія все ще не вийшла з тривалої політичної кризи, яка вимагає перманентних виборів до Народних зборів та часту зміну урядових команд, тобто вказує, що політикум і громадяни далекі від досягнення єдності, подолання нестабільності та невизначеності. Суспільні розколи не подолані, панує втома від виборів, діяльності політичних партій і політиків. У болгарському суспільно-політичному просторі спостерігається зростання протестної активності громадян, спрямованої проти діяльності чинних політичних еліт та урядових структур. Водночас результати кожних наступних позачергових парламентських виборів свідчать про відносну стабільність електоральних уподобань: виборці значною мірою продовжують підтримувати ті самі політичні сили та їхніх представників.

Незважаючи на участь у виборчих процесах нових партій і політичних проєктів, вони не завжди здатні суттєво вплинути на розподіл владних ресурсів, оскільки провідні позиції переважно зберігають уже сформовані партійні актори. Тож, часта зміна урядів і проведення дострокових

⁵⁶ Стасюк А. Проєкт на 160 млрд грн та російські реактори з Болгарії. Як та чому Україна планує добудувати Хмельницьку АЕС. URL: <https://suspilne.media/957259-proekt-na-160-mlrd-grn-ta-rosijski-reaktori-z-bolgarii-ak-ta-comu-ukraina-planue-dobuduvati-hmelnicku-aes/>

виборів не призводять до принципової трансформації політичного ландшафту Республіки Болгарія.

Україна дуже вдячна болгарам, які, попри власні проблеми, надають велику допомогу і підтримку нашій державі, надсилаючи військову техніку, паливо, прихистили наших громадян на час війни. Про солідарність з Україною в її боротьбі з агресором свідчать рішення парламенту Республіки Болгарія, прийняті у 2022–2025 рр. Частина партій та коаліцій підтримують Україну, виступають за надання військово-технічної допомоги, інші – підтримують проросійські наративи, позиції і категорично виступають проти надання нашій державі зброї. Україна переживає складний період, спровокований повномасштабним вторгненням на нашу територію російських військ і необхідністю чинити опір ворожій агресії. Нашій державі необхідно швидше здобути перемогу у війні з росією, відбудувати країну, подолати негаразди і біди, які принесла війна.

Ситуація і в Болгарії, і в Україні специфічно впливає на розвиток українсько-болгарських взаємин, але вони попри все, постійно розвиваються. Сучасні відносини обох держав, в силу вказаних причин, ще далекі від оптимально можливого рівня як для сусідніх дружніх країн. Бажано, щоб відносини були активнішими і наповнювалися новим змістом, з урахуванням багатих історичних традицій та набутого досвіду, а співпраця органів законодавчої та виконавчої влади двох країн носила постійний і системний характер, більше розвивались взаємини між регіонами країн, самоврядними територіальними громадами, широкими колами громадськості. Лише стабільне врегулювання всіх внутрішніх і зовнішніх проблем, певна визначеність у державах буде сприяти подальшому позитивному розвитку українсько-болгарських відносин.

ІНТЕГРАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ

© Іван ОСАДЦА

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-11](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-11)

Трансформація медіасистеми Республіки Болгарія в контексті європейського інформаційного простору. Трансформація медіасистеми Республіки Болгарія після падіння комуністичного режиму у 1989 р. належить до найбільш складних, багаторівневих і внутрішньо суперечливих процесів у новітній історії Центрально- та Південно-Східної Європи¹. Цей процес не був лінійним: як зазначає В. Бурдяк², болгарська трансформація стала «іспитом на зрілість» для всієї політичної системи, де медіа опинилися в епіцентрі боротьби між старою номенклатурою та новими демократичними силами. Емпіричним підтвердженням складності цього переходу є той факт, що Болгарії знадобилося понад 15 років (з 1991 по 2007 рр.) для повної синхронізації національного медіазаконодавства з європейськими директивами, що є одним із найдовших

¹ Crampton R. J. *A Concise History of Bulgaria*. 2nd ed. Cambridge University Press, 2005. P. 195. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511996870.013>

² Бурдяк В. І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства. Рута, 2004. С. 12.

показників серед країн «другої хвилі» розширення ЄС. Демонтаж старої вертикалі часто відкривав простір для появи нових центрів впливу, менш формалізованих, але не менш дієвих³. Йдеться не лише про зміну форм власності або правових умов функціонування засобів масової інформації. Предметом аналізу є глибша і значно триваліша перебудова моделей взаємодії між політичною владою, економічними інтересами, журналістською культурою та суспільством як споживачем інформації. Болгарський випадок особливо показовий тим, що руйнування авторитарної системи контролю над публічною комунікацією не призвело автоматично до утвердження стабільної ліберальної медіамоделі. Це явище пояснюється специфічною «архітектонікою реформування», яку аналізують Л. Мельничук та І. Осадца⁴. Автори зокрема відзначають, що Болгарія продемонструвала високий рівень формальної адаптації до вимог ЄС (транспозиція законів), проте на практиці медіаринок залишився вразливим. За даними звіту Media Pluralism Monitor⁵, вже на етапі вступу рівень ризику для медіаплюралізму в Болгарії вдвічі перевищував середньоєвропейські показники. За даними Media Pluralism Monitor 2025, Болгарія зберігає середньо-високий рівень ризику для медіаплюралізму (загальний показник 62 %), з особливо високим ризиком у сфері ринкової плюралізації (71 %). Це один із найгірших результатів серед країн ЄС. Водночас, за Reuters Institute Digital News Report 2025, рівень довіри до новин у Болгарії становить лише 26 % – один із найнижчих у Європі, а відсоток населення, яке не бажає стежити за новинами сягає рекордних 63 % (найвищий показник серед усіх досліджуваних країн).

Схожість цих викликів з українським контекстом підкреслюють В. Фісанов та І. Осадца⁶. У своєму порівняльному аналізі вони доводять, що в обох країнах медіа відіграли ідентичну роль у консолідації громадської думки навколо європейського вибору – у Болгарії рівень підтримки вступу до ЄС у медіадискурсі напередодні 2007 р. сягав 70–75 %, що, однак, не завадило збереженню внутрішніх олігархічних структур.

³ Hallin D. C., & Mancini P. *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge University Press, 2004. P. 251. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790867>

⁴ Мельничук Л., & Осадца І. Архітектоніка реформування Румунії та Болгарії в контексті інтегрування до ЄС. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 13, 2023. С. 26. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.24-50>

⁵ Daskalova N. Bulgaria: Media pluralism in the digital age. *Media Pluralism Monitor*. 2017. P. 8. DOI: <https://doi.org/10.2870/56667>

⁶ Фісанов В., Осадца І. Вплив ЗМІ на консолідацію громадської думки у процесі євроінтеграції в Україні та Республіці Болгарії (Порівняльний аспект). *International relations, part «Political sciences»*. 2017. С. 3. URL: http://clouds.iir.edu.ua/index.php/pol_n/article/view/3319/2998

Таблиця 1. Моніторинг медіаплюралізму в Болгарії 2025

Область	Рівень ризику (%)	Оцінка ризику	Основні проблеми (2025)
Фундаментальний захист	58 %	Середньо-високий	Слабкий захист журналістів, проблеми з доступом до інформації
Плюралізм ринку	71 %	Високий	Висока концентрація ринку, непрозора власність, брак даних про ринок
Політична незалежність	53 %	Середній	Політичний вплив на регуляторів та суспільне мовлення, державна реклама
Соціальна інклюзивність	68 %	Високий	Обмежена репрезентація меншин, висока вразливість до дезінформації
Загальний показник	62 %	Середньо-високий	Один із найгірших результатів серед країн Європейського Союзу

Джерело: Centre for Media Pluralism and Media Freedom, *Media Pluralism Monitor 2025: Country report Bulgaria*

У перші роки після 1989 р. здавалося, що Болгарія повторює загальну траєкторію посткомуністичних суспільств: швидка лібералізація, поява численних нових видань, розширення спектра політичних позицій, інтеграція у міжнародні професійні мережі⁷. Проте поступово виявилось, що інституційна спадщина соціалістичного періоду не зникає разом зі зміною режиму. Вона трансформується, адаптується до нових умов і часто відтворюється у вигляді неформальних практик, персональних зв'язків та економічних механізмів залежності. Саме тому болгарську медіатрансформацію доцільно розглядати не як лінійний рух від несвободи до свободи, а як процес постійного балансування між модернізаційними імпульсами та інерцією минулого⁸.

Запропонований у цьому розділі підхід спирається на розуміння медіасистеми як простору, у якому перетинаються інституційні правила, економічні інтереси та боротьба за інтерпретацію суспільно значущих подій. Така перспектива дозволяє відійти від спрощених уявлень про демократизацію як автоматичний

⁷ Raycheva L. Challenges of Bulgarian transformations to contemporary media developments (1989–2014). *Annales UMCS*. 2017. Vol. 23. No. 1. P. 165. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/k.2016.23.1.163>

⁸ Coman M. Post-communist media and the impact of democratization in Bulgaria and Romania. In *Media in Third-Wave Democracies: Southern and Central/Eastern Europe*. Palgrave Macmillan. 2019. P. 227. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-02710-0_14

результат зміни політичного режиму⁹. Натомість увага зосереджується на механізмах відтворення залежностей, на способах адаптації старих еліт до нових умов та на ролі зовнішніх акторів у формуванні внутрішнього інформаційного порядку¹⁰. У цьому сенсі трансформація болгарських медіа розглядається як процес, що має відкритий характер і не може бути зведений до формального прийняття нормативних стандартів¹¹.

Така перспектива дозволяє по-іншому поставити питання про інтеграцію Болгарії до європейського інформаційного простору. Європеїзація виявляється не завершеним результатом, а радше тривалою взаємодією між зовнішніми нормативними вимогами і внутрішніми структурами влади¹². Формальне впровадження законодавчих стандартів, створення регуляторних інституцій чи відкриття ринку для іноземного капіталу не гарантують автоматичного утвердження медіаплюралізму. Вони можуть співіснувати з концентрацією власності, прихованим політичним контролем і селективним застосуванням правил¹³.

Болгарія є яскравим прикладом цієї подвійності. З одного боку, держава поступово інтегрувалася до європейських та євроатлантичних структур, узяла на себе зобов'язання щодо дотримання демократичних принципів і включилася в спільний нормативний простір. З іншого боку, у межах національної медіа-системи продовжували діяти механізми, сформовані ще в період переходу 1990-х років: непрозорість власності, слабкість регуляторів, залежність від політичних та економічних патронів¹⁴. У результаті виникла гібридна конфігурація, у якій європейські форми співіснують із посттоталітарним змістом.

Болгарський досвід набуває особливої ваги в загальноєвропейській перспективі, оскільки країна поєднує в собі кілька ліній розлому, характерних для всього регіону. Вона є одночасно членом Європейського Союзу та простором,

⁹ Jakubowicz K. *Rude awakening: Social and media change in Central and Eastern Europe*. Hampton Press. 2007. P. 42.

¹⁰ Bechev D. *Rival Power: Russia in Southeast Europe*. Yale University Press. 2017. P. 54. <https://doi.org/10.12987/9780300231847>

¹¹ Spendzharova A. B., & Vachudova M. A. *Catching up? Consolidating liberal democracy in Bulgaria and Romania*. *West European Politics*. 2012. Vol. 35. No. 1. P. 39. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402382.2011.631731>

¹² Dimitrova A. *The European Union's influence on Bulgaria: Constraints and opportunities*. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2014. Vol. 14. No. 2. P. 150. DOI: <https://doi.org/10.1080/14683857.2014.908434>

¹³ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. *Media capture, survival of the corruptest and journalistic agency: The case of Bulgaria*. *The International Journal of Press/Politics*. 2025. P. 5. DOI: <https://doi.org/10.1177/19401612251319939>

¹⁴ Antonov S. *The age of the oligarchs: How a group of political and economic magnates have taken control of Bulgaria*. *Reuters Institute for the Study of Journalism*, 2013. P. 18. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/The%20Age%20of%20Oligarchs.pdf>

де історична пам'ять про Росію зберігає значний політичний і символічний ресурс¹⁵. Тут модернізаційні імпульси європейської інтеграції співіснують із тривалою традицією патронажних відносин між владою, бізнесом і медіа. Саме ця комбінація робить Болгарію своєрідною лабораторією, у межах якої можна спостерігати, як глобальні тенденції – цифровізація, популізація політики, геополітична конкуренція – модифікують національні інформаційні структури¹⁶.

Окрему увагу в цьому контексті варто приділити історичному чиннику відносин із Росією. Упродовж десятиліть болгарська політична культура формувалася в межах символічної парадигми «визволення» та братерства, що зберегла значний мобілізаційний потенціал і після завершення холодної війни. Ці уявлення стали ресурсом, який активно використовувався у медійному просторі в моменти загострення геополітичної конкуренції. Таким чином, історична пам'ять перетворилася на інструмент сучасної інформаційної політики¹⁷.

Після 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, болгарський інформаційний простір опинився під впливом нової хвилі напруження. Війна змусила багато європейських держав переглянути уявлення про безпеку, енергетичну залежність і роль медіа у формуванні громадської думки¹⁸. Для Болгарії цей перегляд був особливо складним, оскільки він торкався не лише зовнішньої політики, але й глибоко вкорінених культурних орієнтирів. Зокрема, мова йде про аномально високу стійкість проросійських наративів. Як зазначають Михайлов і Самарджієв¹⁹, війна Росії проти України стала «лакмусовим папірцем» для болгарських ЗМІ, виявивши, що понад 30 % інформаційного контенту в соцмережах та маргінальних онлайн-виданнях мають ознаки скоординованої дезінформації. Це підтверджує висновки Гельмус²⁰ про те, що Болгарія є однією з найбільш вразливих країн Східної Європи до російського інформаційного впливу через історично сформовані патронажні зв'язки

¹⁵ Dimitrova, A., & Matthews, J. Information warfare and the resilience of the Bulgarian media environment. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2022. Vol. 24. No. 5. P. 715. DOI: <https://doi.org/10.1080/19448953.2022.2084871>

¹⁶ Center for the Study of Democracy. *Operation "Disinformation": Uncovering Kremlin influence in ex-military networks in Bulgaria*. CSD, 2024. P. 14. URL: <https://csd.bg/en/publications/operation-disinformation-uncovering-kremlin-influence-in-ex-military-networks-in-bulgaria/>

¹⁷ Todorov A. The crisis of journalism in Bulgaria. *Problems of Post-Communism*. 2019. Vol. 66. No. 4. P. 245. DOI: <https://doi.org/10.1080/10758216.2019.1610440>

¹⁸ European University Institute. *Media Pluralism Monitor 2023: Country report: Bulgaria*. Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2023. P. 12. URL: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/75713>

¹⁹ Mihaylov D., & Samardzhiev V. Bulgaria in the mirror of Russian disinformation: Strategic analysis. SSRN. 2026. P. 5. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.6055254>

²⁰ Helmus T. C., et al. Russian Social Media Influence: Understanding Russian Propaganda in Eastern Europe. *RAND Corporation*. 2018. P. 42. DOI: <https://doi.org/10.7249/RR2237>

в медіабізнесі. У медіасфері це проявилось в одночасному посиленні проєвропейської риторики та збереженні каналів поширення проросійських наративів²¹.

Український фактор у цьому процесі має принципове значення. Він не тільки змінив структуру безпекових дебатів у Європі, але й став своєрідним тестом на здатність національних медіасистем протистояти дезінформації. Реакція болгарського інформаційного простору виявила глибину його внутрішніх суперечностей – між політичною лояльністю до союзників і впливом історичних симпатій, між прагненням до солідарності та страхом перед економічними наслідками розриву з Росією²².

Додаткового значення дослідженню надає сучасна трансформація самого Європейського Союзу. Війна, зміни у сфері енергетики, перегляд безпекових стратегій та зростання впливу радикальних політичних сил формують нову ситуацію, у якій питання стійкості інформаційних систем виходить на перший план²³. Для Болгарії це означає необхідність одночасно реагувати на зовнішні виклики та долати внутрішні структурні обмеження. Саме в умовах такої невідомості стає очевидним, що інтеграція до європейського інформаційного простору є не завершеним фактом, а постійним процесом адаптації²⁴.

Не менш важливим чинником сучасної трансформації є тривала політична нестабільність²⁵. Часті вибори, фрагментація партійної системи та піднесення популістських сил створюють умови, за яких медіа дедалі більше орієнтуються на короткотермінові ефекти²⁶. Логіка постійної кампанії стимулює спрощення повідомлень, персоналізацію політики та домінування конфліктних сюжетів. У таких умовах вироблення стратегічного бачення розвитку інформаційного простору стає надзвичайно складним завданням²⁷.

Отже, болгарська медіасистема сьогодні функціонує в полі напруги між кількома вимірами: спадщиною минулого, нормативними очікуваннями Європейського Союзу, цифровою революцією та геополітичними викликами.

²¹ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 12.

²² Mihaylov D., & Samardzhiev V. Bulgaria in the mirror of Russian disinformation: Strategic analysis. SSRN. 2026. P. 12. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.6055254>

²³ European Commission. 2023 Rule of Law Report: Country Chapter Bulgaria. *European Commission*. 2023. P. 14. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023SC0802>

²⁴ International Press Institute. Bulgaria: Fragile media freedom progress at risk of backsliding. *International Press Institute*. 2025. P. 4. URL: <https://ipi.media/wp-content/uploads/2025/10/Bulgaria-Report-2025.pdf>

²⁵ Bankov P. Troublemakers and game changers: How political parties stopped democratic backsliding in Bulgaria [Doctoral dissertation, University of Glasgow]. 2024. P. 115. URL: <https://eprints.gla.ac.uk/306362/1/306362.pdf>

²⁶ Karasimeonov G. The Party System in Bulgaria. *FES*. 2010. P. 22. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/id/07545.pdf>

²⁷ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 15.

Жоден із цих факторів не є визначальним сам по собі; їх взаємодія формує складну й динамічну структуру, що постійно змінюється. Саме тому аналіз болгарського випадку дозволяє глибше зрозуміти ширші процеси, які відбуваються в європейському інформаційному середовищі.

Метою цього розділу є простежити, як упродовж трьох десятиліть змінювалися механізми контролю, власності та виробництва смислів у болгарських медіа, і яким чином ці зміни вплинули на здатність країни інтегруватися до спільного європейського простору комунікації. Такий підхід дає можливість не лише реконструювати минуле, але й окреслити потенційні сценарії майбутнього, яке формується в умовах дедалі менш передбачуваного міжнародного порядку.

Демонтаж тоталітарної медіамоделі та формування посткомуністичного інформаційного простору (1989–1997). Падіння режиму Тодора Живкова у листопаді 1989 р. започаткувало процеси, які вивели болгарське суспільство в принципово нову політичну та інформаційну реальність. Йшлося не лише про зміну персонального складу владних інститутів або про символічний розрив із соціалістичним минулим²⁸. Трансформація торкнулася фундаментальних засад функціонування публічної комунікації, адже медіа в умовах попереднього режиму були невіддільною частиною державного апарату і виконували чітко визначені ідеологічні функції. Вони забезпечували відтворення офіційної картини світу, формували межі допустимого дискурсу та підтримували легітимність політичного порядку²⁹.

Організаційна структура цієї системи ґрунтувалася на поєднанні адміністративного контролю, партійної дисципліни та глибоко інтерналізованих норм професійної поведінки. Журналістика існувала як підрозділ державної служби, де ініціатива була обмежена рамками дозволеного, а відхилення від лінії могли мати серйозні наслідки для кар'єри³⁰. Такий порядок формував специфічний тип професійної соціалізації, у межах якого самоконтроль часто був ефективнішим за формальну цензуру. Тому зі зникненням інституційної вертикалі не зникла автоматично культура залежності, що накопичувалася десятиліттями³¹.

Початок демократичного переходу супроводжувався вибухом очікувань щодо швидкого встановлення свободи слова. Про масштаби цієї лібералізації

²⁸ Coman M. (2019). Post-communist media and the impact of democratization in Bulgaria and Romania. In *Media in Third-Wave Democracies* (pp. 227–246). Palgrave Macmillan. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-02710-0_14

²⁹ Kolarova R. The media in Bulgaria: From propaganda to commercialization. *East European Politics and Societies*. 2015. Vol. 29. No. 1. P. 102. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325414559567>

³⁰ Zankova B. Bulgaria: Media and journalism. *Encyclopedia of Journalism Studies*. 2017. P. 2. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118841570.iejso159>

³¹ Slavtcheva-Petkova, V. Op. cit. P. 8.

свідчать цифри: якщо до 1989 р. в Болгарії існувало лише кілька офіційних державних газет, то вже до 1992 р. було зареєстровано понад 900 нових періодичних видань³². Емпіричним підтвердженням хаотичності раннього етапу є те, що більшість нових видань були короткоживучими: за оцінками EurOMo 2025, лише близько 15–20 % з них проіснували довше п'яти років. Це свідчить про слабкість економічної бази та відсутність стабільного рекламного ринку в умовах гіперінфляції³³. Це призвело до того, що на ранньому етапі болгарський медіаринок став одним із найбільш насичених у регіоні за кількістю найменувань на душу населення. У публічному просторі з'явилися нові актори, які прагнули репрезентувати альтернативні політичні позиції, а журналістська професія отримала можливість вийти за межі попередніх обмежень. Проте одночасно виявилось, що лібералізація відбувається без чіткої інституційної архітектури³⁴. Держава, зосереджена на вирішенні макроекономічних і конституційних питань, не виробила узгодженої політики у сфері медіа. У результаті формальна свобода швидко зіткнулася з браком ресурсів, правової визначеності та стабільних правил гри³⁵.

У перші роки після падіння режиму на медійному ринку з'явилися десятки нових видань, серед яких помітне місце посіли газети 24 часа та Труд, що швидко стали майданчиками для політичних дискусій і комерційної реклами³⁶. Ці видання стали справжніми гігантами ринку: газета «Труд» у середині 90-х років досягла пікового тиражу в 450–500 тис. примірників, а «24 часа» – близько 300 тис.³⁷. Попри такий комерційний успіх, за даними І. Осадци³⁸, ці медіа часто ставали інструментами у руках фінансово-промислових груп («Мултігруп» та інші), що використовували пресу для тиску на уряд з метою отримання економічних преференцій. Їхній успіх демонстрував готовність аудиторії до альтернативних джерел інформації, однак водночас підкреслював

³² Бурдяк В. І. Республіка... С. 112.

³³ EurOMo (Euromedia Ownership Monitor) Country Report: Bulgaria 2025. URL: <https://media-ownership.eu/2025-edition/country-reports>

³⁴ Ganey V. I. *Preying on the State: The Transformation of Bulgaria after 1989*. Cornell University Press, 2007. P. 14. DOI: <https://doi.org/10.7591/9780801463372>

³⁵ Hallin D. C., & Mancini P. Op. cit. P. 253.

³⁶ Raycheva L. Op. cit. P. 166.

³⁷ Бурдяк В. Вплив розвитку європейської інтеграції на трансформацію медіа Республіки Болгарія. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 7, 2019. С. 51. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2019.7.47-62>

³⁸ Осадца І. Використання болгарських ЗМК політичними партіями у процесі комунікації. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 7, 2019. С. 68. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2019.7.63-80>

залежність нових проєктів від доступу до друкарської інфраструктури та фінансування, які залишалися нерівномірно розподіленими.

Ця невизначеність створила сприятливі умови для того, щоб вирішальний вплив на інформаційний простір зберегли групи, які мали доступ до матеріальної інфраструктури та фінансового капіталу. Друкарні, канали розповсюдження, технічні потужності й мережі постачання паперу залишалися під контролем акторів, пов'язаних зі старою системою або з новими бізнесовими колами, що швидко формувалися в умовах приватизації³⁹. Таким чином, економічний вимір переходу став не менш важливим, ніж політичний.

Варто підкреслити, що трансформація медіасфери відбувалася паралельно з формуванням нових механізмів накопичення капіталу. Роздержавлення активів, поява фінансово-промислових груп і боротьба за контроль над ключовими галузями економіки створювали попит на інструменти впливу на громадську думку. Медіа в цьому контексті ставали не лише бізнесом, а й ресурсом у між-елітній конкуренції. Унаслідок цього журналістські структури дедалі частіше інтегрувалися у ширші мережі патронажу⁴⁰.

Окремий вимір проблеми пов'язаний із роллю колишніх спецслужб та адміністративних кадрів. Їхня присутність у новому середовищі пояснювалася не стільки прагненням до реваншу, скільки здатністю адаптуватися до ринкових умов. Вони володіли знаннями про управління великими організаціями, мали доступ до міжнародних контактів і розуміли логіку функціонування інформаційних потоків⁴¹. У період загальної невизначеності саме ці ресурси дозволяли їм виступати посередниками між політикою та медіабізнесом.

Серйозним викликом стала й соціальна сторона переходу. Болгарське суспільство переживало різке падіння рівня життя, що безпосередньо впливало на структуру медіаспоживання. Громадяни, зайняті проблемами економічного виживання, не могли стати повноцінними гарантами незалежної журналістики через передплату або добровільну підтримку⁴². Унаслідок цього медіа залишалися фінансово вразливими й більш схильними до впливу з боку тих, хто був готовий забезпечити стабільне фінансування.

Не менш важливою була й криза довіри. Роки пропаганди сформували скептичне ставлення до офіційної інформації, і нові видання мали довести власну легітимність у складних умовах політичної боротьби. Відсутність усталених

³⁹ Kolarova R. Op. cit. P. 107.

⁴⁰ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 10.

⁴¹ Center for the Study of Democracy. Op. cit. P. 21.

⁴² Spassov O. The Quality of Media in Bulgaria. *Foundation Media Democracy*. 2016. P. 12. URL: <http://www.fmd.bg/?p=9397>

професійних стандартів призводила до того, що межа між журналістикою та політичною агітацією часто була розмитою. Це створювало передумови для тривалого домінування конфліктних моделей комунікації⁴³.

Проблеми суспільного мовлення ілюстрували глибину інституційних труднощів. Попри декларації про незалежність, механізми призначення керівництва залишалися предметом політичних торгів. Фінансова модель не забезпечувала реальної автономії, а отже державні канали продовжували функціонувати як арена боротьби між партіями. Як зазначає В. Бурдяк⁴⁴, цей процес гальмувався «інституційною інерцією»: навіть у 1991 р. понад 75 % керівного складу державних медіа залишалися вихідцями з колишньої партійної системи. Це створило ситуацію, коли формальна свобода слова обмежувалася неформальною лояльністю журналістських кадрів до старих структур впливу. Така ситуація перешкождала формуванню стабільного еталону професійної журналістики⁴⁵.

Отже, період 1989–1997 рр. став не просто етапом переходу, а часом формування нової структури залежностей, які визначали подальший розвиток болгарського медіапростору. Лібералізація відкрила можливості для плюралізму, але водночас сприяла появі механізмів, що дозволяли впливовим групам зберігати контроль у непрямих формах. Саме ця амбівалентність – між свободою і вразливістю – стала ключовою спадщиною раннього посткомуністичного періоду⁴⁶. Емпіричний аналіз участі болгарських політичних партій у цей період показує, що медіа використовувалися переважно для внутрішньої електоральної мобілізації. Зокрема, дослідження І. Осадца⁴⁷ підкреслює, що євроінтеграційна риторика в медіа того часу була радше декларативною і займала менше 10 % загального інформаційного простору, поступаючись гострим внутрішнім конфліктам між БСП та СДС.

Подальші реформи, пов'язані з курсом на європейську інтеграцію, розгорталися вже на ґрунті цих практик. Вони мали справу не з порожнім простором, а з усталеною системою взаємозалежностей, яка могла адаптуватися до нових правил, не змінюючи своєї сутності. Тому аналіз початкового етапу є критично

⁴³ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 20.

⁴⁴ Бурдяк В. І. Республіка... С. 142.

⁴⁵ Tabakova V. Media corruption and issues of journalistic integrity: Bulgaria. *Communist and Post-Communist Studies*. 2019. Vol. 52, No. 4. P. 332. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2019.09.005>

⁴⁶ Jakubowicz K. Op. cit. P. 52.

⁴⁷ Осадца І. Участь болгарських політичних партій в євроінтеграційних процесах. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 35–36, 2017. С. 138. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2017.35-36.135-148>

важливим для розуміння того, чому наступні хвилі модернізації не призвели до радикального розриву з минулим.

Євроатлантичний вектор та інституційна лібералізація медіапростору (1997–2007). Криза 1996–1997 рр., що завершилася масштабною політичною мобілізацією та зміною владної конфігурації, стала переломним моментом для болгарської державності. Після періоду економічного колапсу і різкого падіння довіри до інституцій у суспільстві сформувався консенсус щодо необхідності стратегічного зовнішнього якоря, який міг би стабілізувати внутрішні процеси. Таким якорем була визначена інтеграція до європейських і євроатлантичних структур. Відтепер модернізація держави, включно з реформами у сфері медіа, розглядалася як складова підготовки до членства в Європейському Союзі.

У медійному вимірі цей поворот означав спробу перейти від стихійного, часто хаотичного плюралізму 1990-х років до більш упорядкованої системи, що функціонує за зрозумілими правилами⁴⁸. У центрі уваги опинилися питання ліцензування, регулювання електронних медіа, прозорості процедур і визначення статусу суспільного мовлення. Формування нової нормативної бази мало продемонструвати здатність Болгарії відповідати європейським стандартам демократії та верховенства права⁴⁹. Ключовим інструментом став Закон про радіо і телебачення (1998 р.), який заклав основи для створення Ради електронних медіа (СЕМ). Проте, за даними І. Осадца⁵⁰, механізм формування Ради залишався політизованим: 5 із 9 її членів обиралися парламентом, що дозволяло владі зберігати непрямий вплив на ліцензування.

Однак уже на початковому етапі стало очевидно, що імпорт інституційних моделей не означає автоматичного перетворення практик. Законодавчі реформи вимагали не лише ухвалення відповідних актів, але й глибокої зміни культури управління, професійної етики та уявлень про межі допустимого політичного втручання. Саме в цій площині виникла напруга між нормативною європеїзацією і реальними механізмами функціонування медіапростору⁵¹.

Багато керівників нових медіапідприємств мали досвід роботи у структурах соціалістичної журналістики або підтримували контакти з адміністративними мережами попереднього періоду. Це полегшувало доступ до ресурсів

⁴⁸ Ognyanova N. *Media Law in Bulgaria*. Kluwer Law International, 2018. P. 48.

⁴⁹ European Union (2010). Directive 2010/13/EU (Audiovisual Media Services). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32010L0013>

⁵⁰ Осадца І. Участь... С. 140.

⁵¹ Psychogiopoulou E. *Media policies revisited: The European Union and the media*. Palgrave Macmillan, 2014. P. 218. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137353450>

і дозволяло швидше адаптуватися до умов ринку. Таким чином, інституційний розрив із минулим виявився менш радикальним, ніж це могло здаватися на рівні політичної риторики⁵².

Створені регуляторні органи формально отримали мандат гарантувати незалежність мовлення, але їхня ефективність значною мірою залежала від способу формування керівництва та від політичної конфігурації парламенту. Принцип розподілу квот між партіями перетворював процес призначення на інструмент політичного балансу. У результаті регуляція не стільки усувала вплив, скільки переводила його в інституціоналізовану форму. Така модель дозволяла говорити про відповідність європейським вимогам, зберігаючи можливості для неформальних домовленостей⁵³.

Паралельно відбувалася глибока трансформація економічної структури медіа. Поступова фінансова стабілізація, запровадження валютного борду та відкриття ринку для іноземних інвестицій сприяли формуванню нових можливостей для розвитку телевізійного сектору. На болгарський ринок заходили великі комерційні мовники, які приносили із собою сучасні технології виробництва контенту, менеджерські підходи та інші стандарти конкурентної боротьби. Це стимулювало модернізацію, підвищувало професійні вимоги до журналістів і розширювало вибір для аудиторії⁵⁴.

Знаковою подією став 2000 р., коли американська корпорація News Corporation запустила канал bTV. До 2005 р. західні холдинги контролювали вже понад 85 % рекламного телеринку країни⁵⁵. Проте, як зазначають Л. Мельничук та І. Осадца⁵⁶, це призвело до «таблідизації» контенту, де розважальні формати почали витісняти серйозну аналітику. До 2007 р. іноземні інвестори контролювали значну частину телевізійного ринку, проте вже на етапі підготовки до вступу в ЄС почалося поступове повернення активів під контроль місцевих бізнес-груп. За даними Freedom House Nations in Transit 2024⁵⁷, саме в цей період заклалися основи непрозорості власності, яка пізніше стала системною проблемою.

Втім, комерціалізація мала й інший бік. Посилення залежності від рекламних доходів змінювало логіку редакційної роботи. Пріоритет отримували

⁵² Slavtcheva-Petkova V. *Global Journalism: An Introduction*. Palgrave Macmillan, 2018. P. 145.

⁵³ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 25.

⁵⁴ Tabakova V. Op. cit. P. 335.

⁵⁵ Бурдяк В. І. Вплив... С. 54.

⁵⁶ Мельничук Л., & Осадца І. Вказ. праця. С. 32.

⁵⁷ Freedom House, Nations in Transit 2024: Bulgaria. <https://freedomhouse.org/country/bulgaria/nations-transit/2024>

формати, здатні забезпечити високі рейтинги, тоді як складні аналітичні теми втрачали конкурентні позиції. Медіа дедалі більше орієнтувалися на масового споживача, що сприяло спрощенню публічної дискусії. У такій ситуації інтереси власників і рекламодавців починали впливати на визначення порядку денного не меншою мірою, ніж політичні чинники⁵⁸.

Гіперінфляція середини 1990-х років різко підвищила вартість виробництва преси та скоротила можливості для передплати. Редакції змушені були шукати підтримки у бізнесових структур, що сприяло формуванню довгострокових відносин залежності між медіа та економічними групами⁵⁹.

Особливої уваги заслуговує питання прозорості власності. Попри формальне вдосконалення регуляторних процедур, реальні структури контролю часто залишалися непрозорими. Використання посередників, перехресне володіння та участь фінансових груп у різних секторах економіки створювали складні мережі, у яких медіа ставали частиною ширших корпоративних стратегій. У цих умовах журналістика ризикувала перетворитися на інструмент захисту економічних інтересів⁶⁰.

Статистика міжнародних моніторингів підтверджує цей регрес: якщо у 2006 р. Болгарія посідала 35-те місце у Світовому індексі свободи преси, то до 2014 р. вона опустилася на 100-те місце⁶¹. Згідно з дослідженням Даскалової⁶² для Media Pluralism Monitor, ризик політичної незалежності медіа у цей період зріс до 78 % (високий ризик). Показово, що навіть у період найбільшого зовнішнього тиску (2004–2007) Болгарія не змогла суттєво покращити прозорість медіавласності: у 2006 р. лише 12 % медіакомпаній публікували повну інформацію про кінцевих бенефіціарів (за даними ранніх моніторингів прозорості)⁶³.

Важливо підкреслити, що процес підготовки до вступу в ЄС водночас посилював і обмежував можливості реформ. З одного боку, регулярні звіти та моніторингові механізми стимулювали уряд демонструвати прогрес у сфері свободи слова. З іншого – значна частина політичних акторів сприймала

⁵⁸ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 28.

⁵⁹ Ganey V. I. Op. cit. P. 38.

⁶⁰ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 32.

⁶¹ Freedom House (2023). Nations in Transit: Bulgaria. URL: <https://freedomhouse.org/country/bulgaria/nations-transit/2023>

⁶² Daskalova N. Op. cit. P. 12.

⁶³ EurOMo (Euromedia Ownership Monitor) Country Report: Bulgaria 2025. URL: <https://media-ownership.eu/2025-edition/country-reports>

ці вимоги як тимчасові. Очікування майбутнього членства породжувало розрахунок на те, що після завершення переговорного процесу інтенсивність зовнішнього тиску зменшиться. У такій логіці імплементація стандартів могла залишатися поверховою⁶⁴. Дослідження І. Осадци⁶⁵ показують, що влада використовувала розподіл державних коштів на рекламу (близько 50–60 млн євро з фондів ЄС) виключно для лояльних медіахолдингів, що фактично легалізувало політичний патронаж над ЗМІ.

Не менш важливою була зміна характеру взаємодії між політиками і медіа. Поступове укорінення виборчої конкуренції стимулювало розвиток професійних стратегій політичного маркетингу. Медіа ставали головним майданчиком для боротьби за увагу виборців, що посилювало взаємну залежність журналістів і політичних штабів. Інформаційний простір наповнювався керованими подіями, прес-конференціями та спеціально сконструйованими інформаційними приводами⁶⁶.

У довгостроковій перспективі саме ця взаємодія заклала основу для майбутньої концентрації впливу. Економічні групи, які володіли медіаресурсами, отримували дедалі більше можливостей впливати на політичні рішення, тоді як політики прагнули мати союзників у сфері масової комунікації. Таким чином, відбувалося поступове формування середовища, у якому контроль над інформаційними каналами ставав стратегічною перевагою⁶⁷.

Отже, період 1997–2007 рр. не можна розглядати лише як історію успішної модернізації. Він був часом, коли поряд із розширенням свобод відбувалося інституційне закріплення нових форм залежності. Болгарська медіасистема ставала більш технологічно розвиненою та формально європейською, проте її внутрішня структура залишалася вразливою до впливу з боку політико-економічних мереж. Саме ця вразливість визначила траєкторію розвитку після вступу країни до Європейського Союзу, коли обмеження, що діяли в період переговорів, поступово втратили свою стримувальну силу.

Після вступу до ЄС: олігархізація та підконтрольність медіасфери (2007–2014). Приєднання Болгарії до Європейського Союзу у 2007 р. мало стати кульмінацією тривалого процесу інституційної трансформації. У публічному дискурсі воно інтерпретувалося як доказ незворотності демократичних змін та остаточного закріплення країни в межах європейського політичного простору. Передбачалося, що інтеграція до спільних правових і регуляторних механізмів

⁶⁴ Psychogiopoulou E. Op. cit. P. 225.

⁶⁵ Осадца І. Використання... С. 72.

⁶⁶ Tabakova V. Op. cit. P. 340.

⁶⁷ Ganey V. I. Op. cit. P. 42.

забезпечить стабільність правил гри, посилить автономію інститутів і мінімізує ризики політичного втручання у сферу масової комунікації. Проте реальність, що сформувалася після вступу, продемонструвала, що формальна відповідність критеріям членства не означає ліквідації внутрішніх моделей залежності. Більше того, у нових умовах ці моделі отримали можливість закріпитися й набути системного характеру⁶⁸.

Під час переговорного процесу європейська перспектива виконувала функцію зовнішнього обмежувача. Болгарські уряди були змушені враховувати реакцію Брюсселя, міжнародних організацій і професійних спільнот. Після 2007 р. інтенсивність цього тиску зменшилася. Формально контроль зберігався, але він уже не визначав щоденної логіки прийняття рішень. Утворився простір, у якому національні політико-економічні актори могли діяти з більшою впевненістю, спираючись на переконання, що базова легітимність держави як члена ЄС не ставиться під сумнів⁶⁹.

Саме в цей момент розпочалася фаза переходу від множинності впливів до їх структурної концентрації. Упродовж кількох років значна частина друкованого ринку, мереж розповсюдження та рекламних каналів опинилася під контролем груп, пов'язаних із великим фінансовим капіталом. У практичному вимірі це означало можливість одночасно впливати на виробництво контенту, його фізичне поширення та умови доступу до рекламних ресурсів. Така вертикальна інтеграція створювала переваги, які були майже недосяжними для незалежних гравців, навіть якщо формально ринок залишався відкритим⁷⁰.

У публічному дискурсі символом цієї концентрації дедалі частіше ставала фігура болгарського медіамагната Деляна Пеевського, якому приписували вирішальний вплив на значну частину друкованого ринку та системи розповсюдження преси⁷¹. Незалежно від формальних структур власності, саме пов'язані з ним мережі визначали економічні можливості багатьох редакцій. Контроль над дистрибуцією створював ситуацію, коли навіть номінально автономні видання були змушені враховувати інтереси центрів, від яких залежала їхня присутність на ринку⁷². Навіть після часткового продажу медіаактивів у 2020–2021 рр. вплив

⁶⁸ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 38.

⁶⁹ Vachudova M. A. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford University Press, 2005. P. 195.

⁷⁰ Dzhambazova B. (2022). Media capture in Bulgaria: Hidden alliances and vested interests. *International Press Institute*. URL: <https://ipi.media/wp-content/uploads/2022/03/IPI-Bulgaria-Media-Capture-Report-24-03-2022.pdf>

⁷¹ Antonov S. (2013). The age of the oligarchs: How a group of political and economic magnates have taken control of Bulgaria. *Reuters Institute for the Study of Journalism*. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/The%20Age%20of%20Oligarchs.pdf>

⁷² Center for the Study of Democracy. Op. cit. P. 30.

Песєвського на медіаринок залишався значним через контроль над дистрибуційними мережами. Згідно з MFRR Bulgaria Report 2025, у 2024–2025 рр. державна реклама продовжувала розподілятися непрозоро, а медіа, лояльні до ключових політичних гравців, отримували до 70 % таких контрактів у деяких сегментах⁷³.

Для нових власників медіа були не лише бізнесом. Вони виконували функцію політичного активу. Контроль над популярними виданнями дозволяв формувати сприятливе тло для переговорів із владою, підтримувати репутаційні позиції та реагувати на конфлікти в інших секторах економіки. У публічному просторі неодноразово спостерігалися ситуації, коли інформаційні кампанії збігалися з інтересами корпоративних груп у сфері банківського регулювання чи державних контрактів. Медіаресурс ставав частиною ширшої стратегії впливу⁷⁴.

У практичному вимірі це проявлялося у серії публічних конфліктів, коли редакційна активність окремих видань збігалася з економічними суперечками їхніх власників. Критичні матеріали могли з'являтися хвилями, супроводжуючи боротьбу за регуляторні рішення або державні контракти. Медіапростір у таких випадках ставав інструментом переговорів, а інформаційний тиск – частиною ширшої стратегії перерозподілу ресурсів⁷⁵.

Ефективність цієї моделі полягала в тому, що вона рідко вимагала прямих наказів. Редактори й журналісти добре орієнтувалися в системі очікувань. Матеріали, здатні створити проблеми для партнерів власника, часто просто не проходили стадію планування. Публікації, які могли бути інтерпретовані як підтримка небажаних політичних фігур, відкладалися або змінювали тональність. Таким чином, контроль здійснювався через внутрішнє передбачення реакцій, а не через відкриті заборони⁷⁶.

Журналісти, які працювали в системі, нерідко підкреслювали, що потреба у відкритих вказівках виникала рідко. Межі допустимого були зрозумілими завдяки попередньому досвіду резонансних конфліктів, кадровим рішенням або реакціям власників на небажані публікації. У результаті редакційна політика формувалася на основі очікуваної поведінки, що робило контроль менш помітним, але не менш ефективним⁷⁷.

⁷³ Media Freedom Rapid Response (MFRR), Bulgaria: Fragile media freedom progress at risk of backsliding (2025). URL: <https://ipi.media/wp-content/uploads/2025/10/MFRR-Bulgaria-Report-2025-2.pdf>

⁷⁴ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 45.

⁷⁵ Zankova B. Op. cit. P. 20.

⁷⁶ Tabakova V. Op. cit. P. 345.

⁷⁷ Jakubowicz K. Op. cit. P. 60.

Фінансові механізми додатково закріплювали цю логіку. Рекламні кампанії міністерств, державних агентств чи програм, пов'язаних із використанням європейських коштів, перетворилися на важливе джерело доходу. Участь у таких проєктах давала медіа можливість підтримувати стабільність бюджету, що було особливо цінним у конкурентному середовищі. Водночас розподіл контрактів рідко був нейтральним – редакції усвідомлювали, що надмірна критичність може вплинути на їхні шанси отримати фінансування в майбутньому⁷⁸.

Особливо значущими були комунікаційні бюджети, пов'язані з популяризацією програм, що фінансувалися за рахунок Європейського Союзу. Розподіл таких коштів створював додаткову ієрархію впливу, тобто медіа, які демонстрували лояльність, отримували стабільні можливості для участі в інформаційних кампаніях, тоді як критично налаштовані редакції ризикували опинитися поза колом розподілу ресурсів. Економічна раціональність у багатьох випадках переважала професійні амбіції⁷⁹.

У цих умовах журналістська автономія дедалі більше звужувалася. Досвідчені фахівці відзначали, що простір для розслідувань стає меншим, а підтримка редакцій у конфліктних ситуаціях – менш гарантованою. Частина журналістів переходила до міжнародних проєктів або залишала професію, тоді як нове покоління адаптувалося до правил, у яких компроміс сприймався як нормальний елемент роботи. Поступово це формувало культуру знижених очікувань щодо можливостей медіа впливати на владу⁸⁰.

За таких умов помітною стала тенденція переходу журналістів у сфери публічних комунікацій, корпоративного консалтингу або міжнародних організацій, де ризики політичного втручання були меншими. Ті, хто залишався в традиційних медіа, дедалі частіше приймали правила гри як неминучість, що сприяло подальшій інституціоналізації компромісів⁸¹.

Аудиторія, у свою чергу, дедалі частіше демонструвала скепсис щодо незалежності журналістики. Опитування громадської думки фіксували зменшення довіри до традиційних джерел інформації, проте цей скепсис не перетворювався на організований тиск із вимогою реформ. Для значної частини громадян медіа ставали ще одним елементом політичної гри, де боротьба за інтереси різних груп виглядала звичною⁸².

⁷⁸ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 50.

⁷⁹ Center for the Study of Democracy. Op. cit. P. 35.

⁸⁰ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 53.

⁸¹ Tabakova V. Op. cit. P. 348.

⁸² Spasov O. Op. cit. P. 38.

Недовіра не означала відмови від споживання інформації, але вона змінювала способи її інтерпретації. Частина громадян зверталася до альтернативних онлайн-платформ, інші ж сприймали новини як продовження боротьби між елітами. Такий стан посилював фрагментацію публічної сфери й ускладнював формування спільного порядку денного⁸³.

Суспільне мовлення не мало достатніх ресурсів, щоб змінити ситуацію. Його фінансування залишалося предметом політичних рішень, а конкуренція з комерційними структурами ускладнювала розширення аудиторії. У результаті воно могло пропонувати альтернативні формати, але не визначало загальної конфігурації ринку⁸⁴.

Таким чином, до середини 2010-х років у Болгарії сформувалася система, в якій медіа стало частиною звичайної практики управління. Вона функціонувала через економічні стимули, мережі взаємних послуг і професійну адаптацію, що робило її стабільною та самовідтворюваною. У такій системі різка зміна правил вимагала б руйнування інтересів багатьох впливових акторів, що виглядало малоймовірним.

Саме ця нормалізація залежності пояснює, чому після 2014 р. болгарський інформаційний простір виявився вразливим до нових форм зовнішнього впливу. Коли з'явилися альтернативні наративи, вони входили у середовище, де критична функція медіа вже була ослаблена, а довіра аудиторії – фрагментована. Отже, наступний етап став логічним продовженням процесів, які розгорнулися в роки після вступу до Європейського Союзу.

Гібридні впливи та цифрова трансформація (2014–2021). Події 2014 р. стали вододілом у розвитку європейського інформаційного середовища. Анексія Криму та початок війни на сході України⁸⁵ показали, що медіа можуть використовуватися не лише для інформування, а як інструмент стратегічного впливу, здатний змінювати суспільні настрої, підривати довіру до інститутів та створювати альтернативні картини реальності. Для Болгарії цей виклик виявився особливо чутливим, оскільки він наклався на вже сформовану систему економічних і політичних залежностей у медіасфері⁸⁶.

⁸³ Tabakova V. Op. cit. P. 352.

⁸⁴ Hajdu D., & Szicherle P. (2021). Russian Information Influence in Central and Eastern Europe. *Political Capital*. URL: <https://politicalcapital.hu/publications.php>

⁸⁵ Bechev D. (2017). *Rival Power: Russia in Southeast Europe*. Yale University Press. DOI: <https://doi.org/10.12987/9780300231847>

⁸⁶ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 62.

До 2014 р. в країні існувала структура, у межах якої значна частина друкованих і електронних ресурсів була пов'язана з колом підприємців, що мали прямі або опосередковані інтереси у банківському секторі, енергетиці та державних закупівлях. У публічному просторі особливо часто згадували ім'я Деляна Пеєвського, чия група контролювала значний сегмент розповсюдження преси та впливала на редакційну політику низки видань. Хоча формально йшлося про комерційні структури, їхня діяльність мала виразний політичний характер. Медіа використовувалися як інструмент захисту економічних позицій і водночас як канал комунікації з владою⁸⁷.

Контроль над дистрибуційними мережами та рекламними потоками дозволяв формувати складну систему заохочень і обмежень. Видання, які демонстрували готовність працювати в межах прийнятних для цих груп інтерпретацій, отримували кращі умови поширення та стабільні фінансові можливості. Натомість спроби посилення критичної лінії могли супроводжуватися труднощами з доступом до ринку або інформаційними атаками у відповідь⁸⁸.

У таких умовах поява нової геополітичної напруги не вимагала радикальної перебудови інформаційної інфраструктури. Вона швидше означала перерозподіл акцентів у межах уже існуючої моделі. Проросійські меседжі часто інтегрувалися у ширші наративи про необхідність «національного прагматизму», захисту робочих місць або збереження енергетичної стабільності. У новинних випусках наголос робився на можливих негативних наслідках санкцій для болгарської економіки, тоді як аргументи безпеки або міжнародного права отримували менше уваги. У центрі публічних суперечок неодноразово опинялися енергетичні проєкти, пов'язані з транспортуванням російського газу через болгарську територію. Дискусії довкола майбутнього «Південного потоку» регулярно супроводжувалися медійними кампаніями, у яких наголошувалося на можливих економічних втратах у разі відмови від співпраці з Москвою⁸⁹. За даними моніторингу 2024 р., Болгарія посідає одне з перших місць у ЄС за вразливістю до російських наративів у соцмережах. У 2023–2024 рр. частка контенту з ознаками кремлівського впливу в болгарському сегменті Facebook і Telegram сягала 35–40 % у темах енергетики та зовнішньої політики (за оцінками

⁸⁷ Ognyanova N. Op. cit. P. 72.

⁸⁸ Tabakova V. Op. cit. P. 358.

⁸⁹ Gateva E. *European Union Conditionality after Eastward Enlargement*. Palgrave Macmillan. 2015. P. 82. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137482433>

незалежних фактчекерів)⁹⁰. Це поєднувалося з низькою стійкістю суспільства – лише 41 % болгар у 2024 р. вважали, що можуть відрізнити дезінформацію (Eurobarometer)⁹¹.

Масштаби цієї вразливості підтверджують міжнародні дослідження. Зокрема, у звіті RAND Corporation⁹² Болгарія визначена як одна з найменш стійких країн Східної Європи до російських операцій впливу. Це зумовлено не лише історичними симпатіями частини населення, а й конкретними медіа-стратегіями, зокрема, за даними дослідників, понад 25 % популярних онлайн-ресурсів Болгарії систематично ретранслюють наративи кремлівської пропаганди без критичного аналізу. У телевізійних дебатах і друкованих матеріалах регулярно з'являлися аргументи про втрату болгарських експортних позицій, проблеми в туристичному секторі чи ризики для енергетичних проєктів. Такий фокус переводив дискусію з площини міжнародного права у сферу економічної доцільності, де вимоги солідарності виглядали менш очевидними⁹³.

Важливу роль у легітимації таких підходів відігравали політичні актори. Ультранационалістична, права політична партія Атака активно використовувала медіапростір для просування тез про необхідність стратегічного партнерства з Москвою, критикуючи європейські інституції та НАТО. Представники цієї сили регулярно запрошувалися до телевізійних студій, де їхня позиція подавалася як одна з «альтернативних точок зору», що створювало ефект нормалізації радикальної риторики. Обличчям цієї лінії залишався Волен Сидеров, чия участь у телевізійних програмах забезпечувала постійну присутність проросійських тез у мейнстрімному політичному дискурсі. Навіть конфронтаційні інтерв'ю розширювали його аудиторію і закріплювали за партією статус повноправного учасника дебатів⁹⁴.

Регулярна присутність представників партії у новинних та публіцистичних форматах створювала ефект постійної видимості. Навіть критичні інтерв'ю сприяли розширенню аудиторії, адже вони закріплювали за партією статус невід'ємного учасника політичного процесу. У такий спосіб медіалогіка працювала на користь тих, хто володів найбільш конфліктною та емоційно насиченою риторикою⁹⁵.

⁹⁰ MFRR/IPI Media Capture Monitoring Report: Bulgaria 2025. URL: <https://ipi.media/bulgaria-media-capture-monitoring-report-2025>

⁹¹ Standard Eurobarometer 101 Spring 2024. URL: <https://veriangroup.com/hubfs/BE/Eurobarometer/Standard-101-Spring%202024.pdf>

⁹² Helmus T. C., et al. Op. cit. P. 42.

⁹³ Kolarova R. Op. cit. P. 125.

⁹⁴ Raycheva L. Op. cit. P. 188.

⁹⁵ Slavtcheva-Petkova V. Op. cit. P. 145.

Паралельно в інформаційному полі діяли численні організації та коментатори, які апелювали до історичної пам'яті про російсько-турецьку війну та визвольну місію імперії. Ці сюжети активно використовувалися під час обговорення сучасних подій, створюючи емоційний міст між минулим і теперішнім. Для частини аудиторії така аргументація виглядала переконливою, оскільки вона спиралася на знайомі культурні коди. Показовими були щорічні відзначення 3 березня, коли телевізійний простір наповнювали сюжети про визвольну роль Росії. Такі ритуальні практики підсилювали історичні асоціації та впливали на сприйняття сучасних міжнародних подій⁹⁶.

Річниці визвольних подій, пам'ятні дати та публічні церемонії часто ставали приводом для актуалізації наративів про традиційну близькість двох народів. Телевізійні репортажі й коментарі експертів у таких випадках створювали атмосферу символічної безперервності, у якій сучасні геополітичні суперечності втрачали гостроту⁹⁷. Згідно з моніторингом Council of Europe (2020) на платформі безпеки журналістів, Болгарія демонструвала тривожну тенденцію: цифрові інструменти дезінформації часто поєднуються з юридичним тиском на розслідувачів (SLAPP-позови), а дослідження Гампрехта⁹⁸ свідчить, що стратегія дезінформації в Болгарії базувалася на штучній поляризації суспільства навколо тем «традиційних цінностей» та «європейського диктату», що значно ускладнювало роботу прозахідних медіа.

Особливо показовою була реакція медіа на події в Україні. У багатьох матеріалах можна було спостерігати прагнення уникати чітких формулювань щодо відповідальності Росії, натомість підкреслювалася складність ситуації та наявність «різних версій». Такий підхід формально відповідав принципу балансу думок, але фактично розмивав уявлення про агресію. У результаті створювалася атмосфера невизначеності, у якій будь-яка інтерпретація могла здаватися легітимною. У студіях поряд із представниками офіційної дипломатії нерідко виступали коментатори, що ставили під сумнів сам факт агресії проти України. Формальна симетрія між позиціями створювала враження їх рівнозначності⁹⁹.

⁹⁶ Raycheva L. Op. cit. P. 191.

⁹⁷ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 68.

⁹⁸ Humprecht E. Strategies of disinformation in 12 countries. *Journalism Studies*. 2018. C. 156. DOI: <https://doi.org/10.1080/1461670X.2018.1560301>

⁹⁹ Raducu R., Fedyk I., Solovian V. Undermining Ukrainian European Integration: Discrediting Attempts in the Information Space of Romania and Bulgaria. *Ukraine Crisis Media Center*. URL: <https://uacrisis.org/en/undermining-ukrainian-european-integration-romania-and-bulgaria>

У студіях нерідко зіставлялися позиції представників європейських інституцій із думками коментаторів, що відверто сумнівалися у легітимності української влади або виправдовували дії Кремля. Формальна симетрія між цими точками зору створювала враження рівнозначності аргументів, навіть коли йшлося про принципово різні підходи до міжнародного права¹⁰⁰.

Цифровий вимір посилив ці тенденції. Онлайн-платформи й соціальні мережі перетворилися на простір, де інформаційні кампанії могли розгортатися з високою швидкістю і мінімальними витратами. Матеріали, що викликали сильні емоції – наприклад, твердження про «зовнішнє управління» або про загрозу втрати національного суверенітету, – швидко поширювалися та отримували широку підтримку в коментарях. Традиційні медіа часто підхоплювали ці теми, надаючи їм додаткової легітимності. Частина таких матеріалів переходила з сайтів у телевізійні новини, що фактично руйнувало бар'єр між маргінальними та основними каналами комунікації¹⁰¹.

Серед таких майданчиків особливо швидко зростала популярність ресурсів, що позиціонували себе як альтернативу «контрольованим» традиційним медіа. Їхні матеріали активно цитувалися в соціальних мережах, а окремі сюжети переходили у телевізійні новини, що стирало межу між маргінальними й мейнстрімними джерелами¹⁰².

Державні інституції опинилися у складному становищі. З одного боку, Болгарія як член ЄС і НАТО брала участь у спільних політичних рішеннях. З іншого – внутрішній медійний ландшафт був настільки фрагментованим, що вироблення узгодженої інформаційної стратегії виглядало проблематичним. Спроби активнішого втручання могли бути представлені як цензура, що обмежувало можливості для протидії¹⁰³.

У підсумку сформувалася ситуація, коли проросійські наративи не домінували абсолютно, але були постійно присутніми й мали можливість впливати на порядок денний. Вони співіснували з офіційною проєвропейською позицією, створюючи простір для сумнівів і маневру. Така подвійність стала характерною рисою болгарського інформаційного середовища другої половини 2010-х років¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Center for the Study of Democracy. Op. cit. P. 48.

¹⁰¹ Tabakova V. Op. cit. P. 368.

¹⁰² Raycheva L. Op. cit. P. 195.

¹⁰³ Psychogiopoulou E. Op. cit. P. 235.

¹⁰⁴ Center for the Study of Democracy (2024). Operation "Disinformation": Uncovering Kremlin influence in ex-military networks in Bulgaria. URL: <https://csd.bg/en/publications/operation-disinformation-uncovering-kremlin-influence-in-ex-military-networks-in-bulgaria/>

Отже, гібридні впливи після 2014 р. не були зовнішнім вторгненням у стабільну систему. Вони стали продовженням логіки, сформованої в попередні десятиліття, коли медіа поступово втрачали автономію і перетворювалися на ресурс у боротьбі за політичний та економічний вплив. Саме ця спадковість пояснює, чому адаптація нових наративів відбулася відносно безболісно і чому спроби їх нейтралізації виявилися обмеженими.

Перманентні вибори та сучасна конфігурація медіапростору (2021 – дотепер). Друга половина 2010-х років і особливо період після 2020 р. засвідчили перехід Болгарії до нової фази політичного розвитку, яку дедалі частіше описують як стан хронічної нестабільності. Часті парламентські вибори, труднощі з формуванням стійких коаліцій та швидка зміна урядів створили умови, за яких політичний процес набув характеру безперервної кампанії. У такій ситуації медіа перестали бути лише інструментом інформування громадян – вони перетворилися на центральну арену боротьби за легітимність. Упродовж кількох років країна неодноразово проводила дострокові парламентські вибори, а між ними функціонували службові уряди. Такий ритм підтримував відчуття постійної тимчасовості влади¹⁰⁵.

Як наголошують Л. Мельничук та І. Осадца¹⁰⁶, архітектоніка реформування Болгарії в контексті ЄС тепер неможлива без врахування українського досвіду протидії гібридним загрозам. Емпіричний аналіз Михайлова і Самарджієва¹⁰⁷ показує, що після 2022 р. рівень прямої російської дезінформації в болгарських сегментах Facebook зріс на 40 %, що змусило уряд вперше за десятиліття почати дискусію про системну протидію пропаганді на законодавчому рівні.

Між 2021 і 2023 рр. країна кілька разів поверталася до виборчих урн, що перетворювало кампанії на майже безперервний процес. Кожне голосування супроводжувалося новими конфігураціями переговорів, взаємними звинуваченнями у зраді та швидким руйнуванням попередніх домовленостей. Для медіа це означало постійне перебування у режимі підвищеної політичної температури¹⁰⁸.

У період тривалого домінування Бойко Борисова і партії ГЕРБ болгарський медіаландшафт уже демонстрував тісний зв'язок між політичною владою та інформаційними ресурсами. Однак масові протести 2020 р., пов'язані

¹⁰⁵ Bankov P. (2024). Troublemakers and game changers: How political parties stopped democratic backsliding in Bulgaria [Doctoral dissertation, University of Glasgow]. URL: <https://eprints.gla.ac.uk/306362/1/306362.pdf>

¹⁰⁶ Мельничук Л., & Осадца І. Вказ. праця. С. 45.

¹⁰⁷ Mihaylov D., & Samardzhiev V. Op. cit. P. 14.

¹⁰⁸ Raycheva L. Op. cit. P. 198.

зі звинуваченнями у корупції та зловживаннях, різко змінили ситуацію. Вулиця стала альтернативним майданчиком виробництва смислів, а традиційні медіа змушені були реагувати на події, що виходили за межі звичних сценаріїв. Серед ключових вимог звучала відставка уряду та генерального прокурора Івана Гешева. Ці гасла тривалий час визначали інформаційний порядок денний. Трансляції з площ, прямі ефіри та активність громадян у соціальних мережах формували альтернативний центр легітимності, який міг кинути виклик офіційним комунікаціям. Редакції втрачали монополію на інтерпретацію подій і змушені були враховувати динаміку протестного руху¹⁰⁹.

У наступні роки країна увійшла в цикл повторюваних виборів, під час яких на політичну арену виходили нові партії та рухи. Зокрема, політичний проєкт «Продовжуємо зміни» швидко здобув популярність, використовуючи риторику антикорупційної модернізації та оновлення еліт. Для медіа це означало необхідність працювати з акторами, які не мали довготривалих відносин із усталеними центрами впливу. Проте навіть у цих умовах старі механізми не зникли – вони адаптувалися, намагаючись зберегти позиції в новій конфігурації. Одним із символів запиту на оновлення став засновник політичної партії, колишній прем'єр-міністр країни (2021–2022 рр.), Кирил Петков, який активно використовував прямі комунікації та образ технократичної ефективності¹¹⁰.

Нові політичні проєкти активно використовували запит на моральне оновлення, позиціонуючи себе як антипод «старої системи». Проте, входячи у парламентську реальність, вони швидко стикалися з необхідністю взаємодіяти з тими ж медійними структурами, що й їхні попередники, що обмежувало можливості для радикальних змін¹¹¹.

Перманентність виборчого процесу вплинула на структуру інформаційного порядку денного. Політичні скандали, взаємні звинувачення, витоки документів і персоналізовані конфлікти забезпечували стабільний інтерес аудиторії. Редакції, орієнтовані на рейтинги, були зацікавлені в інтенсивному висвітленні таких тем. У результаті довгострокові питання – реформи правосуддя, стан медіарегуляції чи інформаційна безпека – часто відходили на другий план. Гучні викриття, аудіозаписи та публічні звинувачення швидко ставали центральними темами, витісняючи дискусії про структурні реформи. Інформаційні хвилі навколо аудіозаписів, внутрішніх документів чи персональних звинувачень забезпечували високі показники переглядів і тому відтворювалися знову й знову.

¹⁰⁹ Kolarova R. Op. cit. P. 145.

¹¹⁰ Slavtcheva-Petkova V. Op. cit. P. 160.

¹¹¹ Jakubowicz K. Op. cit. P. 85.

Політичний процес дедалі більше сприймався як серія криз, а не як послідовна робота інституцій¹¹².

Соціальні мережі стали ключовим інструментом мобілізації. Політики зверталися безпосередньо до виборців, обходячи традиційні медіа, що послаблювало роль журналістів як посередників. Водночас саме онлайн-простір ставав джерелом інформаційних приводів для новинних редакцій, створюючи замкнене коло, у межах якого емоційні заяви швидко перетворювалися на загальнонаціональні теми. Таким чином, політики дедалі частіше визначали порядок денний без посередництва традиційної журналістики¹¹³.

Заяви, оприлюднені на персональних сторінках політиків, миттєво ставали підставою для новинних матеріалів. Межа між первинним джерелом і журналістською обробкою стиралася, що посилювало імпульсивність інформаційного циклу¹¹⁴.

Особливістю періоду стала й фрагментація довіри. Різні сегменти аудиторії споживали відмінні набори джерел, що ускладнювало формування спільного бачення реальності. Умови для маніпуляції зростали, оскільки кожна політична сила могла розраховувати на власну інформаційну екосистему. Це посилювало поляризацію та зменшувало можливості для компромісу. У суспільстві закріплювалися паралельні інформаційні реальності, що зменшувало простір для взаєморозуміння¹¹⁵.

У таких обставинах популістські меседжі набували додаткової привабливості. Простота рішень, апеляція до «народу» та критика еліт добре відповідали логіці медійної драматургії. Вони легко транслювалися у форматах ток-шоу і дебатів, де конфліктність ставала головною умовою видимості. Для частини гравців це було вигідно, оскільки дозволяло підтримувати постійну присутність у публічному просторі. Продюсери дедалі частіше надавали перевагу конфліктним спікерам, здатним забезпечити високий інтерес аудиторії¹¹⁶.

Продюсери віддавали перевагу спікерам, здатним створювати напругу і яскраві конфлікти. У результаті помірковані позиції втрачали медійну привабливість, а радикальні висловлювання забезпечували стабільну видимість¹¹⁷.

¹¹² Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 85.

¹¹³ Tabakova V. Op. cit. P. 375.

¹¹⁴ Jakubowicz K. Op. cit. P. 90.

¹¹⁵ Slavtcheva-Petkova V., & Vatzova M. Op. cit. P. 88.

¹¹⁶ Spassov O. Op. cit. P. 65.

¹¹⁷ Tabakova V. Op. cit. P. 380.

Водночас урядові структури, що змінювали одна одну, не мали достатнього часу для формування стратегічної комунікаційної політики. Кожен новий кабінет зосереджувався на короткотермінових завданнях виживання, відкладаючи довгострокові реформи. Це означало, що питання системної модернізації медіасфери залишалося нерозв'язаним¹¹⁸.

Політична нестабільність 2021–2025 рр. (шість дострокових парламентських виборів) призвела до того, що державне фінансування медіа через рекламу залишалося одним із головних інструментів впливу. У 2024 р., за даними IPI¹¹⁹, понад 60 % державних рекламних контрактів отримували медіа, пов'язані з правлячими або підтримуючими коаліцією силами. Водночас рівень довіри до традиційних ЗМІ впав до 26 %, а уникнення новин досягло 63 % – найвищий показник у Європі (Reuters Institute Digital News Report 2025)¹²⁰. Це створило сприятливе середовище для подальшої фрагментації інформаційного простору.

Таблиця 2. Динаміка довіри до новин та небажання стежити за новинами* в Болгарії (2023–2025)**

Рік	Довіра до новин (%)	Зміна порівняно з попереднім роком	Небажання стежити за новинами (%)	Місце в світі (серед 48 країн)	Примітка
2023	29–30	–	55–57	Високе	Початок зростання небажання після пандемії
2024	29	↓	60	Серед топ-5	Політична нестабільність посилює ефект
2025	26	↓ 3 пункти	63	1-е місце	Найвищий показник небажання стежити за новинами в дослідженні

* Небажання стежити за новинами – відсоток респондентів, які відповіли, що «часто» або «іноді» свідомо уникають новин (вимикають, не читають, перемикають канал тощо) через стрес, втому, недовіру чи перевантаження негативом. ** Дослідження охоплює 48 країн на шести континентах (Європа, Америка, Азія-Тихоокеанський регіон, Африка тощо).

Джерело: Reuters Institute Digital News Report 2025 (Bulgaria chapter)

¹¹⁸ Ganey V. I. Op. cit. P. 85.

¹¹⁹ MFRR/IPI Media Capture Monitoring Report: Bulgaria 2025. URL: <https://ipi.media/bulgaria-media-capture-monitoring-report-2025>

¹²⁰ Reuters Institute Digital News Report 2025 (Bulgaria). URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2025/bulgaria>.

Таблиця 3. Ключові індикатори підконтрольності медіасфери* та прогресу за EMFA в Болгарії (станом на 2025)**

Показник EMFA	Ступінь відповідності (2025)	Рівень ризику / основна проблема	Основні факти та статистика (2024–2025)
Прозорість власності медіа	Не відповідає	Високий	Багато медіа (особливо онлайн-видання) не розкривають кінцевих власників; непрозорі корпоративні структури
Незалежність регуляторів та суспільного мовлення	Не відповідає	Високий	Політичний вплив на Раду електронних медіа; низька незалежність Болгарського національного телебачення
Справедливий розподіл державної реклами	Не відповідає	Високий	Понад 60 % рекламних контрактів отримують медіа, лояльні до влади; відсутність прозорої системи моніторингу
Захист медіаплюралізму та конкуренції	Часткова відповідність	Середньо-високий	Домінування двох великих груп у телебаченні, телекомунікаціях та цифрових платформах
Загальна оцінка впровадження Акту про свободу медіа	Мінімальний прогрес	Група високого ризику	Болгарія залишається в зоні системного захоплення медіа

* підконтрольність медіасфери (*media capture*) – це системна проблема, коли медіа (телебачення, газети, онлайн-видання, радіо) перестають служити громадському інтересу і починають працювати на користь влади, олігархів, політичних партій або великих бізнес-груп. ** EMFA – *European Media Freedom Act* (Акт про свободу медіа), європейський закон, прийнятий у 2024 р. та повністю набув чинності 8 серпня 2025 р.

Джерело: IPI / MJRC *Media Capture Monitoring Report: Bulgaria 2025*; MFRR *Bulgaria Report 2025*

У підсумку болгарський інформаційний простір дедалі більше нагадує поле постійної мобілізації, де стабільність була винятком, а не правилом. Медіа працюють в умовах безперервного тиску подій, що посилювало тенденції до спрощення, персоналізації та конфліктності. Така атмосфера створювала нові виклики для демократичних інститутів і робила майбутнє розвитку системи важко передбачуваною.

Висновки. Еволюція болгарської медіасистеми від 1989 р. до сьогодення демонструє складну і суперечливу траєкторію, у межах якої процеси

демократизації постійно взаємодіяли з механізмами відтворення певних залежностей. Демонтаж тоталітарної моделі відкрив простір для плюралізму, однак не забезпечив автоматичного формування стійких інститутів автономії. Навпаки, у ході переходу виникли нові форми контролю, що спиралися на економічні ресурси, мережі особистих зв'язків та політичну доцільність.

Європейська інтеграція стала важливим фактором модернізації, але її вплив виявився обмеженим. Нормативні вимоги стимулювали створення інституцій і гармонізацію законодавства, проте не змогли повністю трансформувати практики. Після досягнення членства зовнішній імпульс послабився, що дозволило внутрішнім акторам адаптувати європейські форми до власних інтересів. У результаті виникла гібридна система, де формальна відповідність стандартам співіснує з неформальними механізмами впливу.

Концентрація власності та утвердження режиму підконтрольності медіасфери стали ключовими характеристиками цього етапу. Медіа перетворилися на ресурс у ширшій політичній економії держави, забезпечуючи власникам можливість вести переговори з владою, захищати економічні позиції та формувати порядок денний. Така структура зменшила простір для незалежної журналістики і поступово підірвала довіру аудиторії.

Події після 2014 р. продемонстрували, що внутрішні вразливості мають і зовнішній вимір. Гібридні впливи, пов'язані з російською інформаційною стратегією, не зустріли консолідованого спротиву, оскільки вони інтегрувалися у вже існуючу систему компромісів. Історична пам'ять, економічні зв'язки та політична поляризація створили умови для співіснування конкуруючих наративів, у межах яких чітка межа між фактом і інтерпретацією ставала дедалі менш очевидною.

Перманентна виборча нестабільність останніх років додала новий рівень складності. Короткі політичні цикли, поява нових акторів і зростання ролі популістської риторики перетворили медіа на простір безперервної мобілізації. У таких умовах стратегічні питання розвитку системи відходять на другий план, а тимчасові союзи і тактичні переваги визначають характер комунікації.

Разом із тим, болгарський випадок не є ізольованим. Він відображає ширші тенденції, притаманні багатьом країнам Європи, де взаємодія між ринковими механізмами, політичними інтересами та цифровими технологіями створює нові форми вразливості. Саме тому досвід Болгарії може розглядатися як індикатор проблем, із якими стикається весь європейський інформаційний простір.

Війна Росії проти України стала каталізатором перегляду багатьох установлених підходів. Питання енергетичної залежності, безпеки кордонів і стійкості

демократичних інститутів набули екзистенційного значення. Для болгарської медіасистеми це означає необхідність одночасно долати наслідки попередніх трансформацій і адаптуватися до нових реалій. Чи зможе вона здійснити цю подвійну модернізацію – залишається відкритим питанням.

У 2025 р. Болгарія продемонструвала мінімальний прогрес у виконанні European Media Freedom Act (EMFA), зокрема щодо прозорості власності та справедливого розподілу державної реклами. Згідно з моніторингом IPI та MJRC, країна залишається в групі ризику, оскільки зберігаються ознаки системної підконтрольності медіасфери, зумовлені непрозорими корпоративними структурами та політичним впливом на регуляторні органи.

Подальший розвиток залежатиме від кількох взаємопов'язаних чинників: здатності держави гарантувати прозорість власності, готовності політичних еліт відмовитися від використання медіа як інструменту тактичної боротьби, а також активності громадянського суспільства у відстоюванні стандартів професійної журналістики. Важливу роль відіграватиме й еволюція самого Європейського Союзу, який шукає нові механізми реагування на внутрішні розбіжності.

Таким чином, болгарський медіапростір перебуває у стані тривалої невизначеності. Його майбутнє не визначене наперед і може розвиватися за різними сценаріями – від поступового зміцнення інституцій до подальшої фрагментації. Проте очевидно, що будь-який із них формуватиметься під впливом глибоких історичних нашарувань, які продовжують визначати межі можливого.

УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКЕ ГУМАНІТАРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО (ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА ВЗАЄМОДІЇ)

© Любов МЕЛЬНИЧУК

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-12>

Сучасні глобальні виклики, загрози та ризики, що охопили суспільство, потребують оперативного реагування, ефективних рішень, невідкладних та скоординованих дій, які забезпечать міжнародну стабільність та взаєморозуміння, стійкість суспільства до викликів, сприятимуть мирним відносинам. У зазначеному контексті співробітництво у гуманітарній сфері постає як важливий інструмент зовнішньої політики, що здатний покращити гуманітарну ситуацію в світі, підтримати стабільність, взаєморозуміння між державами. До його сфери належать дії держав, міжнародних організацій, неурядових об'єднань, спрямовані на задоволення духовних, культурних, освітніх, гуманітарних та соціальних потреб людини, забезпечення її прав та свобод, захист цивільного населення та жертв війни від наслідків катаклізмів, конфліктів та військових дій, надання гуманітарної допомоги та забезпечення підтримки у надзвичайних ситуаціях, із дотриманням принципів та норм міжнародного права. Співпраця в гуманітарній сфері здійснює

значний вплив на якість міжнародних відносин, забезпечує сталий розвиток, зміцнює міжнародний діалог та міжнародну безпеку.

Впродовж останніх років відбулась активізація контактів на найвищому рівні, особливо на рівні керівників держав, міжурядовому та міжпарламентському рівнях. Сьогодні відносини між Україною та Румунією перебувають у фазі конструктивного діалогу, не дивлячись на складну спільну історичну спадщину та сучасні проблеми. В умовах спільної загрози безпеці країн, що виникла через повномасштабне вторгнення РФ на територію України, а також геостратегічне положення обох країн відбулось зближення національних інтересів України та Румунії у ключових стратегічних питаннях.

Ефективне співробітництво у гуманітарній сфері між державами ґрунтується на створенні відповідної інституційної бази, яка визначає механізми та форми взаємодії, їх правила. На державному рівні співпрацю у гуманітарній сфері забезпечують Міністерство закордонних справ України та Міністерство закордонних справ Румунії (Ministerul Afacerilor Externe), Міністерство освіти та науки України і Міністерство освіти та досліджень Румунії (Ministerul Educației și Cercetării) (співпраця в галузі освіти і науки), Міністерство культури та стратегічних комунікацій України та Міністерство культури Румунії (Ministerul Culturii României) (у галузі культури), Міністерство молоді та спорту України і Національне агентство спорту (у 2023 р. Міністерство молоді та спорту Румунії (Ministerul Sportului României) було ліквідовано) (співпраця у галузі спорту), посольства та консульства, міжурядові комісії, державні служби. Наявність таких каналів налагодження співпраці та діалогу дозволяє оперативно вирішувати питання співпраці у гуманітарній сфері на політичному рівні.

Основним документом, що регулює питання національних меншин в Україні, є Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» із внесеними змінами¹, який визначає особливості забезпечення прав та свобод осіб, що належать до національних меншин, та є частиною євроінтеграційних зусиль України. Зазначений Закон гарантує право на навчання рідною мовою, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення свят тощо. Важливо, що при розробці зазначеного закону були враховані частина зауважень Венеціанської комісії, пропозиції низки провідних експертів та інституцій громадянського суспільства. Відповідно

¹ Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2827-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>; Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України : Закон України від 21 вересня 2023 р. № 3389-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3389-20#Text>

до зазначеного закону Кабінет Міністрів України розробив Методику використання мов національних меншин там, де вони традиційно та компактно проживають, яка визначає сфери практичного застосування мов національних меншин у різних сферах суспільного життя (написання офіційних назв, комунікацію з органами влади, надання публічних та медичних послуг тощо), одночасно зберігаючи переваги української мови як державної². Актуальність Методики полягає в тому, що вона забезпечує підвищення рівня захисту культурних потреб національних спільнот, сприяє єдності суспільства через повагу до мовного різноманіття на теренах України.

Правову основу співпраці у гуманітарній сфері між державами заклав Договір про відносини добросусідства і співробітництва від 2 червня 1997 р.³, який декларує розвиток співпраці між країнами у галузях культури, науки та освіти; захист етнічної, мовної, культурної та релігійної ідентичності української спільноти в Румунії та румунської – в Україні; передбачає, що сторони забезпечують підтримку навчання рідною мовою для національних спільнот, розвивають культурне співробітництво, зокрема через підтримку національних спільнот, збереження і розвиток їхньої культурної і мовної ідентичності тощо. Важливе значення мали статті Договору, що передбачали взаємні зобов'язання щодо забезпечення культурно-національних інтересів і прав українців у Румунії та румунів в Україні⁴. Договір сприяв формуванню та розвитку добросусідських відносин, гуманітарного співробітництва між Україною та Румунією, створення механізмів гуманітарного діалогу та партнерства. У рамках виконання положень щодо захисту прав національних спільнот, відповідно до Договору, було створено змішану міжурядову комісію з прав національних спільнот, яка забезпечує конструктивний діалог між Україною та Румунією, що сприяє розвитку добросусідських відносин, реінтеграції національних спільнот у суспільство, підтримує співпрацю між громадськими організаціями національних спільнот та органами влади обох країн.

² Про затвердження Методології використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2024 р. № 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2024-p#Text>

³ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 2 червня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003#Text

⁴ Волошук Ю. І. Українська національна меншина Румунії в контексті Договору про відносини добросусідства та співробітництва між Україною і Румунією. *Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи* : матеріали Міжнародної наукової конференції, 24–25 травня 2013 р. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. С. 344. С. 342–344. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86bfe1ee-cbad-4951-a75a-a2a926df8afa/content>

У контексті розгляду українсько-румунської співпраці у гуманітарній сфері доцільним, на наш погляд, є виокремлення таких основних її механізмів.

1. Діяльність ключових інститутів – посольств, консульств, дипломатичних місій, культурних центрів.
2. Базові двосторонні угоди, меморандуми, протоколи, що мають важливе значення для налагодження ефективного співробітництва країн у гуманітарній сфері.
3. Двосторонні робочі групи та комісії з метою реалізації гуманітарних ініціатив у сферах освіти, науки, культури, спорту тощо.
4. Спільні гуманітарні проекти та програми, міжнародні платформи, міжрегіональне транскордонне співробітництво (зокрема, транскордонні проекти з питань освіти та науки, культури, спорту тощо).

Упродовж останніх десятиліть співпраця в гуманітарній сфері між Україною та Румунією активно розвивається саме в напрямках освіти і науки (спільні освітні проекти, освітні обміни, мовні програми тощо), культури (спільні виставки, фестивалі, конкурси, дні культури, переклади літератури), підготовці спільних історико-культурних проектів (збереження спільної культурної спадщини, зокрема в регіонах проживання національних меншин), підтримці національних меншин, забезпеченні гуманітарної допомоги та волонтерських ініціатив.

Детально розглянемо та проаналізуємо основні інститути та механізми співпраці між країнами у гуманітарній сфері, а саме у галузі освіти та науки, культурі, спорту, гуманітарній допомозі.

Освіта та наука. Ключовими інститутами на державному рівні, що забезпечують співпрацю країн у сфері освіти та науки, науково-технічного розвитку, є відповідні міністерства (Міністерство освіти та науки України і Міністерство освіти та досліджень Румунії (Ministerul Educației și Cercetării), міжурядові комісії (українсько-румунська міжурядова комісія, що координує співпрацю, включаючи обміни інформацією, досвідом, експертами⁵; змішана міжурядова українсько-румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, що координує діяльність міністерств, центральних та місцевих органів виконавчої влади в питаннях забезпечення праці національних спільнот в обох країнах⁶,

⁵ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про економічне, промислове, наукове та технічне співробітництво від 30 жовтня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_052#Text

⁶ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 2 червня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003#Text (дата звернення: 18.07.2025); Питання Української частини Змішаної міжурядової Українсько-Румунської комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2021 р. № 900. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-2021-п#Text>

співробітництво двох країн у науково-технічних питаннях координується спільною українсько-румунською комісією з науково-технічного співробітництва).

Важлива роль у створенні ефективних умов для реалізації національними меншинами конституційного права на навчання рідною мовою, вивчення рідної мови, вивчення державної мови, сприяння збереженню та розвитку культури, мови та традицій тощо належить консультативно-дорадчим органам, до складу яких входять представники національних спільнот. Зокрема, саме на це спрямована діяльність створеної при Міністерстві освіти і науки Ради представників громадських об'єднань корінних народів, національних меншин України⁷, яка виступає як платформа для діалогу та співпраці із врахуванням інтересів та потреб національних спільнот.

Питання українсько-румунського співробітництва у галузі освіти та науки перебуває у сфері компетенції низки освітніх установ та організацій. Так, у 2015 р. при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича на факультеті історії, політології та міжнародних відносин відкрито Центр румунських студій (далі – ЦРС) – наукову організацію, яка об'єднує науковців різних галузей, у колі інтересів яких перебувають питання україно-румунських та румуно-українських відносин у контексті наукового та інформаційного обміну та координації дій науковців у цій сфері⁸. У межах діяльності ЦРС виокремлено ключові напрямки: академічні програми та дослідження (лекції та конференції з румунської мови та літератури, історії), міжкультурні ініціативи (обміни студентів та викладачів між українськими та румунськими університетами), публічна діяльність (організація відкритих заходів), співпраця (міжнародні співпраця з університетами, дослідницькими центрами та культурними установами), залучення фінансування для розвитку програм та досліджень⁹. У 2016 р. при Ізмаїльському державному гуманітарному університеті створено Інформаційний центр Румунії, основне завдання якого інформування, просування і викладання румунської мови та культури, презентація можливостей Румунії в туристичній, освітній, виховній, економічній галузях. Технічне оснащення центру забезпечено за підтримки Міністерства закордонних справ Румунії та Департаменту з питань відносин румунів звідусіль¹⁰.

⁷ Про затвердження складу Ради представників громадських об'єднань корінних народів, національних меншин України : наказ Міністерства освіти і науки України № 606 від 7 червня 2018 р. *Міністерство освіти та науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-skladu-radi-predstavnikiv-gromadskih-obyednan-korinnih-narodiv-nacionalnih-menshin-ukrayini-pri-ministerstvi-osviti-i-nauki-ukrayini>

⁸ Мельничук Л. Діяльність Центру румунських студій в контексті гуманітарної політики України. *Історико-політичні проблеми сучасного світу : Збірник наукових статей*. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2024. Т. 49. С. 137–152. С. 137. URL: <https://mhpi.chnu.edu.ua/mhpi/article/view/20/12>

⁹ Мельничук Л. Діяльність Центру румунських студій... С. 151.

¹⁰ Історія Центру. *Ізмаїльський державний гуманітарний університет*. URL: <http://idgu.edu.ua/ciri>

Українсько-румунське співробітництво у галузі освіти і науки здійснюється, головним чином, на основі цілої низки угод та договорів:

1. Угоди про співробітництво між урядами України та Румунії в галузі культури, науки і освіти, підписаної 3 вересня 1992 р.¹¹, що сприяє розвитку контактів між установами, творчими спілками, організаціями, а також забезпечує підтримку культурних та релігійних потреб, збереження мови і національної культури етнічних спільнот країн, заохочення створення умов для навчання рідною мовою, особливо представників національних спільнот. Зазначена Угода посіла провідне місце у формуванні добросусідських відносин, підтримці культурної ідентичності національних спільнот, розширенні наукових та освітніх контактів тощо.
2. Угоди про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Румунською Академією від 3 грудня 1992 р.¹², спрямованої на розвиток співробітництва у науково-дослідній діяльності (зокрема, обмін науковою інформацією, даними з інформаційних баз та архівів для проведення спільних наукових досліджень, експертизу наукових робіт), а також забезпечує інтеграцію української наукової спільноти в європейські наукові ініціативи. Угода стала основою стратегічного партнерства Національної Академії Наук України та Румунської Академії¹³.
3. Договору між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво у сфері науки та технологій від 29 березня 1996 р.¹⁴, що сприяє розвитку науково-технічного співробітництва, підвищенню наукового потенціалу обох країн та розв'язанню спільних проблем, мобільності наукових кадрів та обміну досвідом і знаннями.
4. Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про економічне, промислове, наукове та технічне співробітництво від

¹¹ Угода про співробітництво в галузі культури, науки і освіти між Урядом України та Урядом Румунії від 3 вересня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_027?utm_source=chatgpt.com#Text

¹² Угода про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Румунською Академією від 3 грудня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_001#Text

¹³ Бурлака Я. Наукове співробітництво України з іншими країнами світу. *Наука та метрика*. 01.08.2024. URL: <https://nim.media/articles/naukove-spirobitnitstvo-ukrayini-z-inshimi-krayinami-svitu>

¹⁴ Договір між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво у сфері науки та технологій від 29 березня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_014#Text

30 жовтня 2007 р.¹⁵, яка створює сприятливі умови для динамічного та взаємовигідного співробітництва у сфері науки й техніки, передбачає створення українсько-румунської міжурядової комісії, що координуватиме співпрацю, включаючи обміни інформацією, досвідом, експертами.

5. Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про взаємне визнання документів про освіту від 18 серпня 2023 р.¹⁶. Активна співпраця та партнерство між вищими навчальними закладами, науковими інститутами, неурядовими організаціями актуалізує питання стандартів взаємного визнання документів про освіту. Зокрема, впродовж 2022–2023 рр. Міністерство освіти та науки України спільно із Міністерством освіти та досліджень Румунії розробили спільні протоколи щодо інтеграції українських учнів та студентів у систему освіти Румунії. Саме Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про взаємне визнання документів про освіту сприяє взаєморозумінню щодо визнання документів про освіту, виданих визнаними акредитованими навчальними закладами обох держав. В умовах російсько-української війни значної актуальності набувають питання організації навчання для вимушено-переміщених з України дітей, забезпечення їх мовної адаптації у новому освітньому середовищі, дистанційного доступу до українських шкіл тощо. Зазначена Угода спрощує процес визнання освітніх кваліфікацій для українців та румунів в іншій країні, інтеграцію вимушено-переміщених осіб з України в румунський ринок освіти та праці¹⁷.

Належну увагу при розгляді питання співробітництва України та Румунії у сфері освіти слід приділити аналізу низки державних програм. Так, з метою забезпечення реалізації освітніх, мовних, культурних, інформаційних прав, участі осіб, які належать до національних спільнот та корінних народів України, у політичному та культурному житті суспільства затверджено Державну

¹⁵ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про економічне, промислове, наукове та технічне співробітництво від 30 жовтня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_052#Text

¹⁶ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про взаємне визнання документів про освіту від 18 серпня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003-23#Text

¹⁷ Meifan Honcharuk. Ukrainian Diplomas Recognised in Romania. *GT Invest*. 22.08.2023. URL: <https://good-time-invest.com/blog/ukrainian-diplomas-recognised-in-romania/>

цільову національно-культурну програму «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 р.¹⁸. У межах програми передбачено запровадження навчання мовами національних меншин поряд із державною мовою, інтеграцію тематики етно-різноманіття до навчальних програм, співпрацю з країнами ЄС для підтримки освітніх прав меншин.

Важливе значення для ефективного розвитку співпраці між державами у сфері освіти мають міжнародні та регіональні платформи. Зокрема, українські заклади освіти активно залучені до ресурсів ЄС, а саме програм Erasmus+, Erasmus Mundus, TEMPUS, у межах яких студенти, аспіранти та викладачі мають можливість навчатись та стажуватись в університетах Румунії; підписані угоди щодо загальної співпраці з науково-навчальними закладами Румунії, у межах яких проведено низку навчально-освітніх заходів; реалізуються програми щодо транскордонної співпраці, яка відповідає національним та регіональним стратегіям соціально-економічного та культурного розвитку, сприяє розв'язанню спільних проблем¹⁹:

- «Спільна операційна програма транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Румунія – Україна» 2014–2020 роки»²⁰, прийнята Європейською Комісією 18 грудня 2015 р., була спрямована на підтримку транскордонної співпраці між прикордонними регіонами України та Румунії у різних сферах, таких як освіта, технологічний розвиток, збереження історичної спадщини, розвиток транспортної інфраструктури та комунікаційних мереж тощо. За сприяння зазначеної програми, зокрема, було профінансовано інфраструктурні проєкти освітнього напрямку: «Спеціальна освіта в прикордонному регіоні Сучава – Чернівці: сучасна, інклюзивна та адекватна ринку праці – SpeEd-2-Labour Market», «Буковинський етнічний особливий скарб – BEST», «STEM-освіта у професійно-технічних навчальних закладах», «PracticeFirms – Інноваційні методи професійної підготовки та освітньої співпраці на двосторонньому рівні», «Транскордонна освітня мережа між повідом Ботошани (Румунія)

¹⁸ Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.2023 № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-p#Text>

¹⁹ Корнелюк О., Матюшок В. Транскордонні програми та проєкти в Україні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2021. № 2. С. 199–212. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20510/1/Cross-border%20progr_projects.pdf

²⁰ Спільна операційна програма. URL: <https://ro-ua.net/ua/joint-operational-programme-ua>

та Глибоцьким районом (Україна)» тощо²¹. Як зазначив Посол України в Румунії Ігор Прокопчук на заключній конференції зазначеної Програми 17 квітня 2024 р., Операційна програма Румунія – Україна 2014–2020 рр. створила фундамент для поглиблення добросусідських відносин у розбудові стратегічного партнерства між Україною та Румунією²²;

- «Програма Interreg NEXT Румунія – Україна на період 2021–2027 роки»²³, яка підтримує проекти щодо покращення рівного доступу до якісних освітніх послуг, розвиток дистанційної та інклюзивної освіти, посилення співпраці між освітніми установами на кордоні двох країн. Бюджет Програми становить 60 мільйонів євро та охоплює сфери охорони здоров'я, освіти, культури, туризму, екології та управління кордонами. У межах Програми на 2021–2027 рр., зокрема, передбачено фінансування проєктів «Освітній університет румунсько-українського транскордонного співробітництва плюс віртуальне та інклюзивне середовище – UNIV. E.R-U+VI» (співпраця Національного університету «Одеська політехніка» та Сучавського університету імені Штефана чел Маре спрямована на посилення можливостей транскордонної університетської співпраці шляхом сприяння інклюзивному безбар'єрному середовищу та віртуальним освітнім просторам)²⁴, «Інклюзивні та сприятливі простори для прогресивної, інноваційної та адаптивної освіти (INSPIRE)» (партнерами виступили виконавчий комітет Івано-Франківської міської ради та Ботошанська повітова рада, створення інклюзивних екологічно орієнтованих закладів – терапевтичних садів)²⁵, «STEMLab Synergy: формування навичок майбутнього в українських і румунських школах» (партнери – Асоціація проєктних менеджерів «ЯДРО» (Ужгород),

²¹ Спільні кордони. Спільні рішення. URL: <https://ro-ua.net/ua/pro-prohramu/zakontraktovani-proekty>

²² Заключна конференція Програми Румунія-Україна 2014–2020. 22.04.2024. URL: <https://romania.mfa.gov.ua/news/zaklyuchna-konferenciya-programi-rumuniya-ukrayina-2014-2020>

²³ Interreg NEXT Румунія – Україна на період 2021–2027 роки. URL: <https://interreg.eu/programmes/next-romania-ukraine/#:~:text=Interreg%20NEXT%20Romania%20%2D%20Ukraine%20This%20programme,crucial%20for%20the%20recovery%20of%20war%2Daffected%20areas>

²⁴ Educational University Romanian-Ukrainian Cross-Border Cooperation plus Virtual and Inclusive environment – UNIV. E.R-U+VI.

²⁵ Inclusive and Nurturing Spaces for Progressive, Innovative, and Responsive Education. URL: <https://keep.eu/projects/31012/Inclusive-and-Nurturing-Spa-EN/>

Ужгородський національний університет та Асоціація міжгородського розвитку округу Сату-Маре (Румунія); розширити доступ учнів середніх шкіл до високоякісної STEM-освіти)²⁶ тощо. Зокрема, у липні 2025 р. завершилися три конкурси на проєкти у рамках зазначеної програми, за результатами яких укладено контракти на 49 проєктів за участі 125 партнерів з обох країн-учасниць – України та Румунії (загальна вартість грантів становить понад 39 000 000,00 євро)²⁷;

- низки регіональних освітніх та просвітницьких заходів (конференції, форуми, практики, літні табори, інші заходи за участі представників обох країн).

У зазначеному контексті актуальним є питання забезпечення прав національних меншин на навчання рідною мовою та сприяння вивченню української мови як державної. Саме це питання в окремі періоди українсько-румунських відносин провокувало певну напругу: представники румуномовної спільноти часто порушували питання недостатнього, на їхню думку, забезпечення освітніх потреб румуномовного населення²⁸. Основними законодавчими актами, що регулюють питання освіти для національних спільнот, є Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 5 вересня 2017 р.²⁹, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25 квітня 2019 р.³⁰ та Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» № 2827-IX від 13 грудня 2022 р.³¹.

У контексті питання забезпечення процесу навчання мовами національних спільнот, відповідно до даних, оприлюднених у підготовленій Міністерством

²⁶ STEMLab Synergy: Shaping Future Skills in Romanian & Ukrainian Schools. URL: <https://keep.eu/projects/31003/STEMLab-Synergy-Shaping-Fut-EN/>

²⁷ The Managing Authority of the Interreg NEXT VIA Romania – Ukraine 2021–2027 Programme announces the completion of the contracting process for the projects approved by the Programme Monitoring Committee. 07.08.2025. URL: <https://ro-ua.net/en/comunication-2021-2027/noutati-2021-2027/1701-the-managing-authority-of-the-interreg-next-via-romania-ukraine-2021-2027-programme-announces-the-completion-of-the-contracting-process-for-the-projects-approved-by-the-programme-monitoring-committee>

²⁸ Гакман С. М., Круглашов А. М., Нечаєва-Юрійчук Н. В. Конфліктний потенціал Чернівецької області в умовах адміністративно-територіальної реформи та соціально-економічної кризи. Аналітична доповідь. Чернівці : Технодрук. 2021. 52 с. С. 25. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstreams/e1a34556-5457-4f4d-81ff-a474389b7936/content>

²⁹ Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

³⁰ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

³¹ Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13 грудня 2022 р. № 2827-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

культури та інформаційної політики України П'ятої періодичної доповіді України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, на початок 2023/2024 навчального року у Закарпатській області румунську мову вивчали у 11 закладах загальної середньої освіти, з яких один – з навчанням двома мовами (українською та румунською); у 2022/2023 навчального року у Чернівецькій області функціонувало 48 закладів загальної освіти та 10 філій при закладах загальної освіти, у яких учні навчалися румунською мовою³². Відповідно до Концепції Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 р., Міністерство освіти та науки України продовжило підтримку друку підручників мовами національних спільнот і можливостей здобуття освіти рідною мовою, вивчення рідної мови, включило у типову навчальну програму 5 та 6 класів Нової української школи предмет «Культура добросусідства», спрямованого на розвиток міжкультурної освіти та підвищення порозуміння і толерантності у ставленні до представників національних спільнот та корінних народів України³³.

Сьогодні в умовах російсько-української війни актуальності набуває питання забезпечення освітнього процесу, створення безпечного освітнього середовища, організації навчання для вимушено-переміщених дітей з України, забезпечення мовної адаптації, дистанційного доступу до українських шкіл. У 2022–2024 рр. у Румунії відкрито спеціальні мовні курси для вимушено-переміщених осіб з України та програми для інтеграції у румунські вищі навчальні заклади. На вебсайті Міністерства освіти та досліджень Румунії у спеціальному розділі опублікована інформація чотирма мовами (румунською, українською, англійською та французькою) про освіту³⁴. Також з цією метою в Румунії розроблений інструмент – платформу «Україна – Разом ми допомагаємо більше» (Ucraina – Împreună ajutăm mai mult), координовану урядом Румунії, яка пропонує необхідну інформацію українською мовою³⁵. У Румунії існує одна україномовна школа (у 1997 р. у місті Сигіт-Марматії у повіті Марамуреш була відкрита українська середня школа імені Тараса Шевченка) та освітні центри, де навчання

³² П'ята періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (надається відповідно до статті 15 Хартії). Київ. 2024. 227 с. С. 131–132. URL: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/pyata_periodychna_dopovid_pro_vykonannya_yevropejskoyi_hartiyi_regionalnyh_mov_.pdf

³³ Розпорядження КМУ України від 12 травня 2023 р. № 429-р «Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2023-p#Text>

³⁴ Alături de Ucraina! 28.02.2023. Ministerul Educației și Cercetării. URL: https://www.edu.ro/alaturi_de_Ucraina

³⁵ Ucraina – Împreună ajutăm mai mult. Ministerul Educației și Cercetării. 21.04.2025. URL: <https://www.gov.ro/ro/ucraina-impreuna-ajutam-mai-mult>

відбувається за українською програмою, також є можливості навчатись в румунських школах, адже читаються курси румунської мови. Як приклад, у місті Клуж-Напока працює освітній центр UA Child Education Hub, де навчаються понад дві сотні дітей, що через російську агресію змушені були виїхати з України³⁶, у Бухаресті – освітній хаб «Острівець»³⁷ та інші. Налагоджено співпрацю українських та румунських вчителів у напрямку організації навчання вимушено-переміщених учнів у Румунії. Зокрема, у грудні 2022 р. Британська Рада у партнерстві з ЮНІСЕФ та Міжнародною організацією з міграції (МОМ) провела курси «Викладання та навчання у складні часи», які були призначені для румунських вчителів, що навчають вимушено-переміщених учнів з України, а також для українських вчителів, що працюють у Румунії³⁸. Такі кроки підтримують інтеграцію українських школярів у Румунії, полегшують їм доступ до освіти.

Отже, як бачимо, співробітництво між Україною та Румунією у питаннях освіти і науки є структурованим, спрямованим на забезпечення підвищення освітнього, наукового та інноваційного потенціалу обох країн, подальшого розвитку зв'язків в освіті, науці та технологіях. Важливе значення мають реальні інструменти співробітництва – міністерства, міжурядові платформи, співпраця університетів та доступ до європейських програм. Впроваджені Україною та Румунією ініціативи у сфері освіти забезпечують обмін знаннями та досвідом, інтеграцію української освіти в європейський освітній простір, гармонізацію українського та європейського законодавства у сфері національних меншин та гуманітарного співробітництва. Доступ до європейських фінансових інструментів (участь у програмах Erasmus+, Erasmus Mundus, TEMPUS) роблять співпрацю практичною та фінансово забезпеченою. Водночас і сьогодні залишаються чутливі питання та певні ризики, вирішення яких впливає на ефективність українсько-румунської співпраці у зазначеному напрямку.

Культурне співробітництво. За статистичними даними, оприлюдненими Державною службою України з етнополітики та свободи слова у звіті про кількість громадських об'єднань, стан забезпечення прав національних меншин, корінних народів, станом на 1 січня 2025 р. в Україні функціонує 43 громадських

³⁶ У Румунії діє освітній центр, де за українською програмою навчаються понад дві сотні дітей-біженців. *Zmina*. 09.03.2023. URL: <https://zmina.info/news/u-rumuniyi-diye-osvitnij-centr-de-za-ukrayinskoyu-programoyu-navchayetsya-ponad-dvi-sotni-ditej-bizhencziv/>

³⁷ Корисна інформація про освіту в Румунії для біженців з України. *Dopomoha.ro*. URL: <https://dopomoha.ro/uk/osvita-korisna-informaciya>

³⁸ Romanian and Ukrainian teachers, united for the education of refugee pupils in Romania. "Teaching and learning in difficult times". *UNICEF*. 15.12.2022. URL: <https://www.unicef.org/romania/press-releases/romanian-and-ukrainian-teachers-united-education-refugee-pupils-romania>

об'єднання румунської національної спільноти (Чернівецька – 20 об'єднань, Одеська – 11, Закарпатська область – 9, Івано-Франківська – 2, м. Київ – 1 об'єднання)³⁹. Для порівняння, у січні 2022 р. їх кількість становила 35⁴⁰. Основним документом, що регулює питання співпраці країн у сфері культури, є вже зазначена Угода про співробітництво між урядами України та Румунії в галузі культури, науки і освіти від 3 вересня 1992 р. Також між країнами підписано низку документів, що фіксують наміри при співпраці у певних сферах – у галузі театрального мистецтва, кінематографії, музейної справи тощо, а також договорів між музейними, бібліотечними, театральними та іншими установами обох країн, які передбачають проведення спільних заходів (виставок, форумів, гастролей тощо), обмін досвідом.

З метою створення умов для розвитку культурної самобутності та забезпечення міжкультурного діалогу затверджено низку державних програм. Зокрема, стратегічним документом, що враховує потреби національних спільнот та корінних народів України, є вже зазначена Державна цільова національно-культурна програма «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 р.⁴¹, при розробці концепції якої були враховані думки національних меншин, корінних народів, Ради Європи, Єврокомісії та інших міжнародних партнерів. Програмою передбачено проведення низки заходів з підтримки культур, історичної пам'яті, проведення щорічного фестивалю «Єдність у розмаїтті» як платформи для презентації етнорізноманіття. Зокрема, у межах програми у травні 2025 р. організовано відзначення Дня міжнаціональної злагоди та культурного розмаїття, започаткованого відповідно до Указу Президента України⁴².

Питання налагодження співробітництва у сфері культури на державному рівні перебувають у компетенції державних інституцій, а саме відповідних міністерств, державних установ та організацій. Зокрема, такою структурою є Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС), створена постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 503,

³⁹ Звіт Державної служби України з етнополітики та свободи совісті про стан забезпечення захисту прав національних спільнот, корінних народів України станом на 1 січня 2025 р. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1Ax3_nprHL4tUNvJFZJHZBsbpU0IBaf-R/edit?gid=2117709137#gid=2117709137

⁴⁰ Звіт Державної служби України з етнополітики та свободи совісті кількість громадських об'єднань, стан забезпечення захисту прав національних спільнот, корінних народів України станом на 1 січня 2022 р. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1cqfZGu0EdMrynlelcHOEFJL9dR_SxjKzK2NoDeLqy-Y/edit?gid=0#gid=0

⁴¹ Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.2023 № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-p#Text>

⁴² Про День міжнаціональної злагоди і культурного розмаїття : Указ Президента України від 27.12.2024. № 883/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8832024-53333>

що визначена як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого координується КМУ⁴³. З 2022 р. підзвітними ДЕСС стали місцеві структурні підрозділи з питань етнополітики та свободи совісті в обласних державних адміністраціях. Така мережа формує єдину вертикаль управління державною політикою у сфері міжнаціональних відносин та свободи совісті у всіх регіонах України. Важливу роль у забезпеченні прав та інтересів національних спільнот, у сприянні їх інтеграції у румунське суспільство посідає державний орган – Департамент міжетнічних відносин Уряду Румунії (Departamentul pentru Relații Interetnice)⁴⁴. Зокрема, Департамент здійснює моніторинг застосування внутрішніх та міжнародних документів щодо захисту національних спільнот, погоджує проекти нормативно-правових актів щодо прав та обов'язків осіб, які належать до національних меншин, долучається до розробки звіту про застосування Румунією Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин тощо⁴⁵.

Співпраця у сфері культури є провідним напрямком діяльності Українського культурного фонду (сприяє реалізації державної політики у сферах культури та мистецтва, інтеграції української культури у світовий культурний простір тощо)⁴⁶, Українського інституту та академічних інститутів (зміцнюють міжнародну суб'єктність України засобами культурної дипломатії)⁴⁷, Українського інституту національної пам'яті (УІНП), Українського інституту книги (формує державну політику у книжковій галузі, підтримує книговидавничу справу, популяризує українську літературу за кордоном)⁴⁸. У Румунії питаннями проведення міждисциплінарних досліджень щодо збереження та розвитку етнічної ідентичності, історичних, культурних, мовних, релігійних та інших аспектів національних меншин та інших етнічних спільнот займаються, зокрема, Румунський культурний інститут (Institutul Cultural Român) (провідна установа культурної дипломатії

⁴³ Про утворення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті : постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 503. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennia-derzhavnoyi-sluzhbi-ukrayini-z-etnopolitiki-ta-svobodi-sovisti-m-120619?utm_source=chatgpt.com

⁴⁴ HG nr. 111/2005 privind organizarea și funcționarea Departamentului pentru Relații Interetnice. *Departamentul pentru Relații Interetnice*. 02.03.2020. URL: <https://dri.gov.ro/w/hg-nr-111-2005-privind-organizarea-si-functionarea-departamentului-pentru-relatii-interetnice/>

⁴⁵ Герасимчук С., Демещук А., Драпак М., Краєв О. Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії: аналіз законодавства та практики. *Дослідження Ради зовнішньої політики «Українська призма» у співпраці з Державною службою з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні*. 2022. URL: https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Ethno_.pdf.pdf

⁴⁶ Закон України «Про Український культурний фонд» від 23 березня 2017 р. № 1976-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1976-19#Text>

⁴⁷ Про Український інститут. URL: <https://ui.org.ua/mission/>

⁴⁸ Український інститут книги. URL: <https://ubi.org.ua/uk/organization>

Румунії, яка реалізує різноманітні культурні проєкти тощо)⁴⁹, Румунський Інститут вивчення проблем національних меншин (Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale)⁵⁰, котрий готує, друкує та розповсюджує публікації, звіти та інші наукові матеріали як в Румунії, так і за її межами, організовує та виконує конкретні проєкти у партнерстві з міжнародними органами та установами, проводить закордонні візити з метою обміну досвідом щодо систем захисту громадянських прав національних меншин.

Питання налагодження співробітництва у сфері культури також перебуває у компетенції створених консультативно-дорадчих органів. Зокрема, у листопаді 2023 р. з метою залучення представників національних спільнот до консультацій з питань щодо визначених законом прав і свобод осіб, які належать до національних меншин України, ДЕСС створила Раду громадських об'єднань національних меншин (спільнот) України⁵¹, до складу якої увійшли 18 представників національних спільнот, що спільно вирішують проблеми та розробляють шляхи досягнення цілей. До компетенції зазначеного консультативно-дорадчого органу входять питання збереження та розвитку культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, їх включення в українське суспільство. Слід акцентувати увагу на тому, що представники національних спільнот України мають можливості презентувати власні інтереси та погляди, впливати на важливі рішення тощо⁵². Так, на розгляд засідань Ради виносили підготовлений Українським інститутом пам'яті проєкту Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу», проєкт Плану заходів щодо захисту прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України до 2027 р. тощо.

Співпраця України та Румунії у сфері культури також здійснюється на громадському рівні та існує мережа неурядових громадських організацій, зокрема Румунський Народний Дім (представляє румунську спільноту України), СУР та Молодіжна організація українців Румунії (представляють українську громаду в Румунії), які забезпечують організацію та проведення проєктів, фестивалів, обмінів тощо.

⁴⁹ Institutul Cultural Român. URL: <https://www.icr.ro/categorii/misiune-strategie-functionare/en>

⁵⁰ Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. URL: <https://ispmn.gov.ro/node/despre-institut>

⁵¹ Питання діяльності Ради громадських об'єднань національних меншин (спільнот) України: наказ № 2017/41073 від 22 листопада 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2017-23#Text>

⁵² Рада громадських об'єднань національних меншин: новий голос для українського різноманіття. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. 31.05.2024. URL: https://dess.gov.ua/rada-hromadskykh-obiednan-natsionalnykh-menshyn-novyy-holos-dlia-ukrainskoho-riznomanittia/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR1q14rWj3zAUGubzn6UbHbhf43KjGktwhtYZRwznIVUEUfDcol4QRhRfU_aem_AfgU3Lf7-fcD81Nd6K5dVeUObMGY6RU69pdrYQ6FgJhcNWLBoYAq7mokWb_L000tI7IK2oBOW0gJbubpYaDkamli

Значну роботу у напрямку забезпечення культурної взаємодії національних спільнот проводять національно-культурні товариства. Так, з метою підтримки їхньої діяльності проводяться конкурси з визначення програм (проектів), розроблених громадськими об'єднаннями національних спільнот, виконання яких фінансується за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Для належної організації заходів створено Конкурсну комісію з проведення конкурсу програм (проектів), як постійний допоміжний орган Державної служби України з етнополітики та свободи слова⁵³. На регіональному рівні питаннями організації та проведення зазначених конкурсів займаються обласні державні адміністрації. У межах Регіональних програм підтримки інститутів громадянського суспільства етнічного спрямування проводяться заходи, спрямовані на збереження та розвиток ідентичності, традицій, культурної спадщини національних громад. Так, зокрема, за результатами виконання у 2024 р. Регіональної програми підтримки інститутів громадянського суспільства етнічного спрямування (національних меншин) Чернівецької області проведено такі культурологічні заходи: традиційне свято зустрічі весни «Мерцішор», проєкт «Зберігаючи традиції і звичаї румунської спільноті – створюємо єдність задля злагоди в Україні», свято Дня румунської мови за участі представників національних меншин Румунії та Молдови, відзначення 140-річчя заснування Багринівського ліцею та інші⁵⁴.

У питаннях співпраці між країнами у сфері культури важливе місце посідають грантові інструменти та фондові програми (UFC, міжнародні фонди, фонди ЄС), що фінансують мистецькі ініціативи тощо. Належну увагу слід зосередити на транскордонних ініціативах зі співпраці з Румунією. Так, у 2025 р. відкрито конкурс грантів для громад в Закарпатській, Івано-Франківській, Одеській та Чернівецькій областях України: програма підтримує проєкти у галузі освіти, культури, соціального розвитку тощо. Зокрема, у рамках культурної співпраці у березні – квітні 2025 р. в Трансільванському університеті у Брашові (Румунія) відбувся захід International Week та UNITA Days, головною метою якого було розвиток культурного діалогу та наукової співпраці між вищими навчальними закладами країн.

⁵³ Про утворення Конкурсної комісії з проведення конкурсу програм (проектів, заходів), розроблених громадськими об'єднаннями національних меншин (спільнот) України, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка : Наказ Державної Служби України з етнополітики та свободи слова від 12.08.2025 № Н-123/12. URL: <https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/Nakaz-pro-utvorennia-konkursnoi-komisii.pdf>

⁵⁴ Проєкт рішення сесії Чернівецької обласної ради VIII скликання «Про виконання Регіональної програми підтримки інститутів громадянського суспільства етнічного спрямування національних меншин Чернівецької області на 2024 рік». Чернівецька обласна рада. 04.04.2025. С. 2. URL: <https://bukrada.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/громадянське-суспільство.pdf> (дата звернення: 17.08.2025).

Впродовж останніх років спостерігаємо активізацію співробітництва України та Румунії у сфері культури. Так, про готовність до зміцнення співпраці у сфері культури, підтримки спільних ініціатив у напрямку розвитку культурних відносин заявили Міністр культури та стратегічних комунікацій України Микола Точицький та Міністр культури Румунії Наталія-Елена Інтотеро під час спілкування у січні 2025 р.⁵⁵. У напрямку співпраці країн у сфері культури як позитив відзначимо наявність багаторівневої структури (державні органи – інститути – фонди – НУО), що забезпечує широке коло джерел фінансування, шляхів реалізації різноманітних проєктів та ініціатив.

В умовах російсько-української війни актуальності набувають питання збереження культурної спадщини, відбудови культурної інфраструктури. На наш погляд, сьогодні головними цілями у напрямку посилення культурного співробітництва між країнами є вжиття заходів щодо підвищення впізнаваності української культури в Румунії, зміцнення зв'язків між культурними інституціями, розширення участі у спільних програмах.

Спорт. Співпраця України та Румунії у галузі спорту є частиною більш ширших двосторонніх відносин, спрямованих на зміцнення спортивних зв'язків та досягнення спільних цілей у розвитку спорту. Роботу у зазначеному напрямку забезпечують відповідні галузеві міністерства країн, а також Національний олімпійський комітет України, Олімпійський та спортивний комітет Румунії (Comitetul Olimpic și Sportiv Român), місцеві державні адміністрації та повітові адміністрації прикордонних регіонів, профільні всеукраїнські федерації, громадські організації та благодійні фонди України, місцеві неурядові організації та клуби Румунії.

Правова основа співпраці країн у галузі спорту – це базові двосторонні угоди між урядами, меморандуми про співпрацю між міністерствами, а також між відповідними Олімпійськими комітетами країн та окремими федераціями. Водночас, слід зазначити, що питання спортивної співпраці інтегроване у між-державні культурні та освітні програми, угоди, зокрема Угода про співробітництво між урядами України та Румунії в галузі культури, науки і освіти, підписаної 3 вересня 1992 р. (сприяння розвитку зв'язків у галузі спорту шляхом організації спортивних змагань і спортивних обмінів), програми ЄС – Erasmus+, Erasmus (за результатами конкурсу Програми ЄС Erasmus+ у 2024 р. підтримано 5 проєктів з розвитку потенціалу у сфері спорту, у яких задіяні 9 українських організацій, серед них державна установа Всеукраїнський центр фізичного здоров'я

⁵⁵ Микола Точицький запросив Міністра культури Румунії взяти участь у Конференції з питань культури в Україні «Співпраця заради стійкості». 13.01.2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/mykola-tochyczkyj-zaprosyv-ministra-kultury-rumuniyi-vzyaty-uchast-u-konferencziyi-z-pytan-kultury-v-ukrayini-spiwpraczaya-zarady-stijkosti/>

населення «Спорт для всіх», партнером проєкту виступила «Румунія – Молдова – АСТ»⁵⁶), програми транскордонної співпраці (у межах «Програми Interreg NEXT Румунія – Україна на період 2021–2027 роки» та у рамках відзначення Дня співробітництва Interreg-2024 проведено низку спортивних заходів під назвою «Інклюзія через мистецтво та спорт» у м. Чернівці (Україна) та м. Дорохой Ботошанського повіту (Румунія)⁵⁷, договори та угоди між навчальними та спортивними установами України та Румунії, які, зокрема, передбачають стажування викладачів та студентів, спільні наукові дослідження, проведення спільних заходів тощо (стажування викладачів, проведення спільних досліджень із спортивних питань тощо), інклюзивні спортивні програми та заходи (зокрема, у жовтні 2024 р. представники громадської організації людей з інвалідністю Спеціальної Олімпіади України взяли участь у Міжнародній конференції Unified Champion Schools в Бухаресті (Румунія), яка була присвячена питанням розвитку інклюзивного спорту у навчальних закладах, у межах зустрічі відбувся обмін досвідом, презентація успішних практик щодо інклюзії дітей з особливими потребами у спортивні програми).

Як бачимо, спортивна співпраця підтримується, головним чином, через культурні, освітні та молодіжні ініціативи, транскордонні проєкти та програми, що забезпечують участь представників обох країн у міжнародних турнірах та змаганнях, спортивних таборах, обміні досвідом та розвитку спортивної інфраструктури. Налагоджено співпрацю з питань обміну тренерських методик, спортивних технологій, найкращих практик розвитку спортивної інфраструктури (зокрема, спільні проєкти з будівництва та модернізації спортивних об'єктів, особливо у прикордонних територіях).

Водночас, серед здобутків у розвитку українсько-румунського співробітництва у спортивній галузі слід звернути увагу і на певні недоліки, зокрема, фрагментарність інституційної бази, а саме відсутність єдиного оперативного механізму координації спортивних ініціатив прикордонних регіонів, чітко визначених процедур відновлення зруйнованої спортивної інфраструктури у постраждалих від військових дій регіонах, частина угод не враховує сучасних викликів.

⁵⁶ 5 нових проєктів для українських організацій у сфері спорту в межах Програми ЄС Еразмус+. 01.10.2024. URL: <https://erasmusplus.org.ua/news/novi-proyekty-dlya-ukrayinskyh-organizacij-u-sferi-sportu-v-mezhah-programy-yes-erazmus/>

⁵⁷ В День співпраці Interreg 2024 у Чернівцях були відзначені співробітництво а інклюзивність! 22.10.2024. URL: <https://ro-ua.net/ua/comunicare-ua/noutati-ua-2021-2027/1630-v-den-spiivpratsi-interreg-2024-u-chernivtsiakh-buly-vidznacheni-spiivrobitnytstvo-ta-inkliuzivnist>; День співпраці Interreg 2024 відзначений у м. Дорогой: соціальна інклюзивність і транскордонне співробітництво! 21.10.2024. URL: <https://ro-ua.net/ua/comunicare-ua/noutati-ua-2021-2027/1633-den-spiivpratsi-interreg-2024-vidznachenij-u-m-dorogoj-sotsialna-inkliuzivnist-i-transkor-donne-spiivrobitnytstvo>

Гуманітарна допомога. Російська агресія проти України у 2014 р. змінила пріоритети гуманітарної політики між країнами. Румунія, як член ЄС та НАТО, активувала свою діяльність у напрямку забезпечення підтримки України у гуманітарній політиці: акцент було зосереджено на питаннях підтримки освіти, культури, охорони здоров'я, наданні гуманітарної допомоги. З 2022 р. Румунія надавала всебічну підтримку Україні, як гуманітарну, так і військову, підтримувала енергетичний сектор України, постачала електроенергію та паливо, сприяла експорту зерна через свої порти, надавала необхідну підтримку житлом, харчуванням, медичною допомогою, юридичною підтримкою, а також підтримкою психічного здоров'я.

У той же час, із повномасштабним вторгненням РФ гуманітарна співпраця між Україною та Румунією зазнала значних змін: стабільні гуманітарні контакти перейшли у стан роботи у кризовому форматі, оскільки виникла потреба швидкого реагування на зовнішні виклики – потоки вимушено-переміщених осіб з України, мобілізація гуманітарних ресурсів тощо.

Питання організації та надання гуманітарної допомоги Україні Румунією перебуває у компетенції уряду Румунії, відповідних міністерств та державних агенцій (ухвалюють нормативна акти, реалізують гуманітарні програми), органів місцевого самоврядування (покладені функції з прийому та розміщення вимушено-переміщених осіб з України на місцевому рівні, їх соціальну підтримку), а також є одним з головних напрямків діяльності міжнародних організацій та партнерств (фінансова підтримка та реалізація програм для українців в Румунії, консультативна підтримка), громадських та волонтерських об'єднань (інформаційне забезпечення, залучення ресурсів, реалізація психологічних програм підтримки постраждалих від війни).

Ключовими елементами інституційної бази з питань надання гуманітарної допомоги Україні в умовах російсько-української війни є уряд Румунії (ухвалює нормативні акти, що регулюють питання надання гуманітарної допомоги українським громадянам), міністерства та державні агенції Румунії (участь в реалізації гуманітарних програм: організація допомоги, оформлення документів, медичний супровід вимушено-переселених осіб тощо), органи місцевого самоврядування (прийом, розміщення та соціальна підтримка вимушено-переселених осіб з України на локальному рівні), міжнародні організації та партнерства (зокрема, ЄС та ООН; фінансують та підтримують реалізацію програм для українців в Румунії, надають консультації тощо), громадські та волонтерські організації (беруть активну участь у наданні допомоги, поширенні інформації, залученні ресурсів, реалізації соціальних та психологічних програм підтримки постраждалих від війни).

Серед основних зовнішніх напрямків гуманітарної допомоги слід виокремити наступні:

1. *Міжнародна координація та логістика.* У рамках Механізму цивільного захисту ЄС (до якого Україна приєдналась у квітні 2023 р.) у Румунії створено логістичний центр для ефективного постачання гуманітарної допомоги до України (медикаментів, засобів першої допомоги, генераторів тощо)⁵⁸. Зокрема, гуманітарна підтримка надається у рамках діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста: Румунський Червоний Хрест (*Crucea Roșie Română – CRR*)⁵⁹ за підтримки Міжнародної організації надає фінансову підтримку особам, що були переміщені внаслідок військових дій на території України та проживають у Румунії, зокрема організація надала допомогу понад 416 тис. переміщених осіб з України, надаючи предмети першої необхідності⁶⁰. Також CRR відкрив у Бухаресті мультикультурний центр для задоволення потреб (медичні послуги, психологічна та соціальна підтримка, гаряче харчування) дітей та дорослих, які постраждали від війни в Україні.

Комплексну допомогу українським переселенцям надає Міжнародна організація з міграції Румунія (*International Organization for Migration Romania*) (далі – MOM), яка з лютого 2022 р. розпочала програму «Відповідь Україні». У межах зазначеної співпраці із партнерами та зацікавленими сторонами (агентствами ООН, урядом, місцевими органами влади, інститутами громадянського суспільства) забезпечує доступ до інформації та консультування осіб, переміщених з України, розповсюджує гуманітарну допомогу, надає медичну та психосоціальну підтримку, організовує освітні заходи та інше⁶¹.

⁵⁸ European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. *European Commission*. 17.07.2025. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/europe/ukraine_en

⁵⁹ Червоний Хрест Румунії. *Crucea Roșie Română*. URL: <https://crucearosie.ro/comunicat/chervoniy-khrest-ru-mun-za-pdtrimki-mzhnarodno-federats-tovaristv-chervonogo-khresta-chervonogo-pvmsyatsya-nada-groshovu-dopomogu-lyudyam-yak-buli-peremshchen-vnasldok-zbroynogo-konfliktu-v-ukran-ta-zar/>

⁶⁰ Romania: humanitarian support during the Ukraine crisis. *British Red Cross*. 13.03.2025. URL: <https://www.redcross.org.uk/about-us/what-we-do/international/romania>

⁶¹ Two Year Report Ukraine Response In Romania. 24.02.2024. *International Organization for Migration*. URL: <https://romania.iom.int/sites/g/files/tmzbd11556/files/documents/2024-02/IOM%20Romania%20-%20Ukraine%20Response%20Two%20Year%20Report.pdf>

Зокрема, впродовж лютого 2022 р. – лютого 2024 р. МОМ Румунії організувала тренінги для 170 вчителів державних шкіл для викладання румунської мови як іноземної для переселенців, розповсюдила понад 11 тисяч посібників та зошитів серед шкільних інспекторів та громадських організацій; у листопаді 2022 р. організувала ярмарок вакансій для понад 200 українських шукачів роботи; організувала індивідуальні психологічні консультації для понад 500 українців, надала понад 20 тис. медичних послуг приблизно 15 000 особам⁶². У грудні 2022 р. уряд Румунії та агенції ООН у Румунії створили Кол-центр для українців.

2. *Транзит гуманітарних вантажів.* У межах ініціативи ЄС «Смуги солідарності» (Solidarity Lanes) Румунія підтримує транзит української агропродукції. Зокрема, Європейська комісія разом із партнерськими фінансовими установами спрямовує інвестиції у збільшення потужностей та проведення ремонту операторів у межах даного проєкту⁶³.

У співпраці з ООН, ЄС та іншими міжнародними організаціями Румунія створила гуманітарні коридори для транзиту гуманітарних вантажів. Також сусідня країна стала транзитним хабом для міжнародної допомоги Україні: через порти у Констанці та Галаці, пункти пропуску у Сіреті та Ісакчі організовано відправку гуманітарної допомоги з усього світу в Україну. Зокрема, створений у 2022 р. Гуманітарний хаб «Help Ukraine Romania» керував логістичними центрами у місті Сіреті (Румунія) та Чернівцях (Україна), які на початку організували транзит гуманітарних та медичних вантажів з усього світу до постраждалих від війни громад. Так, за період з лютого 2022 р. по лютий 2023 р. хаб розвіз понад 2300 тон гуманітарних та медичних вантажів у 119 громад України⁶⁴.

Законодавча база з питань співробітництва України та Румунії у сфері забезпечення гуманітарної допомоги має ключове значення та становить міцний

⁶² Two Year Report Ukraine Response In Romania. 24.02.2024. International Organization for Migration. URL: <https://romania.iom.int/sites/g/files/tmzbd11556/files/documents/2024-02/IOM%20Romania%20-%20Ukraine%20Response%20Two%20Year%20Report.pdf>

⁶³ The EU allocated 1 bln € to support "Solidarity Lanes". 18.11.2022. Ukrinvest. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/en/news/18-11-22/>

⁶⁴ Гуманітарний хаб Help Ukraine Romania. URL: <https://www.hromadahub.org/about-hub>

нормативно-правовий фундамент для розвитку двосторонньої взаємодії. Вона охоплює сукупність міждержавних угод, меморандумів про взаєморозуміння, рішень урядових і міжвідомчих комісій, а також національних і європейських нормативних актів, які регулюють порядок надання, координації та розподілу гуманітарної допомоги. Наявність узгоджених правових механізмів забезпечує оперативність реагування на гуманітарні виклики, прозорість процедур, захист прав отримувачів допомоги та ефективну взаємодію державних органів, місцевого самоврядування й громадянського суспільства. В умовах повномасштабної війни проти України така законодавча основа набула особливої ваги, оскільки сприяє системному залученню ресурсів Румунії та Європейського Союзу до подолання гуманітарних наслідків збройної агресії та зміцнення гуманітарної безпеки в прикордонному регіоні. Законодавча база з питань співробітництва України та Румунії у питаннях забезпечення гуманітарної допомоги містить наступні *міжнародні угоди та заяви*:

1. Спільна заява Президента України Володимира Зеленського та Президента Румунії Клауса Йоганніса від 10 жовтня 2023 р., в якій високо оцінено багатомісрну допомогу Румунії для України та наголошено на посиленні гуманітарної підтримки України, зокрема, розширенні транспортних коридорів, посиленні продовольчої безпеки, розвитку прикордонної інфраструктури, логістики зерна тощо⁶⁵.
2. Спільна заява прем'єр-міністрів України та Румунії після першої зустрічі двох урядів від 18 жовтня 2023 р., яка також проголосувала спільні зусилля у забезпеченні продовольчої безпеки, збільшенні транзитних потужностей для експорту української сільськогосподарської продукції, покращенні прикордонної інфраструктури, зміцненні співпраці в енергетичному секторі, розвиток співробітництва у сфері охорони здоров'я тощо⁶⁶.
3. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Румунії про посилення співробітництва у забезпеченні надійного транзиту українських товарів від 18 жовтня 2023 р.⁶⁷,

⁶⁵ Спільна заява Президента України Володимира Зеленського та Президента Румунії Клауса Йоганніса від 10.10.2023. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-i-pr-86229?utm_source=chatgpt.com

⁶⁶ Спільна заява прем'єр-міністрів України та Румунії після першої зустрічі двох урядів від 18.10.2023. URL: https://www.kmu.gov.ua/en/news/spilna-zaiava-premier-ministriv-ukrainy-ta-rumunii-za-rezultatamy-persho-ho-zasidannia-uriadiv-dvokh-krain?utm_source=chatgpt.com

⁶⁷ Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Румунії про посилення співробітництва у забезпеченні надійного транзиту українських товарів від 18.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_001-23#Text

що засвідчив наміри країни щодо покращення логістики та транзиту української продукції через територію Румунії (для координації дій створено Спільний комітет з реалізації меморандуму).

4. Декларація про наміри між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони здоров'я Румунії від 18 жовтня 2023 р. щодо продовження та розвитку співпраці у сфері охорони здоров'я, зокрема щодо співпраці у фармацевтичній сфері, розвитку міжнародного медичного партнерства⁶⁸.
5. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Румунією від 11 липня 2024 р., якою проголошено подальше тісне співробітництво у політичній, безпековій, торговельно-економічній, науковій та культурній сферах, передбачено багатовимірну підтримку України (продовження скоординованої гуманітарної допомоги для порятунку життя там, де це необхідно, підтримку в управлінні потоком вимушено-переміщених осіб та їхньому належному перебуванні у Румунії, допомогу у забезпеченні надійних транзитних і транспортних коридорів для українського експорту, зокрема, зерна, іншої сільськогосподарської продукції тощо⁶⁹).

Невід'ємною складовою законодавчої база є *нормативно-правові акти та розпорядчі документи уряду, міністерств та державних агенцій Румунії*, спрямовані на підтримку переміщених з території України громадян:

1. Надзвичайна постанова уряду Румунії № 100 від 29 червня 2022 р. щодо затвердження та впровадження Національного плану заходів щодо захисту та інтеграції осіб з України, які користуються тимчасовим захистом у Румунії («The National Plan of the Protection and Inclusion of Displaced Persons from Ukraine»)⁷⁰, яка передбачала надання всебічної підтримки переміщеним особам з України, зокрема, доступ до закладів охорони здоров'я, освіти, доступ до державного та приватного житла, інтеграцію на ринок праці тощо.

⁶⁸ Україна та Румунія розвиватимуть медичне партнерство та співпрацю у фармацевтичній сфері – результати спільного засідання урядів країн. 18.10.2023. URL: <https://moz.gov.ua/uk/ukraina-ta-rumunija-rozvivatimut-medichne-partnerstvo-ta-spiivpracju-u-farmaceutichnij-sferi-%E2%80%93-rezultati-spilnogo-zasidannja-urjadiv-krajin>

⁶⁹ Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Румунією. 11.07.2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spiivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-92117>

⁷⁰ 483 Romania: Government Emergency Ordinance No. 100 of 2022 regarding the Approval and Implementation of the National Plan of Measures regarding the Protection and Inclusion of Displaced Persons from Ukraine, Beneficiaries of Temporary Protection in Romania. 29.06.2022. UNHCR The UN Refugee Agency. URL: <https://www.refworld.org/legal/decrees/natlegbod/2022/en/147488>

2. Надзвичайна постанова уряду Румунії від 20 березня 2025 р. про внесення змін до постанови № 96/2024 щодо підтримки іноземних громадян та осіб без громадянства, які перебувають у вразливому становищі та походять із зони збройного конфлікту в Україні⁷¹ (відповідно до постанови, продовжено гуманітарну (фінансову) підтримку іноземним громадянам до 31 грудня 2025 р., соціальну допомогу, розміщення в спеціально визначених місцях для вимушено-переміщених осіб).

Як бачимо, інституційна база гуманітарної допомоги України від Румунії – це багаторівнева система, в якій активно співпрацюють державні органи, місцева влада, громадський сектор та міжнародні партнери, які координують та реалізують комплекс заходів підтримки вимушено-переміщених осіб з України та постраждалих. Головними пріоритетами у цьому напрямку є надання грошової допомоги, житла, медичних, соціальних та освітніх послуг. Як бачимо, співпраця пройшла від правового оформлення та створення координаційних механізмів до масштабної реалізації спільних проєктів з соціальної та медичної допомоги тощо.

Таким чином, гуманітарні контакти між Україною та Румунією мають багатовікову історію, що сформована спільним історичним минулим, географічною близькістю, міжетнічною співпрацею, культурно-освітніми контактами, церковно-релігійними зв'язками, євроінтеграційними прагненнями. Саме ці чинники стали підґрунтям для розвитку сучасного гуманітарного співробітництва у сфері освіти та науки, культури, захисту прав меншин, гуманітарної допомоги тощо. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України у лютому 2022 р. обумовило перехід від стабільних двосторонніх програм та проєктів до системи гуманітарної взаємодії, що враховує кризові виклики. Гуманітарні контакти України та Румунії вийшли за межі співпраці у культурній та освітній сфері, стали частиною системи безпеки та підтримки населення.

Водночас, важливе значення для ефективного співробітництва у гуманітарній сфері між країнами мали канали налагодження такої співпраці (МЗС, міністерства, міжурядові комісії тощо), що дозволяє оперативно вирішувати питання на політичному рівні, а доступ до європейських фінансових інструментів (через участь у програмах Erasmus+, Capacity Building) передбачає фінансове забезпечення та робить двосторонню співпрацю практичною і дієвою.

⁷¹ ORDONANȚĂ DE URGENȚĂ nr. 15 din 20 martie 2025 pentru modificarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 96/2024 privind acordarea de sprijin și asistență umanitară de către statul român cetățenilor străini sau apatrizilor aflați în situații deosebite, proveniți din zona conflictului armat din Ucraina. *Portal Legislativ*. 20.03.2025. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/295710>

«ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВИ» В СЕРБІЇ: ВІД ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПАДКОВОСТІ ДО СИСТЕМНОЇ КОРУПЦІЇ

© Наталія СТРЕЛЬЧУК

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-13>

Досліджуючи перехід посткомуністичних країн до демократичних інститутів та відкритої ринкової економіки, науковці визначили корупцію однією із головних перешкод, з якими зіткнулися ці країни на початку 90-х років XX ст.¹. Якщо до краху комунізму вчені більше звертали увагу на спільні риси, які породжували корупцію у країнах Південно-Східної і Центральної Європи, то з часом увага дослідників все більше зосередилася на відмінностях.

Щодо колишніх республік СФРЮ (Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії), то перетворившись у незалежні держави, вони успадкували всі її проблеми, зокрема й корупцію у сфері політики і публічного управління. Незважаючи на децентралізацію та ранній початок реформ, колективна власність та робоче самоврядування справили негативний вплив

¹ Shleifer A. and Vishny R.W. (1997). A Survey of Corporate Governance. *Journal of Finance*, 52, 737–783.
URL: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6261.1997.tb04820.x>

на ефективність та швидкість приватизації і не сприяли швидкому переходу до ринкових відносин та інтеграції до ЄС, як це відбулося у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи. Непрозора і невдала приватизація призвела до низького економічного зростання постюгославських республік та їх сповільненій інтеграції до ЄС². Очевидно, що наслідки корупції для кожної з країн регіону є різними, як і успіхи у її подоланні. Для Сербії, цей процес триває значно довше від сусідніх країн і вона, згідно з даними Transparency International, має стабільно низькі бали³. У 2025 р. Сербія погіршила свій рейтинг серед 182 країн і територій за Індексом сприйняття корупції (ICK), отримавши 33 бал і посіла 116-те місце. Результат Сербії на два бали нижчий, ніж у 2024 р. і є найнижчим з 2012 р., коли було запроваджено нинішню методологію складання рейтингу. Це на дев'ять пунктів нижче середнього світового показника (42), на 23 пункти нижче середнього європейського показника (Європа 56) і на 29 пунктів нижче середнього показника країн Європейського Союзу (ЄС 62) і це найгірший результат серед країн регіону⁴. Це свідчить про серйозні проблеми з верховенством права, судовою системою та високим рівнем політичної корупції і «захоплення держави».

У 2024 р. опубліковано новий звіт Freedom House «Нації в транзиті» (Nations in Transit), який оцінює стан демократії від Центральної Європи до Центральної Азії. За його результатами рівень демократії у Сербії – 43,45 (із 100 балів), а оцінка демократії 3,61 (з 7 балів). Порівнюючи з минулим дослідженням показник демократії Сербії знизився з 3,79 до 3,61 (з 7 балів), а політичний режим оцінюється, як перехідний або гібридний⁵. Через пасивність прокуратури у розгляді політично чутливих справ та урядовий вплив на судову систему, значно знизився також рейтинг судової системи та її незалежності (з 3,50 до 3,25)⁶. Для порівняння наведемо подібні дані для України, котра, як Сербія і Республіка Молдова, віднесена до перехідних або гібридних режимів. Рівень демократії в Україні – 40 (із 100 балів), а оцінка демократії 3,43 (з 7 балів)⁷.

² Kusic S. Institucionalni i evolucijski aspekti privatizacije u Srednjoj i Istocnoj Europi. Ekonomski pregled. Zagreb, 2007. G. 58, N 1/2. S. 91–105. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/14104/>

³ У 1995 р. міжнародна організація Transparency International запровадила Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI), який базується на аналізі 13 незалежних досліджень. Оцінка в діапазоні від 0 до 100 балів відображає ступінь сприйняття корупції: мінімальна оцінка (0 балів) свідчить про повну корумпованість держави, максимальна (100 балів) – про її майже повну відсутність.

⁴ CPI 2025: Najlošiji rezultat Srbije u poslednje dve decenije. URL: <https://www.transparentnost.org.rs/sr/aktivnosti-2/naslovna/13014-cpi-2025-najlosiji-rezultat-srbije-u-poslednje-dve-decenije/>

⁵ <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2024>

⁶ Ibid.

⁷ Nations in transit 2024. A Region Reordered by Autocracy and Democracy. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-04/NIT_2024_Digital_Booklet.pdf

Також у останньому звіті Європейської комісії (ЄК) щодо Сербії (листопад 2025 р.) критично оцінюється ситуація з виконанням передвступних завдань. Хоча Сербія відкрила більшість переговорних розділів, ЄК відзначає, що ключові реформи зупинилися або зазнали регресу. Це стосується демократії, верховенства права та основних прав людини. Вибори у звіті описуються як несправедливі, парламентський контроль за урядом – як слабкий, а державне управління – як політизоване. Судова система залишається вразливою до політичного впливу, а високопосадовці не переслідуються за корупційні дії. Як приклад корупції і недоліків у сфері публічного управління у Звіті згадується трагедія на вокзалі у м. Новий Сад у 2024 р.⁸ Експерти відзначають, що на відміну від сусідніх країн, де реформи також досить часто перебувають у стані стагнації, у Сербії зростає корупція, продовжуються активне «захоплення держави», тиск на незалежні ЗМІ та громадянське суспільство⁹. Разом з тим, Сербія, представляє інтерес для вивчення зв'язку між консолідацією демократії, прагненням вступу до ЄС і, одночасно, зростанням політичної корупції.

Аналізуючи корупцію у Сербії, науковці досить часто вдаються до пошуку її витоків на різних історичних етапах. Одні автори акцентують увагу на «османському спадку», коли в умовах іноземного панування держава сприймалася як ворожа структура, яку можна і потрібно обманювати для виживання, а також існувала звичка «винагороджувати» чиновника за виконання його прямих обов'язків, що з часом вкоренилася в повсякденну адміністративну практику. Так, Ж. Пржул вважає, корупція у країнах Західних Балкан призвела до високого рівня дистанціювання громадян від влади і це не тільки впливає на стиль керівництва, а й має чимало негативних наслідків. Громадяни цих країн, як правило, обирають авторитарних та автократичних лідерів¹⁰. Тут, як відзначає дослідниця, влада зазвичай ґрунтується на авторитеті, а політична еліта, як правило, збагачується, перебуваючи при владі, а не служачи інтересам суспільства. Політична діяльність забезпечує привілеї, накопичення багатства, роботу, можливість вести бізнес і неминуче призводить до зловживання владою¹¹.

Македонська дослідниця Б. Стояноска звертає увагу на те, що у пост-комуністичних країнах тісно пов'язані корупція і соціальна довіра до влади.

⁸ Serbia Report, European Commission, 4 November, 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2025_en

⁹ Baletic K. Balkans Seeing 'Serious Stagnation' in Tackling Corruption: Transparency International. URL: <https://balkaninsight.com/2026/02/10/balkans-seeing-serious-stagnation-in-tackling-corruption-transparency-international/bi/>

¹⁰ Pržul Ž. Cultural Roots Of Corruption – The Case Of Western Balkans. URL: https://www.researchgate.net/publication/269954919_Cultural_Roots_Of_Corruption_-_The_Case_Of_Western_Balkans. 533.

¹¹ Ibid. P. 534.

У суспільстві, де громадяни не довіряють владі та її інститутам, вони вважають, що всі вони корумповані, існує високий рівень корупції. А разом з тим, високий рівень партикулярної довіри (до рідних, друзів) сприяє корупції, бо близькі люди можуть здійснювати підкуп спираючись на спільну довіру у родинному колі¹². Партикулярне ставлення до корупції на Балканах Б. Стояноска також пов'язує з комуністичним минулим і несправедливим поділом суспільної власності після колапсу комуністичних режимів. Особи, які мали привілеї через посади у владних партіях тісно були пов'язані у групи і мережі. Всі, хто дотичний до бюрократії одночасно були господарем і слугою. Ті, що знаходилися внизу партійно-бюрократичної системи мусили віддавати частину тим, що зверху і таким чином корупція поширювалася на всіх щаблях владних інституцій¹³.

Можна виділити також ще досить значний масив наукових досліджень, де автори наголошують, що корупція у Сербії тісно переплетена зі спадком соціалістичного періоду і цьому сприяють механізми, які трансформувалися, але зберегли свою суть. Відразу після Другої світової війни у СФРЮ провели націоналізацію, яка поширювалася на великі і середні підприємства в різних галузях (гірничодобувні підприємства, банки, страхові компанії тощо). До 50-х років XX ст. приватний сектор у несільськогосподарських галузях майже повністю ліквідували, залишивши тільки невеликі ремісничі майстерні. У 1945–1948 рр. у федерації проведено аграрну реформу, яка знищила велике землеволодіння. Землю передали в спеціальний державний фонд і частково розподілили безземельним і малоземельним селянам. Якщо у перші роки повоєнні роки у Югославії будували економіку за радянським зразком, то вже на початку 50-х років розпочинається пошук відмінного, «особливого» соціалістичного шляху, де одним з елементів стає «робітниче самоуправління». На практиці це означало, що державний апарат зменшував вплив на економіку і запроваджувалися принципи самоуправління та децентралізація. Великі підприємства і організації отримали права створювати ради і розпоряджатися фондами, які залишилися після відрахувань до загального бюджету.

У 50–60-і роки економічне зростання і іноземні інвестиції сприяли зростанню заробітної плати і споживання населення СФРЮ, але це тривало недовго, бо вже на початку 80-х самоврядний соціалізм починають піддавати критиці і розчинаються розмови про необхідність реформ, які б сприяли переходу до ринкової економіки. Приймається закон про приватизацію, але можливість

¹² Стојаноска Б. Корупцијата во Македонија: битка со неоодветни средства. Евродијалог. Списание за европски прашања. No. 15 (2011). С. 113.

¹³ Ibid.

її проведення передано підприємствам та їх робочим радам. Відповідно до цього закону, всі прибутки від приватизації отримували не працівники підприємства, а республіки, тому робочі колективи гальмували цей процес. У 1990 р. до закону внесені зміни і розпочалася приватизація окремих підприємств. Працівники підприємств та менеджмент, мали певні переваги при приватизації, що заважало продажу підприємств зовнішнім інвесторам.

У СФРЮ кадрова політика формувалася на основі лояльності до правлячої верхівки, а політичні функціонери, члени уряду досить часто одночасно були членами наглядових рад великих підприємств, банків та інших установ. Це давало їм можливість контролю за їх діяльністю і отримання доходів. Я. Корнаї зазначав, що за централізованої партійної системи партійний апарат має доступ до всіх благ, а тому партикулярне відношення до корупції у державах, що постали на постюгославському просторі пов'язано саме з їх комуністичним минулим і впливом екс-комуністів на приватизацією суспільної власності¹⁴.

У СФРЮ існував Закон «Про походження власності», але він застосовувався вибірково. Якщо робітники мали довести, що вони законно купили кожен цвях під час будівництва будинків, то партійні чиновники, які користувалися привілеями, цього не робили, а, навпаки, використовували владу для збагачення. Так, справу фірми «Агрокомерц» розпочали не через викриті зловживання, а щоб звести рахунки одного партійного клану з іншим. Сербський дослідник Н. Йоксимович, вважає, що не дотримання закону в комуністичній Югославії призвело до того, що згодом незаконне набуття власності вважалося нормальним явищем. Якщо партійний чиновник може обманювати, то можна й іншим – і це, на його думку, запровадило в суспільстві погану практику, коли закон вважався чимось, що нав'язане силою і можна діяти в його обхід, так як за комунізму завжди було легше піти обхідним шляхом, ніж легальним¹⁵.

Події 1987–1989 рр. у СФРЮ отримали назву «Антибюрократична революція». Вона проходила під гаслами боротьби з корумпованою елітою, але на практиці не викорінила корупцію, а трансформувала її у набагато масштабнішу систему. С. Мілошевич вміло скористатися хвилею народного невдоволення, але замість того, щоб знищити комунізм, він зумів залишки попереднього режиму перетворити на інший авторитарний режим.

¹⁴ Kornai J. The socialist system: The political economy of communism. Princeton University Press, 1992. URL: https://www.academia.edu/596606/The_socialist_system_The_political_economy_of_communism

¹⁵ Јоксимовић Н. Корупција и бирократија – од Обреновића до данаси. URL: <https://sputnikportal.rs/20150728/3596787.html>

Б. Драшкович зауважує, що комунізм, через два роки перебування С. Мілошевича на чолі сербської комуністичної партії, «буквально розтанув як сніг, а комуністи опинилися в інших партіях і далі займали політичні позиції»¹⁶. Питання про саморозпуск СКЮ було очевидним, а тому і СФРЮ і всі інституції, які спиралися на цю політичну організацію мали розпастися¹⁷. Він вважає, що цей процес, принаймні теоретично, міг би закінчитися мирно, але хвиля національних рухів разом з економічним занепадом держави і зростанням державного боргу підштовхнули країну до кровопролиття і війн¹⁸.

У грудні 1990 р. у Сербії відбулися перші багатопартійні парламентські вибори, які проходили одночасно із президентськими. Соціалістична партія Сербії (СПС) С. Мілошевича, СПО (Сербський рух оновлення) В. Драшковича та менші опозиційні партії змагалися за позиції навколо двох питань: комунізм та національне питання. З одного боку, С. Мілошевич використав «антибюрократичну революцію», а з іншого боку, привілеї комуністичного лідера при владі, включаючи контроль над робочими місцями в державному секторі та за засобами масової інформації. У ході виборчої кампанії він підкреслив свій досвід в управлінні через популістичне гасло: «З нами немає невизначеності» (серб.: «Sa nama nema neizvesnosti»)¹⁹. Запропонувавши ідею захисту сербів і сербських інтересів, С. Мілошевич замінив застарілу комуністичну ідеологію агресивним націоналізмом. СПС вдалося виграти всі вибори до республіканського парламенту у 1990 р., 1992 р. та 1993 р., а також до федерального парламенту (травень 1992 р., грудень 1992 р., листопад 1996 р.). Ці послідовні перемоги на виборах відбувалися в умовах, коли рівень життя громадян Сербії постійно знижувався, а економічна ситуація погіршувалася. Причинами стійкої підтримки виборцями соціалістів стало саме «національне питання», а також відданість більшості сербського населення соціалістичному режиму та правлячій комуністичній партії. Соціалісти успадкували від СКЮ структуру, відсутність фінансових проблем, домінування в медіапросторі та блокування приватизації²⁰.

¹⁶ Драшковић Б. Пад Слободана Милошевића национални интерес. Национални интерес. Бр. 1/2021, год. XVII vol. 40. С. 112. URL: <http://repozitorijumips.rs/882/1/Ni-40-4.pdf>

¹⁷ Там само. С. 112.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Budding A. H. Srpski nacionalizam u XX veku. Milošević vs Jugoslavija priredila: Sonja Biserko knjiga 1. P. 41–125 c125. URL: <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Svedocanstva%2020-1.pdf>

²⁰ Jovanović N., Radović S., Aleksandra Marković A. Konsolidacija izborne demokratije, formiranje pluralističke političke elite i njena ideološka orijentacija. URL: https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Mladen-Lazic_-_Političke-elite.pdf. С.84

Проведення приватизації у всіх постюгославських республіках проходило із порушеннями, а відсутність законодавства і зв'язки керівництва підприємств з політиками, привели до появи нової бізнес еліти і олігархів. На початку 90-х років XX ст. тут домінувала централізована корупція, де сама держава була генератором корупції, а державний апарат її інструментом. Це найнебезпечніша форма корупції, яка захищає і підтримує корупційні відносини у суспільстві. Сербія за часів С. Мілошевича не була винятком. Завдяки війні та санкціям система зловживань була вдосконалена, а самі правлячі кола держави стали генераторами цього явища²¹.

Бюрократи розділилися – одні пішли в приватний бізнес, інші стали директорами державних компаній. У такій системі державні фірми були «дійними коровами». Приватні компанії різними махінаціями витягували гроші у держави, і це був рецепт виживання на ринку. Так представники колишньої політичної еліти змогли трансформувати політичну владу в економічну. С. Мілошевич та його родина «патрунували» над корумпованими, «лояльними» державними службовцями, яких утримували на посадах, щоб забезпечити відданість режиму і збільшення доходів від хабарів, які брали чиновники. Одночасно зміцнюючи державну владу в руках невеликої групи людей, лояльним державним службовцям було дозволено викачувати кошти з держави через «продаж обмеженої кількості дозволів та ліцензій на всі види економічної діяльності», а це дало змогу «доходам від ліцензування» не поступати у державний бюджет, а йти на фінансування партії С. Мілошевича. Корупція була не побічним продуктом, а свідомою стратегією управління, коли державні службовці ставали співучасниками системи. Це робило їхнє виживання залежним від виживання самого Мілошевича, який створив таку вертикаль політичної лояльності, де економічний злочин став головним інструментом утримання влади.

Подальші збройні конфлікти на території екс-Югославії призвели до росту організованої злочинності. Організований кримінал на Балканах не визнавав жодних кордонів: ні державних, ні етнічних. Торгівля зброєю, наркотиками і людьми приносила величезні доходи, а активність кримінальних груп і слабкий контроль за кордонами призвели до нагромадження великої кількості нелегальної зброї та появи численних озброєних незаконних формувань. До того ж через колишні республіки СФРЮ проходив транзитний шлях транспортування наркотиків з Азії до Європи. Д. Анастасієвич, який досліджував організовану злочинність в країнах Західних Балкан, відзначає, що злочинні угруповання тут

²¹ Ivanovic J., Teslic M. Corruption in Serbia and in Surroundings. URL: <https://www.meste.org/ojs/index.php/mest/article/viewFile/191/198/>

є багатоетнічними, діють у транскордонному масштабі та добре інтегровані у відповідні європейські структури. Косовські албанські, сербські, боснійські та хорватські наркоконтрабандисти охоче співпрацюють як між собою, так і з афганськими виробниками героїну та західноєвропейськими дистриб'юторами²².

Сербія, як інші країни регіону (Македонія, Боснія, Албанія) у 90-х роках ХХ ст. слугувала транзитним пунктом для жінок та дітей, які стали жертвами торгівлі людьми. Багатьох із них потім перепродавали у секс-індустрію Західної Європи або Сполучених Штатів²³. Угрупування, які займалися торгівлею людьми, встановили контроль над автомагістралями та прикордонними пунктами. Це було можливим завдяки корупції митників та поліції, які діяли за вказівками зверху.

Сербія є також транзитною країною для незаконного обігу зброї. Це зброя, яка походить із часів югославських воєн, а також зброя з Туреччини, Боснії та Герцеговини, Чорногорії, Косово, Північної Македонії та, ймовірно, України, проходить через Сербію до Західної Європи. Злочинні угруповання з Косово, Албанії та Сербії сприяють цій торгівлі, а також до цього причетні корумповані державні чиновники²⁴.

У квітні 1992 р. між парламентами Сербії та Чорногорії разом із Федеральною асамблеєю Югославії було підписано «Декларацію про утворення Союдної республіки Югославія» та прийнято спільну Конституцію (27 квітня 1992 р.). А вже 30 травня 1992 р. Ради Безпеки ООН прийняла Резолюцію 757, яка запровадила міжнародні санкції проти СРЮ. Основними причинами введення санкцій стало невиконання Резолюції 752, підтримка боснійських сербів, причетності до насильницького вигнання населення та порушення міжнародного гуманітарного права. Підрозділи Югославської Народної Армії (ЮНА) продовжували залишатися на території інших республік. Цей процес виявився вирішальним для подальшого падіння режиму Слободана Мілошевича, так як санкції призвели до стагнації сербської економіки та деградації суспільства, а також до відкритої криміналізації, що посилилася в умовах війни. Західні країни очікували, що санкції призведуть до негайного усунення Мілошевича, але цього не сталося. Разом з тим санкції створили економічне

²² Anastasijevic D. Organized Crime in the Western Balkans. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102340/1_Anastasijevic.pdf#:~:text=Also%20it%20should%20be%20noted%20that%20in,various%20degrees%20throughout%20most%20of%20the%2090's

²³ Poolos A. Yugoslavia: First-Ever Anti-Trafficking Law Drafted To Fight Sex-Slave Trade. May 09, 2002. URL: <https://www.rferl.org/a/1099650.html/>

²⁴ GLOBAL ORGANIZED CRIME INDEX SERBIA https://ocindex.net/assets/downloads/2025/english/ocindex_profile_serbia_2025.pdf. P. 3.

підґрунтя для соціального невдоволення режимом і з часом він став нежиттєздатним. Так як легальний імпорт до СРЮ став неможливим, то влада офіційно доручила спецслужбам та окремим бізнесменам організувати контрабанду нафти, стратегічних товарів та сигарет. Це перетворило митницю, спецслужби та поліцію на головних бенефіціарів корупційних схем, а населення було змушене купувати товари першої необхідності на чорному ринку, що легітимізувало корупцію на побутовому рівні.

12 жовтня 1992 р. чорногорський парламент прийняв нову Конституцію, згідно якої Чорногорія проголошувалась соціальною, демократичною, екологічною республікою у складі СРЮ (ст. 1)²⁵, але це не вивело її з під санкцій РБ ООН. У червні 2006 р. Чорногорія проголосить незалежність, але залишиться втягнутою у старі корупційні схеми, які приносили сотні мільйонів доларів готівкою, йшли повз бюджет безпосередньо в руки політичних еліт, як для «виживання республіки», так і особистого збагачення.

На початку 2000-х років міжнародні організації фіксували найвищий рівень корупції у політичних партіях Сербії. В країні, де відсутні незалежний суд, ефективна поліція і парламентська опозиція, торгівля мандатами і партійна корупція певною мірою давали можливість функціонувати тим політичним партіям, які перебували при владі, що свідчило про квазіпарламентський характер політичної системи країни²⁶. Політичні партії фінансувалися як легально, так і нелегально. За відсутності належного контролю на їхні рахунки переказувалися бюджетні кошти з підприємств, які були у власності держави.

С. Мілошевич у серпні 2000 р. програв президентські вибори, а спроба подальших фальсифікацій привела до масових протестів («Бульдозерна революція»), які змусили його подати у відставку. 27 грудня 2000 р. С. Мілошевич, звинувачений ООН у воєнних злочинах, порушенні низки Женевських конвенцій та геноциді, а 1 квітня 2001 р., за звинуваченнями у перевищенні повноважень і корупції, він був заарештований сербською поліцією. Через три тижні, за розпорядженням прем'єр-міністра Зорана Джинджича, його передали до Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ).

Після падіння режиму С. Мілошевича у Сербії зроблено кілька спроб реформувати силові структури, які були замішані у корупційних схемах. Служба державної безпеки (СДБ або сербською RDB – Resor državne bezbednosti) створювала «спецпідрозділи» (наприклад, JSO – «червоні

²⁵ Ustav Republike Crne Gore. URL: https://www.uniset.ca/microstates/montenegro_1055251939.pdf

²⁶ Vesić D. Ekonomska i politička komponenta korupcije i pranje novca. Međunarodni problemi. Beograd, 2008. Vol. XL. N 4. S. 488.

берети»), які склалися з професійних силовиків та кримінальних авторитетів для контролю над потоками пального, сигарет і наркотиків. Прикладом співпраці криміналу і спецслужб у 1990-х роках є діяльність Желько Ражнатовича (Аркана), який створив паравійськове формування «Сербської добровольчої гвардії» («Тигри Аркана»). Цей підрозділ виконував завдання, які офіційна армія не хотіла або не могла брати на себе: «етнічні чистки» та терор цивільного населення в Хорватії, Боснії та Герцеговині. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) висунув Аркану офіційне звинувачення ще у вересні 1997 р. Його звинувачували у злочинах проти людяності та порушенні Женевських конвенцій, зокрема за масові вбивства (наприклад, у Санському Мості), зґвалтування та жорстоке поводження з цивільними. Щодо подій у Косово, то підтверджені, що Аркан брав участь у подіях 1999 р. немає, але у звітах ОБСЄ задокументовано серію спостережень щодо присутності його бійців. «Репутація «Тигрів» щодо їхньої дикості була настільки добре відомою, що солдати югославської армії час від часу поширювали серед етнічних албанців чутки про їх неминуче прибуття, щоб змусити населення тікати»²⁷. Уряд Сербії ігнорував міжнародні ордери на його арешт. 15 січня 2000 р. Аркан був застрелений у холі готелю Inter Continental у Белграді і це зупинило всі міжнародні розслідування щодо нього²⁸. Існували багато версій щодо причин убивства Аркана. Одна із них, – щодо цього причетний С. Мілошевич, бо Аркан знав багато про його роль у геноциді в Боснії та злочинах у Косово. С. Мілошевич помер у 2006 р., до винесення вироку на Гаазькому процесі.

Останньою справою Гаазького трибуналу стала справа екс-керівника СДБ (серб. RDB – Resor državne bezbednosti) Сербії Йовиці Станішича та його заступника Франко Сіматовича, які працювали на екс-президента країни С. Мілошевича. 31 травня 2023 р. колегія дійшла висновку, що Й. Станішич і Ф. Сіматович були часткою спільної злочинної організації, яка здійснювала злочини на території Боснії й Герцеговини та Хорватії, а СДБ під їхнім керівництвом оплачувала парамілітарні збройні формування Сербської добровольчої гвардії під керівництвом Желька Ражнатовича (Аркана)²⁹. Головуюча суддя Грасієла Гатті Сантана заявила, що СДБ виплачувала значні суми грошей і що Станішич

²⁷ Haxhiaj S. Investigating Arkan: How Serbian Warlord's Death Ended Kosovo Murder Probe. January 15, 2024. URL: <https://balkaninsight.com/2024/01/15/investigating-arkan-how-serbian-warlords-death-ended-kosovo-murder-probe/btj/>

²⁸ Ibid.

²⁹ Гаазький трибунал виніс вирок в останній справі щодо колишньої Югославії: процес тривав 20 років. 2 червня 2023 р. URL: <https://zmina.info/news/gaazkyj-trybunal-vynis-vyrok-v-ostannij-spravi-shhodo-kolyshnoyi-yugoslaviyi-proczes-tryvav-20-rokiv/>

і Сімазович відповідали за ці виплати підрозділу, відомому як «Тигри Аркана». За висновком суду, метою спільного злочину було насильницьке виселення несербського населення впродовж усього періоду війни в Боснії та Герцеговині.

У липні 2002 р. сербський парламент ліквідував СДБ і створив на її місці нове відомство під назвою Агентство з питань безпеки та інформації (Bezbednosno-informativna agencija, BIA), яке було виведено з-під юрисдикції Міністерства внутрішніх справ і передано під контроль уряду. Таким чином спецслужби намагалися дистанціюватися від спадку 90-х років. До завдань BIA входять як розвідувальна, так і контррозвідувальна діяльність, а головним завданням визначена боротьба із організованою злочинністю. Агентство звітує перед Парламентським комітетом з питань оборони та безпеки кожні 6 місяців. Дозвіл на використання спеціальних засобів спостереження відповідно до законодавства надається Верховним судом Сербії.

Це не означає, що за часів першого демократичного уряду (З. Джинджича) уряду в Сербії стало значно менше корупції. Очевидно, що цей уряд та його міністри ще не були захоплені інтересами партійної еліти, а державні призначення ще не базувалися виключно на партійних критеріях. Надзвичайних маніпуляцій з призначеннями, як основної ланки для привласнення суспільних інтересів, тоді ще не існувало. Після усунення від влади С. Милошевича, новообраний президент В. Коштуница виступив проти радикального розриву з колишньою системою і через це у нього стався конфлікт прем'єром З. Джинджичем та з його Демократичною партією. В. Коштуница та його коаліційні партнери фактично амністували партію экс-президента й навстіж відкрили двері для її повернення в державні інституції. Партії демократичного блоку таким чином стали свого роду заручниками соціалістів, без підтримки яких не могли сформувати уряд³⁰. Партія Слободана Милошевича виступала проти співробітництва з Міжнародним трибуналом з воєнних злочинів, за перевірку приватизації державних компаній та за сповільнення процесів перебудови економічної й політичної систем.

12 березня 2003 р. серед білого дня біля будівлі уряду в Белграді снайпер із ультра націоналістичного загону «червоних беретів» спецназу МВС завдав прем'єр-міністру Джинджичу смертельні поранення. Під час судового процесу над вбивцями прем'єр-міністра Джинджича було встановлено, що провідні члени «Земунського клану» пройшли «спеціальні курси підготовки» при Службі державної безпеки. Це відомство також регулярно забезпечувало захист членам

³⁰ Парламентську більшість у Сербії сформували три партії демократичного блоку та Соціалістична партія, яку очолює колишній президент Слободан Милошевич. Численні оглядачі зазначають, що йдеться про свого роду реабілітацію колишнього режиму. 10 лютого 2004. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/912506.html>

банди, яка займалася контрабандою наркотиків, викраденнями людей, вимаганням та замовними вбивствами. Що цікаво, що ні прокурори, а ні суддя не вимагали додаткових пояснень і не продовжили розслідування цієї справи³¹.

Аналітики розходяться в думках щодо того, чи вдалося Сербії після Мілошевича повністю подолати клептократію 1990-х років, яку політичні інститути 2000-х «успадкували» від колишнього режиму. Після Джинджича дискурс «боротьби з корупцією» став частиною панівної риторики ключових політичних акторів, проте спроби реформ загалом були «нерішучими» або «незграбними». Політики в Сербії були одночасно реформаторами і учасником корупції, бо все ще на початку 2000-х років наявність зв'язків з організованою злочинністю була необхідною умовою для політичної кар'єри в Сербії і навіть наприкінці 2000-х років експерти ставили запитання: «чи вийшла Сербія зі стану «захоплення держави»?³²

Навіть представники громадянського суспільства та опозиційних партій майже ніколи не порушували це питання, хоча було очевидно, що «єдиним виживанням, яке зробила транскордонна організована злочинність можливим, було виживання режиму Мілошевича»³³. Варто згадати і ситуацію у Косово, де, наприкінці 90-х через його невизначений статус існували лише напівофіційні «контрольні пункти». На цих пунктах податки, зібрані «прикордонниками», потрапляли до їхніх кишень, а не до сербського та косовського бюджетів. Контрабандисти з Косово отримували величезні прибутки завдяки саме митним махінаціям, з якими навіть UNMIK (Місія Організації Об'єднаних Націй у Косово) не змогла впоратися.

Щодо корупції на локальному рівні, то місцеве самоврядування в Сербії має дуже обмежені функції і відповідно, можна припустити, що це обмежує можливість для розмірів та масштабів корупції. Втім, у випадку Сербії корупція, якщо розглядати її з точки зору обсягу повноважень місцевої влади, майже не відрізнялася від корупції на вищих рівнях.

Іншою проблемою Сербії стала її судова система. Хоча у 2003 р. створено два спеціальні суди – один для розслідування організованої злочинності та інший для розслідування воєнних злочинів та це не дало бажаних результатів. Ці суди

³¹ Anastasijevic D. Organized Crime in the Western Balkans. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102340/1_Anastasijevic.pdf#:~:text=Also%20it%20should%20be%20noted%20that%20in,various%20degrees%20throughout%20most%20of%20the%2090's. С. 3.

³² Там само.

³³ Anti-corruption in Southeast Europe: first steps and policies. URL: https://seldi.net/fileadmin/public/PDF/Publications/Anti-Corruption_in_Southeast_Europe_First_Steps_and_Policies2002.pdf. P. 17.

не мали достатньо персоналу і функціонували без політичної підтримки³⁴. Прикладом неефективності судової системи став суд над убивцями прем'єр-міністра З. Джинджича. Д. Анастасієвич наводить дані за 30 місяців його роботи коли вироку ще так і не було, а тим часом один прокурор і головуючий суддя подали у відставку, іншого прокурора заарештували та звинуватили у передачі інформації злочинцям і він помер під вартою, двох важливих свідків убили, а третій покинув країну, побоюючись за своє життя³⁵.

У середині 90-х років на початку 2000-х активізація антикорупційної політики в посткомуністичних країнах Південно-Східної Європи була зумовлена не тільки внутрішніми чинниками (соціально-економічними та політичними), а й зовнішніми – тиск міжнародних організацій і перспектива вступу до НАТО і ЄС. Сербія не змогла долучитися повною мірою до цих процесів, бо за часів режиму С. Милошевича країна була втягнута у транснаціональні злочинні мережі. Поки режим Мілошевича був при владі, то не було зроблено жодних спроб боротися з контрабандою і відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, а навпаки, ця діяльність вважалася «необхідною», щоб допомогти вижити країні під «несправедливими» західними санкціями.

Для того щоб усунути можливості для корупції, держава має зменшити свою присутність в економіці, провести відкриту приватизацію державних підприємств, зменшити кількість об'єктів, якими могли керувати чиновники і провести дерегуляцію та знизити кількість дозволів та ліцензій. Також важливим є ухвалення законодавства, яке регулює діяльність держслужбовців, конфлікт інтересів та фінансування партій і утворення нових правоохоронних та контролюючих органів, які будуть адаптованих до роботи у ринкових умовах.

Попередження корупції включає в себе низку заходів, таких як регулювання конфлікту інтересів, перевірка декларацій державних чиновників, захист осіб, які працюють у судових органах влади, доступ до інформації і оцінка корупційних ризиків у різних секторах, підтримка. Саме на початок 90-х років ХХ ст. припадає прийняття низки міжнародних антикорупційних документів, де звертається корупцію почали розглядати не як внутрішню проблему окремих держав, а як глобальну загрозу демократії. З 27 серпня по 7 вересня 1990 р. у Гавані проходив VIII Конгрес ООН із запобігання злочинності та поведження з правопорушниками, де було прийнято резолюцію під назвою «Корупція у сфері державного

³⁴ Anastasijevic D. Organized Crime in the Western Balkans. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102340/1_Anastasijevic.pdf#:~:text=Also%20it%20should%20be%20noted%20that%20in,various%20degrees%20throughout%20most%20of%20the%2090's

³⁵ Ibid. P. 13.

управління» (Resolution 7). У резолюції зазначається, що проблеми корупції в діяльності державної адміністрації мають всезагальний характер, а пагубний вплив відчувається у всьому світі і у зв'язку з зростанням транснаціональної корупції, запропоновано додати в національне законодавство кримінальну відповідальність за підкуп закордоном³⁶. Тоді ж ухвалено «Практичні заходи боротьби з корупцією», де корупцію визначено як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявились у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності»³⁷. Управління ООН з наркотиків і злочинності (United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC) відповідає за боротьбу з незаконним обігом наркотиків, транснаціональною організованою злочинністю та корупцією і виконує функції секретаріату для Конвенції ООН проти корупції (UNCAC). Тільки у 2005 р. Сербія ратифікувала конвенцію, а перша офіційна інформація щодо оцінки її виконання була представлена в межах першого циклу огляду, який розпочався для країни у червні 2011 р. Цей огляд проводився експертами з Румунії та України і охоплювала початковий етап імплементації конвенції.

На момент цього звіту у сфері боротьби з корупцією в країні діяли наступні інституції: Державна прокуратура, Агентство боротьби з корупцією, міністерство юстиції з різними формами участі, виходячи його різних підрозділів, а також міністерство внутрішніх справ з його поліцейським управлінням та підрозділом фінансової розвідки і також, відповідно до Конвенції, було зроблено зміни у національному законодавстві³⁸.

Зараз Сербія перебуває на стадії другого циклу огляду, резюме якого було опубліковане 3 жовтня 2025 р. Другий цикл огляду (який стосується запобігання корупції та повернення активів) ще офіційно триває, хоча резюме звіту вже доступне.

Не менш важливою у боротьбі з проявами корупції на різних рівнях є діяльність Ради Європи (РЕ) яка також розробила низку міжнародно-правових документів (Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999 р.), Цивільна Конвенція Ради Європи про боротьбу

³⁶ Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 27 August-7 September 1990: report /prepared by Secretariat. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/142947?v=pdf>

³⁷ Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of offenders Havana, 27 August – 7 September 1990. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/8th_Congress_1990/028_ACONF.144.28.Rev.1_Report_Eighth_United_Nations_Congress_on_the_Prevention_of_Crime_and_the_Treatment_of_Offenders.pdf

³⁸ Conference of the States Parties to the United Nations Convention against Corruption. URL: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/ExecutiveSummaries/V1401187e.pdf>

з корупцією (1999 р.), Двадцять принципів боротьби з корупцією (1997 р.), Модельний кодекс поведінки для державних службовців (2000 р.), Єдині правила протидії корупції при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній (2003 р.) та ін).

Так, Кримінальна конвенція РЄ «Про боротьбу з корупцією» (ETS 173) від 27 січня 1999 р. набула чинності 1 липня 2002 р. і передбачає додаткові заходи в кримінальному законодавстві та розвиток міжнародного співробітництва в переслідуванні злочинів, пов'язаних з корупцією³⁹. У ст. 20 Конвенції РЄ зазначається, що органи, які борються з корупцією мають бути незалежними, спеціалізованими, мати певні знання, навички, штат і фінансування. 1 травня РЄ 1999 р. утворила орган з антикорупційного моніторингу «Група держав проти корупції» (GRECO – The Group of States against Corruption). Сербія приєдналася до конвенції і співпрацює з GRECO з 1 квітня 2003 р.

У 1999 р. започатковано масштабну міжнародну ініціативу Пакт стабільності для Південно-Східної Європи (ПСПСЄ). У 2000 р. у рамках Пакту спільно з Радою Європи, ОЕСР, Європейською Комісією та Світовим банком розроблено Антикорупційну ініціативу Пакту стабільності (SPAI – Stability Pact Anti-Corruption Initiative), яка прийнята в Сараєво. Ця ініціатива аналізувала, як режим Мілошевича використовував державний апарат для фінансування партії через систему квот і дозволів. У 2000-х ініціатива SPAI трансформувалася у Regional Anti-Corruption Initiative (RAI), штаб-квартира якої з 2004 р. знаходиться в Сараєво. RAI займалася впровадженням законів про конфлікт інтересів та захист викривачів у регіоні, щоб розірвати успадковані від режиму Мілошевича корупційні зв'язки.

Також варто згадати «Ініціативу за розвиток та доброчесність у Південно-Східній Європі» (SELDI – Southeast Europe Leadership for Development and Integrity). Це найбільша антикорупційна коаліція провідних некомерційних організацій, представників урядових та міжурядових інституцій, а також експертів із країн Південно-Східної Європи, спрямована на формування державно-приватного партнерства з метою розвитку правової системи в країнах регіону. Система моніторингу корупції SELDI (CMS) відстежує віктимізацію корупції на Західних Балканах з 2001 р. Саме завдяки наполегливості міжнародних організацій у 2005 р. у Сербії розроблено першу «Національну стратегію боротьби з корупцією» (2005 р.). «План дій щодо реалізації Стратегії» Міністерство юстиції розробляло у співпраці зі Словенською комісією з питань запобігання корупції

³⁹ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

в рамках проєкту Twinning⁴⁰. Відповідно до Плану дій передбачалося створення правової та інституційної бази для запобігання та боротьби з корупцією, запобігання конфлікту інтересів у державному секторі, участі в регіональній та міжнародній боротьбі з корупцією, а також встановлення етичних стандартів та прозорого фінансування політичних партій.

Після схвалення «Національної стратегії боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму» а також прийняттям низки законів (про агенцію по боротьбі з корупцією, конфіскацію майна, здобутого злочинним шляхом та ін.) ЄС у 2009 р. скасовано візи для громадян Сербії. У 2010 р., за два роки до повної ратифікації «Угоди про стабілізацію та асоціацію», в країні розпочало роботу Агентство боротьби з корупцією⁴¹. До його компетенції відноситься контроль виконання стратегічних документів, подання звітів про їх виконання до Національних зборів з рекомендаціями щодо дій, надання рекомендації відповідальним особам щодо усунення недоліків у виконанні стратегічних документів та можливість ініціювати внесення змін та доповнень до стратегічних документів.⁴² Керівним органом Агентства є Рада, до якої входить 9 осіб, що представляють різні гілки влади, та Директор. Термін її повноважень – чотири роки, а Директора – п'ять. До структури Агентства належать: управління контролю за активами та доходами посадових осіб та розгляду скарг, управління контролю фінансування політичної діяльності, управління вирішення конфлікту інтересів, управління з питань запобігання корупції, управління міжнародного співробітництва, відділ загальних справ, відділ інформаційних технологій⁴³. Агентство приєдналося до Антикорупційної мережі, яка створена в рамках Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) як регіональна програма, де ключовими учасниками є представники національних урядів та незалежних антикорупційних інституцій країн Східної Європи та Центральної Азії. Агентство з питань запобігання корупції Сербії активно бере участь у роботі цього органу, зокрема, підготовці тематичних досліджень у сфері боротьби з корупцією⁴⁴.

⁴⁰ Government of the Republic of Serbia. Progress Report on the anti-corruption activities in the Republic of Serbia. 2005. URL: <https://rai-see.org/wp-content/uploads/2016/02/Report-Serbia-2005.pdf#:~:text=The%20Government%20of%20Republic%20of%20Serbia%20adopted,prevention%20of%20corruption%2C%20under%20the%20Twinning%20Project>

⁴¹ Агенција за спречавање корупције. URL: https://www.acas.rs/cyr/pages/nadleznosti_1

⁴² Ibid.

⁴³ https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_20napretku_2012_konacna_verzija.pdf

⁴⁴ Агенција за спречавање корупције. URL: https://www.acas.rs/cyr/pages/a_c_n_o_e_c_d

Перших два роки роботи Антикорупційне агентство зосередилося переважно на профілактиці корупційних злочинів. У 2011 р. прийнято «Закон про фінансування політичної діяльності» і з цього року Агентство розпочало проводити цільові перевірки декларацій про майновий стан і розглядати справи щодо суміщення державних посад і конфлікту інтересів⁴⁵. Втім, повідомлення Ради про випадки корупції на високому рівні ігнорувалися. Так, спеціальний прокурор з питань корупції та організованої злочинності у 2011 р. розпочав нові слідчі дії у 115 справах про корупцію, а іншими прокуратурами за той самий період. Було порушено 2077 слідчих проваджень. Сюди входили й справи щодо корупції середнього та вищого рівнів⁴⁶.

У 2013 р. Агентство з боротьби з корупцією отримало майже вдвічі більше запитів на розслідування конфлікту інтересів порівняно з попереднім роком (1402 запити у 2013 р. порівняно з 872 у 2012 р.). Втім, завершено лише невелику кількість справ. У 2013 р. було розпочато 451 процедуру контролю за майном та доходами державних службовців і посилено перевірку декларацій про майно. У 2013 р. загалом подано 168 клопотань про порушення провадження у справах про порушення, пов'язаних із деклараціями про майно, з яких 142 – через несвоєчасне подання декларацій. Крім того, у 2013 р. Агентство порушило дев'ять кримінальних справ, а протягом перших чотирьох місяців 2014 р. – ще 14, з яких дев'ять були пов'язані з обґрунтованою підозрою, що державний службовець не задекларував майно або надав неправдиву інформацію про майно з наміром приховати факти. Агентство продовжувало здійснювати моніторинг фінансування політичної діяльності. У 2013 р. Агентство подало 335 запитів на порушення проваджень у справах про проступки, більшість з яких (303 справи) стосувалися неподання політичними організаціями звітів про витрати на виборчу кампанію 2012 р. Щодо цих справ було винесено лише 28 рішень, з яких 8 є юридично обов'язковими. Протягом перших місяців 2014 р. Агентство винесло 10 рішень, що стосуються втрати коштів з державних джерел, призначених для політичних суб'єктів, які були оштрафовані за проступок згідно із Законом⁴⁷.

Більшість справ, що раніше розглядалися за статтею 359 (зловживання службовим становищем) відповідно до змін у Кримінальному кодексі, були

⁴⁵ Извештај о напретку Србије за 2012 годину који прати саопштење комисије упућено Европском парламенту и Савету. Стратегија проширења и кључни изазови за 2012–2013. годину {COM(2012) 600}. URL: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_20napretku_2012_konacna_verzija.pdf

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_o_napretku_dec14.pdf. С. 78.

перекваліфіковані за новою ст. 234 (зловживання службовим становищем відповідальною особою), що застосовується до приватних організацій: з 2411 справ (що стосуються 4455 осіб), розглянутих за колишньою ст. 359 та перекваліфікованих, 2202 справи (що стосуються 4168 осіб) були перекваліфіковані за новою ст. 234⁴⁸.

У 2013–2015 рр. сербські прокурори висунули звинувачення майже 3 тис. осіб у десяти кримінальних злочинах, пов'язаних з корупцією, включаючи хабарництво, зловживання службовим становищем та розкрадання, але тільки близько половини всіх обвинувальних актів завершилися вироком. Переважна більшість з них, 1268, призвели до умовних термінів покарання зі штрафами і лише 538 осіб отримали тюремне ув'язнення⁴⁹. У 2015 р. одна із центральних сербських газет «Blic» опублікувала «прайс» корупції. За 300 євро у Сербії можна було перевестися в наступний клас у школі, за три тисячі – «написати» докторську дисертацію, а отримати дозвіл на будівництво можна за тисячу євро і стільки ж коштувало пріоритетне обслуговування під час пологів⁵⁰.

У березні 2017 р. поліція Сербії заарештувала 53 особи, включаючи співробітників поліції та міністерства сільського господарства, підозрюваних у крадіжці понад 10 млн євро (10,5 млн дол. США)⁵¹. У період між 2016 та 2021 рр. у Сербії спалахнула низка гучних корупційних скандалів, які підтвердили системний характер проблеми⁵².

Організоване розслідування виявило масштабну корупційну схему на державному оборонному підприємстві «Krušik» («Крушик»). Батько тодішнього міністра внутрішніх справ Небойші Стефановича купував зброю у заводу за штучно заниженими цінами, а потім перепродавав її за кордон із величезним прибутком приватній компанії. Викривача цієї схеми, працівника заводу А. Обрадовича, влада заарештувала і це викликало масові протести. Також у цей період журналісти-розслідувачі довели, що чинний міністр фінансів Сербії через офшорні

⁴⁸ Радни документ комисије Република Србија. 2014. Извештај о напретку који прати саопштење комисије упућено европском парламенту, савету, европском економском и социјалном комитету и комитету региона стратегија проширења и кључни изазови за период 2014–2015. URL: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Izvestaj_o_napretku_dec14.pdf. С. 80.

⁴⁹ Serbia. Arrests 53 in Major Anti-Corruption Campaign. URL: <https://www.occrp.org/en/news/serbia-arrests-53-in-major-anti-corruption-campaign>

⁵⁰ Арбутіна З. Довгий шлях Сербії до ЄС. 15 грудня 2015 р. URL: <https://www.dw.com/uk/вступ-сербії-до-єс-довгий-шлях-з-невідомим-кінцем/a-18917973>

⁵¹ Serbia Arrests 53 in Major Anti-Corruption Campaign. URL: <https://www.occrp.org/en/news/serbia-arrests-53-in-major-anti-corruption-campaign/>

⁵² Serbia. 2021. URL: <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2021>

компанії придбав 24 розкішні квартири на болгарському курорті «Св. Тома». Антикорупційне агентство Сербії вело розслідування щодо відмивання грошей та незаконного збагачення, але справу закрили без висунення звинувачень.

Ще одним гучним скандалом стали медичні закупівлі під час пандемії COVID-19. Уряд оголосив державні закупівлі апаратів ШВЛ та медичного обладнання «державною таємницею», але журналісти та антикорупційні органи виявили махінації з цінами та закупівлі через фірми-прокладки, наближені до правлячої Сербської прогресивної партії (SNS) і зв'язок міністра охорони здоров'я із Земунським кримінальним кланом. Сербська влада відреагувала на пандемію COVID-19 непрозоро, приховувала інформацію про смерті, пов'язані з пандемією в установах соціального догляду, незважаючи на заклики оприлюднити цю інформацію. Медичні працівники, які критикували дії уряду щодо пандемії, зіткнулися з помстою та звільненням, а підписанти відкритого листа згодом зіткнулися з дисциплінарним провадженням⁵³.

Результати 2021 р., отримані за допомогою Системи моніторингу корупції (CMS) SELDI, вкотре підтвердили необхідність посилення стимулів для проведення реформ та більш суворого контролю за розподілом коштів ЄС та національних фондів, а також застосування санкцій за порушення принципів верховенства права (таких як призупинення виплат з бюджету ЄС, за що проголосував Європейський парламент у грудні 2020 року)⁵⁴. Результати моніторингу стану корупції у 2021 р. показали, що корупція в регіоні не зменшується, а прогрес у боротьбі з корупцією, досягнутий на Західних Балканах між початком 2000-х і серединою 2010-х років, тепер зворотний, бо більшість показників щодо адміністративної корупції свідчать про її зростання. У 2021 р. тільки у деяких країнах спостерігалися незначні покращення порівняно з 2019 р.⁵⁵

Уряд Сербії систематично використовує таємні договори з Китаєм та Росією, щоб навмисно обходити європейські правила прозорості та тендерних закупівель і відмивати гроші через державні мегапроекти.

1 листопада 2024 р. у Нові-Саді під час обвалу бетонного навісу залізничного вокзалу загинуло 16 осіб і ця трагедія стала доказом глибокої інституційної кризи в Сербії. Реконструкція об'єкта, проведена поза прозорими процедурами та без належного технічного контролю, продемонструвала суспільству, що корупція коштує країні вже не просто фінансових збитків, а людських

⁵³ Serbia. 2021. URL: <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2021>

⁵⁴ Corruption in the Western Balkans not Abating: What's Next Policy brief No. 13, January 2022. URL: <https://seldi.net/wp-content/uploads/2022/04/Policy-brief-Corruption-in-the-Western-Balkans-not-Abating.pdf>

⁵⁵ Ibid.

життів. Небажання уряду забезпечити чесне розслідування та притягнути винних до реальної відповідальності спровокувало масштабний громадянський вибух. Кульмінацією цього спротиву стали студентські протести 2025 р., коли десятки тисяч громадян вийшли на вулиці з вимогою покласти край безкарності та повернути верховенство права⁵⁶. Масові протести проходили під гаслом «Корупція вбиває».

У серпні 2025 р. прокуратура заарештувала групу екс-посадовців, яких звинуватили у завданні збитків бюджету щонайменше на 115 млн доларів через штучне завищення вартості будівництва залізничної лінії Угорщина-Сербія.

Ще один гучний скандал у 2025 р. розгорівся навколо компанії зятя Дональда Трампа, Джареда Кушнера, який планував інвестувати сотні мільйонів доларів у перетворення будівлі колишнього Генштабу в Белграді (зруйнованого під час бомбардування НАТО в 1999 р.) на елітний готельний комплекс. Спеціальне розслідування виявило, що урядовці з оточення А. Вучича таємно та за заниженою вартістю передали права на землю, сфальсифікувавши записи та вивівши ділянку з реєстру архітектурної та історичної спадщини Сербії. Через публічний розголос та антикорупційне розслідування прокуратури компанія Кушнера наприкінці 2025 р. змушена була офіційно згорнути проєкт⁵⁷.

Для ЄС, який послідовно критикував сербську владу за вибіркове правосуддя та відсутність реальних реформ, ця подія показала, що євроінтеграційний поступ країни зайшов у глухий кут, а політична еліта захищає свої корупційні інтереси. Протести досягли апогею 15 березня 2025 р., коли десятки тисяч сербів вийшли на вулиці Белграда, вимагаючи дотримання верховенства права та покарання винних. Демонстрація 15 березня, ймовірно, стала найбільшою в історії Сербії, перевершивши навіть протест, який призвів до падіння режиму Слободана Мілошевича у 2000 р.⁵⁸.

У 2025–2026 рр. оприлюднено докази, що вище керівництво жандармерії Сербії та Міністерства внутрішніх справ мало зв'язки з кримінальним авторитетом Велько Белівуком. На замовлення влади, його угруповання контролювало трибуни стадіонів, придушувало антиурядові акції та залякувало опозицію в обмін на державне прикриття наркотрафіку. Навесні 2026 р. ідентифіковані

⁵⁶ Popovic S. Why did the Novi Sad railway station accident trigger such large protests in Serbia? URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2025/02/14/why-did-the-novi-sad-railway-station-accident-trigger-such-large-protests-in-serbia/>

⁵⁷ Launey G. How plans for Trump International hotel in Belgrade unravelled. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/cx2y8lg9e2jo>

⁵⁸ Milacic F. Serbian opposition parties must step up to end Vučić's regime. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2025/03/20/serbian-opposition-parties-must-step-up-to-end-vucics-regime/>

члени банди брали участь у нападах на мирних студентів-протестувальників за повної бездіяльності поліції.

Ці скандали призвели до того, що за оцінками BTI Transformation Index 2026 та Freedom House, рівень авторитаризму та корупції за існування режиму Вучича опустив Сербію до найнижчих показників довіри з боку громадян і європейських партнерів за останні 25 років⁵⁹. В цілому експерти відзначають загальну кризу моралі у Сербії, бо на їх думку, проблема полягала не стільки в тому, що прийнято відповідні закони, а в тому, що вони не виконуються. Навіть у разі засудження за зловживання службовим становищем суди пом'якшували покарання, або призначали терміни нижче встановленого законом. Винуватців найсерйозніших злочинів, пов'язаних із корупцією та організованою злочинністю взагалі не притягали до відповідальності, або, навіть якщо їх притягали до відповідальності та засуджували, вони отримували дуже м'які покарання. Це вказує на те, що проблема (організованої) злочинності та корупції в Сербії полягала не стільки у відсутності відповідного законодавства, як у не дотриманні законів⁶⁰.

Зокрема, експерти «Transparency International» вказують на неналежне виконання в країні закону про державні підприємства, особливо у частині проведення конкурсів і тендерів. Крім цього, не всі виявлені випадки корупційних дій в Сербії завершують судовими покараннями. Як зазначає, М. Прокопів у Сербії «змінюються політики, але не правила гри».

У січні 2026 р. владна більшість ухвалила законодавчі зміни, які закрили доступ громадськості до значної частини судових документів та урізали повноваження Прокуратури з боротьби з організованою злочинністю. ЄС у спеціальному звіті засудив ці кроки, наголосивши на прямому політичному тиску режиму на суддів з метою приховування фактів топ-корупції, що порушило базові зобов'язання країни у процесі євроінтеграції⁶¹. Зокрема, у звіті зазначено, що «Закон про запобігання корупції» загалом добре розроблений, але залишаються суттєві недоліки, особливо щодо моніторингу та перевірки декларацій про активи.

Майбутній вступ Сербії та інших країн Західних Балкан до ЄС залишається невизначеним через відступ від реформ, поширену корупцію та «захоплення держави». Деякі країни ЄС, такі як Данія, Франція та Нідерланди, побоюються

⁵⁹ Smeltzer M. A Moment of Reckoning for Serbian Corruption. URL: <https://freedomhouse.org/article/moment-reckoning-serbian-corruption>

⁶⁰ Pesic V. State Capture and Widespread Corruption in Serbia. P. 86.

⁶¹ EU report on Serbia – Corruption persists, pressure on the media intensifies. URL: <https://www.serbianmonitor.com/en/eu-report-on-serbia-corruption-persists-pressure-on-the-media-intensifies/>

повторення помилок, зроблених при вступі Румунії та Болгарії (2007 р.) і наполягають на дотриманні суворих критеріїв вступу⁶².

Отже, головна проблема Сербії полягає не у відсутності законодавчої бази, а у не дотриманні антикорупційного законодавства політичною елітою. На сьогодні правосуддя в країні все ще має вибіркового характер. Корупціонери найвищого рівня або повністю уникають відповідальності, або отримують символічні покарання. Правоохоронні органи використовували криміналітет як інструмент внутрішнього тиску на опозицію і журналістів, а також для придушення протестів в обмін на «кришування» наркотрафіку. Рівень корупції та насильства з боку режиму Александра Вучича спровокував найбільшу суспільно-політичну кризу за останні 25 років. Масштаб протестів, за своєю силою, перевищив антирежимні виступи 2000 р. що свідчить про тотальну втрату довіри громадян до влади. Поки що захист власних корупційних та олігархічних інтересів для політичної сербської еліти є пріоритетнішим за європейське майбутнє країни. Скупка держави (State Capture) у Сербії за режиму Александра Вучича досягла критичної межі, перетворившись із класичної корупції на системне підпорядкування всіх інституцій інтересам провладної еліти. Таким чином, поступове просування Республіки Сербія шляхами демократії уповільнюється, але вряд чи припиниться з огляду на суспільні настрої й більш широкі європейські перспективи.

⁶² Corruption in the Western Balkans not Abating: What's Next Policy brief No. 13, January 2022. URL: <https://seldi.net/wp-content/uploads/2022/04/Policy-brief-Corruption-in-the-Western-Balkans-not-Abating.pdf>. P. 5.

ВИСНОВКИ

Здійснене у колективній монографії дослідження феномену «Тарту – Тартус» як особливого цивілізаційного фронтиру, відображає протистояння різних моделей суспільного розвитку, політичних систем і ціннісних орієнтацій. Концепція цивілізаційного фронтиру виступає ефективним методологічним інструментом для осмислення сучасних геополітичних процесів та місця України в системі міжнародних відносин. Важливо, що «фронтір» науковці розглядають не лише як простір розмежування, а й як зону взаємодії, конкуренції та трансформації цивілізаційних моделей.

Використані в монографії наукові праці, аналітичні документи й емпіричні матеріали вказують, що символічна вісь «Тарту – Тартус» відображає протистояння двох стратегій розвитку: демократичної, відкритої, європейсько-орієнтованої моделі, з одного боку, і авторитарної, імперської та силової моделі – з іншого. Саме між цими полюсами сьогодні формується нова архітектура безпеки Європи.

Проведене дослідження дозволяє комплексно осмислити сучасне місце України в системі геополітичних, цивілізаційних та безпекових трансформацій європейського континенту. Безперечно, Українська держава посідає ключове місце на сучасному цивілізаційному фронтірі, виступаючи не лише об'єктом геополітичного впливу, а й активним суб'єктом формування нових безпекових, політичних та культурних практик. Повномасштабна російсько-українська війна набула характеру цивілізаційного конфлікту, наслідки якого виходять далеко за межі регіону. Автори довели, що стратегічна стійкість України залежить від поєднання військової спроможності, демократичних інституцій, розвитку людського капіталу та збереження культурної ідентичності. Саме ці чинники визначають конкурентоспроможність держави в умовах глобальних викликів.

Підсумовуючи теоретичні і прикладні аспекти концепту «Тарту – Тартус», що представлені в розділах монографії, підготовленої колективом науковців Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Національного авіаційного університету (Київ, Україна), Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» (Київ, Україна) та Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу можна зробити наступні висновки:

- сучасний простір від Балтійського до Чорного та Середземного морів дедалі виразніше набуває ознак нового цивілізаційного фронтиру, який проходить між демократичною європейською моделлю розвитку та авторитарно-неоімперським проєктом російської федерації. Вісь «Тарту – Тартус» відображає не тільки

географічний, а й ціннісний, політичний та безпековий вимір сучасного глобального протистояння;

- повномасштабна російсько-українська війна виявилася ключовим фактором трансформації європейського безпекового середовища. Вона засвідчила, що Україна перестала бути периферійною буферною територією між Сходом і Заходом та перетворилася на один із центральних елементів системи європейської безпеки. Саме український спротив та стійкість народу стали важливими чинниками стримування подальшої експансії російського неоімперського проєкту;
- аналіз офіційного дискурсу та позицій лідерів думок держав Веймарського трикутника – неформального об'єднання Німеччини, Франції та Польщі, засноване у 1991 р., підтверджує поступове усвідомлення провідними європейськими акторами стратегічного значення України для майбутнього європейського політичного та безпекового порядку. В той же час підтримка України розглядається не лише як прояв солідарності, а й як необхідна умова стабільності всієї Європи;
- в умовах війни та геополітичної турбулентності відбувається активне переосмислення української ідентичності. Центральна-Східна Європа постає важливим культурно-цивілізаційним простором, у межах якого Україна дедалі чіткіше визначає власну історичну суб'єктність, політичну належність та стратегічні пріоритети розвитку;
- сучасна агресія російської федерації спрямована не лише на встановлення контролю над територіями, а й на руйнування української політичної нації, культурної пам'яті та ідентичності. Це дозволяє розглядати нинішню повномасштабну війну як багатовимірний конфлікт, що охоплює військову, інформаційну, гуманітарну та релігійну сфери;
- важливим компонентом сучасного геостратегічного протиборства стала інформаційна війна, у межах якої росія використовує широкий спектр інструментів дезінформації, маніпуляції та психологічного впливу. Протидія таким загрозам потребує розвитку національної інформаційної безпеки, підвищення медіаграмотності населення та зміцнення міжнародної співпраці у сфері стратегічних комунікацій;
- одним із важливих чинників забезпечення національної безпеки України є формування державної політики щодо релігійної сфери

в умовах війни. Діяльність української православної церкви московського патріархату актуалізувала питання балансу між свободою совісті, захистом національних інтересів та протидією можливим каналам зовнішнього впливу;

- дослідження двосторонніх відносин України з державами Центрально-Східної Європи засвідчує значний потенціал регіонального співробітництва. Чеська Республіка, Республіка Болгарія та Румунія виступають важливими партнерами України у політичній, безпековій, гуманітарній та інформаційній сферах. Подальше поглиблення цих відносин сприятиме зміцненню регіональної стабільності та прискоренню європейської інтеграції України, яку слід розглядати не лише як зовнішньополітичний курс, а як цивілізаційний вибір, що передбачає утвердження принципів верховенства права, свободи, відповідальності та суспільної солідарності;
- перспективними стратегічними орієнтирами для України є посилення участі в європейських та євроатлантичних безпекових структурах, розвиток інноваційної економіки, зміцнення національної ідентичності та формування ефективної політики історичної пам'яті;
- досвід інтеграції Республіки Болгарія до європейського інформаційного простору та розвиток українсько-румунського гуманітарного співробітництва демонструють важливість міждержавної взаємодії для формування спільного комунікаційного, культурного та безпекового простору Центрально-Східної Європи.

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що Українська держава сьогодні це – активний суб'єкт формування нової архітектури європейської безпеки та нового цивілізаційного порядку. Саме від результатів її боротьби за суверенітет, демократичний розвиток і цивілізаційний вибір значною мірою залежить майбутнє Центрально-Східної Європи та всієї європейської спільноти. Концепт «Тарту – Тартус» у цьому контексті виступає аналітичною моделлю, що дозволяє осмислити сучасні процеси геостратегічного розлому та визначити стратегічні орієнтири подальшого розвитку України в європейському просторі. Отже, Україна постає одним із ключових центрів сучасного цивілізаційного фронтиру, а її успішний розвиток і перемога у боротьбі за суверенітет мають визначальне значення для майбутнього європейського та світового порядку.

Віра БУРДЯК,
доктор політичних наук, професор

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ABOUT THE AUTHORS

БУРДЯК Віра Іванівна – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Україна).
Orcid: 0000-0003-0037-2173

БОГАТИРЕЦЬ Валентина Вікторівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0002-6291-5180

ЗВОЗДЕЦЬКА Оксана Ярославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0003-2623-7615

ЗОРИЙ Ярослав Богданович – доктор педагогічних наук, заслужений працівник освіти України, професор кафедри спорту та фітнесу факультету фізичної культури, спорту та реабілітації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. **Orcid:** 0000-0003-4397-764X

КИРИДОН Алла Миколаївна – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» (Україна).
Orcid: 0000-0003-4375-5350

BURDYAK Vira – Doctor of Political Science, Professor of the Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine. **Orcid:** 0000-0003-0037-2173

BOHATYRETS Valentyna – PhD, Associate Professor, Translator, Lecturer Department of Modern Foreign Languages and Translation Studies, Faculty of History, Political Science and International Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0002-6291-5180

ZVOZDETSKA Oksana – PhD of Historical Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Public Communications, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0003-2623-7615

ZORIY Yaroslav – Doctor of Education, Professor of the Department of Sports and Fitness, Faculty of Physical Culture, Sports and Rehabilitation, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0003-4397-764X

KYRYDON Alla – Doctor of Historical Science, Professor, Director of the State Scientific Institution “Encyclopedic Publishing House”, Ukraine. **Orcid:** 0000-0003-4375-5350

МАКУХ-ФЕДОРКОВА Іванна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0003-2198-8727

MAKUKH-FEDORKOVA Ivanna – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Public Communications, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0003-2198-8727

МЕЛЬНИЧУК Любов Ністорівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0002-6380-5610

MELNYCHUK Liubov – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Public Communications, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0002-6380-5610

НЕЧАЄВА-ЮРІЙЧУК Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0001-5882-7121

NECHAIEVA-YURIICHUK Nataliia – PhD of Historical Science, Associate Professor of the Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0001-5882-7121

ОСАДЦА Іван Степанович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0001-5593-5944

OSADTSA Ivan – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Public Communications, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0001-5593-5944

РОТАР Наталія Юріївна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0002-6430-3460

ROTAR Nataliia – Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0002-6430-3460

СТРЕЛЬЧУК Наталія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0002-6451-871X

STRELCHUK Nataliya – PhD of Historical Science, Associate Professor of the Department of Political Science and Public Administration of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0002-6451-871X

ТРОЯН Сергій Станіславович – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій Національного університету «Київський авіаційний інститут» (Київ, Україна).
Orcid: 0000-0002-3053-6530

ФІСАНОВ Володимир Петрович – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 0000-0001-6550-8903

ФЕДУНЯК Сергій Георгійович – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Orcid: 000-0001-7021-7641

ФЕДОРЧАК Тетяна Петрівна – доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Україна).
Orcid: 0000-0002-8404-5526

TROYAN Serhiy – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations and Strategic Studies of the National University “Kyiv Aviation Institute”, Ukraine.
Orcid: 0000-0002-3053-6530

FISANOV Volodymyr – Doctor of Historical Science, Professor of the Department of International Relations and Public Communications, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 0000-0001-6550-8903

FEDUNYAK Serhiy – Doctor of Political Science, Professor of the Department of International Relations and Public Communications, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine.
Orcid: 000-0001-7021-7641

FEDORCHAK Tetiana – Doctor of Political Science, Professor of the Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine.
Orcid: 0000-0002-8404-5526

Izdevniecība "Baltija Publishing"
Avotu iela 8 k-1 - 25, Rīga, LV-1011
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA "Izdevniecība "Baltija Publishing"

Apjoms: 27,14 nos. iespiedl.

Parakstīts iespiešanai: 2026. gada 19. augusts

Tirāža 300 eks.